T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ BİLİM DALI

RESMÎ DİNÎ ALANIN YENİDEN DÜZENLENMESİ: 12 EYLÜL ARA DÖNEMİNDE DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI (1980-1983)

ŞERİFE ŞİMŞEK

DOKTORA TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Necmi UYANIK

Konya-2019

ÖN SÖZ

İhdas edildiği 3 Mart 1924 tarihinden itibaren din hizmetlerinin yürütülmesi görevini üstlenen Diyanet İşleri Başkanlığı, gerek kuruluş sistematiği gerek Cumhuriyet dönemi iktidarları boyunca siyasetle sürdürdüğü ilişkileri itibariyle ortaya çıkan tabloda dinin toplumsal ve siyasal evreninin bir çok mesele ve tartışmalarının odak noktalarından biri olmuştur. Müslüman toplumun dinî ihtiyaçlarının karşılanmasının devletin temel bir yükümlülüğü olarak ele alınması kurumun din, toplum ve devlete bakan cephelerinin telifini, -hizmetin konusunun din oluşu, siyasal maslahatlardan bağımsızlığın yine siyasetin tercihlerine bağlı olması gibi nedenlerle- zorlaştırmıştır. Genellikle Başkanlığın üstlenmek ve "göğüslemek" zorunda kaldığı söz konusu telif çabası ve siyaset-DİB ilişkilerinin ortaya çıkardığı diğer bir çok problem ve olgu, askeri dönemler içinde de geçerliliğini korumuştur. 12 Eylül 1980'deki askeri müdahale ile girilen "ara dönem"in siyaset üstü işleyen niteliği, Diyanet İşleri Başkanlığı üzerindeki siyasi vesayet ihtimalini görece bertaraf etmekle birlikte, bu kez sistemin bağımsız bir değişkeni olarak MGK'nin ve askeri yönetimin denetim dışı iktidarı, dini yaşamı tanzim edici yönüyle devreye girmiştir.

12 Eylül dönemindeki askeri yönetimin "resmî" dinî yaşamla ilgili tercih, yaklaşım ve girişimlerini DİB'nin görev sahasını ilgilendiren yönleriyle ortaya çıkarmayı amaçlayan tez çalışmasının çıkış noktası, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde dinin devlet ve toplum hayatında taşıdığı önemine dair bilinen yargılardır. Cumhuriyet dönemindeki dinî hayatı resmî siyaset ve DİB'nin yanı sıra resmî olmayan düzlemin geleneksel yapı ve yaşam biçimleriyle görebilecek vüsatteki perspektifinin, alanın ilgilileri açısınından çalışmalarını emsalsiz kıldığı İsmail Kara'nın işlediği problemler DİB'nin 12 Eylül'deki çerçevesine odaklanan bu çalışmaya esin kaynağı olmuştur. Bu alana yönelik çalışmaları ve akademik desteğiyle tez konusu ve çerçevesinin somutlaşmasındaki yardım ve teşviki için Dr. Necdet Subaşı'na ve Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu arşivindeki çalışmalarıma izin ve imkan sağlayan dönemin Din İşleri Yüksek Kurul Başkanı Prof. Dr. Raşit Küçük'e teşekkürü borç bilirim.

Tezin başlangıcından itibaren tüm safhalarındaki rehberliği sayesinde tez çalışmasının nihai haline gelmesini sağlayan saygıdeğer danışmanım sayın Prof. Dr. Necmi Uyanık'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Şerife Şimşek
Aksaray, 2019

İÇİNDEKİLER

Bilimsel Etik Sayfası I
Doktora Tezi Kabul Formu II
ÖN SÖZ III
İÇİNDEKİLER V
KISALTMALAR TABLOSU VII
ÖZET IX
SUMMARY XI
GİRİŞ 1
a. Çalışmanın Konusu, Önemi ve Kapsamı 1
b. Dinî İdarenin Sınırları 8
c. Cumhuriyet'in Din Siyaseti ve Diyanet İşleri Riyaseti 11
d. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesinin Din Siyaseti ve Diyanet İşleri Başkanlığı 16
e. 12 Mart 1971 Dönemi 25
f. Demokratik Dönem: Siyaseten Müdahale 28
BİRİNCİ BÖLÜM 35
ASKERİ MÜDAHALE VE BİR DİN SİYASETİ OLARAK SEÇMECİ DİNSELLİK 35
1.1. Askeri Müdahale 35
1.1.2. Müdahalenin Meşruiyeti 42
1.1.3. 12 Eylül: Demokrasinin Yeniden İnşası 44
1.1.4. Geçicilik Vurgusu ve Ordunun Egemen Rolü 47
1.2. Ara Rejimin Dinî Dünya Tasarımı ve Dinin Sınırları 50
1.2.1. Ara Dönemde Dinselleşmenin Bölgesel Dinamikleri 50
1.2.2. Dinselleşmenin Sınırları 54
1.2.3. Türk İslam Sentezi 61
1.2.3.1. Türk İslam Sentezinde Dinin Yeri 68
1.3. Din Siyasetinde Atatürkçülük Söylemi 72
1.3.1. Atatürk Yılı ve Yayın Faaliyetleri 77
İKİNCİ BÖLÜM 81
RESMÎ DİNÎ ALANIN SINIRLARI 81
2.1. Okullarda Zorunlu Din Dersleri Meselesi 81
2.1.1. Din Derslerinin Meşruiyeti 82
2.1.2. Din Derslerinin Fonksiyonu 90

2.1.3. Din Derslerinin Anayasaya Girmesi 99
2.1.4. Din Derslerinin Temellendirilmesine Dair Bir Çalışma: Atatürk ve Din Eğitimi 101
2.2. Diyanet İşleri Başkanlığının Anayasal Tanımının Yeniden Düzenlenmesi 106
2.3. Okullarda Başörtüsü Yasağı 117
2.3.1. Din İşleri Yüksek Kurulunun Başörtüsü Kararı 123
2.3.2. Başörtüsü Konusunun Siyasi Önemi 128
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 132
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI VE RESMÎ DİNSELLEŞME 132
3.1. Kürsü ve Siyaset 132
3.1.1. Diyanet İşleri Başkanlığı Gözünden Müdahale: Tahkim ve Yeniden Kuruluş 132
3.1.2. Siyasi Tarafsızlık ve İrticali Hutbe Yasağı 138
3.1.3. Din Siyasetinin Dinî Tebliğ Metinlerine Yansıması 147
3.2. Dinî Güvenlik Meselesi Olarak Diyanet İşleri Başkanlığının İmkan ve Yetki Dairesi 159
3.2.1. Bütçe ve Kadro İmkanları 162
3.2.2. Meslekî Eğitim Problemi 169
3.2.3. Diyanet İşleri Başkanlığının Yetki Dairesi 179
3.2.3.1. Resmî Dinî Alanı Daraltan Bir İlke Olarak Laiklik Merkezli Yaklaşım 179
3.2.3.2. Ders Kitaplarındaki Dinî Hususların Re'sen İncelenmesi 184
3.2.3.3. Televizyondaki Dinî Yayınlarda Diyanet İşleri Başkanlığının Rolü 186
3.3. Ehli Sünnet Duyarlılığı ve Dönemin Koşulları 191
3.4. Alternatif Bir Dinî Temsil Olarak Süleymancılık 201
SONUÇ 220
KAYNAKÇA 226
EKLER 243

KISALTMALAR TABLOSU

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
AKDTYK	:	Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
AP	:	Adalet Partisi
AÜİFD	:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜSBFD	:	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
CGP	:	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi
DAD	:	Diyanet İşleri Başkanlığı Aylık Dergi
DD	:	Diyanet Dergisi
DİA	:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	:	Diyanet İşleri Başkanlığı
DİD	:	Diyanet İşleri Başkanlığı İlmi Dergi
DİG	:	Diyanet Gazetesi
DİYK	:	Din İşleri Yüksek Kurulu
DİYKK	:	Din İşleri Yüksek Kurulu Kararı
DM	:	Danışma Meclisi
DMTD	:	Danışma Meclisi Tutanak Dergisi
DP	:	Demokrat Parti
DPT	:	Devlet Planlama Teşkilatı
MC	:	Milliyetçi Cephe
MEBTD	:	Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi
MKŞ-G	:	Birinci Milli Kültür Şurası Genel Kurul Görüşmeleri
MKŞ-K	:	Birinci Milli Kültür Şurası Komisyon Raporları
MNP	:	Milli Nizam Partisi
MSP	:	Milli Selamet Partisi
MÜİFD	:	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
MBK	:	Milli Birlik Komitesi
MGK	:	Milli Güvenlik Konseyi
MGKTD	:	Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi
MDEİK	:	Müşavere ve Dinî Eserleri İnceleme Kurulu
METK	:	Milli Eğitim Temel Kanunu

SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMMTD	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi
TİS	:	Türk İslam Sentezi
YİE	:	Yüksek İslam Enstitüsü

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin		
	Adı Soyadı	Şerife Şimşek
	Numarası	104102051005
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi/Tarih
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ■
	Tez Danışmanı	
	Tezin Adı	**Resmî Dinî Alanın Yeniden Düzenlenmesi: 12 Eylül Ara Döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı (1980-1983)**

ÖZET

3 Mart 1924 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığının ihdasıyla birlikte topluma verilecek din hizmetinin muhteva ve istikameti ile din kurumunun devletle ilişkisi "Cumhuriyet gerekliliklerince" yeniden düzenlenmiştir. Başbakanlığa bağlanan kurumun uhdesindeki din hizmetinin, dinin siyasetten uzak tutulması şeklinde ifade edilen ve ihdasın hareket noktasını oluşturan temel vetiresi, belirtilenin aksine dine yönelik siyasi mülahazalar bağlamında DİB'nin hizmet pratiklerini de etkileyen örnekler üretmiştir. 12 Eylül 1980 tarihindeki askeri müdahale ile açılan yeni "ara dönemin" verili siyaset dışı niteliği DİB'yi -geçmiş yıllarda olduğu gibi- parti siyasetlerinin aracı olmaktan bir anlamda kurtarırken, askeri yönetimin hem dinî duyarlılıklarının pratiğe aktarılmasına hem de siyasi-dinî tercihlerinin dinî meşruiyetinin sağlanmasında DİB'ye hayati bir rol atfedilmiştir. Dine yönelik işlevsellik rolünün merkezi önem kazandığı ara dönemdeki dinî dünya tasavvuru, dönemin koşullarında yeni yorum ve biçimleriyle Atatürkçülüğe dayalı "millî bir devlet" yapılanmasını hedeflemiştir. Bu siyasal bağlamın temel aldığı "Türk İslam sentezi" içindeki mevkiini, millî bünyeye seçmeci biçimde adapte edilmesinden alan dinî referansların kullanım değeri, devletin resmî din siyasetini kalıcı biçimde

dönüştüren düzenlemelere yansımıştır. DİB'ye 1982 Anayasasında tevdi edilen görev ve din derslerinin Anayasal zorunluluk "zırhına" kavuşturulması başta olmak üzere resmî dinî alanın sınırlarının yeniden belirlendiği süreçte dinî bilgi ve hizmete ilişkin görüşler açısından hareket noktasının resmî hedefin istikametini dikkate alma düşüncesine dayanması dinin fikir, felsefe ya da toplumsallık bakış açılarının yüzeyinde kaldığı, buna karşın devlet güvenliğinin birincil dinamiğini oluşturduğu dinî evrenin göstergesi niteliğindedir. Askeri müdahale öncesinin siyasal, toplumsal koşullarına yönelik yargılarının belirleyici olduğu güvenlik endişesi, DİB'nin dinî görüşlerine ve pratiklerine de yansımış, bu bağlamda dinî eğilim, yorum ve hareketlerin dinî-milli açıdan zararlarına odaklanılmıştır. Diğer yandan askeri yönetimin hem dinî hem genelde sistem üzerindeki dinî, kültürel, ekonomik vs. dair yaklaşım ve tercihleri karşısında DİB'nin kurumsal tutumu, dinî bakımdan mevcut sabiteleri muhafaza eşiğini gözetme; siyaseten ise dönemin dinsellik algısına hitap edecek bir söylem eşliğinde kurumsal imkanları yükseltme çabası yönünde olmuştur.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin		
	Adı Soyadı	Şerife Şimşek
	Numarası	104102051005
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi/Tarih
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ■
	Tez Danışmanı	
	Tezin İngilizce Adı	**Reorganization of the Official Religious Area: Presidency of Religious Affairs during the 12 September Interim Period (1980-1983)**

SUMMARY

Along with the establishment of the Presidency of Religious Affairs on March 3, 1924, the content and goal of the religious service and the relationship of religion with the state rearranged by the Republican requirements. The main principle of the religious service under the responsibility of the institution, connected to the Prime Ministry, which could be expressed as keeping religion away from politics and presents itself as the starting point of the establishment, contrary to what was stated produced examples that affect the service practices of the PRA in the context of political considerations towards religion. The non-political nature of the interim period started by military intervention on 12 September 1980, in a sense saved the PRA from being the tool of politicies of the party - as it was in previous years - on the other hand attributed a vital role to PRA in both transferring the religious sensitivities of the military administration to practice and ensuring the religious legitimacy of its political-religious preferences. The concept of religious world in the interim period, in which the role of functionality towards religion had a central

importance, aimed at a national state structure based on Kemalism with its new interpretation and form in the conditions of the period. The value of the use of religious references, which are based on the electoral adaptation of their position within the Turkish-Islamic synthesis based on this political context, is reflected in regulations that permanently transformed the state's official religion policy. In the period when the boundaries of the official religious area , especially the restoration of the duty and courses about religion entrusted to the PRA in the 1982 Constitution, the idea of attributing the start point to taking into consideration the goals of the official objective in terms of the opinions about the religious knowledge and service is an indicator of the religious universe in which religion remains on the surface of ideas, philosophy or sociality, while it is the primary dynamic of state security. The security concern, which was determined by the judiciary on the political and social conditions in the period of the pre-military intervention reflected in the religious views and practices of the PRA, and in this context, religious-national inclinations of religious tendencies, interpretations and movements were focused. On the other hand, the corporate attitude of the PRA, against the religious, cultural, economic etc. approaches and preferences of the military administration on the religious and the system in general, protecting the constants in terms of religion, were in the direction of attempting to increase the institutional opportunities in the face of a discourse that would appeal to the religious perception of the period.

GİRİŞ

a. Çalışmanın Konusu, Önemi ve Kapsamı

Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), Cumhuriyet döneminde devletin dinsel politika ve yönelimleriyle Müslüman toplumun dinî hayatını karşı karşıya/ yan yana getiren ve bunun ortaya çıkardığı ilişkiselliğin gözlemlenebileceği bir doküman özelliği taşımaktadır. Toplumun din ihtiyacını karşılamakla çerçeveli faaliyet sahasıyla devlete bağlı hüviyeti arasındaki bağlantının yarattığı gerilime karşın, dinî idarenin dayandığı tarihsel ve kültürel temeller bu durumu adeta yerinde bir ilişkiye dönüştürmektedir. Din örgütünün Osmanlı Devleti'nden devreden mirasının Cumhuriyet gerekliliiklerince yeniden düzenlenen kimliği, dini devletten ayrı görmeyen bir laiklik anlayışının kabulüyle birlikte siyasal anlamda tatbike müsait hale gelmiştir. Diğer yandan Şeyhülislamlık ve Şer'iye ve Evkaf Vekaleti ile DİB'nin devlete içkinliği, bu tecrübelerin birbiriyle benzerliğine dair bazı çıkarımlara imkân veren devlet yaklaşımlarının, mesele din kurumunun devletteki mevki ve mertebesine geldiğinde oldukça farklı iki gövdede tezahür ettiğini görmeye engel olmamalıdır. Şeyhülislamlık, her şeyden önce Osmanlı sisteminde devletin kurumsal olarak dinle kurduğu ilişki biçiminden ve dinin sistem üzerindeki yüksek etkinlik gücünden kaynaklanan bir yapı olması açısından Cumhuriyet tecrübesinden ayrılmaktadır. XIX. yüzyıldaki merkeziyetçi ve Batıcı reform girişimleriyle birlikte geleneksel yetki alanı daralma evresine girmekle birlikte devlette siyasi, adli, eğitsel, vs. konuların din kurumuyla ilgisi korunmaya devam etmiştir.[1] Şeyhülislamlıktan

[1] Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık makamının devletin kurumsal varlığı içindeki önemi, padişahın devlet işlerinde vekil-i cismânisi sayılan Sadrazama karşılık, Şeyhülislamın vekil-i rûhanî olarak dinî konularda üstlendiği yetkilerinden gelmektedir (Uzunçarşılı, 2014: 194). Toplumsal istikrarın ve devletin bekasının merkezî kavramı olarak adalet, şer'î normların belirleyiciliği üzerinde anlam kazanmaktadır. Dinî kurallar bütünü olarak şeriat, devletin temel bir dayanağı ve aynı zamanda padişahın iktidarı üzerinde sınırlayıcı bir unsurdur (Dursun, 1989: 232). Devlet ve toplum ihtiyaçlarının ve dünyevî maslahatın ürünü olan ve tarihinde ilahî bir otorite üstlenmeyen ya da devlete karşı örgütlenme iddiasında olmayan Şeyhülislamlığın (Kutlu, 2001: 21-22), idari hiyerarşik düzenin bir parçası olarak devlet işleyişinde belli bir konuma sahip olması, onu kurumsal olarak devlete bağlı kılmıştır. Geçimleri devlet tarafından karşılanarak meslekî yükselme yolları devlet tarafından tespit edilen ilmiye sınıfı devlet tarafından birer memur haline getirilmiş (Mardin, 2012: 39), bu konumu düzen ve statüko fikri sayesinde asırlar boyu korunabilmiştir (Heper, 1974: 42). Bu anlamda Şeyhülislamlık ve ulemâ özellikle XVI. yüzyıl sonrasında idari, hukukî ve tadrisatla ilgili geniş sorumluluk sahasında devlet maslahatı doğrultusunda görev yapan "hukukçu, öğretmen ve propagandacılardır"(Berkes, 1984: 87).

DİB'ye geçiş basamağı olarak görülebilecek Şer'iye ve Evkaf Vekaleti döneminde

---

Dinle ilişki biçimi, "Müslüman Sezaropapizmi" (Berkes, 1984: 17, 51); "Nim teokrasi" (Dursun, 1989: 82-84); "Osmanlı Laikliği" (Karpat, 2009: 246); dinle uyumlu ve "dine bigane kalmayan" bir sistem (Vergin, 2000:113) gibi çeşitli formlar etrafında açıklanan Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık, fetva makamı olarak müftülüğün statüsünün yükseldiği XVI. yüzyıldan itibaren ilmiye silkinin başındaki kişi konumundadır (Dursun, 1992: 198). Kadı, müderris ve müftülerin memuriyetle ilgili işlerinin yürütülmesi makamın yönetsel görev dairesini oluştururken elinde tuttuğu fetva yetkisi devlet ve toplumdaki siyasal işlevselliğine izin vermekteydi (Dursun, 1992: 327).

Divan-ı Hümayun'a üye olmayan Şeyhülislamların siyasal etkinlikleri bu kurumun zayıflamasıyla önemi artan Meşveret Meclislerine girmeleriyle birlikte eskisine göre artmaya başlamıştır. XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren giderek sıklaşan Meşveret Meclisi toplantıları genellikle Şeyhülislam ofisinde yapılmaya başlanmış, klasik dönemdeki rollerine yenileri eklenmiştir. Bu dönemden Tanzimat'a kadarki reformcu dönemde ulemânın klasik dönemdeki görevleri; askerî-mali ve bilhassa siyasi kararları, yönetim ve dış ilişkileri de kapsayacak biçimde genişlemiştir (Cihan, 1999: 177, 179-180). Meşveret Meclislerine en güçlü üye olarak katılan Şeyhülislam siyasi, idari meselelerle ilgili beyan ettiği söz ve fikirleriyle etkili rol oynamıştır (İpşirli, 2010: 95).

XIX. yüzyıldaki devletin reformist yaklaşımına paralel olarak II. Mahmut döneminde Şeyhülislamlığın Bab-ı Meşihat adıyla bürokratik örgütlenmenin bir parçası durumuna getirilmesi, gelir, hizmet ve maiyeti saraydan bağımsız olan kurum üzerindeki idari denetimin merkezileşmesi anlamına gelmekteydi (Lewis, 2000: 97-98; Zürcher, 2010: 69; Yakut, 2014: 56). Farklı devlet görevlilerinin nezaretindeki pek çok vakfın süreç içinde Evkaf-ı Hümayun Nezareti idaresine alınması bu arada Şeyhülislamın nezaretindeki vakıfların da Haremeyn Nezareti'ne bağlanması (Akyıldız, 1993: 144-150) vakıflarla ilgili alanda; modern yaklaşımın ürünü olarak yeni açılan okulların 1847'de açılan Maarif-i Umumiye Nezareti'ne bağlanması eğitim alanındaki daralmayı beraberinde getirmiştir (Lewis, 2000: 113-114). Şeyhülislamlık bu dönemde şer'i yargı ile ilgili yetkilerini korumakla birlikte şeriat, kanun yapımında norm kaynağı olmaktan uzaklaşmaktaydı (Lewis, 2000: 109-118, 181).

Tanzimat ve onu takip eden Meşrutiyet dönemleri devlet yaşamında bir yandan modern usullere dayalı bir reform sürecini ifade ederken diğer yandan klasik Osmanlı kurumlarının varlıklarını devam ettirdiği bir dönem olarak dikkat çekmektedir (Seufert, 2004: 12). Şeyhülislamlığı ilgilendiren konularda da geçerli olan modernleşme döneminin söz konusu ikiliği, Nizami Mahkemelerle kadı mahkemelerinin, modern yöntem ve müfredatıyla Maarif Nezareti'ne bağlı okullarla Şeyhülislamlığa bağlı medreselerin faaliyetlerini yan yana fakat farklı pedagojilere dayalı olarak sürdürdüğü bir tabloyu ortaya çıkarmıştır. Osmanlı modernleşmesinin önemli bir özelliği olan bu ikili yapı, her düzenlemenin dinî anlam ve açıklamayla buluşturulması ve dinî ile modern olan arasındaki mesafenin en aza indirilmesi ihtiyacından kaynaklanmaktaydı (Kara, 2011b: 179).

II. Meşrutiyet dönemi, din-dünya ayırımı anlamında laik görüş ve girişimlerin Meşihat'ı da içeren ve etkileyen biçimde uygulamaya geçirildiği bir süreçtir. Cumhuriyet'in başlarında dinin organizasyonu ve dinî hayatın düzenlenmesi girişimlerinin öncülü olacak şekilde Batıcı Osmanlı aydınlarının ortaya koyduğu fikirler bu dönemin entelektüel kamuoyunda çeşitli tartışmalara yol açmıştır (Hanioğlu, 1968: 341; Cündioğlu, 1999: 136-137; Mert, 2002: 197; Bein, 2013: 219). Siyasetin dinî hayatın düzenlenmesine ilişkin iradesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1916'daki kongresinin kararlarında açık biçimde ortaya konulmuştur. Burada Meşihat'tan yargı yetkilerinin alınarak şer'iye mahkemelerinin bütünüyle Adliye Nezareti'ne bağlanması, Şeyhülislamlığın ise dinin yayılması, din görevlilerinin artırılması, mescit ve camilerin düzenlenmesi, müslümanların Hilafet makamına bağlılıklarının artırılması gibi dinî işlerle uğraşması kararlaştırılmıştır (Tunaya, 2007: 100). Bu doğrultuda Şeyhülislam 1916'da kabineden çıkartılmış; 1917'de şer'iye mahkemeleri Adliye Nezareti'ne, medreseler ise Maarif Nezareti'ne tâbi kılınmıştır (Zürcher, 2010: 185). I. Dünya Savaşı'ndan sonra ittihatçıların yönetimi bırakması ve iktidarın el değiştirmesi ile birlikte şer'i mahkemelerin devrine karşı muhalefet yükselmiş; Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin Sadaret makamına sunduğu bu yöndeki tezkirenin de tesiriyle şer'î mahkemeler 3 Mayıs 1920'de yeniden Meşihat makamına iade edilmiştir (Yakut, 2014: 130).

(1920-1924) resmî din kurumunun yetki dairesi ve kabine üyeliğini içine alan kurumsal varlığı, DİB ile her iki kurumun deruhte ettiği yetkiler ve resmî din anlayışı arasındaki farklılığı göstermektedir.[2]

Müslüman toplumun inanç ve ibadetle ilgili işlerinin görülmesi ve ibadet yerlerinin yönetimini içine alan yasal dairenin Başbakanlığa bağladığı Diyanet İşleri Başkanlığının devlet idaresi içerisindeki bürokratik konumu, Cumhuriyet döneminde dinin ürettiği kurumsal bakiyenin değerlendirmesinde, diğer faktörlerle birlikte devletle iç içe, ona bağlı bir statünün etkisini değişmeyen bir sabite olarak hesaba katmayı gerekli kılmaktadır. Diğer yandan DİB'nin Cumhuriyet iktidarları dönemine yayılan tecrübelerine yönelik genel bir bakışla ortaya konulabilecek bir çok mesele, kurumsal statünün yanı sıra pratikte siyasetin dinî politik program ve beklentilerine, kurumsal dinin imkânlarının seferber edilmesi isteğinin eşlik etmiş olmasıyla yakından ilgilidir.

12 Eylül 1980'de gerçekleşen askeri müdahale ile seçilmiş yönetimin yerini alan MGK üyesi üst düzey komutanların idaresindeki askeri iktidar döneminde kurumsal dinî alana yönelik resmî yaklaşım ve bu yaklaşımın ortaya çıkardığı pratikler tezin konusunu oluşturmaktadır. 1924 yılında, Cumhuriyet idaresinin din hizmetlerini yürütmek üzere ihdas ettiği Diyanet İşleri Başkanlığının, idaresinden resmî düzeyde yetkili olduğu dinî hizmetin içerik ve takdimiyle birlikte istikametinin ve bunların dayandığı dinî düşüncenin askeri dönemin verili politik dünyasıyla ilişki ve irtibatının mahiyetinin temel problematiğini oluşturduğu tez çalışmasında, dinle devlet/ dinle siyaset ilişkisinde din hanesini temsil eden Diyanet İşleri Başkanlığı üzerinden dönemin resmî din anlayışının portresi çıkarılmaya çalışılmaktadır.

[2] Dinî örgütün devlet teşkilatındaki Bakanlık düzeyindeki mevkiini koruması ve örgütsel olarak sahip olduğu yetkiler açısından Şer'iye ve Evkaf Vekaletinin Şeyhülislamlıkla olan benzerliği dikkat çekmektedir. Bu bakımdan Vekalet genellikle yeni bir yapı ve ad altında Şeyhülislamlığın bir devamı olarak kabul edilmektedir (Jaeschke, 1972: 57; İpşirli, 2010: 96; Aksoy, 2004: 13; Sarıkoyuncu 2004: 14). Doğrudan hukukî yetkileri olmamakla birlikte Vekalet meclisteki Şer'iye Encümeni ile bağı sayesinde hukukî konularda görüş bildirmekte ve görüşlerinin bir kısmı bağlayıcılık taşımaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı ile karşılaştırıldığında iki tecrübe arasında devamlılıktan çok farklılık ilişkisi öne çıkmaktadır. Vekaleti "Ankaraya ve yeni devlete has bir tecrübe" olarak açılayan Kara'ya göre Diyanet'in ihdasıyla başlayan dönemde kendinden öncekiyle kıyaslama ya da devamlılık ilişkisi kurmayı zorlaştıracak bir 'daralma ve gerileme' söz konusudur (Kara, 2000: 35-38; Kara, 2010: 57, 62). Vekaletin dinî yayın ve dinî eğitim hizmetleriyle ilgili olarak bk., (Bulut, 1994; Bulut, 1995).

12 Eylül ara dönemini DİB açısından incelenmeye değer kılan öncelikli ilgi, konu edinilen din-devlet ilişkisinin askeri dönemlerine ilişkin mevcut kısıtlı literatürün veri ve bilgilerinden yola çıkılarak ortaya atılan, ara dönem yönetimlerinin dine ve DİB'ye yaklaşımlarının demokratik dönemlere nazaran farklı sınır ve yaklaşımlarca belirleniyor olduğuna dair önermedir. Bu farklılıkta askeri iktidarların dinsel söylem ve eylemlerinin siyasal baskı ve denetim mekanizmalarının getireceği birçok sınırlılıktan bağımsızlığı, yönetimin askeri niteliği ve tâbi olunan iç ve dış koşullar birincil rol oynamaktadır. 12 Eylül dönemi, dinî alana dair yeniden düzenleme girişimlerinin yaşandığı diğer askeri müdahalelere göre özgünlüğünü/farklılığını, çoğunlukla dinin hem devlete ait sahada hem kamusal anlamdaki varlık ve yaygınlığının yükseldiği yönündeki kabullerden almaktadır. Bu kabuller çerçevesinde benimsenen dinselleşme tezi, dönemi dinî bir güçlenme devresi olarak tanımlamaktadır.

Hem genelde Türkiye'de din meselesi ve hem Diyanet ile ilgili gelişmeleri inceleyen, resmî anlayışın dinî gerçekliği anlama, adlandırma, biçimlendirme, sınırlandırma ve denetimine dair zihinsel ve politik süreçlerin eleştirel bir takibini yapan İsmail Kara'nın telif ettiği eserler, 12 Eylül dönemine dair yaygın kanaatin tenkidi bir değerlendirmesini vermektedir. İ. Kara'nın, DİB'nin dinî söylem ve pratikleri üzerinde askeri dönemin tesirini gösteren kimi örnekleri belgelendirmesi, eserlerini döneme ilişkin çalışmalarda temel kaynak haline getirmektedir. DİB'yi yeniden biçimlendirme yönündeki tezi sınama ve dönemin din algısının mahiyetinin tasdikinin/tenkidinin yapılabilmesine katkı sunma düşüncesi, konuyu ilave belgeler ışığında ele almayı hedefleyen tez önerisini ortaya çıkarmıştır. DİB'nin temsiliyetindeki kurumsal dinin Cumhuriyet dönemindeki kabul ve pratiklerini, benimsenen resmî politikalar açısından inceleyen akademik yayınların nicel kısıtlılığı, Türkiye'de din konusunun belli başlı olgularından biri olan DİB'nin ve ürettiği bilgi ve hizmetin mahiyetinin anlaşılmasına öncelikle katkı sunması beklenen akademik üretime dair boşluğun teşhisindeki temel göstergedir. Bu konuda yapılan çalışmalar arasında Başkanlığın yapısal değişim ve gelişmelerini idare hukuku açısından ele alan İştar Gözaydın'ın *Diyanet Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi* adlı eserini öncelikle zikretmek gerekmektedir. İsmail Kara'nın *Cumhuriyet*

Türkiyesinde Bir Mesele Olarak islam adıyla ayrı zamanlarda yayınlanan iki ciltlik eseri ile birlikte konuyu işlediği çeşitli makale ve söyleşileri, dinî bir yapı ile devlet siyaseti arasındaki ilişkilerin yarattığı mecranın değişmeyen bir elemanı olarak DİB'nin tarihî ve dinî kritiğini yapması açısından özgün bir yere sahiptir. DİB'nin toplum katındaki algısını sosyal bilimsel yöntemlere dayalı olarak ortaya çıkaran Kemalettin Taş'ın *Türk Halkının Gözüyle Diyanet* adlı çalışmasında, resmî din kurumunun toplumsal statüsü ile din hizmetinin çeşitli yönleri açısından yeterlililiği belli bir kent –İstanbul- sakinlerinin kavrayışına dair sosyolojik verilerden yola çıkılarak tespit edilmektedir. DİB ve laiklik ilişkisinin çalışmanın ana eksenini oluşturduğu Kamil Kaya'nın *Sosyolojik Açıdan Türkiye'de Din-Devlet İlişkileri ve Diyanet İşleri Başkanlığı* adlı eserinde Tek Partili yıllar ve çok partili döneme geçişi de içeren dönemdeki devletin DİB'yi ilgilendiren tercih ve politikaları ele alınmaktadır. Mehmet Aksoy'un *Şeyhülislamlıktan Bugüne Şeyhülislamlıktan Diyanet İşleri Başkanlığı'na Geçiş* ile Ramazan Boyacıoğlu'nun *Hilafetten Diyanet İşleri Başkanlığına Geçiş* adlı çalışmaları Osmanlı-İslam tecrübesi ile Cumhuriyet'te din kurumunun durumunun mukayesesine dair genel malumata katkı olması açısından zikredilmelidir. Diyanet İşleri Başkanlığının Cumhuriyet'in resmî din politikalarının ilk örnekleriyle kesiştiği, kuruluşundan 1950 yılına kadarki dönemini ele alan Hicret Kiraz Toprak'ın *Diyanet İşleri Başkanlığı -Türkiye Cumhuriyetinde İslam'ın Kurumsal Statüsü- (1924-1950)* adlı çalışma ise devletin dinî yaşamı yeniden düzenleme yönündeki girişimlerine dair arşiv kayıtlarına dayalı ve DİB hakkındaki en güncel çalışma olması açısından dikkat çekicidir. Tek Partili dönemin din pratikleriyle demokratik döneme geçiş aşamasındaki değişimin mukayasesine de izin veren veri zenginliğiyle bu çalışma DİB'ye dair akademik literatüre önemli bir katkı niteliği taşımaktadır.

DİB tarafından hazırlanan Cuma hutbelerinin devletin siyasi ve ideolojik yaklaşımı açısından incelendiği Ceren Kenar'ın *Bargaining Between İslam and The Kemalism: An İnvestigation of Official İslam Through Friday Sermons* adlı çalışması ile Türkiye'deki laiklik ile DİB'nin devlet içindeki yapısını tanıtma amacıyla hazırlanan Jak Den Exter'in *Diyanet, Een Reis Door De Keuken Van De Officiele Turkse İslam* (Diyanet Resmî Türk İslamının Mutfağından bir Yolculuk) adlı çalışma

DİB-siyaset ilişkisinde aydınlatıcı çalışmalardandır. Den Exter, 1923-1990 arasında alınmış DİB kaynaklı fetva kararlarından hareketle fetvalardaki toplumsal, siyasal etkiyi bir takım örneklerle belgelemektedir (Yüksel ve Claasz-Coockson, 1993: 63-64). Bu eserin literatüre spesifik katkısı, Başkanlıkla ilgili akademik çalışmalarda din-siyaset ilişkisinin çözümlenmesinde DİYK karar ve fetvalarının sistematik incelenmesine pek az müracaat edilmiş olmasından gelmektedir.

İsmail Kara'nın çalışmalarındaki bilgi ve değerlendirmeler dışında DİB'nin 12 Eylül ara dönemindeki tarihine tahsis edilmiş tek müstakil çalışma Necdet Subaşı'nın aynı adlı kitabında yer alan *Ara Dönem Din Politikaları* başlıklı yazısıdır. Askeri iktidarın din politikasının belli başlı siyasi, ideolojik parametrelerinin ve bu politikanın resmî dinî alan üzerindeki sonuçlarının ele alındığı çalışma, Diyaneti de içine alan değerlendirmeleriyle 12 Eylül döneminin dinî evreninin çeşitli cephelerine yönelik ilgiyi besleyen bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Askeri müdahalenin gerçekleştiği 12 Eylül 1980 tarihinden MGK'nin 6 Kasım 1983'te yapılan seçimlerin ardından hükümeti kurmaya hak kazanan Anavatan Partisi'ne iktidarı devretmesi arasındaki süre tez çalışmasının tarihsel sınırlarını oluşturmaktadır. Tezde takip edilen yöntem, "ara dönem" ifadesiyle zikredilen bu süre zarfında DİB'nin hizmet sahasını doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendiren gelişme ve düzenlemelerden ve bunların DİB'deki yansımalarından yola çıkılarak bunları motive eden, biçimlendiren ya da ortaya çıkaran dinî-politik yaklaşımın, döküman incelemesi yoluyla çözümlenmesi olacaktır. Askeri bir heyetin iktidar döneminin din evreninin açıklanmasında, genel itibariyle döneme teşmil edilebilecek bir din yaklaşımın varlığına dair başlangıçta benimsenen iddia, ancak bunu teyid ya da tekzip edebilecek veriler yardımıyla sınanabilecektir. Bu bağlamda tezin ilk bölümünde askeri müdahale öncesinin koşulları ve müdahale olgusunun askeri misyonun sabit bir elemanı oluşunun 12 Eylül'deki müdahaledeki etkisi gösterilmeye çalışılırken ara dönem dinselleşmesine dair bir açıklama denemesine girişilmekte; dinselleşmenin Atatürkçülük söylemi ve Türk İslam sentezinin ideolojik desteği altında yapılandırılan yeni biçiminin krokisi çıkarılmaya çalışılmaktadır. Tezin diğer iki bölümünde üzerinde durulan resmî dinî alanı yeniden düzenleyen yasalaştırma faaliyetleri ile DİB'nin kurumsal olarak ortaya koyduğu pratiklerin bu iddia

doğrultusunda incelenmesi, ilk bölümde ortaya atılan temel parametrelerin fiili geçerliliğine dair çözümlemeler olarak kabul edilmelidir.

Tezin ana sorunsalının bir gereği olarak, resmî din hizmetlerinin ara dönemdeki imkan, yetki, rol ve işlevlerindeki gelişmelere dair veriler hizmetin içeriğine dair resmî anlayışla birlikte ve mukayeseli biçimde ele alınmaktadır. DİB'nin kurumsal faaliyet sahasındaki aktiviteleri ile iktidarın dinî, politik tutumu arasındaki birbiriyle örtüşen/ayrışan, ya da tartışmalı noktalar ortaya konulurken; iktidar iradesine dayalı gelişmeler ve bu bağlamda doğrudan ya da dolaylı müdahaleler ile müdahale olgusundan itibaren ara dönemin dinsel, siyasal yönelimlerinin DİB'nin dinî söylem ve pratikleri üzerindeki tesirine odaklanılmaktadır. Dönemin dinî atmosferinin DİB yönünden ele alınmasında başvurulan DİB menşeli kaynaklar, hem bilgilendirici mahiyetiyle atıf değeri taşıması aynı zamanda dönemin koşullarının ürünü sayılabilecekleri için resmî din dünyasının unsurları olmaları açısından değerlendirilmiştir.

Tez çalışmasının Türkiye'de DİB konusuna 12 Eylül döneminin resmî dinî alanla ilişkisi meselesi yönünden katkısı, konuyu açıklama iddiasının anılan belgelere dayandırılmakta olmasından gelmektedir. Bu minvalde Din İşleri Yüksek Kurulu (DİYK) arşivi ile DİB'nin süreli yayın ve basın arşivi çalışmanın temel kaynaklarını oluşturmaktadır. 1965 yılında kabul edilen 633 Sayılı Kanunun getirdiği yeni yapılanmayla birlikte Müşavere ve Dini Eserleri İnceleme Kurulu'nun yerini alan DİYK, DİB'nin en yüksek karar ve danışma organıdır. Yüksek Kurul özel kişilerden ya da devlet kurumlarından gelen çeşitli soru, istek ve talepleri aldığı kararlarla cevaplandırmakta, bu açıdan Başkanlığa verilen dinî yönden bilgilendirme ve fetva görevini yerine getirmektedir (Dağcı, 2002: 9-10). Tezde ele alınan süre zarfındaki her yıl için ayrı kataloglanan Yüksek Kurul kararlarının tümü incelenerek çalışmada kullanılabilecek karar metinleri fişlenmiştir. Dönemin DİYK Başkanı olan Prof. Dr. Raşit Küçük'ün izni ve onayıyla Yüksek Kurul arşivinde gerçekleştirilen çalışma neticesinde toplanan kararların tezdeki atıfları, tarih ve numaralarını gösterir biçimdeki kısaltılmış haliyle "DİYKK, gün/ay/yıl: karar numarası" şeklinde; ilgili kararın raporundan da faydalanılmışsa "DİYKK ve raporu, gün/ay/yıl: karar numarası" şeklinde verilmiştir.

Başkanlık arşivinden edinilen ve DİB'nin çıkardığı süreli yayınları arasından en çok başvurulan Diyanet Gazetesi (DİG), dinî konuların yanı sıra güncel meselelere ilişkin içeriği açısından önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. 1968'den itibaren 15 günde bir çıkarılan, Aralık 1980 yılındaki 274. sayıdan itibaren ikiye katlanan sayfa sayısıyla ayda bir çıkarılmaya başlanan DİG, 1 Mart 1980'den itibaren Başkanlık personelinin tümüne satın alma zorunluluğu getirilmesiyle birlikte (DİG, 1-15 Kasım 1981: 13) dinî kamuoyunun daha yaygın bir kitlesine ulaşma imkanı bulmuştur. Diyanet Gazetesine yapılan atıflar "DİG, ay yıl: sayfa numarası" şeklinde belirtilmiştir. Başkanlığın süreli yayınlarından 1956 yılından itibaren ayda ya da iki ayda bir olmak üzere çeşitli aralıklarda yayınlanan, ancak 1980-1982 döneminde yayın hayatına ara verilen Diyanet Dergisi'nin (Bulut, 1997: 272-273) tezde kullanılan tek sayısı 1981'de çıkarılan Hicret Özel Sayısı olmuştur. Tez çalışmasında başvurulan materyaller arasında yer alan günlük gazetelerdeki haber ve yorumlara ulaşmada büyük oranda, Başkanlığın Protokol, Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü tarafından oluşturulan gazete arşivi kullanılmıştır.

DİB'nin kuruluşu ile 12 Eylül 1980 öncesindeki 27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971 askeri müdahale dönemlerini içeren ve dinî idarenin bir biçimde doğrudan ya da dolaylı olarak etkilendiği; bir aktör ya da pasif unsur olarak dahil olduğu resmî dinî alanın tarihsel bir değerlendirmesi, dine müdahale olgusunun Cumhuriyet dönemine yayılan arka planını görebilmek açısından önem taşımaktadır. Bu düşünceye dayalı olarak DİB ile devlet/siyaset ilişkilerinin tarihsel gelişimi üzerinde durulacaktır.

b. Dinî İdarenin Sınırları

3 Mart 1924'te kabul edilen 429 Sayılı Kanun, ilga ettiği Şer'iye ve Evkaf Vekaletinin yerine kurulan Diyanet İşleri Reisliğini din işlerini yürütmekle görevlendirmiştir. Buna göre kanunun birinci maddesi ihdası şu şekilde tanımlamaktadır (TBMMTD, Devre 2, C VII, 03/03/1340, s. 23-27): "Türkiye Cumhuriyeti'nde muamelatı nâsa dair olan ahkâmın teşri ve infazı Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun teşkil ettiği hükümete ait olup din-i mübin-i İslam'ın bundan maada itikadat ve ibadâta dair bütün ahkâm ve mesalihinin tedviri ve müessesatı

diniyenin idaresi için Cumhuriyet'in makarrında bir Diyanet İşleri Reisliği makamı tesis edilmiştir".

Bu tanımla inanç ve ibadetle ilgili işlerle ibadethanelerin yönetimi Riyasete verilirken "muamelat-ı nas" olarak tabir edilen işler Meclis ve hükümete bırakılmaktadır. Böylece din kurumunun görevinin sınırları aynı madde ile kayıt altına alınmaktadır.

429 Sayılı Kanuna göre Diyanet İşleri Reisini Başvekaletin inhası üzerine Cumhurbaşkanının atayacak olması (md.3) ve Reisliğin Başbakana bağlanarak bütçesinin de Başbakanlık bütçesine dahil edilmesi (md. 4) din örgütünü eski dönemin kabine içindeki siyasal konumundan uzaklaştırarak idari bir birim haline getirmektedir. Kurumun işleyiş ve teşkilatının bir mevzuata dayandırılması gereği kanunda Riyasetin teşkilatı hakkında bir nizamnâme tanzim edileceği (md.4) şeklinde ortaya konularak örgütsel yapısı ve kadroları gösterilmemiştir. Bu nedenle 1935'teki Teşkilat Kanununa kadar dinî hizmetler uzun süre bir teşkilat kanunu olmaksızın yürütülmüş; teşkilat yapısına ilişkin hukuki düzenlemeler dönemin Diyanet İşleri Riyaseti bütçelerinde yer almıştır (Gözaydın, 2009: 62).[3] Kanunun getirdiği yeniliklerden biri vakıflarla ilgili işlerin "milletin hakiki menfaatine muvafık bir şekilde halledilmek üzere" bir müdürlük olarak Başbakanlığa bağlanmasıdır (md.7). Böylece vakıfların idaresi Evkaf Umum Müdürlüğüne, dinî işlerse Diyanet İşleri Riyasetine verilmek suretiyle vakıf müessesesini dinî/şer'î işlerle aynı çatı altında birleştiren Şer'iye ve Evkaf Vekaleti iki ayrı kurumla ikame

[3] Merkez ve taşra teşkilatının idari yapısı ilk olarak 1927 senesi Bütçe Kanununda gösterilmiştir. 1924'te merkez teşkilatı Reis, Heyet-i Müşavere ve memurin-i merkeziyeden; taşrada ise müftülüklerden ibarettir. 1927'de ise buna ek olarak merkezde bazı müdiriyetler oluşturulmuştur. 30 Haziran 1929'da yürürlüğe giren 1452 sayılı *Devlet Memurları Maaşatının Tevhid ve Teadülüne Dair Kanuna* ekli cetvelde Riyasetin sürekli maaşlı memur kadroları gösterilmiştir. Bu kanun 1935'deki 2800 Sayılı ilk teşkilat kanununa kadar teşkilat kanunu hükmünde sayılmıştır. Bu kanunla müftü atamalarının mülki amirler başkanlığında belediye üyeleri, imam, hatip ve vaizlerden oluşan kurulun belirlediği üç kişi arasından Diyanet İşleri Reisi tarafından yapılması usulü getirilmiştir. 1950'deki kanunun getirdiği yeni düzenlemeden sonra ise bu uygulamadan dönülerek müftü atamaları merkez tarafından yapılmaya başlandı. 1939'da 2800 sayılı kanunda yapılan değişiklikle merkezde bir Reis Muavinliği kadrosu ihdas edilmiştir. 29 Nisan 1950'de yürürlüğe giren 5634 sayılı kanunla Diyanet İşleri Reisliği ismi Diyanet İşleri Başkanlığı'na çevrilirken merkezdeki diğer birimlerin ismi de değiştirilmiştir. 1965 yılındaki 633 sayılı kanunun kabulüne kadar Başkanlığın teşkilat yapısında ve kadrolarında 1950 düzenlemesi geçerliliğini sürdürmüştür (Gözaydın, 2009: 62-71; Aytürk vd., 1989: 33-38).

edilmiştir.[4] Bu bir anlamda kendinden önceki dönemin modernleşme adımlarının doğurduğu ve dinî kavrayışın geleneksel şumülündeki kopuşları ve daralmayı beraberinde getiren sürecin Cumhuriyetin söz konusu dinî evrendeki parçalanmayı kolaylaştıran pratikleri yoluyla hızlandırılmasıdır.

Kanunun ilk maddesi uyarınca dinin inanç ve ibadetle ilgili kısımlarına giren işler ile dinî kurum ve buralarda çalışan din hizmetlilerinin yönetimi Riyasetin görev kapsamının iki temel unsuru olarak öne çıkmaktadır. Tüm cami, mescit, tekke ve zaviyelerin idaresi; imam, hatip, vaiz, şeyh, muezzin, kayyım vs. cami hizmetlilerinin tayin ve azilleri (md. 5) ile müftülerin idaresi (md.6) Diyanet İşleri Reisliğine verilmiştir. Kanunun kabul tarihinde "müessesât-ı diniye" ifadesi tekke ve zaviyeleri de kapsamaktaydı. 30 Kasım 1925 tarih ve 677 sayılı tekke ve zaviyelerin kapatılmasını getiren kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte dinî kurumlar tabirinin kapsamı daralarak cami ve mescitlerin yönetimiyle sınırlı kalmıştır. Diğer yandan cami ve cami görevlileriyle ilgili işler Riyasete bırakılırken cami müştemilatının gelir getiren kısımlarının mülkiyeti Evkaf Umum Müdürlüğüne verilmiştir (Onay, 2009: 52).

1931'deki 1827 sayılı Evkaf Umum Müdürlüğü bütçe kanunuyla cami ve mescitlerin yönetimi ile buralarda çalışan din görevlileri –hademe-i hayrat- Riyasetten alınarak Evkaf Umum Müdürlüğüne devredilmiştir. Buna bağlı olarak merkezdeki Dini Müesseseler Müdürlüğü ile Levazım Müdürlüğü de devredilmiştir. Uygulama 1950'deki 5634 sayılı teşkilat kanunuyla söz konusu hizmetlerin Riyasete iade edilmesine kadar devam etmiştir (Aytürk vd., 1989: 35-38; Gözaydın, 2009: 65-69). Anılan kanun ayrıca vakıf eseri camilerin idaresiyle birlikte buraların çeşitli giderlerinin karşılanması için her yıl Evkaf Umum Müdürlüğünden Riyasete ödenek aktarılmasını da kararlaştırmıştır. 1950'ye kadar olan süreçte vaiz ve dersiamların teftiş ve murakabesi ise Riyasete bırakılmıştı (Onay, 2009: 54-55).

[4] Düzenlemeyle vakıfların idaresi bakanlıktan genel müdürlüğe tenzil edilmiş bir kuruma devrediliyordu. Kanunda vakıf probleminin ileride milletin gerçek menfaatine uygun bir biçimde çözüleceği ifade edilmektedir. Bu yönde ilk adım 1926 yılında atılmış, vakıfların belediyeler, fabrikalar gibi kamu menfaatine uygun kimi kurumlara satılabilmesinin önü açılmıştır (Jaeschke, 1972: 28).

429 sayılı kanunda 'muamelat- nas'ı ilgilendiren alanın resmî dinin sınırları dışında bırakılmış olması Cumhuriyet'in dinin bireyin yaşamına ve toplum içindeki rolüne dair tasavvurunun ifadesidir. Bu ibareyle Meşrutiyet devrinde Ziya Gökalp'in kavramsallaştırmasıyla *diyani işler*'in çerçevesi, kurumsal dinin –ulus devlet formasyonunun gereği olarak- devlet iktidarının yetkileriyle kesiştiği kabul edilen kısımlarının tasfiye edilmesi anlamına gelmektedir. Bu maddeyle Riyaset, bireyi ve toplumu ilgilendiren inanç ve ibadet alanının dışında kalan her türlü problem ve meselenin çözümünde meşru bir otorite olmaktan çıkmaktadır. Resmî dinî aktivitenin meşruiyeti "muamelat" cümlesinden sayılabilecek her türlü tasarruf ve faaliyetin dışında kalan sahada geçerli olacaktır. Bu durumun pratikteki sonucu, Müslüman toplumun kişisel iş ve anlaşmazlıkları durumunda başvurduğu çözüm mercii olarak fıkhın resmî fonksiyonunun ve buna bağlı olarak geleneksel dönemin kadı yargısı ve istinat ettiği ifta kurumunun hukukî geçerliliğinin yitirmesidir. Dinin yargı ve genelde hukuktan tam manasıyla ayrılması bir yıl arayla gelen iki düzenlemeyle sağlanmıştır. Şer'i mahkemeler 8 Mart 1924'te 469 sayılı kanunla kapatılmış ve 17 Şubat 1926'da İsviçre Medeni Kanunu'ndan adapte edilen Medeni Kanun kabul edilmiştir. Böylece dinî hayatın kişiye ve aileye ait en dokunulmaz tarafı reform programına alınarak şer'î hukukun birey ve aile hukukundaki devam eden etkinliğine son verilmiştir (Lewis, 2000: 271-272).[5]

c. Cumhuriyet'in Din Siyaseti ve Diyanet İşleri Riyaseti

Dinî kurumsal yapılanmanın siyasetin dışında bırakılması Riyasetin kuruluşuna esas olacak kanun teklifinin gerekçe kısmında öncelikle dile getirilen husustur. 52 milletvekilinin imzasıyla sunulan ve Şer'iye ve Evkaf Vekaleti ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaletinin ilgasını isteyen önerge "din ve ordunun siyaset cereyanlarıyla alakadar olması birçok mehaziri dâidir" ifadesiyle başlamaktadır. TBMM teklifin

[5]Bununla birlikte Başkanlık toplum katında dinin muamelatla ilgili pek çok konusunun çözüm adresi olmaya genellikle devam etmiştir. Diyanet İşleri Başkanlarından M. Sait Yazıcıoğlu: "Diyanet İşleri Başkanlığı'nda muamelatla ilgili dini sorulara 'bizim görev alanımız iman, ibadet ve ahlakla ilgilidir onun dışındakiler görev alanımız dışındadır' şeklindeki anlayış hiç bir zaman geçerli olmamıştır." şeklindeki ifadesine rağmen (Yazıcıoğlu, 2013: 270; Altınoluk, 1993a) DİYK'in tarihsel seyrinde toplumdan gelen bazı soruların "muamelatla ilgili" olması gerekçesiyle karşılıksız bırakıldığı vakidir. Bu tutumun Müşavere ve Dinî Eserleri İnceleme Kurulu'na (MDEİK) kararlarına yansıyan örnekleri olarak süt emme meselesi ve ticarete dair soruların yanıtsız bırakılması verilebilir (MDEİK, 29/09/1960: 432; 19/09/1960: 450).

gerekçesine bağlı kalarak hem Erkan-ı Harbiye-i Umumiyeyi hem Diyanet İşleri Riyasetini kabine içinde icrayı faaliyet etmesi bakımından siyasal tasarrufun paydaşı bir makam olmaktan çıkararak devletin bürokratik bir birimi olarak tanımlamıştır. Riyasetin muamelat olarak adlandırılan hukukî alandan ve siyasi yetkilerinden soyutlanması dinin toplumsal hayata dair ufkunun ahlakî bir dindarlığa indirgenmesi anlamına gelmekteydi. Riyaset, laiklikle uyumlu ve en başta ahlak temelli dindarlığı yaygınlaştıracak bir projenin parçası olarak düşünülmüştür (Bardakoğlu, 2010-I: 61-62). Dinin ve din adamlarının siyasal olarak ilgisizleştirilmesi Mustafa Kemal'in ve kurucu siyasetin reformist vizyonunda önceden beri yer bulan bir hususdur. Mustafa Kemal, 1 Mart 1924'te Meclisteki konuşmasında "mukaddes ve lâhuti olan itikadâtın…muğlak ve mütelevvin olan siyasetten tahlis" edilmesi gereği üzerinde durmuştur. 23 Şubat 1924'te Meclisteki bütçe görüşmeleri sırasında İzmir mebusu Şükrü Kaya, Şer'iye ve Evkaf Vekaleti'nin kabineden çıkarılması gereğini dinin siyasetle telif edilemeyen kutsallığı üzerinden açıklamaktadır. Kaya'ya göre dinî işlerden sorumlu kurumun herhangi bir nedenden dolayı iktidarını kaybeden hükümetlerin kaderine mahkum olması, dinî inkılap gibi bir çok faydası görülebilecek mukaddes bir müessesenin "kıpkızıl bir siyaset sandalyesine oturtulması" demekti (Bulut, 1994b: 104).

Milli Mücadele yıllarında Mustafa Kemal'in din adamlarına yakınlığı bir çok tanıklıkla desteklenen bir gerçektir (Kutay, 1973; Savaş, 1997). Milli Mücadelenin, dinin hilafet gibi siyasal bir temsiliyle birlikte toplumsal bir halas hareketi olarak görülmesi; din adamlarının savaştaki yararlılık ve katkıları ile diğer tüm dinsel göndermeleri millî direnişi dinî bir hareket yapmaktaydı (Rustow, 1995: 59-60). İlk Diyanet İşleri Reisliği görevini üstlenen Rıfat Börekçi, bu yıllarda Mustafa Kemal'in kişisel ilgi gösterdiği ve savaşın manevi mimarlığını yürüten bir portre olarak öne çıkmaktadır. Heyet-i Temsiliye için Ankara'da etkin rol alan ve Meclisin açılışıyla birlikte beşte biri ulemâdan oluşan ilk TBMM'nin üyelerinden biri olan Börekçi, Millî Mücadele'yi Mustafa Kemal'in yanında yer alarak desteklemiştir.[6] Ankara

[6] Rıfat Efendi'nin Milli Mücadele'nin dinen desteklenmesindeki en önemli katkısı Şeyhülislam Dürrizâde Abdullah Efendi'nin M. Kemal ve yanındakiler için verdiği idam fetvasına Meclisteki ulemayı toplayarak bunu reddeden bir fetvayla karşılık vermesidir (Kutay, 1973: 177-178). Mustafa

Müftülüğünden sonra, 1 Nisan 1924'ten, vefat ettiği 5 Mart 1941'e kadar Diyanet İşleri Reisi olan Rıfat Börekçi'nin görev dönemi (Balcı, 1987: 16) Cumhuriyet'in dinî reformlarının ve inkılapçı açılımlarının toplumsal dinî hafızayla ilk defa karşı karşıya geldiği bir sürecin birçok zorluğunu içinde taşımaktadır.

Savaş sonrası konjonktürde devlet ve toplumsal yapının yeniden inşa ameliyesine girişilmesi ile birlikte kurucu zihniyetin dinî perspektifiyle din adamlarının beklentileri arasındaki açık mesafe iki taraf arasındaki Milli Mücadelenin pekiştirdiği ittifakı çözülmeye doğru itmiştir. 1923 sonrasında kurucu merkezin dinî tutumunda açıkça görülen değişiklik, önceki dönemde dine ve din adamlarına yönelik ılımlı yaklaşımın taktik gereği benimsenen bir pozisyon olduğu iddialarına dayanak oluşturmuştur (Gözaydın, 2009: 17). Cumhuriyetin getirdiği verili durum karşısında ulemâ genellikle benimsediği düşük yoğunluklu bir direnç ve sınırlı bir işbirliği sayesinde ne tamamıyla muhalif ne de teslimiyetçi bir tutum almaktan uzak kalmıştır. Bununla birlikte rejimi dinsizlikle suçlayan Mustafa Sabri Efendi gibi İslamcı ulemadan kimileri İslam'ı yok etme çabasında olduğuna inandığı hükümete açıkça cephe almaktan çekinmemiştir. Mustafa Sabri Efendi, "dinsiz Diyanetin hizmetine girmeye hevesli sahtekar ulemanın ruhsal alçaklığını" şiddetle kınamaktaydı (Bein, 2013: 160-163). Rejimin dinî hayattaki değişikliklerin İslamî meşruiyetini temin için benimsediği yöntem din adamlarına açık bir baskı yerine sindirme ve bastırmaya dönük kimi metodlar uygulamak olmuştur (Bein, 2013: 191). İbadet dilinin Türkçeleştirilmesinin siyasi merkezin gündeminde olduğu dönemde cereyan eden hadiseler ve meselenin Maarif Vekaleti cephesinden idare tarzı bu türden bir baskı ve ikna politikasının örneğini teşkil etmektedir.

Kuruluş döneminin siyaseti, dinin toplumsal düzeydeki kabul ve göstergeleri ile birlikte kurumsal dine yönelik düzenleyici ve denetleyici bir nitelik taşımaktadır. Bu yılların Diyanet İşleri Riyaseti, rejimin din siyasetinin hem kurumsal düzeydeki muhatabı ve nesnesi hem de uygulanma sürecindeki aracı konumundadır.[7] Siyasetin dini biçimlendirme girişimlerinin ilk adımını Riyasetin ihdasının hukuksal çerçevesi

Kemal ve Heyet-i Temsiliye Ankara'ya geldiklerinde çektikleri para sıkıntısını bilen Rıfat Efendi eşrafın aralarında topladığı bin lirayı Mustafa Kemal'e vermiştir (Kansu, 2009-II: 507, 580).

[7] Riyaset'in kuruluşunu ve Tek Partili yılları da içine alacak biçimde rejimin dinî hayatı düzenleme girişimlerinin 1950'ye kadar takibi için bk. Toprak, 2017.

oluşturmaktadır. 429 sayılı kanunun gerekçesinde yer alan, "siyasetin mahzurları" ile ilgili hassasiyet, Riyaseti siyasi etkilerden bütünüyle koruma altına alacak hukuksal bir donanımı beraberinde getirmemiştir. Bilakis bir yandan Meşihat makamının kabine içindeki aktif politik konumunun yaratacağı problemler dinî idareyi kabinenin dışında bırakmak suretiyle giderilirken, aynı anda idarenin en üst siyasi makamı olan Başvekalet'e bağlanmıştır. Böylece dinî idarenin iktidar aygıtının etkin ve geçici bir uzvu olmaktan çıkarılması düşüncesi siyasal olarak araçsallaşabileceği endişesi ile koşut biçimde işlememiştir.

DİB'nin ihdasıyla birlikte ortaya çıkan statüsü tarihi boyunca kurumu, siyasetin emir ve taleplerinin doğrudan muhatabı durumunda kalmasında başlıca faktörlerdendir. Dinî idarenin bir biçimde özerk bir yapılanma ya da sivil bir örgüt olarak düzenlenmemesinin ardındaki nedenlerden biri rejimin din kaynaklı olası istenmeyen çıkışlara hedef olabileceği ihtimalidir. Tam bağımsız bir dinî kurumun bu türden beklentilerin mecrası olma endişesi devleti dini sıkı denetim altında tutmaya götürmüştür (Dumont, 1999: 67-68). Diyanet personelinin halkın muhafazakar ve dindar kesimlerinden gelmesinin yarattığı güvensizlik ile birlikte kurum üzerinde çeşitli tarikat ve dinî gruplarla geleneğin kolay bertaraf edilemeyen tesiri, devlet ve yöneticiler nezdinde Diyanetin kolaylıkla dinî aşırılık, laiklik karşıtlığı gibi nitelemelerle eşleştirilmesine yol açmıştır (Seufert, 2004: 19).

DİB üzerindeki merkezî kontrol siyaset-din ilişkilerinin pratiklerine çoğunlukla din ve DİB'nin alanının siyasal maslahatlar adına daraltılması şeklinde yansımıştır. Diyanet İşleri Başkanlarından Ali Bardakoğlu Diyanetin üzerine düşeni yapmasına rağmen siyasetin benzer bir sicilden yoksunluğunu belirtirken: "Diyanet İşleri Başkanlığı siyaset üstü bir düzeyde kalma kararlılığı, her türlü polemikten uzak kalma ..ve devletin işine karışmama yönüyle kurum olarak başarılı bir sınav vermiştir. Ancak devletin ve siyasetin din işlerine karışmaması [açısından] aynı başarıdan söz etmek kolay değildir" demektedir (Bardakoğu, 2010-I: 72-73).

Cumhuriyet'in Tek Partili yılları rejimin siyasal ve ideolojik temelleriyle uyumlu din politikalarının DİB yoluyla tatbikinin ilk ve hayli vulgarize örneklerini barındırmaktadır. Dini, siyasi maksatlar için kullanmanın tohumları, 1928'deki

hazırlanan dinde ıslah beyannamesiyle[8] en uç huduttan atılmıştır (Vergin, 2000: 117-118). Bu dönemde rejimin söylemlerinin kitlelere aktarılabileceği en önemli araçlar olarak camiler ve hutbeler siyasetle dinin geçişken sınırlarına şahitlik edilebilecek argümanlardır. 1927'de Rıfat Börekçi'nin hazırlattığı Türkçe Hutbe kitabı konuları açısından olduğu kadar yazılmasını sağlayan irade bakımından da dönemin siyasetiyle mutabıktır (Cündioğlu, 1998: 63).[9]

Cumhuriyet'in kurucu siyaseti, bir yandan dinin, "diyani" işler dışındaki evreninin başta gelen aktivitesi olarak tanımlanan siyasal eylemi, resmî kurumsal temsilden tecrit etmiştir. Diğer yandan toplumsal dinî hayat üzerindeki kapsamlı siyasal projelerinde hutbelerle birlikte Müslüman toplumun kamusallaşma alanı olarak caminin işlevselliğinden faydalanmaktan kaçınmamıştır. Mustafa Kemal, 1 Mart 1922'deki konuşmasında hutbelerin dili ve anlaşılırlığı meselesini Meclis kürsüsünden dile getirmiş (TBMMTD, Devre 1, C XVIII, 01/03/1338, s. 8-9); benzer görüşleri 07/02/1923 tarihinde Balıkesir hutbesinde de tekrarlayarak, "minberin halkın ruhanî, ahlaki gıdalarına en verimli kaynak olduğu", içeriği ve dili halkın anlayacağı biçimde düzenlenen hutbelerin toplumun ruh ve bilincine hitabetmesi, zamanın icaplarına uygun olması gerektiğini belirtmiştir (Mustafa Kemal, 2011: 1089). Cumhuriyet ve inkılaplarla uyumlu bir dinî tebliğ yapılmasına dair uyarıcı;[10] inkılabın kimi esas ve uygulamalarını tasdik ve teşvik edici[11] mahiyetteki hutbeler

[8] İbadetlerin şeklî yönleri ile ilgili radikal değişiklikleri; dinin anlaşılması adına felsefî perspektifi de dikkate alan bir din ve din adamı ile Arapça yerine Türkçe'nin geçerli olacağı ibadet dili önerisini içeren ve dinî hayatın tümüyle yeniden ele alındığı bir reform tasarısı niteliği taşıyan dinde ıslah beyannamesi ve olayın safahatı ile ilgili olarak bk., Cündioğlu, 2005: 95-110.

[9] Hutbe kitabındaki 51 hutbeden bazıları şunlardır: *Çalışan Mükafatını Görür; Vatan Müdafaası; Tayyare Cemiyeti'ne Yardım; Temizlik; İman-Amel; Mü'min-i Kâmil; Namaz ve Hikmet; Peygamber Efendimizin Ahlakı; Anaya Babaya İtaat; İslam Dininde Sa'yın Kıymeti; Ticaret; San'at; Ziraat; Ebna-yı Cinsimize Hürmet ve Muavenet; Öksüzlere Yardım; Sui Zan, Tecessüs, Gıybet; Eksik Ölçenler Yanlış Tartanlar; Allahtan Korkmak, Nâs İle Hoş Geçinmek; Dünya ve Ahiret İçin Çalışmak; İçkinin Fenalığı; Hekim, İlaç, Hastalık; Mevlid; Mirac; Kadir Gecesi; Ramazan Bayramı; Askerliğin Şerefi***.** (Türkçe Hutbe, 1928/1346***)***

[10] İstanbul Müftülüğünün 20/01/1930 tarihli yazısında "Geçen sene ramazanında camilerde ders veren vaiz efendilerden bazıları dinî ve ahlaki olması lazım gelen esaslardan inhiraf ederek haklarında tatbikat-ı kanuniye icrasını mucip olacak derecede Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tesis ve vaz ettiği esaslar ve müesseseler aleyhinde mübalatsızca mütalaalarda bulundukları..bütün vaiz ve hatiplerin hükümet-i celilenin âmal ve mekasıdının muvaffakiyetle başarısına herkesten ziyade sarfı mesai etmeleri...mucibince amel etmeleri tebliğ olunur" (Albayrak, 1991: Ekler kısmı vesika 26).

[11] Konya İmam Hatip Okulunda öğretmen olan Hüseyin Refik'in hazırladığı ve resmî mercilerce onaylanan hutbe 1925 Kasım-Aralık aylarında Konya'nın başlıca camilerinde okunmuştur. Hutbede "pantolon, ceket, şapka, kasket gibi namlarla milel-i gayrimüslimenin lâbis oldukları melbusâtı bir Müslümanın istimal etmekle ona bir günah işlemiş nazarıyla bakmak pek büyük bir hatadır...hükümet-

dönemin siyasi atmosferinin resmî dinî kanallar yoluyla billurlaşan haline şahitlik etmektedir. Camilerde Ramazan aylarında görmeye alışık olunan mahyalar da kullanışlı bir malzeme olarak zaman zaman Cumhuriyet ideallerinin; bir kişi ya da siyasetin açık işaretlerini yansıtmışlardır. Edirne Selimiye Camii'nde "Atatürk", "Varol İnönü" mahyaları; Kazım Karabekir'in şehre gelişine rast gelen 18-19 Mayıs 1947'de, "Türk Yılmaz" ve 1953 yılında yine aynı camide "30uncu Yıl Kutlu Olsun" yazılı mahyalar minarelerin semalarını aydınlatmıştır (Kara, 2010: 82-83).

d. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesinin Din Siyaseti ve Diyanet İşleri Başkanlığı

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesiyle açılan dönemdeki dinî hayata dönük düzenlemeler, bu yıllarda resmî makamların da içinde olduğu, toplumun dindarlık biçimlerine yönelik manipülatif kampanyalar başta olmak üzere dinin militer açılımları ile dinî pratiklerin içeriğini güncel referanslar eşliğinde yeniden biçimlendirmeye yönelik girişimlerdir.

Müdahale sonrasında, dinî duyarlılığı yüksek kesimlerin öncelikli endişeleri arasında ezan başta olmak üzere namaz ve Kur'an'ın Türk(çe)leşmesi gibi meselelerde askerlerin, eskiye dönme ihtimali gelmekteydi. Harekete geçen toplumsal dinî endişelerin haklılığı bir kaç ay içinde basına yansıyan gelişmelerle doğrulanmıştır. Darbeden kısa bir süre sonra 17 Temmuz 1960 tarihli Cumhuriyet gazetesindeki mülakatında MBK üyelerinden Alparslan Türkeş'in, ezanın ve Kur'an'ın Türkçeleşmesiyle ilgili yaklaşımı dinî hürriyeti yok sayan ve kışkırtıcı bir dil taşımaktadır. Ezanın aslî diline çevrilmesi hakkında "Türkçecilik bu millete Atatürk'ün en büyük, en faydalı hediyelerinden biriydi. Evvela ezanı Arapça okutmakla buna ihanete başladılar" demiş, Kur'an'ın Türkçeleşmesini, "Türk camiinde Türkçe Kur'an okunur, Arapça değil" diyerek savunmuştur. İ. Kara'nın deyimiyle, A. Türkeş'in din konusundaki görüşleri, dönemin farklı dinî politik yaklaşımları içinde "mütehakkim, müdahaleci ve kaba" olanını temsil etmektedir (Kara, 2016: 165). MBK sözcüsü Muzaffer Özdağ aynı günlerde askerî hükümetin

---

i hâzıramızın emirlerini îfada zerre kadar eser-i te'allül göstermemeli, can ü yürekten itaat ve riayet etmeli" denilmektedir (Kara, 2010:124-125).

ezanın Türkçe okunmasıyla ilgili bir karar almadığını belirttiği demecinde Kur'an'ın tercümesine dair şu ifadeleri kullanmaktadır: "Tanrı buyruğu Kur'an-ı Kerim'in anlaşılabilmesi için Türkçe yayınlanması, Tanrı emri Kur'an-ı Kerim'in ruhuna da uygundur. Türk halkı değişmez kutsal gerçekleri, muhteşem güzelliği kendi dilleri ile okudukları zaman bulacaktır" (Milliyet, 16/07/1960). Ancak bu tutum, büyük ihtimalle gelen toplumsal tepkilerden kaynaklanan bir düzenlemeyle aşılmıştır. MBK, 25 Temmuz'da din hürriyetine, ezan ve Kur'an diline yönelik bir yasağın gelmeyeceğini garanti eden 35 numaralı bildiriyi yayınlamıştır (Kara, 2016: 167). Devlet Bakanı Kamil Artus'un hükümetin din hürriyetlerinin korunacağını, radyoda okunan Kur'an'ın kaldırılmayacağını belirtmesi de dinî hayatın süregelen işleyişine dokunulmayacağına dair bir teminattı (Milliyet, 03/08/1960).

Bununla birlikte devletin en yetkili makamından yapılan açıklamalar, Türkçecilik konusunun askerî hükümetin gündeminden çıkmadığını göstermektedir. Devlet Başkanı Cemal Gürsel, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsünü ve İmam Hatip Lisesini ziyaretinde dinî hayatı Türk(çe)leştirme niyetini şöyle ortaya koymuştur: "Biz dinimizi Türkçe okuyup anlamalıyız, ezan Türkçe, Kur'an Türkçe okunmalıdır. Sakat ve çürük köksüz iddialara dayanan fikirlerle Türk dini vazifelerini Türkçe ifa edemezse asla dindar olamaz; biz bütün ilgimizi buna vereceğiz (Cumhuriyet, 06/10/1960). Muhtemelen Gürsel'in beyanatından güç almış olan Topkapı Gaziahmet Paşa Camii müezzini Şahap Mollaoğlu bir kaç gün sonra ezanı Türkçe okuma teşebbüsünde bulunmuştur. Hürriyet Gazetesi'nde başarısız olan ezanı Türkçe okuma girişimi haberleştirilirken, DİB'nin Türkçe ezan okuyan bazı müezzinlerin ifadelerinin alındığı haberlerine karşı, anılan müezzinin cevabına yer verilmektedir. "Hikmetullahtır hükümet, deme şu iyi, şu fena / İttifakı ümmete lazım itaatir sana" (Hürriyet, 10/10/1960).

Temsilciler Meclisinin bazı üyelerinin ezanın Türkçe okunması için kanun tasarısı hazırlığında olduğu günlerde mesele kamuoyunu meşgul ederken İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Neşet Çağatay, bu tür müdahalelere dinî cevaz sayılabilecek bir beyanda bulunarak bir davet olan ezanın Arapça gibi Türkçe de okunabileceğini söylemektedir (Tercüman, 24/02/1961). Bu konuda DİB'nin görüşü ise oldukça

açıktır. Gürsel'in açıklamasından kısa süre sonra basına mülakat veren Diyanet İşleri Başkanı Ömer Nasuhi Bilmen, ezanın Türkçe okunamayacağını açık bir dille vurgulamaktadır (Cumhuriyet, 11/10/1960). Başkanlığın ezanla ilgili görüşü bu yöndeki bir dilekçeye cevap münasebetiyle Müşavere ve Dini Eserleri İnceleme Kurulu'nun 03/01/1961 tarih ve 2 Numaralı kararıyla da teyid edilmiştir.

Ara dönemin dinî gündeminin sık karşılaşılan meselelerinden ezan ve Kur'an'ın Türkçeleştirilmesi, dine yönelik köklü bir değişimden yana olanların beklentilerine müsait bir siyasi ortam yaratmıştır. Zira din dili, değişimin en uç ve reform yanlıları açısından en önemli yönlerinden birini oluşturmaktadır. Müşavere ve Dini Eserleri İnceleme Kurulu'na doğrudan ya da MBK yoluyla ulaşan dilekçeler arasında yer alan dinde reform talepleri; askerî yetkililerin demeçleri ve bunu destekleyen basın, aydınlar vs. kamuoyu yapıcılarından güç almış olmalıdır. DİB bu dönemde ezan konusundaki tutumunu Kur'an'ın Türkçeleşmesi söylemleri karşısında da korumuştur. MDEİK'nin Kur'an'ın tercümesi ile ilgili olarak, 23/02/1961 tarih ve 34 Numaralı kararında başka bir dile çevirilmesinin mahzuru bulunmadığı zikredildikten sonra "şu kadar ki Kur'an-ı Kerim'i daha iyi anlamak için tefsiri tercemesinin ve Kur'an-ı Kerim'deki hükümleri açıklayan kitapları mütalea eylemenin daha ziyade faydalı olacağı…" ifadesi kullanılmaktadır. Kur'an ve ibadetin Türkçeleşmesi ile ilgili kararlarda bunun dinî açıdan sakatlığı açıklanmakta, askerî hükümetin din özgürlüğüne dair teminat sayılan bildirisine işaret edilmekte, reformun dinî ve millî birliği bozucu yanlarına değinilmektedir. Lise Tarih öğretmeni Doğan Kutay'ın MBK'ye yolladığı ezan ve dinî metinlerin Türkçeleştirilmesi ile ilgili yazısını değerlendiren Kurul, bu zâta MBK'nin 35 numaralı bildirisinin hatırlatılmak suretiyle cevap verilmesine karar vermiştir (MDEİK, 06/12/1960: 529). Cumhurbaşkanlığına sunulan ve tetkiki için Devlet Bakanlığından DİB'ye ulaştırılan *Kur'an ve İbadetin Türkçe Olması Meselesi* adlı eserle ilgili, 23/05/1961 tarihli kararda ise, "ibadetlerin Türkçeleşmesi konusu ise umumiyetle ibadet ehli olan dindarlar arasında fena bir tesir husule getirmekten, millî birlik ve beraberliğimizi sarsmak için fırsat kollayan fesad ve şer unsurlarının kötü emellerini gerçekleştirmelerine meydan ve imkan vermekten başka bir işe yaramayacağı, esasen Hükümetimizin din konusundaki görüşünü ve tutumunu açık

bir dille bütün milete açıklamış bulunan 11/05/1961 tarihli ve 27/2020 sayılı tebliğin güttüğü asil gayeye de aykırı düşeceği kanaatine varıldığının Yüksek Başkanlığa arzına karar verildi" denilmektedir (MDEİK, 23/05/1961: 223). Namazda Kur'an'ın Türkçe okunmasına dair bir dilekçe üzerine öncekileri teyid eden kararda "Kitabın lafzı ve manası her ikisi birden Kur'an-ı Kerim'i teşkil eder" denilmektedir (MDEİK, 06/10/1961: 565). Aynı yıl içinde bireysel öneri şeklindeki reform içerikli dilekçelerin sıklığı dikkat çekmektedir. Dinin ve ibadet dilinin millileştirilmesi hakkındaki dilekçe (MDEİK, 23/03/1961: 131) ile dinde reform yapılmasını içeren bir rapor (MDEİK, 09/06/1961: 262) bunlardandır. Bu yöndeki en uç sayılabilecek öneri, Osman Nuri Çerman'dan gelmiştir. Bir çok yönüyle 1928'deki dinde ıslah girişimine benzeyen tasarıda inanç ve ibadetin en aslî unsurlarını tahrip edici maddeler yer almaktadır. Gündüzleri ibadetin yasaklanması, camilere sıralar konulması, ibadetlerin sazlı, rakslı olması, haccın yasaklanması, dinin millileştirilmesi, muamelatla ilgili ayetlerin çıkarılarak bunların yerine Atatürk'ün demeçlerinin konulması bunlardan bazılarıdır. İslam'ın Hz. Muhammed tarafından va'z edildiği iddia edilmekte, din ve camiler "hürriyet mezbahası" olarak tasvir edilmektedir. Tasarıyı içeren ve Çerman tarafından çıkarılan *İdeal Türkiye İçin Dinimizde (Aydınlık) Reform Kemalizm* adlı derginin 23 Nisan 1961 tarihli nüshası İçişleri Bakanlığının yazısı üzerine Kurul tarafından incelenmiş, dinî ve milli birlik için taşıdığı sakıncalara işaret edilmiştir (MDEİK, 17/05/1961: 207).

Askerî yönetimin dinî meselelere ilgisinin en önemli göstergesi bu dönemde bir Kur'an mealinin hazırlatılmasıdır. Müdahaleden kısa bir süre sonra Diyanet İşleri Başkanı Hasan Hüsnü Erdem nezaretinde hazırlığına başlanan meal, Eylül 1961'de *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı* adıyla 3 cilt olarak yayınlanmıştır (Kara, 2016: 185). Bu dönemde Kur'an'ın latinize edilerek devlet tarafından basılması girişimi ise sonuçsuz kalmıştır. O sırada Yüksek İslam Enstitüsü'nde hoca olan ve fikirlerine baş vurulan heyet içinde yer alan Mahir İz'in anlatımından konunun havale edildiği anlaşılan dönemin Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Sadettin Evrin, ilgili kişilerin görüşlerini aldığı bir toplantı düzenlemiş, sonuçta bu projeden vazgeçilmiştir (İz, 2013: 454-455). Kurucu Meclis Başkanlığına gelen Kur'an'ın Latin harfleriyle yazılarak bunun namazda okunmasına dair dilekçeye cevaben alınan Müşavere

Kurulu kararında, Latin alfabesine çevirinin mahsuru Atatürk'e referansla açıklanmaktadır. 1932'de Latin harfleriyle yazılı bir Kur'an nüshasının kendisine takdimi üzerine Atatürk'ün bunu Türk harferini tağşiş saydığı, Riyasetin bundan haberdar olup olmadığının tahkiki ile acil tedbirler alınmasını emrettiği belirtilmektedir (MDEİK, 05/06/1961: 244).

27 Mayıs'ın ve genelde askerî darbelerin Diyanet İşleri Başkanlığından beklentilerinden belki ilk sırada müdahalenin toplumsal meşruiyetine hizmet eden, amaç ve hedeflerine uygun, yönetimin dinî yaklaşımını destekleyen vaaz ve hutbeler hazırlatılması olmuştur. Müdahalenin ilk günlerinde vaiz ve hatiplerin "milli menfaatlerimizi korumak için var gücüyle çalışan hükümetimize destek olmanın dinî bir vecibe teşkil ettiğini" anlatmalarını içeren bir yazı Diyanet İşleri Başkanı imzasıyla tüm il ve ilçe müftülerine yollanmıştır. 1960 yılı içinde hükümetin icraatlarının anlatımı ve övgüsü sayılabilecek benzer içerikli çeşitli yazılar müftülüklere gönderilmiş, din görevlilerinin bu konuda kendilerinden beklenenleri yerine getirip getirmedikleri takip edilmiştir (Kara, 2016: 176-178). İsmail Kara'nın yayınladığı 27 Mayıs ihtilaline dair bir hutbe metni, bir yandan ihtilali ve ihtilalcileri yüceltirken, DP hükümeti aleyhinde imalar içeren bir metin özelliği taşımaktadır. Hazırlanmasında DİB ya da başka bir kişi ya da kurumun kaynaklığına dair bir veri bulunmayan hutbe metninde milletin temsilcisi olan MBK'ye ve orduya destekle ilgili şu ifadeler geçmektedir. "…köylü ve şehirli hepimiz elbirlik Milli Birlik Hükümeti'mize, ordumuza müzahir olmalıyız. Geceli gündüzlü durmadan çalışmalıyız. İlimden, fenden ve sanat ve teknikten ileride (?) ve tıbba olanca kudretimizle uğraşmalıyız" (Kara, 2008: 44-45). 11/05/1961'de Başbakanlık adına Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Fahri Özdilek'in gönderdiği ve Diyanet Dergisi'nde yayımlanan; dinî hürriyetlerin korunacağı, dinî eğitimin güçlendirileceği, din görevlilerinin imkanlarının iyileştirileceği gibi maddeler içeren yazı ise, 9 Temmuz 1961'deki referandum öncesinde yeni Anayasa'da din konusunda hükümetin görüşlerini yansıtan bir metin özelliği taşımaktadır (Kara, 2016: 179; Kara, 2017: 274).

1960 yılı sonundaki bir Müşavere Kurulu kararı hükümet yetkililerinin

doğrudan emri üzerine hazırlatılan üç hutbeyi konu almaktadır. 6 Aralık 1960 tarihli bu toplantının konusu Aydın Valiliğinden gelen ve DİB tarafından hazırlanması istenen hutbelerdir. Valiliğin isteği kıyafet konulu hutbe hazırlatılmasıdır. Alınan kararda Devlet Bakanlığının emriyle hutbeler hazırlandığı zikredilerek, millî inkılap için beklenen hutbelerin de zamanla hazırlanacağı bildirilmektedir. Söz konusu hutbeler *Milli Birlik; İslamiyette Çalışmanın Önemi* ve *Müslümanlıkta Hurafelere ve Batıl İnanışlara Yer Yoktur* başlıklarını taşımaktadır. Bu başlıklar aynı zamanda yayınlanması düşünülen hutbe dergisinin ilk konularını oluşturmaktadır. Bakan Hayri Mumcuoğlu dergiyle ilgili olarak basına yaptığı açıklamasında Cuma hutbelerinin ülkenin aktüel meselerine yer veren ve halkı aydınlatıcı biçimde düzenleneceğini bildirmektedir (Hürriyet, 18/12/1960).

Anılan MDEİK karar metninde hutbe talimatı açıkça görülmektedir:

Yüksek Başkanlıkça 20/10/1960 gün ve 29186 sayı ile Kurulumuza havale buyurulan Aydın Valiliğinin 3/10/1960 gün ve Yazı İşleri Kalemi 50/2801 sayılı ve buyer Milli İnkılabı Yayma ve Köylüyü Kalkındırma Komitesince ittihaz olunan 3/10/1960 karar gereğince istenilen "Milli İnkılap ve Kıyafet" mevzulu matbu hutbeler gönderilmesi hakkındaki yazısı incelendi.

Büyük inkılabın güttüğü idealin tahakkuku için Devlet Bakanlığı tarafından hazırlanması emredilen hutbeler serisinden üç tanesi Kurulumuz tarafından tertip edilerek müftülüklere gönderilmiş olduğunun ve bundan sonra da peyderpey Yüksek valiliğin arzu ettiği konularda da başka hutbeler tertip edileceğinin bildirilmesi uygun olacağı mütaleasıyla keyfiyetin Yüksek Başkanlığa arzına karar verildi (MDEİK, 06/12/1960: 528).

Müşavere Kurulunun 2 Aralık 1960 tarih ve 521 numaralı, anılan üç hutbenin hazırlanarak tüm hatiplere yollanmasını hâvi kararı uyarınca hutbe metinlerinin müftülüklere gönderildiği anlaşılmaktadır. Bunlardan millî birlikle ilgili olan hutbedeki inkılaba ayrılan kısım, hazırlanış amacıyla örtüşen siyasi mahiyette ifadeler içermektedir: "…Allahımızın emrettiği vechile, kurşunla kenetlenmiş bir bina gibi birbirimize sımsıkı sarılalım. 'Müminler kardeşten başka bir şey

değildirler' mealinde olan Ayet-i Kerime'yi hatırımızdan hiç çıkarmayalım. Son inkılabımızın mânâsını iyi kavrayalım; hedefinin çabuk ve kolay tahakkukuna bütün gücümüz ve kuvvetimizle yardımcı olalım. Şer güçlerinin, fesadcıların gizli-açık telkinlerine kapılmayalım. Ortaya atılan dedi-kodulara kulak asmayalım…"

Kıyafete dair hutbe talebi kısa bir süre sonra bu kez MBK Genel Sekreterliği aracılığıyla Mustafa Kemal Derneği'nden gelmiştir. Müşavere Kurulunun talebin dikkate alınacağını belirten kararında inkılapla ilgili ifadelere yer verilmektedir: "Devletimizi Hukukî nizama bağlamak, şahsî hürriyeti ve vicdan hürriyetini hakkıyla sağlamak ve milletimizi her cihetten huzur ve sükûn içerisinde yaşatmak idealiyle milletçe yaptığımız büyük inkılabımızın meyvelerinden vatanın her köşesinde faydalanmakta olduğumuz bu devirde, vatandaşlarımızın kıyafet meselesinin de önemli olduğu ve Mustafa Kemal Derneği'nin de bu hususstaki gayretlerinin, zor kullanmayarak telkin yoliyle yapmaları memnuniyeti mucip bir hareket bulunduğu cihetle bu hususstaki tavsiyenin Yüksek Başkanlıkça göz önünde tutulacağının bildirilmesi…" (MDEİK, 04/01/1961: 612)

Bazı müftülerin çarşaf aleyhinde sarfettiği sözler ise İ. Kara'ya göre Başkanlığın ve din görevlilerinin maruz kaldığı baskıyla alakalıdır (Kara, 2016: 185). Kıyafet konusu ara dönemin kimi aktörlerince takibi zorunlu bir sorun olarak görülmektedir. A. Türkeş'in, dikkat çeken açıklamalarının dışında, dönemin 27 Mayıs'ı giyim kuşamla irtibatlandıran ve kadın kıyafeti, sakal vs. gibi simgesel görüntüleri üzerinde duran isimlerden biri de İstanbul Valisi Tümgeneral Refik Tulga'dır. Tulga'nın "kara çarşaf"la mücadelesi, başta Cumhuriyet gazetesi olmak üzere basının katılımıyla adeta bir seferberliğe dönüştürülmüştür. 25 Temmuz 1960 tarihli habere göre Mustafa Kemal Derneği'nin çarşafla mücadelede bir program hazırladığı aktarılmakta ve şöyle devam edilmektedir: "İstanbul sokaklarında bile dördü beşi bir arada çarşaflı kadınlar penguin sürüleri gibi yine gezip duruyorlar. 27 Mayıs'tan sonra yobaz sindi, fakat onun zafer bayrağı halindeki kara çarşaf dalgalanmaya devam ediyor" (Cumhuriyet, 25/08/1960). Tulga, konuyu düzenlediği toplantıyla basınla paylaşırken çarşafla mücadeledeki yöntemi şöyle anlatmaktadır, "zecrî tedbirlere baş vurmadan önce işe ikna ve propaganda ile başlayacağız.

Zannediyoruz doğru yola gelirler" (Cumhuriyet, 27/08/1960). Çarşaflı kadınlara Vali eliyle manto hediye edilmesi ise (Milliyet, 01/09/1960) söz konusu propagandanın getirildiği yeri göstermektedir. "Gericilikle" mücadelenin kapsamının bir sonraki adımda genişletildiği görülmektedir. Tulga imzalı karara göre hoparlörle ezan okunmayacak, cenazeler ancak 200 metre elle taşınabilecek, daha uzak mesafeler için valiliğin izni gerekecektir. Ayrıca sokaklarda takke ve sakallı dolaşanlara dinî istismar suçundan takibat açılacaktır (Tercüman, 24/02/1961).

Kılık kıyafet meselesinin savcıları da harekete geçirdiği anlaşılmaktadır. Nevşehir Cumhuriyet Başsavcısının Müşavere Kuruluna ulaşan isteği, zarf içinde Diyanete ulaştırılan takkelerin dinî bir kisve olup olmadığının bildirilmesidir. Cevaben şöyle denilmesine karar verilmiştir: "Dinimizde ibadete mahsus bir kisve yoktur. İlişik zarf içinde bulunan iki takkenin dinî bir mahiyet taşımadığının…bildirilmesine" (MDEİK, 06/11/1961: 600).

27 Mayıs döneminde dinî hassasiyetlerinin başında istismar ve hurafeler gelmektedir. Buna bağlı olarak Diyanetten radikal gruplar ve cemat grupları ile tarikatlara karşı etkin bir mücadele beklenmektedir. MBK'ye gelen mektuplardan DİB'nin bu tür odaklaşmalar karşısında pasif kaldığı ya da irtica karşıtlığı misyonunu tam olarak üstlenemediği gibi itham ve iddiaların öne sürüldüğü anlaşılmaktadır. Müşavere Kurulu kendisine havale edilen bu yazılardan biriyle ilgili kararında dinin istismar ve ihmal edilmesinden duyulan teessürün haklılığını belirttikten sonra, "Bütün mesele ve davalarımızı halletmek ve sağlam birer esasa bağlamak karar ve azminde olan Milli Birlik Komitesinin bu mühim meseleye de hassasiyetle el atacağından şüphe yoktur" denilmektedir (MDEİK, 04/10/1960: 471). MBK'ye gönderilen bir başka dilekçede ise, "dinin cahillerin elinde, yobazların dilinde, soysuzların fikrinde hurafeleştirildiği,…adeta geriliğin sembolü haline getirildiği…içinde bulunduğumuz atmosferde Diyanet teşkilatının müsait olmadığı, asrın ihtiyaçlarına cevaplayacak durumda olmadığı, teşkilatın başından sonuna kadar ıslaha muhtaç olduğu…gerilik, irtica ve yobazlık lekesinden kurtarılması" rica olunmaktadır (MDEİK, 20/12/1960: 550).

Müşavere Kurulu kararları açısından cemaat yapılarıyla ilgili olarak en sık

şikayet konusu yapılan grubun Nurcular olduğu görülmektedir. 27 Mayıs 1960 öncesinden başlayan ve Said-i Nursi'nin başta Risale-i Nurlar olmak üzere eserlerinin ve Nurcu içerikli birçok mektup ve broşürün dinî, siyasi bakımdan sakıncalı olup olmadığının incelenmesini isteyen çok sayıdaki dilekçe Müşavere Kurulu tarafından değerlendirilmiştir. Söz konusu inceleme talepleri genellikle Cumhuriyet Savcılıklarından ve hakimliklerden gelmiştir. Bunlardan Nurculuğun tarikat olup olmadığı ve cemaat faaliyetlerinin suç teşkil edip etmediğinin sorulduğu yazıya verilen cevap, bunun bir tarikat ve mezhep olmadığı, içeriğinin Kur'an'ın izahından ibaret olduğu, bu eserleri okutmanın dinen ve kanunen suç teşkil etmediği; ancak cami içlerinde veya bir mektep açmak suretiyle toplu olarak okumanın bir tür hizipçilik olacağı için bunlardan men edilmesiyle yetinilmesi ifade edilmiştir (MDEİK, 09/06/1960: 203). Askerî müdahaleden sonraki aylarda Müşavere Kurulu, kendisine incelenmesi isteğiyle gelen Nurculuğu anlatan eserlerle ilgili kararlarında bu görüşünü korumaktadır. 28 Ekim 1960 tarihli Kurul kararının konusu, anlaşıldığı kadarıyla cemaat aidiyeti bilinen bir çalışanın hukukî durumunun tayin edilebilmesi amacıyla Kurul görüşünün istenmesidir. Kararda Nurculuğun bir tarikat ya da mezhep olmadığı ve "hademe-i hayrattan" birinin vazifesine son vermek için ilgili nizamnâmede yazılı hallerden birinin bulunması gerektiği belirtilmiştir (MDEİK, 28/10/1960: 498).

İncelenen Nurcu içerikli eser, broşür ve raporlarla ilgili olarak, 1961 yılına ait bir kararda eskisine göre kısmen değişen yaklaşım ve temkinli bir dil dikkat çekicidir. Emniyet Genel Müdürlüğü'nün Nurcu propagandası yapılıp yapılmadığının sorulduğu broşürler ve raporla ilgili kararda, Nurculuk propagandasının yapıldığı kanaatine varılarak, "dinî hamiyeti sebebiyle de olsa bu hareketi Nur risalelerini propaganda etmek şeklinde telakkiye müsait görülmüştür" denilmektedir (MDEİK, 03/08/1961: 322).

DİB'nin kurumsal düzeydeki dinsel duyarlılık dairesi içinde Nurculuğun kayda değer bir mesele olarak ele alınması Başkan Yardımcısı Sadettin Evrin'in dönemine rastlamaktadır. İ. Kara, 1964 yılında DİB tarafından isimsiz olarak yayımlanan *Nurculuk Hakkında* –Ankara, 1964- adlı kitabın müellifinin büyük ihtimalle Evrin

olduğunu söylemektedir (Kara, 2010: 153-161).[12] Aynı sene yayımlanan Neda Armaner'e ait *İslam Dininden Ayrılan Cereyanlar Nurculuk* adıyla yayımlanan kitap da benzer muhtevaya sahiptir.[13] Emekli bir asker olarak kurumdaki görevlendirilme sürecini, 27 Mayıs koşullarının belirlediği Evrin'in[14] tarikat ve camatlere dair menfî tutumu ve DİB'yi askerî hükümetin yönlendirmelerine açması kurum üzerindeki vesayet iddialarına dayanak oluşturmaktadır. Başkanlardan Ömer Nasuhi Bilmen ve Hasan Hüsnü Erdem'in görevlerinden uzaklaştırılmalarında da Evrin'in etkisi ön plandadır (Kara, 2016: 184).

e. 12 Mart 1971 Dönemi

12 Mart döneminde dinî hayata yönelik operasyonlar, özellikle eğitimle ilgili olarak yapısal değişiklikler yaratmıştır. Bu düzenlemeler dinin yönetimi ve eğitimine daha incelikli biçimde eğilecek olan 12 Eylül idaresi dönemine kadar geçerli olmuştur. 12 Mart'ın ilk hükümetinin Tevhid-Tedrisat'a aykırı tüm uygulamalara son verileceği; din işlerinin tüm çıkarların üstünde ve laik devlet esaslarına göre ele alınacağı; İmam Hatip liselerinin orta öğretim sistemine uyarlanarak ıslah olunacağı gibi vaatleri dönemin dinî yapılara yönelik yapısal dönüşümler içeren politik

[12] Bu bahiste aynı minvaldeki Çetin Özek'in *Türkiye'de Gerici Akımlar ve Nurculuğun İçyüzü* (İstanbul, 1964, Varlık Yayınları) adlı kitap da sayılmalıdır (Kara, 2010: 161). Evrin'in tarikat karşıtı eserlerinden biri de aynı yıl yayımlanan *Biberiye Tarikatı* adlı kitaptır (Kara, 2017: 277-279).

[13] Neda Armaner (1964). *İslam Dininden Ayrılan Cereyanlar Nurculuk*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

[14] Sadettin Evrin DİB'de üst düzeyde görev almış asker kökenli kişilerdendir. Kendi döneminde DİB hizmetlerine nitelik ve yaygınlık kazandıracak önemli çalışmalar yürüten Evrin'in göreve atanması müdahaleci askerlerin Diyanete yönelik kontrolcü maksatlarıyla yakından alakalıydı. Mustafa Kara'nın anlatımıyla kurumun "kışla disiplini" ile idaresinde başındaki şahsın karakteri ve olaylara bakışını önemseyen askerler emekli bir generalin Diyanete başkan yapılmasından yanaydılar. Ancak yaratacağı toplumsal tepkiyi düşünerek diğer bir seçenek olarak aynı vasıflara sahip birini başkan yardımcısı olarak atamaya karar vermişlerdi (Kara, 2017: 274). İstenen vasıflara sahip ehli tarik bir emekli general olan Evrin 17/04/1961'de Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı'na, 06/04/1964'de Müşavere ve Dinî Eserler İnceleme Kurulu üyeliğine getirilmiştir. 07/10/1965'de kendi isteğiyle emekli olmuştur (Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilat Albümü, 1989: 37). Evrin 1965 tarihli Teşkilat Kanununun hazırlığı başta olmak üzere dinî yayınların düzene girmesinde ve DİB'nin kurumsal kimlik kazanmasında etkili olan isimdir (Kara, 2016: 184).
Evrin'in bir radyo konuşmasındaki 27 Mayıs'a dair sözleri müdahalenin DİB'nin en üst yönetsel makamınca onandığı sitayişkar ifadeler içermektedir: "...particiliğin, kardeşi kardeşe düşman eden ifratkârlığını önlemiş, temiz ve iyi hislerimizi, birbirimizi sevme ve sayma duygularımızı canlandırmıştır. Siyasi değişiklikteki kazanç bu suretle ahlâka bile tesir eder. Gerçek kalkınma, bu manevi yücelişle çok ilgilidir" (Ferik, 2013: 53). Evrin, Hz. Peygamberle ilgili Kur'an ayetinin (Enbiya, 21/17) ebced hesabıyla 27 Mayıs'a denk geldiği ve ihtilalin manevi bir rahmet olduğu yorumunu yapmaktadır (Kara, 2008: 46).

tasavvurunun ana hatlarını oluşturmaktadır (Kaplan, 2005: 237-243). Buna dayalı olarak dört yıllık orta kısmı kapatılan İmam Hatip liseleri, eğitim sistemine kalıcı olarak entegre edildikten sonraki ilk darbeye bu dönemde maruz kalmışlardır. Bunda MSP için kullanılan, "arka bahçe" tabiri etrafında okulların parti siyasetiyle ilişkilendirilmesinin etkisi büyüktür. Okulların 1973'de çıkarılan Milli Eğitim Temel Kanunu ile yeniden yedi yıla çıkarılması ise CHP-MSP koalisyonu dönemine rastlamaktadır (Kara, 2016: 284).

Bu dönemin dinî eğitimle ilgili bir diğer düzenlemesi Kur'an Kursu Yönetmeliği'nin çıkarılmasıdır. Belli bir mevzuat çerçevesinde yapılacak eğitimin kriterlerinin belirlendiği bu ilk düzenleme MEB ve DİB yetkililerinin müşterek çalışmasının sonucu ortaya çıkmıştır (DİYKK, 06/09/1971: 124). Kursa katılımı en az ilkokul 5. Sınıfı bitirmeye bağlayan yönetmeliğin dikkat çekici maddelerinden biri "Kur'an Kurslarının 1353 sayılı Kanunun 9. Maddesine aykırı olarak Arap harfleriyle yazılmış Türkçe ifadeli her hangi bir kitap, alfabe ve tecvid kitabı bulundurulamaz ve Arap harfleriyle Türkçe ifadeli not da tutulamaz" diyen 23. Maddesidir (DİYKK, 06/09/1971: 124).

Bu dönem için zikredilmesi gereken Diyanet İşleri Başkanlığının içinde olduğu bir etkinlik, 1973 senesi için Cumhuriyet'in 50. Yıldönümü ile ilgili yapılması planlanan faaliyetleri kapsamaktadır. Bu amaçla yapılacak yayınlar, bir El Kitabı ve Cemal Kutay tarafından hazırlanacak olan Milli Mücadelede hizmet eden din ulemâsıyla ilgili kitaplardır. (DİYKK, 29/12/1972: 154; 17/03/1973: 657). Radyoda[15] ve TV'de yapılacak konuşmaların dışında (DİYKK, 02/01/1973: 1) din görevlileri arasında *İslam Açısından Cumhuriyet İdaresi* adlı bir hutbe yarışması yapılması ve birinciliği alan hutbenin 50. Yıldönümü haftası Cuma günü tüm Türkiye camilerinde okunması kararlaştırılmıştır. Ayrıca kutlama ayında Diyanet Gazete ve Dergisi özel sayı olarak çıkarılacaktır (DİYKK, 28/02/1973: 597). Diyanet Gazetesi'nin Ramazan

[15] Radyoda yayınlanması için belirlenen konular şunlardır: *1924-1965 dönemi Diyanet İşleri Başkanlığı; İslam ve Cumhuriyet; Kurtuluş Savaşı'nda Din Bilginleri ve Din Görevlilerinin Hizmetleri; Atatürk'ün İslam Dini Hakkındaki Görüşleri; Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları; 1965'den Bugüne Kadar Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri; Cumhuriyet Devrinde Din Görevlilerinin Yetiştirilmesi ve Eğitilmesi; Milli Birlik ve Beraberlik Şuurunun Kuvvetlenmesinde Din Görevlilerinin Rolü; Din ve Toplum; Cumhuriyet Devrinde Türkçe Hutbeler; İslam Medeniyet ve Terakki Dinidir* (DİYKK, 02/01/1973: 1).

Bayramı'na denk gelen 29 Ekim 1973 günlü sayısı, kapağındaki "Mutlu Tesadüf Cumhuriyetimizin 50. Yılında Cumhuriyet ve Ramazan Bayramlarını Aynı Günde Kutluyoruz" manşetiyle çıkarken anılan yarışmada birinci olan *İslam Açısından Cumhuriyet İdaresi* adlı Arif Erkan'a ait hutbe de aynı sayıda yayınlanmıştır (DİG, 29 Ekim 1973: 3).

Askerî yetkililerin hutbelere yönelik ilgisinin bu dönemdeki örneği köy imamları için rehber olmak üzere çıkarılacak hutbelerden müteşekkil mecmua hazırlanması talebidir. Yüksek Kurulun, 11 Kasım 1971 tarihli gündeminde yer bulan konuya dair karar şöyledir:

> Olgunlaştırma Dairesi Başkanlığı Derleme ve Yayın Müdürlüğüne
>
> Milli Güvenlik Kurulu'nun isteği üzerine köy imamlarına kılavuz olacak mahiyette hazırlanıp Kurulumuzun 19.03.969 gün ve 74 sayılı kararı ile basılması uygun görülen yazılar, ilgili yazınızın gereğince yeniden incelenerek hakkında tanzim edilen 01.11.1971 tarihli rapor ve altı bölüm haline getirilen daktilo sahifesi eser ekte gönderilmiştir (DİYKK, 11/11/1971: 99).

DİB'nin Müslüman toplumu Türk Hava Kurumuna kurban derileri ya da nakdî biçimlerde yardım için teşviki/yönlendirilmesi ile ilgili –örneğine 12 Eylül'de de rastlanacak olan- istekler[16] bu dönemde de vakidir. 27 Kasım 1971 gün ve 93 numaralı DİYK kararına göre Yüksek Kurula iletilen bir dilekçe Ramazan ayı va'zlarında THK Güçlendirme Vakfına yardım isteğini konu almaktadır.

[16] 1 THK'ye yardım, DİB'nin fetva, hutbe ve ilgili yayınlarında Cumhuriyet dönemi boyunca örneklerine rastlanabilecek, vatanî sorumluluklar muvacehesinde işlenen bir konu olmuştur. 1927'de Rifat Börekçi'nin THK'ye –o zamanki adıyla Tayyare Cemiyeti'ne- fitre, zekat ve kurban derilerinin verilebileceğine dair fetvasını içeren tamimden itibaren ilgili tamim ve hutbe örnekleri için bk. Kara, 2010: 128-135. 1983 yılında kurban derilerini toplamaya tek yetkili kuruluş olarak tanınmış olsa da, daha önceki örnekler THK'nin mali dinî vecibelerle ilgili beklentilerinin, DİB açısından "vatanî ve içtimaî müesseselere yardım" kapsamında değerlendirildiğini göstermektedir. 1951 yılında Beyşehir Müftüsünün zekat ve fitreleri THK'ye vermeme yönündeki sözlerinin THK'nin şikayetine neden olması üzerine Müftünün telkininin aksi yönde olduğunu belirten 24 Aralık 1951 tarihli MDEİK kararı; THK'ye kurban derilerinin verilmesinin dinî borç kapsamında değerlendirildiği 4 Ağustos 1952 tarihli MDEİK kararı (Uyanık, 2008); 1951 ve 1952 yılları Ramazan ayında fitre ve zekatların THK'ye verilmesinin teşvikinin müftülere tamimine dair MDEİK kararları (Uyanık, 2015a: 105-106), bu konudaki örneklerden bazılarıdır. 1950-1960 arası dönemdeki MDEİK kararları ve değerlendirmesi için bk. Uyanık, 2015a; aynı yıllarda MDEİK üyeliği yapan Hasan Fehmi Başoğlu'nun imzasının olduğu MDEİK kararları ile ilgili olarak bk. Uyanık, 2008.

f. Demokratik Dönem: Siyaseten Müdahale

27 Mayıs 1960'da iş başına gelen askerî yönetimin Eyüp Sabri Hayırlıoğlu'nu (17/04/1951-10/06/1960) alarak yerine Ömer Nasuhi Bilmen'i DİB'ye Başkan (30/06/1960-06/04/1961) olarak ataması o döneme kadar benimsenen ömür boyu süren riyaset teamülündeki ilk değişimi getirmiştir.[17] Bu tarihten Tayyar Altıkulaç'ın atandığı 1978 yılına kadar Başkanlık makamında en uzun –vekaleten- kalan Lütfi Doğan'ın görev dönemi dört yıl sürmüştür. Başkanların kısa süren ve genellikle hükümet ve ilgili dönemin geçerli siyasetinin inisiyatifi doğrultusunda sona eren görevleri kurum üzerindeki siyasi tesir ve nüfuzun göstergelerinden birini oluşturmaktadır.

Ö. N. Bilmen'in kısa görev süresinin nedeni darbe sonrası ezan ve Kuran-ı Kerim'in Türkçe okutulması söylemlerine karşı verdiği haklı mücadele ile yakından ilgilidir. Cemal Gürsel'in rica ve ısrarı sonucu görevi kabul eden Bilmen'in bu teklifi kabulünün ardında, dine yönelik olası tahrif ve tahrip edici girişimlere karşı makamı güçlü tutabilme kaygısı yatmaktaydı. Oğlu Ahmet Selim Bilmen'in anlatımıyla, "o günün havası içinde eğer zayıf mizaçlı bir kimse bu göreve getirilseydi Türkiye'de çok şeyler değişirdi" (Bilmen, 1975: 21). Sondan bir önceki Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez'in (11/11/2010-01/08/2017) de ifade ettiği gibi DİB'ye yönelik beklenti ve tazyikler ve Bilmen'in bu beklentileri yeterince karşılamamış olması Diyanetteki Başkan değişiminin temel nedenini oluşturmuştur (Büyüker, 2014: 139).

27 Mayıs döneminin sonlanması ve demokrasiye yeniden geçildikten sonraki tablo, bu açıdan önemli bir değişim arz etmemektedir. Tayyar Altıkulaç'ın kendi isteğiyle emekliye ayrılması, Sait Yazıcıoğlu'nun yeniden izin istenmeyerek Üniversitedeki görevine iade edilmesi ve Ali Bardakoğlu'nun istifası dışında Başkanların görevlerinin sonlanışı siyasi makamların çeşitli nedenlerle tasarrufu neticesinde gerçekleşmiştir. 2017 yılında emeklilik isteğiyle görevinden ayrılan Mehmet Görmez'in, DİB'yi ilgilendiren kimi konularda siyasi iktidarla fikir ayrılığına düşmüş olması hadisenin siyasi arka planının görmezden gelinemeyeceğini

[17] Diyanet İşleri Başkanlarının görev süresi Başkanlığın 01/07/2010 tarihindeki Teşkilat Kanunu ile yasal olarak sınırlanmıştır:"Başkanın görev süresi beş yıldır. Bir kişi en fazla iki kez Başkan olarak atanabilir." Madde 3 (Değişik: 1/7/2010-6002/2 md.). (RG, 13 Temmuz 2010, Sayı: 27640).

göstermektedir.

Hasan Hüsnü Erdem (06/04/1961-13/10/1964), o dönem Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı olan Sadettin Evrin'in Başkan'ın adıyla yayınlanmasını istediği Nurculuk aleyhindeki bir broşüre karşı çıktığı için emekliye sevkedilmiştir (Kara, 2016: 182).[18] İbrahim Elmalı (17/12/1965-25/10/1966) ise, Devlet Bakanı Refet Sezgin'in bir tayin isteğini geri çevirdiği için görevden alınmıştır (Kara, 2010: 84-85). Elmalı'yla ilgili siyasi tasarrufun arka planı Diyanette Başkan Yardımcılığına vekalet eden Yaşar Tunagür'ün[19] başlıca aktörü olduğu olaylar zincirine dayanmaktadır. Tunagür, siyasi

[18] Hasan Hüsnü Erdem'le bizzat görüşen Eşref Edip'in hadisenin vukuu ve arka planıyla ilgili yazısı için bk. Kara, 2010: 162-164.

[19] 1965 yılında DİB'ye vekaleten Başkan Yardımcısı olarak atanan Yaşar Tunagür'ün faaliyetleri, DİB'nin en üst mevkiindeki bürokratik bir kişiliğin kurumu dinî-siyasi anlayışı doğrultusunda tayin, atama ve kadrolaşma açısından kontrol altında tuttuğu, diğer yandan Bakanlar nezdindeki itibarı ve etkinliği sayesinde kurum içi faaliyetlerini sağlama alacak bir ilişki biçimini uzun bir süre yürütebildiği bir dönem olarak Diyanet üzerindeki siyasi etkinliğin örnek vak'alarından biridir. Tabii Senatör Mehmet Özgüneş ve 14 senatörün verdikleri soruşturma önergesiyle konuyla ilgili oluşturulan ilk Araştırma Komisyonu'nun 20/04/1971'deki raporunda suçlamalara mesnet olarak yansıyan şahit ifadeleri, Başkan vekilliğine tayininin usulsüzlüğüne, Başkanı yetkilerinden uzaklaştırıp onun yetkilerini kendisinin kullandığına, merkez ve taşra teşkilatının önemli noktalarına kendi adamlarını yerleştirdiğine, Nurculuk, Kürtçülük ve bölücü faaliyetlerle birlikte siyasi amaçlı girişimlerine dair suçlamaları içermektedir (CSTD, C LXIV, 20/04/1971, s. 654-674; CSTD, C LXIV, 27/04/1971, s. 682-733; Diyanet İşleri Başkanlığında Görevli, 1975).
12 Mart 1971 muhtırasından sonra Tunagür'ün görevinden uzaklaştırılarak yargı önüne çıkarılmasıyla meselenin hukukî yönü halledilmiş olmakla birlikte 1975'de Cumhuriyet Senatosu'nda konuyla ilgili olarak üçüncü kez oluşturulan Araştırma Komisyonu sürecin özellikle siyasi etki ve sonuçlarının değerlendirilmesine ayrılmıştır. Söz konusu rapordaki ifadeler meselenin mahiyetine ve boyutlarına dair önemli bilgiler vermektedir. Tunagür DİB bünyesinde Edirne Müftülüğünden (1960-1963) sonra İzmir Kestanepazarı Camiinde gezici vaiz (1963-1965) olarak görevlendirilmiştir. Vaizliği sırasında, İçişleri Bakanlığının istihbarat kaynaklarına atfen hazırladığı ve Devlet Bakanlığına gönderdiği Atatürk ve 27 Mayıs aleyhtarı ve irticai faaliyetleri ile göreve ehliyeti olmadığını bildiren 12/08/1965 tarihli yazısına rağmen 15/12/1965'de Başkan Yardımcılığı Vekaletine tayin edilen Tunagür'ün teşkilatın önemli noktalarına yaptığı atamalardaki usulsüzlükler anılan komisyon raporunda kaydedilmektedir. Teşkilattaki Nurcu yapılanma Cumhuriyet Senatosu'nun ilk Araştırma Komisyonuna ifade veren yetkili bir zâtın beyanına göre şöyle anlatılmaktadır: "Tunagür'ün daireye Nurcuları topladığı, Diyanette liyakat ve kabiliyetine göre değil belli bir zihniyete yakınlık ve uzaklığa göre tayinler yapıldığı…". Kuruma alınan bazı kişilerle ilgili olarak "memleket içinde Nurcu teşkilatı yönetenlerle temas halindedirler. Mesela Van'dan, Adana'dan, Mersin'den gelenler bunlarla irtibat halindedir. Filanca dairede bir memuriyet boşalırsa derhal zihniyetlerine uygun kişileri yerleştirmektedirler". Teşkilatta önemli yerlere tayin edilebilmek için "iş takip ederken cepte görünür şekilde İttihat Gazetesi taşımak, Nurculardan tezkiye almak gerekiyor" denilmektedir. İllegal yollarla gerçekleştirilen Nurcu kadrolaşmanın en kayda değer örneği Hakses'in anlatımıyla öyle olmadığı halde Tunagür'ün Yüksek İslam Enstitüsü ve Hukuk Fakültesinden mezun olmuş gibi göstererek Erdek Müftüsü Ahmet Karakullukçu'yu İzmir'e Müftü ataması, bu konudaki emrin ise Elmalı tarafından verildiği isnadında bulunmasıdır (Diyanet İşleri Başkanlığında Görevli, 1975: 4-18).
Hakkındaki tahkikatın devam ettiği dönemde Başkanlık tarafından yapılan değerlendirmede Tunagür'ün dinî anlayışındaki kimi sorunlu yanlar tespit edilmektedir. DİYK'ye yansıyan konuyla ilgili kararda Ankara Hacıbayram Camiinde verdiği, mevzusu cemaatle namaz kılmak olan va'z ve hutbede hatibin cemaat kelimesi üzerinde durduğu belirtilerek "bu kelimenin şer'i manasını kendi

makamlarla yakın irtibatını da kullanarak kurumu şahsının ve belli bir grubun nüfuz sahasına dönüştüren eylemleri karşısında Elmalı'yı engel olarak görmekteydi. Elmalı, Devlet Bakanının kendi üzerinde uyguladığı tazyiki anlattığı Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a yazdığı mektupta, "Bir politik kişinin Diyanet Teşkilatı merkezinde mühim bir mevki işgal eden bir memur vasıtasıyle her türlü isteği yerine getirme

---

anlayışına göre tahlil etmekte…cemaat şuuru ile iman ve ibadet arasında sıkı bağlantı kurmaktadır. Ancak kullandığı kelime ve cümlelerin çoğu bazı yanlış anlayışlara ve polemiğe müsait olup, siyasi sayılabilecek ifadelerdir" denilmektedir. Kullanılan "yanlış ve ölçüsüz" ifadelerden bazıları, "Millet olarak kötü bir yola gidiliyor…doktoru ihanet içinde, öğretmeni ihanet içinde, askeri ihanet içinde…kıyasıya mücadele etmesi şarttır." (DİYKK, 2?/06/1971: 84). Tunagür'ün Rabıta örgütüyle bağlantısı iddialarına dair bk., Mumcu, 1994: 304-305; Çağatay, 1972: 60. Mehmet Özgüneş Milliyet Gazetesine yansıyan ifadelerinde Yaşar Tunagür'le alakalı olarak Diyaneti biz hizbin ele geçirdiğini söylemektedir. Verdiği önergede Tunagür hakkında Emniyetin düzenlediği irticai faaliyet ve Atatürk aleyhtarlığı raporunun İçişleri Bakanlığına ve Devlet Bakanlığına gönderildikten 4 ay sonra Tunagür'ün DİB başkanvekili yardımcılığına getirildiğini söylemektedir (Milliyet, 04/05/1969). Cumhuriyet Gazetesi'nin 12-13-14 Mayıs 1969 tarihi nüshalarında Yılmaz Gümüşbaş imzasıyla konu tartışılmakta, "Diyanet İşleri Hangi Yolda" adlı makaleyle Tunagür'ün Kürtçülük ve Nurculuk yaptığı ve hakkındaki çeşitli şikayet ve raporlara rağmen Başbakan Demirel tarafından korunduğu yazılmaktadır

Tunagür'ün irtibatlı olduğu kimselerle ilgili bulgular İbrahim Elmalı'nın görevinden alındıktan sonra Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a yazdığı mektuba göre açık bir bölücülük anlamına gelmektedir. DİB tarafından yapılmakta olan tahkikatın mevcut verilerine göre ülkenin belli bir coğrafyasında etnik temelli Kürtçülük faaliyetlerinin tespit edildiği bir müftü –Tutak Müftüsü Abdurrahman Dürre- ile Tunagür bağlantısına işaret edilmekte, hem Dürre hem diğer bazı "Şarklıların Diyanetteki işlerinin Yaşar Tunagür tarafından takip edildiği" belirtilmektedir. DİB'deki faaliyetleriyle ilgili kısımda teşkilat içindeki siyasi bölünmelere işaret edilmektedir. Komisyon'a ifade veren zâtın anlatımıyla "Bugün Diyanet İşleri Teşkilatında iki grup bulunmaktadır. Bunlardan birisi bütün aksiyonu elinde tutan Yaşar Tunagür grubu, diğeri ise tamamen pasif ve her şeyden çekinen insanlardan müteşekkildir". Pasif grubun bir kısmının CKMP, bazılarının Millet Partisi'ne eğilim gösterdiği, Necmettin Erbakan'ı destekleyen grubun Tunagür'ü yıpratmaya çalıştığı ifade edilmektedir. Devlet Bakanı Refet Sezgin'e dair anlatılanlarsa bürokratik resmiyetin oldukça dışında bir resim ortaya koymaktadır: "Tunagür teşkilatta çok kuvvetli görülmüştür. Refet Sezgin'in Yaşar'ın masasının kenarında lâubali bir vaziyette oturduğunun personelce görülüşü bu kuvveti artırmıştır". Elmalı, Cumhurbaşkanı'na hitaben, kendisine karşı tezgahlandığını söylediği oyunun baş aktörü olduğunu söylediği Tunagür'ün Başkan olarak kendi uhdesindeki yetkilere müdahalesini anladıktan sonra ondan aldığı yetkileri 2. Başkan Cemalettin Kaplan'a vermesi üzerine Refet Sezgin'in arka çıkmasıyla görevinden alındığını, verilen yanlış malumatla Başbakan Demirel'in bu tasarrufa ikna edildiğini anlatmaktadır. Elmalı'nın emekliye sevkinden sonra yerine gelen Ali Rıza Hakses kendisine mecburi izin verilmesinden ve emekliye ayrılmasından bir kaç gün önce Devlet Bakanlığına hitaben Tunagür'ün personel atama ve nakillerine mani olmaya çalıştığını anlattığı mektupta "10-15 kişilik avanesiyle Yaşar Tunagür"ün asıl görevi olan İstanbul Müftülüğüne iade edilmesi gerektiğini söylemektedir. Devlet Bakanlığına 1967 yılı içinde bu konunun açtığı müşkilatı defaaten anlattığı yazılarından birinde Hakses -18/11/1967- Devlet Bakanı Hüsamettin Atabeyli'ye "Emir ve kanun dinlememektedir. Bu şahsın zâtıâlilerince tutulmak ve korunmak istenmesindeki sebepler anlaşılmamıştır" demek suretiyle serzenişte bulunmaktadır (Diyanet İşleri Başkanlığında Görevli, 1975: 5-23).

24 Ekim 1967'de yayına başlayan İttihad Gazetesi, dönemin koşulları içinde dinî beklentilere sahip basının yayınlarında çeşitli nedenlerle kendi görüş ve fikirlerinin yeterince yer bulamamış olması sonucu, Nurcu kesimin önde gelenlerinin bir gazeteye sahip olma düşüncesinin ürünüydü (Çalışlar ve Çelik, 2000: 13).

arzusu teşkilatımızı karıştırmak[tadır]" demektedir.[20] (Diyanet İşleri Başkanlığında Görevli, 1975:10).

Ali Rıza Hakses'in (25/10/1966-15/01/1968) görevinin sonlandırılışı da önceki dönemden devreden ve ilgili Devlet Bakanıyla Diyanet İşleri Başkanlığı arasında ciddi bir yarılmaya neden olmuş olan Tunagür hadisesiyle bağlantılıdır. Hakses 20/02/1967 tarihinde Devlet Bakanlığına yazdığı yazıda Tunagür hakkındaki emre itaatsizlik, kurum içinde ayrımcılık yapma, görevini kötüye kullanma vs. suçlamalarla birlikte "Teşkilâtın Yaşar Tunagür'ü istemediği, Başkanlığın haberi olmadan kendi adamlarını tayin ettiği, Nurcu ve Süleymancıları himaye ettiği, bu tayinlerden bazılarını Bakanın emri vardır diye yaptırdığını" söyledikten sonra bütün bu suçların tahkikat ve disiplin cezası gerektirdiğini belirtmektedir. Devlet Bakanı Hüsamettin Atabeyli'nin, Hakses'in mektubuna cevabı önce yazı sahibi Diyanet İşleri Başkanına izin vermek, sonra da emekliye sevketmek olmuştur (Diyanet İşleri Başkanlığında Görevli, 1975: 23).

DİB, 1973 seçimlerinden sonraki dönemde içinde bulunduğu koalisyon hükümetlerinde Diyanetten sorumlu Devlet Bakanlıklarını almakta ısrarcı olan MSP siyasetinin etkisi altında kalmıştır. Laik kimliğiyle anılan Dr. Lütfi Doğan'ın (26/08/1972-26/07/1976) alınarak yerine Süleyman Ateş'in getirilmesi ve MSP ile mesafesi bilinen Tayyar Altıkulaç'ın 1971'den beri yürüttüğü Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı'ndan alınarak Din Eğitimi Genel Müdürü yapılması Diyanet üzerindeki söz konusu siyasallaşmanın görünürlüğünü artıran gelişmelerdir (Kara, 2000: 48-49). 28/07/1976-7/02/1978 devresinde DİB'ye başkanlık eden Süleyman Ateş ise dönemin Devlet Bakanı aynı zamanda bir önceki Diyanet İşleri Başkanı olan Dr. Lütfi Doğan tarafından azledilmiştir. Ateş, görevden alınışını şahsını hedef alan haksız bir siyasi karar olarak değerlendirirken Devlet Bakanıyla ilgili olarak:

[20] Devlet Bakan Refet Sezgin ise Diyanetteki Başkan değişimiyle ilgili olarak Elmalı'nın Memleketi Kurtarma Ekibi adı altında oluşturduğu grubun AP'nin kongresini etkilemek için çalıştığını, bu grubun merkez teşkilatını ele geçirmelerini önlemek üzere Elmalı'yı görevden aldığını söylemektedir (Cumhuriyet, 08/12/1966; Milliyet, 08/12/1966). Bu dönemde bir kampanyaya dönüştürülen laiklik karşıtlığı etrafındaki suçlamalarıyla basının Elmalı'yı yıpratma girişimine bir örnek olarak Çetin Özek'in *Diyanet İşleri Başkanlığı* (Milliyet, 6/10/1966) başlıklı yazısı gösterilebilir. Yazıda Elmalı'ya yöneltilen suçlama kurumu Cumhuriyet'in laik amaçlarının dışına taşırmak ve Nurculuğun yanında görünmesidir.

"Cumhuriyet tarihinde hiçbir başkana yapılmamış muameleyi bana reva gördü ve uydurulmuş yalan ve suçlamalarla beni açığa aldı" demektedir (Ateş, ty-I: 452). 1992 ile 2003 arasında 11 yıl 2 ay süren görevinden istifa ile ayrılan Mehmet Nuri Yılmaz da ayrılma kararını DİB üzerindeki siyasal tasarruflarla irtibatlandırmaktadır (Milliyet, 17/03/2003; Akşam, 18/03/2003).

Diyanet İşleri Başkanlarının karşılaştıkları ve genellikle siyasetin beklentileri ve taleplerinden kaynaklanan problemler DİB'nin devletin din politikaları ve toplumsal dinî hayatı yönetme, yönlendirme ve kontrol vs. bakımlardan taşıdığı önemle yakından ilgilidir. Siyasal yelpazenin farklı konumlarındaki partilerin[21] program ve icraatlarında dinî idarenin yönetim ve denetiminin muhteva ve istikameti değişse de Diyanet evvelemirde dini kontrol ve meşruiyet açısından önemini daima korumuştur.

1974'de Bülent Ecevit başkanlığındaki 37. Hükümetin kuruluşundan sonra Necmettin Erbakan'ın, bir araya geldiği din görevlileri ve din eğitimiyle ilgili federasyon temsilcilerine yönelik telkinleri DİB'yi partisinin İslamcı siyasetinin aracı kılacak bir içeriğe sahiptir: "'Davamızı yüklenen bir teşkilat ortaya çıktığına göre artık hepinizin desteğini bekliyoruz'…Rıza Selimbaşoğlu'na hitaben 'senin işin…Diyanet'te özlük işleri müdürü değil mi? Şimdi sana emir veriyorum. Bir yere imam mı tayin edeceksin? O imamı tayin ederken Milli Selamet davasına kaç rey getireceğim hesabını yapacaksın…Vaiz efendi vaazın 5-10 dakikasından geri kalanını bu dava için kullanacak'" (Altıkulaç, 2011-I: 483-484). 12 Eylül dönemini de içeren 09/02/1978-10/11/1986 tarihlerinde Diyanet İşleri Başkanlığı yapan Tayyar Altıkulaç'a göre, DİB'nin en önemli sorunu siyasetin emri altında bir kurum olarak görülmesi ve Başkanlığa verilmiş yetkilerin siyasi makam tarafından kullanılmak istenmesidir. Makamında bir siyasetçinin silahlı tehdidine uğramış olan Altıkulaç kurumun siyasetin müdahalesine açık hale gelmesininin ana nedeninin Diyanetin

[21] DİB'nin sistem içindeki yeri ve din işlerinin yürütülmesinde Diyanet modelinin benimsenmesi Türkiye'de sol siyasi çizgi açısından da genellikle anlaşılır ve gerekli bir tercih olarak görülmektedir. Ancak kuruma yüklenen misyon farklıdır. Bülent Ecevit'in bu konudaki yaklaşımı şöyledir: "Diyelim ki birisi 'evet demokrasiye laikliğe aykırı, bu yüzden Diyanet'i kapatıyoruz' dese o zaman çağdaş bir İslam'a kim bekçilik, koruyuculuk edecek? DİB başındaki kişilerden kaynaklı olumsuz uygulamaları olmuş olabilir, ama zorunlu bir kurumdur" (Çakır ve Bozan, 2005: 247).

devlet içindeki "uygunsuz yeri ve kaygan zemininde" aranması gerektiğini belirterek kurumun mevcut statüsüne dikkat çekmektedir: "Bir başkan veya Devlet Bakanı Diyanet işleri Başkanı'na saygılı davranıyorsa, bu onun şahsî anlayış ve tutumu ile ilgilidir. O halde, konuya salt teorik olarak bakan ve bu sebeple Diyanet işleri Başkanı ile Tapu ve Kadastro Müdürü arasında fark görmeyen Devlet Bakanı haksız da sayılmaz" (Altınoluk, 1993b**:** 20).

Siyasetin Diyanet'e yönelik laiklik eksenli murakabesi zaman zaman en üst karar ve fetva makamı olarak Din İşleri Yüksek Kurulunun kararlarını devletin denetimine tabi tutma[22] ve çeşitli yöntemlerle kararın istenen biçimde çıkmasını sağlayıcı bir kontrol çabasına[23] dönüşebilmektedir. Resmî siyaset gözüyle din-siyaset münasebetinin olumsuz içeriğine en çok dinin istismarı ve irtica gibi başlıklar altında listelenen nitelemeler delalet etmektedir. Kendisine dönük Hilafetçilik, Şeriatçılık (Cumhuriyet, 13/09/1966, 19/09/1966); Alevi-sünni ayrımcılığı ve "Nurculuk konusunda iktidarın sorumlu bakanlarının birleştirici hareketlerine uymaması" (Cumhuriyet, 04/10/1966) gibi suçlamalara maruz kalan İbrahim Elmalı'nın azlinden sonra, Başkanlık makamına atanan Ali Rıza Hakses'in göreve başladıktan sonra basına verdiği beyanat öncelikle ilerici bir kimlik takdimi gibi durmaktadır: " - Ulusal kalkınmamız için, din adamlarına da büyük görev düştüğü kanısında mısınız? Sizce din adamları hangi nitelikte olmalıdır? *Din adamları en başta üstün ahlâklı ve namuslu olmalıdır. Bu arada din adamının aydın görüşlü, devrimci ve Atatürkçü olmaları da zorunludur*. - Nurculuğun memleket menfaatlerine aykırı olduğuna inanıyor musunuz? *Tabiî. Devletin kabul etmediği cereyanları biz de reddederiz*." (Cumhuriyet, 22/10/1966). Hakses'e göre "Elmalı çerçeveyi taşmıştı. Bir görevli, merci tecavüzünde bulunamaz. Bakanına ve erkan-ı devlete hürmet eder. Bunun böyle olması lazımdır. Fakat Elmalı'nın tutumu meydandadır" (Tercüman, 22/10/1966).

[22] 29/07/1966 tarihli Milliyet Gazetesindeki haberde: "Sızan bilgilere göre, Devlet Bakanlığı, Diyanet işleri Başkanlığı Yüksek Din Kurulunun şimdiye kadar aldığı kararları Bakanlığa istetmiştir. Bu kararların lâikliğe aykırı yanları bulunup bulunmadığı hususunun inceletileceği ileri sürülmektedir" denilmektedir.

[23] 12 Eylül döneminde DİYK'nin verdiği İmam Hatip okullarında başörtüsünün kullanımına dair kararına karşın yasağı dinî bakımdan temellendirebilecek bir fetva arayışıyla ilgili olarak bk. Tezin *Okullarda Başörtüsü Yasağı* kısmı.

İktidarların dinî konularda belli bir siyasal tercihi DİB yoluyla onatma ya da onu aracı kılma çabaları ve iktidar ricalinin bir takım talepleri, Başkanları kurumsal ve dinî sabitelerle birlikte genellikle "siyasetin isteklerini [de] kırıp dökmeden"[24] idare etmek durumunda bırakmıştır.

[24] 17/06/1987'de Diyanet İşleri Başkanlığına atanan M. Sait Yazıcıoğlu göreve başlamasının ertesi günü ziyaretine gelen Başbakan Turgut Özal'ın kendisine "Sana zor ve hassas görevlerden birini verdik. Siyasetin orayla ilgili pek çok talepleri olur. Onları kırıp dökmeden bildiğin gibi yap" dediğini aktarmaktadır (Yazıcıoğlu, 2013: 143).

BİRİNCİ BÖLÜM

ASKERİ MÜDAHALE VE BİR DİN SİYASETİ OLARAK SEÇMECİ DİNSELLİK

1.1. Askeri Müdahale

1.1.1. Müdahaleye Giden Yol

Türkiye için 12 Eylül 1980 günü Türk Silahlı Kuvvetleri'nin siyasal işleyişe üçüncü kez fiili müdahalesiyle birlikte açılan ara dönemin başlangıcı olmuştur. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra askeri gücün siyasete yönelik ilgi ve beklentileri 27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971'den sonra bu kez 12 Eylül 1980'de hiyerarşik askeri düzen içinde yapılan yeni bir müdahaleyi üretmekte gecikmemiştir. Resmî olarak yaklaşık üç yıl sürecek olan ve askerlerden oluşan konseyin siyasi, ideolojik iradesine tabi olarak işleyen ara dönemdeki yönetim sistematiği bu süre zarfında siyasi, hukukî vs. hemen tüm konularda kendinden sonraki dönemin kalıcı temellerinin atıldığı bir dönem olmuştur.

12 Eylül müdahalesinin açtığı ara dönemin kendi iç nitelik ve işleyişinden önce müdahale öncesinin siyasal, toplumsal durum ve koşullarına bakmak gerekmektedir. Esasen müdahalenin gerekçesini de oluşturan ve 1970'li yılların bilhassa ikinci yarısından sonra gözle görünür biçimde sarsılan toplumsal barış ve asayişle birlikte siyasal istikrarsızlığın neden olduğu problemler 12 Eylül'ü "zaruri" olarak doğuran gelişmeler olarak kabul edilmektedir. Askerlere ülkenin idaresine el koymak için yeterli gerekçeyi veren faktörlerin başında asayişin bir türlü sağlanamaması, ekonominin toparlanması zor bir darboğaza girmesi, teröre dönüşen etnik milliyetçilik gibi sorunlar ve ennihayet siyasal sistemin tıkanmışlığı gelmekteydi (Zürcher, 2010: 387). Artan şiddet ve öldürme olayları her geçen gün toplumsal çatışma ortamını daha da beslerken duruma çözüm üretmesi beklenen hükümet ve parlamento kendisinden beklenen kudretli ve etkili bir yönetimi devreye koymayı başaramamaktaydı. Bu süreçte dinî-mezhepsel ayrılıktan etnik ve ideolojik ayrılığa uzanan bir genişlikte şiddetin üreteci haline gelmiş olan kesimler arası bölünme ise

çoğu zaman siyaset kurumunun acziyeti ve siyasetçilerin liyakatsizliğine bağlanmaktaydı.

12 Eylül'e yaklaşırken şiddet olayları farklı kesimlerden çok sayıda can kaybına neden olmuştur. Ölü ve yaralıların listelendiği basit bir bilanço müdahale öncesinin toplumsal manzarasına dair açık bir fikir vermeye yetmektedir: 1976 yılı geride 104 ölüm ve 1852 yaralı bırakmıştır. 1977'de 230 civarında olan kurban sayısına 1978 yılının ilk 15 gününde 30 ölüm ve 200 yaralanma vak'ası daha eklenmiştir. 1979'a kadarki can kaybı 1200 ile 1500'e kadar yükselmişti (Ahmad, 2012: 199-203; Zürcher, 2010: 380).

Mevcut tablo karşısında askerleri müdahale noktasına getiren şey seçilmiş siyasiler ve hükümet politikalarının yaşanan anarşi ve istikrarsızlığı durduramayacağı yönündeki gittikçe güçlenen düşünceye dayanmaktaydı. Toplum kesimlerinin aşırı politizasyonunun neden olduğu düşünülen anarşinin tahrip edici sonuçlarından öncelikle siyaset kurumu sorumlu tutulmuştur. Bu süreçte siyasetin olağan mekanizmalarının mevcut sorunları çözmedeki yetersizliği ve siyasetçiler üzerindeki tazyikin ve sivil kanalların zorlanmasının sarmal haline gelmiş problemlerin çözümüne yetmeyeceği, durumdan duyduğu rahatsızlığı sık sık dile getiren askerler arasında neredeyse genel bir kanaatti. Ordu siyasal gelişmelerden duyduğu endişe karşısında kendi hareket tarzını belirleyebilmek için askeri perspektifin kendi iç değerlendirmelerine baş vurmuştur. Bunun için 1979'un Eylül ayında Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Haydar Saltık başkanlığında üç kişilik bir araştırma grubu oluşturmuştur. Ekipten değerlendirmesi istenen sorunun cevabı bu aşamada bir müdahalenin mi, ilgililerin ikazının mı daha doğru olacağıydı. Gelen rapor, mevcut TBMM'nin iç savaşa doğru sürüklenen memlekete verecek bir şeyi olmadığı, TSK'nın yönetime el koyarak yeni bir Kurucu Meclis ile devam edilmesi gerektiği, aksi takdirde ordu içinde de bir iç savaş tehlikesinin kaçınılmaz olacağını bildirmekteydi (Evren, 1990: 283, 296).

Gidişata yönelik Genelkurmayın hükümete ilk uyarısı 3 Mart 1979'da Kenan Evren tarafından yapılmıştır. Evren ve kuvvet komutanlarının bu yılın ilk dört ayında yaptığı yurt turları ve askeri temaslar da bir güç gösterisi olarak algılanmıştır

(Birand, 1984: 106-112). Ordu asıl uyarıyı ise 27 Aralık 1979'da Cumhurbaşkanı'na Evren'in eliyle verdiği mektupla yapmıştır. Genelkurmay Başkanı ve ordunun görüşlerini belirten iki ayrı mektupta ülkenin içinde bulunduğu durumdan kurtulması için ayrım gözetmeksizin tüm siyasi partiler ve Anayasal kuruluşlar derhal üzerine düşeni yapmaya çağrılmaktaydı (Evren, 1990: 328-332). 6 Nisan 1980'de görev süresi dolan Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün yerine geçmek üzere yarışan adaylardan herhangi birinin yeterli oy oranına bir türlü ulaşamaması da siyasi bunalımı derinleştiren bir etken olmuştur.

Askerler 1979 yılı başından beri sık sık hadiselerin ordunun ülkeyi koruma ve kollama görevini yerine getirmeye yönelttiğini kamuoyuna ve kendi mensuplarına verdiği mesajlarla hatırlatarak, müdahaleyi düşündükleri ancak beklemede olunduğu sinyallerini vermekteydi (Birand, 1984: 118, 134). Bu sinyaller 1979'un sonlarından itibaren müdahale için nabız yoklamaya dönüşse de, ne Genelkurmay Başkanı'nda ne ordu arasında Cumhurbaşkanı'na verilen mektup dahil uyarıların sonuç vereceğine ihtimal verilmekteydi (Evren, 1990: 333). Ancak yine de askerin son beklentisinin tükenmesi için tüm denemelerden sonuç alınamamış olması gerekmekteydi. 11 Temmuz 1980 için tüm ordu komutanlarına dağıtılan ve Bayrak Harekatı kod adlı müdahale planının AP hükümetinin 2 Temmuz günü güvenoyu alarak hükümetin dağılmaktan kurtulması üzerine ikinci bir emirle iptal edilmesi, askerin siyaseten ve parlamento atmosferi bakımından da en müsait zemin arayışıyla ilgiliydi (Birand, 1984: 209-213).

Öncesinde ilan edilen sıkıyönetimin askere duruma hakim olması için gerekli yetkileri verdiği halde müdahale gününe kadar çatışmalı ortamın devam etmiş olması anlamlı bir soru olarak ileri sürülmüştür. Özellikle müdahalenin hemen öncesindeki günlere dair Başbakan Demirel'in kanısı askerin yavaş hareket ettiğidir (Birand, 1984: 251). Karpat'a göre de, askerlerin şartların olgunlaşmasını beklemiş olması, maddi güç ve kanunların izin verdiği tüm imkanları sefeber etmektense müdahalenin meşru psikolojik ve ahlaki gerekçesini elde etme düşüncesinden kaynaklanmaktaydı (Karpat, 2010: 379). Müdahale için öncelikle milletin; ordunun ve yönetimin buna hazır olması şarttı (Birand, 1984: 168). Gerçekten de askerin yönetime el koymasının

hemen ardından kanın ve şiddetin durmasıyla birlikte ortaya çıkan sükunet manzarası, ordunun toplumsal algıdaki "kurtarıcı" misyonunu pekiştiren bir rol oynamıştır. Ordunun girişiminin, aksi durumda her şeyden önce can güvenliğinin kesinlikle sağlanamayacağı bir ortama son verilmesi olarak görülmüş olması müdahaleci askerlerlerin şartların olgunlaşması beklentisinin isabetli bir tercih olduğunun göstergesidir.

Türkiye'yi 12 Eylül'e getiren nedenler, 1980 öncesinde artık aşılması güç komplikasyonlarla belirginleşen ve 1970'li yılların siyasi ve toplumsal gelişmelerinin karşılıklı olarak ördüğü tarihi bir arka plana yayılmaktadır. 12 Eylül'ün öncesindeki çatışma ve buhran ortamı müdahalenin asıl sebebi olmaktan çok gerekçesini oluşturmaktadır ve kendinden önceki gelişmelerin sonucudur. Toplumsal farklılıkların ve siyasal aşırılığın şiddete dönüşmesini ülkenin geleneksel kültürüyle ve geleneksel çatışmalara atfedilen siyasal anlamlarla açıklamak (Zürcher, 2010: 380) ise yeterli bir izah biçimi olarak görünmemektedir. Kültürel faktörlerle birlikte provokatif ortamın tazyikini ve siyasi, toplumsal hadiselerin ortaklığında gelişen tarihi arka planı da dikkate almak gerekmektedir.

1970'li yıllar, 27 Mayıs 1960'taki askeri müdahaleden sonraki sivil siyaset döneminin yeni bir müdahale ile kesintiye uğraması ile açılmıştır. 12 Mart 1971'de Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ve dört kuvvet komutanının imzasıyla radyoda okunan muhtıra mesajı, mevcut hükümet ve parlamentoyu ülkeyi toplumsal huzursuzluk ve kardeş kavgası içine sokmak; Anayasa'nın öngördüğü reformları yapamamak ve kamuoyunun çağdaş uygarlık ümidini yitirmesinden sorumlu tutarak Atatürkçü bir görüşle tüm meseleleri ele alacak "kuvvetli ve inandırıcı" bir hükümetin kurulması gerektiğini ilan etmiştir (Özdemir, 2005: 262). Bu amaçla problemleri çözecek esas formülün siyaset üstü bir yönetim olduğu düşünülerek CHP'den istifa eden Nihat Erim'in Başbakanlığında partililerden ve teknokratlardan oluşan bir hükümet kurdurulmuştur. Ara rejime ve Erim hükümetine küçük partiler dışında CHP ve AP gibi iki büyük partinin destek vermiş olması rejimin elini kuvvetlendiren bir unsur olmuştur (Özdemir, 2005: 262-264).

Müdahalede, 1960'ların sonlarından beri yükselen sol hareketin anarşinin nedeni olarak görülmesi etkili olmuştur. Bunun sonucu olarak Türkiye İşçi Partisi ile birlikte çoğu sendika ve meslek odası kapatılmıştır (Özdemir, 2005: 263). Sürecin sol kesime yönelik tutuklama ve yargılamalarla ilerlemesi ve askeri mahkemelerin idamla sonuçlanan kararları rejimin asıl dinamiğinin sol kaynaklı toplumsal ve siyasal hareketleri bastırmak olduğu iddiasını kuvvetlendirmiştir. Ancak bu dönemde ordunun sola olduğu gibi sağ kesime de mesafeli olduğu anlaşılmaktadır. Başbakan Nihat Erim'in anlatımına göre Nisan 1971'de Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, DPT müsteşarlığı için önerilen ismi kastederek ordunun bunlara allerjisi olduğunu söylemektedir. Ordunun isteği o sırada "tanınmış solcuların ve sağcıların iş başına getirilmemesi" yönündedir (Erim, 2005-II: 969). 12 Mart döneminde kurulan hükümetlerin başkan ve üyeleri sivil kimlikli kişilerden oluşsa da her türlü icraat ve program askerlerin gözetiminde ilerlemiştir. Askerler bu kez 27 Mayıs'ta olduğu gibi idareyi doğrudan ele almak yerine temsilcileri marifetiyle ülkeyi yönetmeyi tercih etmişlerdir (Kayalı, 2009: 188). Kasım 1972'de Ferit Melen'in Başbakanlığı döneminde Generaller arasında beliren dolaylı yönetimi doğrudan ele alma isteği ise parlamento ve hükümetin beklenen reformist performansının zayıflığından kaynaklanmaktaydı (Erim, 2005-II: 1050).

Gerçekten de 26 Mart 1971'de kurulan hükümet kendini reform hükümeti olarak tanımlamış; takip eden hükümetler döneminde de reformist düzenlemeler devam etmiştir. Bir yandan sıkıyönetim bu tarihten sonra her iki ayda bir Meclis tarafından uzatılarak (Özgişi, 2012: 291) iki yıl boyunca her türlü siyasal faaliyet "yasa ve düzenin yeniden kurulması" adına baskı altına alınırken diğer yandan yoğun bir yasama faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde Anayasa'nın 35 maddesi değiştirilirken dokuz geçici hüküm konulmuştur (Ahmad, 2012: 177-182). Yoğun yasalaştırma faaliyeti askeri iktidara sivil iktidardan koparılmak suretiyle açılan daha geniş bir serbestiyet içinde bilhassa sivil yargının yanında askeri yargının güçlendirildiği çift başlı bir sisteme izin vermiştir (Tanör'den aktaran Mazıcı, 1989: 113-114). Anayasal sistemin adeta yeniden dizayn edildiği bu değişimin nedeni, askerler arasında hakim olan, ülkeyi 1971 öncesindeki ortama getiren asıl zanlının, 1961 Anayasası ve onun getirdiği Anayasal kurumların "tiranlığı" görüşü idi. Buna

karşı 12 Mart ve daha sonra 12 Eylül'de yürütmenin "tiranlığını" getirecek bir düzenlemeye gidilmiştir (Mazıcı, 1989: 232).

Zaman içinde kurumsallaşarak hukuksal dayanaklarına da kavuşan siyasete yönelik şüphe ve güvensizlik, ordunun Cumhuriyet'in başından beri koruduğu bir yaklaşımdır. Ara rejimler, bu kabulün somut sonuçlarıyla ortaya çıkmak için gerekli olan şartların askeri yönetimler eliyle kullanışlı hâle getirildiği dönemler olmuştur. Söz konusu güven eksikliğinin sonucu olarak siyasi ve toplumsal hayatta görülen problemler karşısında asker cephesinde ortaya çıkan huzursuzluk ve durum düzeltme temayülleri müdahale seçeneğinin daima masada kalmasına olanak sağlamıştır.[25] 12 Mart sol fikriyata dayalı bir düzen arayışına dayalı siyasete geçit vermediği gibi İslam'ı ideolojik bir siyasi argüman olarak siyasetin emrine soktuğu düşünülen anlayışa da izin vermemiştir. Necmettin Erbakan'ın liderliğindeki Milli Nizam Partisi Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. Bu süreçte ancak en azından askerle uyumlu bir çizgiye sahip partiler parlamentoda ve parlamento dışında faaliyete devam edebilmiştir. Diğer yandan 1970 sonrası toplumsal manzarasına bakıldığında sol ve İslami siyasetle birlikte milliyetçi siyasetin aşırı biçimleriyle yeniden sahneye çıktığı bir mecranın açılmasında, şiddet ve anarşiyle birlikte toplumsal çatışmanın tırmanmasında marjinal partilerin etkili olduğu görülmektedir (Can ve Bora, 2009: 91-100).

14 Ekim 1973'deki seçimlerle birlikte ordunun yön verdiği ara dönem hükümetleri, yerini seçilmiş sivil hükümetlere bırakmıştır. 26 Ocak 1974'te kurulan CHP-MSP koalisyonu kısa sürede dağıldıktan sonra 200 günü aşkın bir süre hükümet kurulamamış; kriz 12 Nisan 1975'de Süleyman Demirel Başkanlığındaki Milliyetçi Cephe'nin güvenoyu almasıyla sonlanabilmiştir. 1977 seçimlerinden sonra Bülent Ecevit'in kurduğu azınlık hükümetinin Mecliste güvenoyu alamaması ve Süleyman Demirel'in MC hükümetindeki ısrarı sonucunda kurulan ikinci MC hükümeti ancak

[25] Askerin siyasilere inanç ve itimadının derecesi ile ilgili 12 Mart'ın mimarı Genelkurmay Başkanı olan Orgeneral Memduh Tağmaç'ın 1970 Eylül ayında sarfettiği cümleler fikir vericidir. Tağmaç orduda bazı cuntacı hareketlerin olduğundan bahisle bu gibi problemlerin asıl sorumlusu saydığı politikacılar hakkında: "Ben bunların memleket sevenine rastlamadım. Deyim yerindeyse onların hepsi hain. Oluşturdukları meclisten hayır yok...Karar versem fazla değil yedi dakika içinde Meclis'in kapısına kilit asarım" demektedir (Birand vd., 2008: 181).

1978 Ocak ayına kadar iktidarda kalmıştır. 5 Ocak 1978'de CGP ve DP ile AP'den transfer edilen 12 milletvekilinin desteği sayesinde kurulan üçüncü Ecevit hükümeti dönemi ise Malatya suikastı ve Kahramanmaraş olaylarının fitilini ateşleyeceği provakatif bir atmosfere sahne olmuştur. 12 Eylül'e yaklaşırken en kanlı yıl olan 1978'de Malatya Belediye Başkanı Hamid Fendoğlu ve ailesinin suikastle öldürülmelerinin yol açtığı mezhepsel kışkırtma sonucunda 500 ev ve solcu kesime ait olduğu bilinen çok sayıda dükkan tahrip edilmiştir. İstanbul Beyazıt'taki bombalı saldırı, Bahçelievler cinayeti ve Balgat katliamı da aynı yılın kanlı bilançosunu kabartan katliamlar olmuştur (Birand, 1984: 54, 62-68). Kamuoyunun MHP'yi ve ülkücüleri sorumlu tuttuğu, 19-26 Aralık 1978'de yaşanan Kahramanmaraş olaylarında (Can ve Bora, 2009: 93) ise resmî veriler; 109 ölü, 176 ağır yaralı ve 500 ev ve işyerinin tahrip edildiğini göstermektedir (Özdemir, 2005: 278). Bu olayla birlikte 25 Aralık 1978'de 13 ilde sıkıyönetim ilan edilmiş; müdahale askerler arasında kaçınılmaz bir seçenek olarak tartışılmaya hatta zaman ve biçimi masaya yatırılmaya başlanmıştır (Birand, 1984: 69).

Kahramanmaraş olaylarının benzeri bir senaryo, 1980'de Çorum'da da sahneye konularak 33 kişinin canına malolmuştur. 1979 ve 1980 senelerinde adeta kan davasına dönüşen siyasi cinayetlerde gazeteci Abdi İpekçi MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak, eski Başbakanlardan Nihat Erim ve sendikacı Kemal Türkler gibi bir çok isim suikast sonucu öldürülmüştür. Öldürülenler arasında gazeteci, politikacı vs. pek çok başka tanınmış sima da bulunmaktadır.[26] Yüksek enflasyon, elektirik kesintileri, mazot yokluğu gibi en temel gereksinimlerle ilgili problemlerin yanı sıra Güneydoğu bölgesinde eylemler yapmaya başlayan –adına Apocular denilen- etnik bir terör odağına karşı baş vurulan sıkıyönetim tedbirleri ise istenen neticeyi tam olarak sağlamaya yetmemekteydi (Birand, 1984: 247). Askerler açısından çözüm sadece sıkıyönetim tedbirleri değil, sosyal, ekonomik, idari, psikolojik alanları kapsayıcı politikalar geliştirmekle mümkündü. Sıkıyönetim yetkilerinin genişletilmesi, ölüm cezalarının ertelenmeden yerine getirilmesi, bazı

[26] Bunlar arasında savcı Doğan Öz, bilimadamları Bedri Karafakioğlu, Bedrettin Cömert, Cavit Orhan Tütengil, Orhan Yavuz, Ümit Doğanay, Necdet Bulut, yazar Ümit Kaftancıoğlu, Sivil Toplum kurumlarının yöneticileri Akın Özdemir, Sevinç Özgüner, Emniyet müdürü Cevat Yurdakul, milletvekili Abdurrahman Köksaloğlu da vardı (Can ve Bora, 2009: 89).

kanuni değişikliklerle partiler arası çekişmenin ortak hedefler için terk edilmesi asker açısından giderilemeyen ve 12 Eylül'ün zeminini hazırlayan acil gerekliliklerdi (Evren, 1990: 272, 322, 336-339). Bu süreçte Cumhurbaşkanı Vekili İhsan Sabri Çağlayangil'in iki büyük partinin liderleri olan Ecevit ve Demirel'i uzlaştırarak askerin istediği düzenlemeleri hayata geçirebilme çabaları da sonuç vermemiştir. Nihayet 9 Eylül 1981 günü Kenan Evren, Bayrak Planının yeniden dağıtılması ve hazırlıkların yapılması emrini vermiştir (Birand, 1984: 228-247).

1.1.2. Müdahalenin Meşruiyeti

12 Eylül'de müdahalenin merkezi bir teması olarak ülkenin birliği ve istikrarın yeniden tesisi için yüksek komuta kademesinin sorumlulara mütemadiyen yaptığı çağrıların istenen sonucu vermemesi, yönetime el koymayı ordu için bir vazife yükümlülüğü ile eşdeğer hale getirmiştir. Müdahaleyle birlikte kurulan ve kendinden sonraki dönemin hukuk ve siyasetinin temel parametrelerini belirleyici bir inisiyatif olarak ara rejim yönetiminin öz algısı toplumsal meşruiyet algısından beslenmiştir. Genelkurmay Başkanı ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Kenan Evren'in konuşmalarında müdahale sıklıkla toplumsal bir talebe asker tarafından verilmiş bir cevap olarak tanımlanmıştır.[27]

Anılan toplumsal meşruiyetinin bileşenlerinden biri müdahale öncesinde sivil yönetimin meşruiyet kaybının açıkça görünür olmasıdır. Seçilmiş hükümetlerin ekonomideki çöküşü, terör ve şiddetin tırmanmasını engelleyememeleri başarısızlığın iki göstergesidir.[28] Sivil yönetimler açısından ortaya çıkan bu yitik zemin 12 Eylül'de askerin kendi konumunu güçlendirerek çıkmasına yardım etmiştir. Sivil siyasete güvensizliğin mevcut gelişmelerin örnekliğinde toplum görüşünde iyice belirginleşmesini sağlamada askeri yönetimin çabaları büyük yer tutmaktadır. Örneğin askerler açısından en istenemeyen şeylerden biri müdahalenin kurumsal

[27] Devlet Başkanı Kenan Evren'in 2 Temmuz 1987'de yaptığı bir konuşması müdahalenin toplumsal karşılığının ordu açısından önemini göstermektedir: "Silahlı kuvvetler akıllarına estiği için darbe yapmazlar. Milletin davet etmesi üzerine yaparlar. Millet 12 Eylül'ü istedi, (orduyu harekete geçmeye) zorladı. Darbe büyük bir zorlamayla gerçekleştirildi. Bu olmasa 12 Eylül'e kadar beklemezdik" (Ahmad, 2012: 250).

[28] Nordlinger'e göre bu iki unsurla birlikte hükümetlerin Anayasa ve yasalara aykırı eylemleri sivil hükümetlerin meşruiyetinin yitimindeki diğer önemli nedendir (Güler, 2006: 27).

veya kişisel çıkarlar adına yapılıyor olduğu kanaatinin kamuoyunda yer bulmasıdır (Demirel, 2004: 367) Bununla birlikte Türkiye'nin parlamento deneyiminin kimi kötü örneklerinin toplumsal algıdaki yansıması siyasete dönük güvensizliği besleyen bir faktördür. Sıkıyönetim uygulamaları, büyük vaadlerle iktidara gelen partilerin bir süre sonra kitleselliğini yitirmesi gibi unsurlar halkın siyasal kültürünü partilere güvensizlik üzerinden biçimlendirmiştir. Siyasi partilerle toplum arasındaki kopukluk, siyasi temsil kurumlarından uzaklaşan halkın daha bütüncül ve kapsayıcı bir çatı olarak devletle ve orduyla bütünleşmesinin önünü açmıştır (Şen, 1996: 57-58).

12 Eylül'de orduya duyulan inanç ve güvenin bir başka nedeni toplumsal barışın dağılmış yapısıyla ilgilidir. Kendi özerkliğini meşrulaştırıcı bir faktör olarak siyasi, mezhepsel, ideolojik katı kamplaşmaların varlığı ile toplum kesimlerinin birbirleri hakkında duydukları derin kuşku ve düşmanlık algısı (Demirel, 2010: 22), orduya müdahalenin meşruiyet temellerini sağlamlaştırma imkanı vermiştir. Toplum kesimleri arasındaki sıklıkla dile getirildiği şekliyle millî birliğin zedelenmesi tüm kesimlerin üstündeki ordu imajının kamuoyunda daha da netleşmesine; halkın parçalanmış siyasi taraflardan herhangi birine değil de bu tavrın karşıt kutbunda yer alan ordunun yanında yer almasına yardım etmiştir (Şen, 1996: 60).

Diğer yandan askerin iktidara yakın olma isteğinden kaynaklanan siyasete olan geleneksel ilgisi (Heper, 2012: 209) doğrultusunda kendine yüklediği misyon ile bunu pekiştiren Türk toplumunun kültürel özellikleri de hesaba katılmalıdır. Siyasetin gereklilikleri ile devletin beklentileri arasındaki dengede ikincisinin aleyhine bir durumun ortaya çıkması halinde, kendini devlet tarafında ve siyaset üstü olarak tanımlayan ordunun dengeyi devlet lehine yeniden düzenlemeyi bir görev olarak kurumsallaştırmış olması TSK açısından müdahaleyi olgunlaştıran bir unsurdur. Ordu mensuplarının salt bir mesleki kategoriyi aşan biçimde millî bir vazife olarak gördüğü askerlik, aynı zamanda devlet muhafızlığı olarak anlaşılmıştır. 1961'de kabul edilen 211 sayılı TSK İç Hizmet Kanunu'nun 35. Maddesinde karşılığını bulan bu anlayış, Silahlı Kuvvetlerin her türlü siyasal düşünce ve organizasyonun üstünde olduğunu beyanla mensuplarına siyasal yasaklar getirirken

görev sınırlarını askerliği aşacak bir genişlikte tanımlamaktadır. Kanun TSK'ya Cumhuriyeti korumak ve kollamak görevini vermiş; muhafızlığı -sadece savunmayla ilişkili olmayan- bir vazifeye dönüştürerek biçimlendirmiştir. 12 Eylül müdahalesinin mevzuattaki temel dayanağını oluşturan ve artık bir görev ifası kadar tabii olan "koruma ve kollama", askeri müdahale döneminde hiyerarşik sıralamadaki tüm elemanların millî bir amaç için seferber olması anlamını taşımaktadır. Ordunun siyasal işleyiş ve genelde tüm toplum üzerindeki vesayetçi eğilimleri, Türk toplumunun buna izin veren toplumsal özellikleri –sanayileşmemiş, tarımsal faaliyetin ve bilgi gerektirmeyen hizmet sektörünün hakim olduğu, eğitim düzeyi düşük- eklenince daha anlaşılır hale gelmektedir (Demirel, 2004: 349, 359; Özdemir, 1989: 215-216).

12 Eylül müdahalesinin rejimi ve lideriyle birlikte toplum katındaki saygınlığı öylesine yüksektir ki, 1982 Anayasa oylaması Cumhurbaşkanlığı seçimi ile birleştirilmek suretiyle bu algı belli bir hedefe kanalize edilmek için kullanılabilmiştir. Bu yolla Evren'in sahip olduğu prestij Anayasa'nın kabulünü kolaylaştıran fonksiyonel bir araca dönüştürülmüştür. 7 Ekim 1982 tarihinde yapılan halkoylamasında Anayasa % 91.37 oranında kabul oyu almış, Kenan Evren de Cumhurbaşkanı olmuştur (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2012: 19-20).

1.1.3. 12 Eylül: Demokrasinin Yeniden İnşası

Hükümetlerin ya da parlamentolu düzenin tıkandığı her aşamada tarafsız ama aynı zamanda kuvvetli ve meşru bir otoritenin devreye girmesinin gerekliliği üzerinde durulmuş ve her darbe döneminde askerin bu sahnedeki varlık beyanı güncellenmiştir. 12 Eylül 1980 öncesi günlerde Cumhurbaşkanı'nın siyasette bir uzlaşı zemini yaratmak için liderleri makamında bir araya getirdiği bir buluşmada Bülent Ecevit'in sarfettiği sözler bu açıdan çarpıcıdır. Ecevit, 12 Mart müdahalesi sıralarında İsmet İnönü ile görüşmesinde İnönü'nün kendisine hitaben sarfettiği ifadeleri şöyle aktarmaktadır: "Türkiye zaman zaman onarım dönemlerine, restorasyon dönemlerine girer. O dönemlere girildi mi ordu müdahale eder, bir süre kalır ve ayrılır. Bir süre geçer ve biz politikacılar işleri yine bozarız. Türkiye

restorasyon dönemine girer, ordu müdahale eder. Bu böyle gidecektir ve bu onarım dönemleri de gitgide sıklaşacaktır" (Birand, 1984: 224).

Ecevit'in müdahaleye iki ay bile kalmamışken 1980'in Temmuz ayında aktardığı anekdot hem genelde tüm darbelere hem de muhtemel müdahaleye duyulan endişeli bir siyasetçi tavrının göstergesidir. İnönü'nünkiyle neredeyse aynı ifadeler 12 Mart ara döneminin Başbakanlarından Nihat Erim'in 1 Nisan 1973 günkü kaydında da görülmektedir: "Yeni seçim yapılır, ordu politikadan elini çeker...bir süre böyle gider...Çünkü Türkiye bir yön düzeltmesine gene muhtaç...Türkiye'nin bugünkü aşamasında demokrasi zaman zaman 'yön düzeltmeleri' ile yaşayabilir" (Erim, 2005-II: 1075).

12 Eylül'deki müdahale anılan türden bir yön düzeltmesidir. Diğer yandan bu düzeltmenin bir parçası olarak daha baştan itibaren belli bir süreç planlaması sonucunda seçilmişlere yer açma düşüncesine dayanmaktadır. Askeri idarenin öncelikli hedefi olan terörle mücadeleyi Kurucu Meclisin çalışmaya başlamasından sonra Anayasa yapımı ve yasal düzenlemeler izlemiştir. Ara dönemin tüm aşamalarda sımsıkı bağlı kalınan fikir ise "bir daha memleketin bu hale düşmemesi" kaygısı olmuştur (12 Eylül Öncesi ve Sonrası, 1981: 277). Müdahale "zarureti"ni ortaya çıkaran şartlardan biri "kendi kendini kontrol edemeyen demokrasi"dir. Buna bağlı olarak harekatın arkasında, devletin sarsılan otoritesini yeniden tesis etmekle birlikte parlamenter demokrasinin önündeki tüm engelleri kaldırmak kararlılığı bulunmaktadır (12 Eylül Öncesi ve Sonrası, 1981: 322). K. Evren'in askerlerin – "geçmiş yıllardaki tutum ve davranışlarının kanıtladığı " [üzere] – parlamenter demokrasiye inancını müdahalenin ilk gününden duyurması bu bakımdan önemlidir. K. Evren, her fırsatta ordunun demokrasiye geri dönme düşüncesini kararlı bir dil ve üslupla dile getirmiştir (12 Eylül Öncesi ve Sonrası, 1981: 201) 22 Mayıs 1981'de BBC muhabirine verdiği mülakatta "Demokrasinin restorasyonundan bahsetmeyeceğim. Bunun yerine 'demokrasinin yeniden inşası' ibaresini kullanıyorum. Demokrasinin tamir edilmesi 12 Eylül öncesindeki demokrasiye geri dönüş anlamına gelir" demekte (Heper, 2012: 217); müdahalenin yıldönümünde radyo televizyondan halka seslenişinde 23 Ekim 1981'de açılacak olan Kurucu

Meclis'in demokrasinin restorasyonunun tümünü olmasa da bir ilk adımını oluşturduğunu söylemektedir (12 Eylül Öncesi ve Sonrası, 1981:316). Kurucu Meclis'in zikredilen rolü, kanununda da açıkça belirtilerek, girişilecek düzenlemelerdeki yapısal istikamet gösterilmiştir. 2485 Sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun'un Başlangıç kısmındaki "hukukun üstünlüğünü sağlayacak demokratik laik hukuk devletinin kurulması için gereken hukuki düzenlemeler[in yapılması].." ifadesi hukuksal ve siyasal düzlemde yeniden yapılandırma yönünde yasal bir kayda işaret etmektedir (RG, 30 Haziran 1981, Sayı: 17386 (Mükerrer)). Yine, Evren'in DM'nin açılışında üyelere hitaben yaptığı konuşması Kurucu Meclise sistemin yeniden kuruluşu misyonunu hatırlatan cümlelerle başlamaktadır. "…demokratik, laik bir hukuk devletinin yeniden kurulması gibi milli bir görevi kendi isteğinizle talip olmak suretiyle gösterdiğiniz yurda bağlılık…" (12 Eylül Öncesi Sonrası, 1981: 322).

Askeri yönetimin demokrasiye karşı olmaması siyasetin "temiz" olması (Heper, 2012: 233) koşuluna bağlıdır. Bu koşula karşın ekonomik ve toplumsal sorunların en baş adresi siyasi partiler olarak kodlanmıştır. K. Evren harekat günü yaptığı konuşmasında, genel olarak Anayasal tüm devlet kurumlarının tedbirsizliğini ifade ederken bu konudaki en büyük sorumluluğu siyasal partilere yüklemektedir. (12 Eylül Öncesi ve Sonrası, 1981: 196-203) Toplumsal çatışmaların müsebbibi olarak görülen siyasi partilerin faaliyetleri MGK'nin Yedi Numaralı Bildirisi ile durdurulmuş; aynı bildiriyle DİSK, MİSK ve bunlara bağlı sendikaların faaliyetleri de yasaklanmıştır (Milli Güvenlik Konseyince Kabul Edilen, 1981-1: 246). Bundan yaklaşık bir yıl sonra 16 Ekim 1981'de yapılan Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun bütün partileri tüm teşkilatlarıyla beraber yasaklı hale getirmiş, malvarlıklarını ise hazineye devretmiştir (Milli Güvenlik Konseyince Kabul Edilen, 1981-IV: 71). 22/04/1983'te çıkarılan Siyasi Partiler Kanunu ile kapatılmış partilerle herhangi bir irtibatı olmaması koşuluyla kurulacak yeni partilere izin verilse de Kasım ayındaki seçimler öncesinde çok sayıda yeni parti kuruluş aşamasında Konsey'in vetosuyla karşılaşmış, ancak üç parti – Milliyetçi Demokrasi Partisi, Halkçı Parti ve Anavatan Partisi- seçime girebilme şansı elde etmiştir. Seçimler öncesinde bazı parlamenter ve

parti yöneticilerine konulan siyasi faaliyet yasağı ise 1987'deki düzenlemeye kadar devam etmiştir (Tanör, 2005: 56-59).[29]

Askerlerin demokrasiyi merkezi bir sistem olarak yüceltmesi, demokrasi dışı kabul edilen siyasal faaliyetlere karşı hassasiyetini arttırmaktaydı. Devlet Başkanı 15 Ocak 1981'de Konya'da "parlamenter demokratik sisteme geçildikten sonra da Türkiye'nin kaderi memleketi bu hale getirenlere teslim edilmeyecek" derken askeri idarenin geçici olmasının parlamento ve hükümetler üzerindeki gözetiminin sürmesine engel olmadığına dikkat çekmektedir (12 Eylül Öncesi ve Sonrası, 1981: 277). Anayasa'nın kabulü, seçimler ve demokrasiyi işletecek diğer adımların gerisinde askeri rejimin vesayetçi gücünün devam ettirme iradesinin bir çok göstergesinden biri de Evren'in seçimler öncesinde yaptığı bir konuşmasıdır: "12 Eylül felsefesine ters düşmeyen bir partinin iktidara geleceğine inanıyorum…Askeri yönetimi sürdürme niyetimiz olsaydı referandumla sizlere bu yönetimi tasdik ettirirdik" (Tanör, 2005: 59). Bu yaklaşım öncelikle toplumsal bütünlük ve bunu sağlayıcı siyasi istikrar beklentisinde olan askeri rejimin siyasete yönelik kuşkusuyla ilgilidir. Sivil siyasete dair ara dönem boyunca işlenen bu imaj bunun karşıt cephesindeki ordunun siyasi kudretine dair güvenilirlik algısını beslemektedir. Söz konusu menfi çağrışım, cunta idaresinin geçmişte belli bir zamandaki bazı siyasetçilerin kötü yönetimi üzerinden gelecekte ortaya çıkacak siyasetlere karşı belli bir teyakkuzu canlı tutma çabasına yardım etmektedir. Bu bakımdan askeri yönetimin partiler üstü ulusal özelliğini vurgulayabilmek için ara dönemde sivillere çok az rol verilmiş ve ilişkiler asgari düzeyde tutulmuştur (Karpat, 2010: 267).

1.1.4. Geçicilik Vurgusu ve Ordunun Egemen Rolü

12 Eylül müdahalesinde ordu, askeri müdahaleler kategorisinde idareyi sivillere bırakan *bekçilik* rolünü üstlenen bir kurum profili çizmektedir. *Bekçi* ya da *geçici askeri rejimler* tabirleri bir süre ülkeye ve devlete nizam verdikten sonra kendi asli vazife alanına geri dönerek idareyi sivillere bırakan rejimler için

[29] Askeri idarenin en sert önlemlerinden siyasi yasaklar uzun süre devam ederken siyasal hakları iade eden yasa 6 Eylül 1987'deki halkoylamasında ancak kıl payı denecek bir farkla kabul edilmiştir (Ahmad, 2012: 231).

kullanılmaktadır.[30] Türkiye'de her birini ortaya çıkartan toplumsal ve tarihsel şartları, politik programları, ardındaki itici güçler bakımından farklılıkları olmakla birlikte temelde müdahaleler siyasi, sosyo-ekonomik koşulların tazyikiyle ve geçici bir süreyle ordunun ve üst kademe komutanların gündemine gelmiştir. TSK'nın Cumhuriyet tarihi içindeki müdahaleleri hakemlik ve bekçilik şeklinde tezahür etmiştir. 27 Mayıs ve 12 Eylül döneminde askerin siviller üzerinde kurduğu denetim, bekçilik; 12 Mart 1971 ve 28 Şubat 1997'deki girişimlerse bir hakemlik sürecine işaret etmektedir. Ancak her halükarda sivil idarenin bir süreliğine devre dışı bırakılması ya da idarenin doğrudan ya da dolaylı olarak yönlendirilmesi söz konusu olmaktadır (Subaşı, 2005: 81). Ordunun İktidarda uzun kalmasının savaş gücü, disiplin ve askeri prestij üzerinde yaratacağı olumsuz etkilerle birlikte "çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak" açısından da sakıncalı olacağının bilinmesi TSK'nın uzun kalmamasının nedenlerindendir (Demirel, 2004: 368).

Askeri idarenin geçicilik durumu, toplumsal gidişi her sapmada yeniden rayına çekecek bir üst otorite olarak ordudan gelecek girişimlere daima açık kapı bırakan bir anlayışı canlı tutmakta ya da doğrudan bu anlayış sayesinde varlığını korumaktadır. Bekçilik sadece bir süre sonra biten askeri müdahale dönemlerine has bir pozisyon değil, tüm siyasetin hareket alanını belirleyen, sınırlayan bir oyun kuruculuğuna dönüşmektedir (Cizre, 2002: 164-165). TSK millî güvenlik rejimlerine has biçimde askeri dönemler dışında kalan süreçte olağanlaştırılmış bir olgu olarak gözetleyici fonksiyonunu devam ettirmiştir.[31] Meşru otoritelerin yerinde bırakılarak ordunun görev kapsamını geniş tutan; askerin, askeri olmayan alanlardaki rolünü artıran bu anlayış demokrasinin ölçülerine göre tartışılır olmakla birlikte Türkiye'de asker-sivil ilişkisinde belirleyiciliğini korumuştur (Özdemir, 1989: 12-13, 16). Öyle ki askeri iktidar, 12 Eylül'den demokrasiye geçene dek yetkilerini son noktaya kadar

[30] Geçici askeri rejimler dışında askeri müdahalenin diğer türleri: Sürekli askeri rejimler; pretoryanizm; askeri ihtilaller ve asker sivil koalisyonu'dur (Mazıcı, 1989: 77-78).

[31] Tek Parti dönemi boyunca müdahaleci bir karaktere sahip olamayan askerin siyaset perspektifi özellikle 1960'lardan itibaren değişmeye başlamıştır. Söz konusu irtibat öncelikle 1961'den itibaren aynı yıl kabul edilen Anayasa ile ihdas edilen Milli Güvenlik Kurulu yoluyla sağlanmıştır. Anayasa'nın 111. Maddesi Milli Güvenlik Kurulu'nun milli güvenlikle ilgili kararlarda görüşlerini Bakanlar Kurulu'na *bildireceğini* düzenlemektedir (Özcan, 2010: 328). Daha sonra yasanın çeşitli dönemlerde genişletilmesi ile birlikte haki renk siyaset üzerinde yönlendirici ve giderek belirleyici olmaya başlamıştır. 1973'teki değişiklikle Milli Güvenlik Kurulu'na hükümete *tavsiyede bulunmak* görevi verilmiştir (Cizre, 2005: 68-69).

kullanmakta ısrarcı olmuştur. 6 Kasım 1983'teki milletvekili genel seçimlerinden sonra hükümeti kurmakla görevlendirilen Turgut Özal'ın kabinesinin Meclis tarafından onaylandığı ana kadar, Milli Güvenlik Konseyi kanunlar çıkarmaya devam etmiş ve kendini dağıtmamıştır (Karpat, 2010: 273-274). Hem son ana kadar yürüttüğü yoğun yasama faaliyeti, hem 1982 Anayayasası ile Milli Güvenlik Kurulu'nun yetkilerinin artıtılarak askeri üyelerin ağırlıklı hale getirilmesi TSK'nın sivil rejim üzerinde bundan sonraki denetim kanallarını oluşturmaktadır (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2012: 8)

TSK'nın Milli Güvenlik Kurulu vasıtasıyla ülkenin yönetimindeki yetkileri en son sınırlarına 1982 Anayasası ile ulaşmış ve hükümetler için askeri görüş birincil öneme yükselmiştir. Kanundaki ifade "Milli Güvenlik Kurulu hükümete tavsiye eder" yerine "bildirir" şeklinde düzenlenmiştir. Askeri bürokrasinin yönetimde sivil hükümetin yanı başındaki konumu siyasal sistem üzerinde askere ayrılan vesayet alanının açık bir göstergesidir. (Cizre, 2005: 69). Eski bir Genelkurmay Başkanı'nın ifadesiyle "Tüm politikaların tanrısı"[32] olan milli güvenlik, siyasal erkin gözetiminde programlanan Anayasal bir ilke olarak anlaşılmamaktadır. 10/11/1983 tarih ve 2945 sayılı Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu'nun ortaya koyduğuna göre güvenlik; askeri ve askeri olmayan hemen tüm siyasal-sivil yaşama kontrolcü biçimde yaygınlaşmış; ordu uhdesine verilen ve yürütme erkinin tüm yetkileriyle mücehhez bir inzibat görevi biçiminde kavramsallaştırılmaktadır.[33] Milli güvenlikçi anlayışın siyasi ve bürokratik işleyiş üzerindeki birincil rolü yasalarca sağlanan korunaklı alanın dışında gayrı resmî yöntem ve yaptırımlara da dayanmaktadır. 1983'ten sonra Milli Güvenlik Kurulu tarafından ilgili Bakanlık ve kurumlarla koordineli biçimde oluşturularak gizlilik içinde saklanan Milli Güvenlik Siyaset Belgesi, tüm devlet kurumlarının uygun hareket etmek zorunda olduğu millî güvenlik siyasetinin yazılı olduğu bir belge özelliği taşımaktadır. Ancak 1992'den

[32] İfade 1990-1994 arasında Genelkurmay Başkanlığı yapan Doğan Güreş'e aittir. (04/03/1997 tarihli Milliyet'ten aktaran Bayramoğlu, 2004: 92)

[33] Kanuna göre Milli Güvenlik "devletin Anayasa düzeninin, milli varlığının, bütünlüğünün milletler arası alanda siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dahil bütün menfaatlerinin ve ahdi hukukunun her türlü iç ve dış tehditlere karşı korunması ve kollanmasını ifade eder." (Milli Güvenlik Konseyince, 1984: 422-423)

sonra kamuoyunun haberdar olduğu belge millî güvenlik rejiminin uygulamada ulaştığı sınırların da göstergesidir (Özcan, 2010: 344-345).

Siyasetin meşruiyet kaybı ve diğer toplumsal ekonomik problemlerin yarattığı otorite boşluğu üzerinde hayat bulan 12 Eylül rejimi 1980 sonrası askerin siyasal özerkliğinin tümüyle görünür olmasına yol açmıştır (Cizre, 2005: 68). 12 Eylül döneminde askeri rejiminin kendinden sonra kalıcılığını sağlayan güvencelerden biri Anayasaya eklenen geçici 15. Madde ile askeri liderleri çeşitli nedenlerle eylemlerinden sorumlu tutarak yargıya başvurma yolunun kapatılmasıdır. Diğeri ise Milli Güvenlik Konseyi Başkanı, aynı zamanda müdahalenin başındaki kişi olan Kenan Evren'in Cumhurbaşkanlığına, diğer Konsey üyelerinin de TBMM'nin göreve başlamasından itibaren altı yıllığına Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyeliğine getirilmeleridir (Özdemir, 1989: 221). 15. Maddenin koruyuculuğu yardımıyla Konsey bugün de birçoğu hala devam eden ve siyaset, ekonomi, kültür, eğitim vs. hemen tüm alanları ilgilendiren pek çok alanda kanun ve kanun hükmünde kararname çıkarmıştır (Tanör, 2005: 54).

1.2. Ara Rejimin Dinî Dünya Tasarımı ve Dinin Sınırları

1.2.1. Ara Dönemde Dinselleşmenin Bölgesel Dinamikleri

12 Eylül döneminde dinin merkezî siyasetin referans ağına katılması dinî, laik ya da sola yakın radikal grupların cesamet ve etkinliğinin siyasallaşma bağlamındaki iddialı görüntülerine dayanmaktadır (Subaşı, 2005: 92). Söz konusu toplumsal gerçeklikte ülkenin iç koşullarının yanı sıra uluslararası şartların öncülük ettiği bir dizi gelişmenin katkısı bulunmaktadır.

Anılan hadiselerin dinamiği temelde iki olguya dayanmaktadır. Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgede İslam'ın siyasal yönleriyle gittikçe daha görünür olması ve tüm dünyada yükselişe geçen sol düşüncenin Türkiye'de de benzer bir ivmeyi yakalaması. 1961 Anayasası siyasi yelpazenin farklı konumlarındaki siyasi eğilimlere her alanda geniş bir hareket alanı açmıştır. Esasen dinin Tek Partili dönemin kültürel sahayla sınırlı varlığının 1950'den itibaren siyasal/kamusal alanda görünürlük kazanmaya başlamasıyla birlikte, entelektüel, siyasal anlamıyla dinî

talepkârlık somut sonuçlarını vermeye başlamıştır. Bu sahadaki hareketliliğin daha cüretkâr biçimde ortaya çıkışı ve kendi içinde çoğullaşmayı da tetikleyen süreç, hürriyetlerin kullanımının önünün açıldığı 1961 sonrasında gerçekleşmiştir (Yılmaz, 2011: 634).

Bu yıllar her iki siyasi düşünce için çevirilerden beslenen bir serpilme dönemini ifade etmektedir. Pakistan'daki Cemaat-i İslamî'nin kurucusu Ebu'lulâ Mevdudi ve Mısır'daki İhvan-ı Müslimîn örgütünün lideri Seyyid Kutub, eserleri bu dönemde Türkçeye tercüme edilen ve İslamî kesimin düşünüş ve yaşam biçimine yön veren iki önemli düşünürdür. Arapça'dan tercüme edilen bu eserler dinî duyarlılığı yüksek okur, yazar kesimde büyük bir coşkuyla benimsenmiş; Arapçanın yanı sıra Batılı oryantalistlerce yazılan eserlerin tercümesi, telif eserlerdeki artış ve çıkarılan dergi ve gazetelerle İslamcı düşünce hareketli bir evreye girmiştir. Toplumsal ve siyasal kapsayıcılığıyla hayatı kuşatan ve buna bağlı bir nizam öngören bir sistem olduğu düşüncesinin yaygınlaşmasına koşut olarak İslam, tercihe dayalı bir toplum ve insan tasarımına imkan veren bir inşa hareketi olarak temayüz etmeye başlamıştır. Bireyin özel yaşamı ve içsel bir inanışla sınırlı olmayan bu din yorumu, bu dönemde dinin radikal çıkışlarına açık bir fikrî-siyasi atmosferin de hazırlayıcısı olmuştur (Çakır, 2012: 268).

Kendi içinde farklı yönelimler taşımakla birlikte dinî düşünce bu dönemde özellikle komünizm karşıtlığıyla dikkat çekmektedir. Bununla birlikte aynı süreçte Kemalist ideolojiden kopmaya başlayan sol düşüncenin öncelikli hareket noktaları olan kavramlar dinî kesim arasında da tartışma konusu yapılmaya başlanmıştır. Eşitlik, toplumsal adalet, Kapitalizm, sömürü vs. meseleler artık dinî-siyasi yönleriyle dinî normları temel mihenk noktası kabul eden kesimin gündemine dahil olmuştur (Çakır, 2012: 268). Seyyid Kutub'un dinî kavramlara yeni içerikler yükleyerek katkıda bulunduğu bu uyanışta temel hedeflerden biri İslam'ın anti emperyalist ve sosyal adaletçi yanının komünizme esaslı bir alternatif olduğunu göstermekti (Bora, 2017: 457).

Yükselen toplumsal dinî bilincin kitlesel tabanının siyaset alanındaki temsiliyetini 1970'de kurulan MNP (Milli Nizam Partisi) üstlenmiştir. 1971'de

muhtıra yönetimince kapatılan MNP 1972'de Milli Selamet Partisi (MSP) adıyla yeniden kurulmuş ve bu tarihten sonra hükümet içinde ya da dışında Türkiyenin dinî kamuoyunun önemli bir kısmının siyasal örgüt düzeyindeki temsilcisi olmakla kalmayarak, laik yapı içinde dinî güçlerin iktidara katılımını meşrulaştıran bir rol oynamıştır (Sayarı, 1978: 185). Ancak 1961 Anayasası'nın hak ve özgürlüklerin sınırlarını belirleyen Kemalizm'e dayalı ideolojik temeli karşısında MNP'nin sistem açısından sınır ihlali olarak görülen dine ve "ümmet"e dayalı meşruluk anlayışı MNP'yi 12 Mart müdahalesi açısından sakıncalı bir oluşum yapmaktaydı (Sarıbay, 1985: 105-106). 1973 seçimlerinden üçüncü parti olarak çıkarak CHP ile koalisyon kuran, sonrasında kurulan MC hükümetlerinin bir parçası olmayı başaran MSP'nin iktidar tecrübesi, Heper'e göre, ordunun desteklediği entellektüel-bürokratik "merkez"in siyasal katılımına set çektiği "kenar"ın, MC hükümetleri içinde ağırlığını koyma çabası anlamına gelmektedir (Sarıbay, 1985: 215). Bu yönüyle kitlesel tabanı yüksek siyasal bir örgütlenmenin sistem içindeki etkinliği, arka planında dinî duyarlılıkların bulunduğu siyasal konseptin daha fazla görünür olduğu örnekler üretmekte gecikmemiştir.

MSP toplumun kalkınmasını önceliğin ilkinde olduğu manevi ve maddi kalkınmaya dayalı iki esasa bağlamaktaydı. Bir diğer deyişle "hukuk nizamının ahlak nizamı ile tamamlanması ve desteklenmesi" düşüncesi MSP'nin iktidar ortağı olduğu yıllarda hayata geçen toplumsal dinî beklentilerin karşılık bulduğu düzenlemelerin siyasi temelini oluşturmuştur. Bu düzenlemelerden bazıları İmam Hatip okullarının orta kısmının açılarak bu okul mezunlarının diğer liselerle aynı haklara sahip olması, bütçeye ek beş bin imam-müezzin ve Kur'an Kursu hocası kadrosunun konulması, İlkokul, Ortaokul ve Liselere ahlak derslerinin konulması, binden çok köy camisinin proje ve bedellerinin devletçe karşılanmasıdır. Bunlara ilaveten Kur'an Kursları ve İmam Hatip okullarındaki yaygınlaşmayı Sarıbay, partinin kendi ideolojisi uyarınca giriştiği siyasal toplumsallaştırma politikası olarak değerlendirmektedir (Sarıbay, 1985: 190, 205).

12 Eylül arefesinde MSP, dayandığı ideoloji ve parti faaliyetleri açısından bölgedeki gelişmelerin de tesiriyle radikal dinî hareketliliği besleyen bir siyasi

platform olarak görülmekteydi. Dışardaki radikal dinî yönetimlere yakınlığın göstergesi olan ve partinin Cumhuriyet rejimini tam benimsemediğine dair kanaati besleyen kimi söylem ve tutumlar söz konusu tehdit algısının seviyesini yükseltmiştir. İran devriminin lideri Humeyni ve Pakistan'daki Ziyaül Hak, N. Erbakan'ın takdirini kazanmıştı. "Şeriat gelecek zulüm bitecek", "İran'da Humeyni Türkiye'de Erbakan", "dinsiz devlet yıkılacak elbet" gibi sloganlar parti kongrelerinde sıkça kullanılmaktaydı (Özdalga, 2007: 126). 12 Eylül öncesinde askerleri siyasal hayatla ilgili endişeye sevk eden nedenlerden biri de işte bu aşırı dinî eğilimlerin devlet düzenine yönelik kitlesel bir tehdit odağı oluşturabilme potansiyeli olmuştur. K. Evren Genelkurmay Başkanı olduğu dönemde dinin politik çıkarlara karıştırılmaması ihtarlarını ve bu yöndeki ordu hassasiyetini doğrudan MSP yöneticilerine bildirdiğini söylemektedir (Evren, 1990: 342).

İslamî hareketlerdeki yükseliş, 12 Eylül müdahalesinin dış dinamikleri açısından en dikkate çarpan gelişmedir. İran'da 1979'daki İmam Humeyni'nin başını çektiği devrim, İslam'ı sistem kurucu bir politik ideoloji; uygulanabilir bir programın siyasi dinamiği olarak gündeme getirmiştir. Türkiye'nin de içinde olduğu coğrafyadaki İslamcı yayılma NATO'nun büyük gücü ABD için büyük bir tehdit olarak görülmekteydi. Ortadoğu'nun kontrolünün ABD çıkarları doğrultusunda koruma altına alınmasında anahtar güç olan İran Şahının devrilmesi Türkiye'nin önemini bu süreçte birinci sıraya taşımıştır. ABD için Türkiye Humeyni'den sonra kapatılan ve SSCB'nin faaliyetlerinin izlendiği üsler ve dinleme istasyonlarından sonra benzer fonksiyonları üstlenebilecek yeni bir ülkeydi (Birand, 1984: 92-93). İran'daki devrim gibi SSCB'nin Afganistan'ı işgali de soğuk savaşın iki kutuplu dünyası içinde ABD'nin hassasiyetini üst düzeye çıkaran bir gelişme olmuştur. Afganistan'ın işgaliyle birlikte sol kaynaklı hareketlere karşı çıkabilecek yegane kaynak olarak görülmesi İslam'ı siyasal rejimler için farklı amaçlar için baş vurulan bir noktaya taşımıştır.

12 Eylül, ABD'nin bölgeyi dizayn eden uluslararası siyasetinin fiiliyata geçirildiği dönemle eş zamanlı bir sürece denk gelmektedir. Müdahale, ABD Başkanı Jimmy Carter'ın (1977-1981) danışmanı Brzezinski aracılığıyla resmen ilan

ettiği "Yeşil Kuşak" projesinin Türkiye ayağına dahil bir operasyondur. 1979 Camp David Anlaşması ile İsrail Devleti'ni tanımasından sonra İslam dünyasında yalnızlaşan Mısır için Türkiye iyi bir müttefik olabilirdi. Bu iki ülke ile birlikte içinde Arabistan, Fas ve Tunus'un da olduğu "ılımlı müslüman ülkeler kuşağı" yoluyla İslam dünyasında radikal dinî eğilimler dengelenecek, İran rejimi çevrelenmiş olacak ve SSCB'nin Orta Doğuda'daki arayışları engellenebilecekti. Afganistan'ın işgali ve İran'daki devrimle bu iki ülkenin Amerika'nın denetiminden çıktığı dönem olan Ronald Reagen döneminde (1981-1989) SSCB ile mücadeledeyi daha ileri götüren önlemler alınarak anti-komünist hareketlere Amerika'nın tüm dünyada tam destek vereceğini açıklanmıştır (Birand, 1984:94; Oran, 2010: 11-12).

12 Eylül müdahalesinden sonra Türkiye Avrupa'dan uzaklaşmış, ABD'ye ve onun desteğindeki Yeşil kuşak ülkelerine yaklaşarak ABD'nin Orta Doğu'daki çıkarlarını koruma görevi üstlenmiştir. Suudi Arabistan Kralı Halid, K. Evren'e ilk kutlama mesajı gönderenler arasında yer almaktaydı. K. Evren'in 1981'de ve Kuveyt Emiri'nin 1982'deki, K. Evren'i karşılıklı ziyaretleri ile körfez bölgesiyle ilk defa bu kadar yakın bir ilişki kurulmuştur. Bu ülkelerle yakınlaşmanın askeri yanı yapılan ikili anlaşmalarla güçlenirken Türkiye'deki din hizmetleri, Suudi Arabistan'ın finansal yardımıyla desteklenmiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2010: 125-126).

Bu tablo, Yeşil Kuşağı dizayn edenlerle içerde sosyalist hareketleri ve dinî radikalleşmeyi rejime karşı bir tehdit olarak gören 12 Eylül rejimi arasında bir uzlaşı sağlamıştır. İslam'ın benimsenen yorumu içerde iktidar otoritesinin toplumsal meşruiyet temininin ve rıza üretiminin bir kaynağı olarak devreye konulmuştur (Bora, 2017: 459).

1.2.2. Dinselleşmenin Sınırları

Askeri yönetimin kendi misyonunu açıklayıcı bir görev olarak "demokrasinin inşası ya da devletin yeniden kurulması" şeklinde dile getirilen söylemi, bir yandan ara rejimin toplumsal meşruluğuna aracılık ederken öte yandan devletin temellerine yönelmiş tehditlerin tarafsız bir otorite eliyle giderilmesinin nihaî hedefini de kodlamaktaydı. Bu yaklaşım yeniden inşa ameliyesinin demokrasiyle sınırlı olmayan

kapsamına dair resmî vizyonu işaret etmektedir. Anılan demokrasi probleminin açık göstergesi olarak toplumsal parçalanmışlık ve siyasi istikrarsızlığın ülkeyi getirdiği noktadan hareketle öncelikle devlet güvenliğinin tahkimine yönelik düzenlemeler, askeri söylemin açıklayıcılığıyla devletin inşasının resmî tanıkları gibidir. Yeniden inşa ameliyesi, soğuk savaş şartlarının uluslararası düzlemde yarattığı değişiklikler ve gelişmelerin Türkiye'deki izdüşümleriyle birlikte ülkenin iç dinamiklerinin başlattığı bir sürecin ara rejim tarafından manipülasyon ve biçimlendirmesi ile ortaya çıkan bir resim ortaya çıkarmıştır.

Devlet düzenine yönelik hassasiyet, gerekli asayişçi ve yasal tedbirlerle giderilecek sorunların –nitekim bu, siyasetin devre dışı bırakılması ve suçluların yakalanarak cezalandırılması ile; Anayasanın lağvedildiği bir ortamda tüm erkler üzerindeki konumu Anayasa hükmündeki bir yasayla korunaklı hale getirilen MGK eliyle sağlanmıştır- dışında devlet siyasetinin kalıcı unsurlarının restorasyonu düşüncesine dayanmaktadır. Saadece yasal, Anayasal işleyişin düzenlenmesiyle değil dönemin geçerli siyasetinin benimsediği bir devlet-milet yapılanmasına yönelik girişimlerle ara dönem, kendi inşacı karakterinin mahiyetini açıklayıcı bir süreçtir.

Söz konusu yapılanmanın siyasi, ideolojik hedefi ara dönem koşullarındaki yeni yorum ve biçimiyle Atatürkçülüğe dayanmaktadır. Cumhuriyet'in kurucu normu olarak kodlanan Atatürkçülük ve onun etrafında kümelenen değerler silsilesi ara dönemin politik programında onu, restorasyonun ideolojik kaynaklığına ilaveten öncelikli hedefi de yapmıştır. Esasen Atatürkçülük ve ona dayalı değerler TSK'nın başlangıçtan beri muhafazasını uhdesinde topladığı Cumhuriyet'in çekirdek unsuru olarak görülmektedir. İç Hizmet Kanunuyla yasallaşan hamiliğin ordunun geleneksel rolleriyle kaynaşması, Cumhuriyet inkılaplarının sistem üzerindeki resmî, bürokratik yaptırımında dolaylı bir gözetim anlamındaki bekçilik teyakkuzuna mütemadiyen referanslık etmiştir. TSK'nın Kemalizm konusundaki başlangıçtan beri koruduğu beklenti ve hassasiyetleri, ara dönem koşullarında yeni gerekçelerin katkısı doğrultusunda Kemalizm'in güncel bir tasarımına kaynaklık etmiştir. Dinî dünya tasarımı açısından tarihsel ve ideolojik öneminin dışında ısrarlı söylemlerle tekrarlanan "Atatürkçülük" vurgusunun bir diğer nedeni MGK'nin bu inisiyatifi

devam ettirmekte oluşunun ara rejimin TSK içindeki desteğini artıracağı ve siyaseten güçlendireceği düşüncesidir (Çakır, 2012: 292). Diğer yandan Cumhuriyet tarihinde uygulandığı biçimiyle, Kemalist ideolojinin başarısızlığı ve toplumsal mutabakata adreslik edemeyen zayıflığının zımnen kabulü içeriğinin yeniden değerlendirilmesini gündeme getirmiştir. Bu saptama askeri yönetimi Kemalizmin restorasyonunda etkin bir meşruiyet aracı olarak dinî alana başvurmaya sevketmiştir (Subaşı, 2005: 91). Sonuçta, bir gereklilik olarak dini politiğin yapıtaşı olan Kemalist ideolojiye dinî alandan unsurlar seçmeci bir biçimde entegre edilmiştir.

Askeri yönetimin tercihini Kemalizm'e entegre edilebilen bir dinî konseptten yana kullanması, müdahale dönemlerinin bu konudaki tarihsel çizgisini koruyan yanıyla sıra dışı bir durum ortaya çıkarmamaktadır. Zira siyasal ve toplumsal yapının iç düzenindeki tahribatının Atatürkçü söylemin ikameciliğinde bir restorasyon girişimiyle karşılanması, 27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971 müdahalelerinde olduğu gibi askerlerin idaresindeki ara dönem yönetimlerini Cumhuriyet'in ideolojik bagajına döndürmektedir. Bu dönüş, müdahaleyi ortaya çıkaran şartlar, müdahaleci grubun kendi içindeki fikrî çelişki/ortaklık gibi nedenlere bağlı olarak araçsal değeri korunmakla beraber dini daha üst/alt perdeden bir söylem sirkülasyonu içine sokabilmekte; politik beklentiler ışığında belirlenen belli bir yorum farkının ortaya çıkmasına imkan vermektedir.

Ara dönemin politik atıf galerisindeki dinsel alanın hakim görünümü, öncelikle müdahaleyi oluşturan koşullar ve ordunun devlet güvenliği mülahazası açısından karşılığı bulunan bir sonuçtur. Müdahaleci komutanları Yeşil Kuşağı dizayn edenlerle aynı çizgide buluşturan din, ordu için aşırı sağ ve sol eğilimlere karşı bir dalgakıran olmanın yanı sıra devlet düzeninin ve onun açılımı olarak millî birliğin tesisinde vazgeçilmez bir unsurdur. Radikal siyasal eğilimler için alınacak tedbirlerin güvenlik alanını aşan bir kalıcılığa olan ihtiyacı dinin ve daha geniş bir halka olarak kültürün/milli kültürün önemini bir kat daha artırmıştır. Öyleki her iki cenahtaki aşırı eğilimlerin 1980 öncesindeki genişleyen siyasal etkinlik ve kitlesel yaygınlığının ortadan kaldırılan fiili hareket sahasına karşılık, arda kalan siyasi rezervin kadük bırakılması ara dönemi aşan bir vadeye yayılan bir yapılanmayı

gerektirmekteydi. Bu aşamada baş vurulan dinin fonksiyonel açılımı, öncelikle anılan türden eğilimlerle ilişkilendirilen bir toplum/siyaset görüşüne karşı savunmacı bir konumun gerekliliklerince içeriklendirilmektedir.

Söz konusu dinselleşme temayülünün ve resmî mercilerin din konusundaki politik tercihlerinin toplumsal geçerliliğe olan ihtiyacı genel Müslüman toplumun kabullerini dikkate almayı kaçınılmaz kılmıştır. Dinî kimliğin oluşumunda köktenci bakış açılarının belirleyici olduğu kesim dışarıda bırakılsa dahi, geleneksel yaşam biçimlerinin çoğu zaman cemaat ve tarikatlar yoluyla yaşatıldığı toplumsal dinî yapılanmanın kendi içindeki çeşitliliğini dikkate alan bir resmî dinî yönelim askeri yönetim açısından tatbiki zor bir tercih olacaktı. Milletin dağılan birliğini toparlayıcı rolü dini ortalama/ılımlı bir marjda sabit kılarken, anılan yorumun dışarıda bıraktığı dinî kesimlere yönelik tutum çoğunlukla resmî, gayriresmî yaptırımlar yoluyla devlete ve resmî din yorumuna eklemleme çabasına dönüşmüştür.

Siyasi bir yönelim olarak dinselliğin toplumun dinî tasavvuru içinde muteber bir yansıma bulmasının öncelikli koşullarından biri de uygulamada toplumsal duygu ve bilince eklemlenmede takip edilecek yöntem ve bunun toplumsal, kültürel altyapıyla uyumudur. Bu aşamada benimsenen dinsellik, millî kimliğin kalıcı bir unsuru olarak işlenmiş, diğer bir deyişle dinselleşme milli kimlik temelli bir politika ekseninde yapılandırılmıştır. Millî kimliğin işlevsel bir unsuru olarak dinî dünyanın zengin lügatinin millî kimlikle iç içe kurgusu, nihaî kertede din ve milletin devlet adına seferber edilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu kurguda din de milliyetçilik de kendi öğretilerinden çıkarılarak devlet için, devlette eritilmiştir (Bora, 2003: 125-126).

Diğer yandan din ve milliyetçiliğin öğretisel olarak birbiriyle telifinin kendi içinde taşıdığı zorlukları –ki bu zorluk milletin inşasında harç vazifesi gören dinin, paradoksal olarak milliyetçiliğin modernleşme misyonuna ket vurma tehdidi taşımasından gelmektedir- aşmada muhafazakar yaklaşım önemli bir yardım sağlamıştır (Bora, 2003: 99). Cumhuriyet'in millet kurma deneyimini devletçi bir muhafazakarlık olarak nitelendiren Bora'ya göre anılan telif gereksinimini o dönemde muhafazakarlık karşılamıştı. Dini, millî kimlik içinde tali bir unsur olarak

gören ve öncelikle taşıdığı araçsal öneme odaklanan Cumhuriyet tecrübesi bu bakımdan 12 Eylül dönemiyle benzerlikler taşımaktadır.

Türk İslam sentezinin İslam'ı senteze dahil etmesi –hatta mesela Gencay Şaylan gibi bazı yazarlara göre sentez İslam'ı ön plana çıkarmaktadır- ile Atatürkçü kültür politikasının birbiriyle bağdaşamayacağı fikri, teze karşıt olan görüş sahiplerince dile getirilen itiraz noktalarındandır (Güvenç vd., 1994: 31-32). Oysa ara dönemin sentezci yaklaşımında dinin Kemalizm'in restore edilen ideolojik kudretini tahkim edici işlevleriyle önemsendiğini gözden kaçırmamak gerekmektedir. 12 Eylül'de Atatürkçülük söylemiyle sembolleşen Kemalist restorasyoncu program, dinin anılan araçsallığının hedefine yeni bir unsur olarak katılmaktadır. Yerleşik/ geleneksel olanın sürekliliğini modern koşullarda sağlamaya çalışma iradesine sahip olan muhafazakar anlayış (Bora, 2003: 54), 12 Eylül'ün inşacı perspektifiyle uyumlu, onun devlet, millet, din vs. konularındaki yaklaşımlarını tanımlayıcı bir çizgidir. Bunun izleri kültür temelli millet tanımından, diğer millî kimlik unsurlarıyla birlikte Kemalizm'in içeriklendirilmesinden ve bu içeriğin dinî mahiyetinden hareketle takip edilebilmektedir.

Ara dönemde ordu, sürdüregetirdiği Atatürkçülükle ilgili duyarlılığını aşırı eğilimleri dışlayan bir tavır olarak kodlama çabasına girmiştir. Bu tutum bir anlamda 12 Mart müdahalesinden itibaren TSK içinde değişme evresine giren yorumun geldiği aşamadır. Sol menşeli terör eylemlerinin giderek devlet için bir tehdit odağı haline gelmesinin açtığı mecrada, önceden solculuğu; Atatürkçülüğün doğal bir gerekliliği sayan anlayışa karşı, Cumhuriyet ve Atatürkçülük öncelikle sol karşıtlığı üzerinden anlamlandırılmaya başlanmıştır (Demirel, 2010: 11). Aynı zamanda ülkücü yorumlardan da arındırılmış bir milliyetçilik biçimi olarak tedavüle giren Atatürkçülük, artık – komünizm karşıtlığında ara rejimle aynı hizada buluşan- ülkücülerin "yetki ve sorumluluğundan" da çıkarılarak, devletin ve resmî ideolojinin uhdesine girmiş; 12 Mart müdahalesinden sonra siyasi kutuplaşmalara karşı bir önlem olarak devreye sokulurken, 12 Eylül döneminde tüm siyasal tarafların üstündeki konumundan hareketle, ordunun tarafsızlık vasfının müşahhas bir göstergesi olarak yaygın bir kampanyaya dönüşmüştür (Bora, 2004: 172-174). Bu

anlamda ara rejimin sol ve ülkücü gruplar karşısındaki konumu, devlet otoritesi açısından yaratılan tahribattaki cürüm ortaklığı yargısına dayanmaktadır.[34] Harekatın ikinci ayında Cumhuriyet Gazetesi'nin yayımlanan bir yazıdan dolayı İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatılması ile ilgili olarak K. Evren, 12 Eylül'ün Atatürkçülüğünden hem sağcı hem de solcuların –soldan kastının sosyal demokrasi olmadığını vurgulayarak- çok rahatsız olduğunu söylemektedir. Gazetede yayınlanan yazıda, antiemperyalist yönü öne çıkarılan Atatürkçülüğe karşın ülkenin getirildiği nokta, gericilik imalı ithama dayanak yapılmaktadır: "Kemalizm geriye kapalı, ileriye açık bir ideolojidir. Biz ise kırk yıldan beri ileriyi yasaklayıp geriye kapıları açan siyasal düzenler içinde yaşıyoruz" (Evren, 1991-II: 146).

Ara dönem dinselliğinin, her şeyden önce resmî bir programa tekabül eden bir politik tercih, daha açık ifadesiyle toplum mühendisliği girişimi olması, seçmeci yaklaşımın dinî evrenin bütüncül öğreti ve pratiğiyle olan mesafesinin anlaşılmasına yardım etmektedir. Devleti merkeze alan bir müfredatın elemanı olarak dinselliğin bu dönemdeki devlet siyasetinin duyarlılıklarıyla uyumu anılan seçmecilikte belirleyici bir faktördür. Bu seçimin millî kültürün bir bileşeninin millî kimliğe katkısı ölçekli resmî sınırı, dinin bu dönemde aldığı biçimle birlikte ona atfedilen role dair fikir vericidir. Zira bu noktada dinin devam edegelen formlarına güncel ihtiyaç ve beklentilere mukabil yüklenen yeni yorumlamalar rehberlik etmiştir. Muhafazakar eğilimin en belirgin göstergelerinden olan bu tutum, öncelikle din dünyasının sembol ve kavramlarını milliyetçi gramerin[35] hizmetine vermesiyle karakterizedir.

Ara rejimin din tasarımına ideolojik destek, zaten önceden beri sentezci görüşü kültürel bir hedef olarak imal ederek işleyen Aydınlar Ocağı çevrelerinden gelmiştir. Ocak, askeri yönetimin dinî yaklaşımının fikri, entelektüel olarak içeriklendirilmesinde etkin bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda DİB'nin ara dönem

[34] "Ülkücü örgütler, komünizmle mücadele maskesi altında devlete rağmen gizli çeteler oluşturmuşlar, silaha sarılarak ayırım yapmaksızın insanlık dışı suikast ve cinayetler işlemişlerdir" (12 Eylül Öncesi ve Sonrası, 1981:218).

[35] Gramer kavramsallaştırması, Cumhuriyet dönemi milliyetçilik-din ilişkisini anlamlandırıken gramer-lügat kavram çiftini açıklayıcı bir model olarak benimseyen Bora'dan alıntıyla kullanılmaktadır (Bora, 2003).

dinselliği içindeki fonksiyonlarından biri de sentezci fikirleri kamuoyuyla buluşturan bir mecra olarak mevkutelerini Ocakla bağlantılı yazarların yazılarına açmak olmuştur.

Çerçevesi çizilen dinsellik ekseninde DİB resmî dinî organ olarak, anılan sistemin merkezî bir unsurudur. Herşeyden önce DİB inanç, ibadet ve ahlakla ilgili konularda toplumu din hakkında bilgilendirme görevini üstlenen bir hizmet örgütü işlevini devam ettirmektedir. Devlet sisteminin idari bir parçası olması ile toplumun Müslüman kesimi için dinî bilgi üreten kurumsallığı arasındaki kuruluşla tarihlenen ve Cumhuriyet tarihi boyunca süregelen gerilim ara dönemin koşullarında da geçerliliğini korumuştur. Devletteki mevcut yer ve algısı dinî bilginin içeriği ve sunumuna dair ara rejimin yaklaşımını destekleyen, onunla uyumlu bir din yorumunun koşullarından birini oluşturmaktadır. Dönemin siyaset dışı niteliği DİB'yi -geçmiş yıllarda olduğu gibi- parti siyasetlerinin aracı olmaktan bir anlamda kurtarırken, askeri yönetimin hem dinî duyarlılıklarının pratiğe aktarılmasına hem de siyasi-dinî tercihlerinin dinî meşruiyetinin sağlanmasında DİB'ye hayati bir rol atfedilmiştir. Bu bakımdan DİB'nin siyasetle ilişkisinin ortaya çıkardığı sorun alanları, bu dönemde ara rejimin siyaset anlayışıyla ilişkisi biçimiyle devamlılık arz etmektedir.

DİB, askeri yönetim kaynaklı birbiriyle bağlantılı iki temel beklentinin adresi konumundadır. Birincisi rejimin devletin resmî kimliğine işlevsel bir unsur olarak eklemlediği din hanesinin ve bunun ortaya çıkardığı dinî yaklaşımının DİB aracılığıyla toplumsallaştırılmasıdır. Diğeri ise bir inşa süreci olarak tanımlanan ara dönemin eğitim, kültür, ekonomi, vs.ile ilgili sistem üzerindeki genel siyasetini, hukukî görüş ve düzenlemelerini yaymaya ve tanıtımına yönelik çalışmalar yapılmasıdır. Bu aşamada DİB'nin kurumsal yaklaşımı, sabiteleri muhafaza eşiğini gözeterek yeni duruma adapte olma şeklinde özetlenebilir. Diyanet Gazetesi gibi kamuya açık mecralarda ve inanç, itikat ve pratik bakımlardan dinî mahiyet taşımayan konularda, rejimle çakışan bir yönelim açıklıkla tespit edilebilmektedir. Buna kayda değer bir olgu olarak gayriresmî sayılan dini eğilim ve gruplar karşısında askerî iktidarla –ilkesel düzeyde- paylaşılan tutum da eklenmelidir.

DİB tarafından önceleri onbeş günde bir, 1981 yılından sonra ayda bir çıkarılan Diyanet Gazetesi'nin (Bulut, 1997: 273) içeriği bu açıdan dikkat çekici örnekler barındırmaktadır. Gazetede yer bulan genel dinî konuların dışında başta Devlet Başkanı Kenan Evren'in söylemleri ve askeri yönetimin iç ve dış siyasetine dair yorumlar, anılan ikinci beklentinin karşılık bulduğu örneklerdendir. Müdahalenin ve ara rejimin bizatihi varlığının meşruiyetini tasdik eden ve askeri iktidarın siyasal anlayışına dair çoğunlukla askerlerle aynı hizada yer alan yaklaşım biçimleri de bu takibin sonuçlarındandır. Diğer yandan dinin temel sabitelerine yönelik askeri yetkililerin savruk müdahalelerine karşı Başkanlığın kararlı tutumu ise istisnaî de olsa askerlerle Başkanlık yetkililerini karşı karşıya getirmiştir.

Dinin millî kimlik unsurlarıyla bütünleşik biçimde ele alınarak dinî lügatle somutlaştırılması, gerek DİB'nin tarihsel tecrübesi, gerek dinî sabiteler açısından bakılınca nevzuhur bir yaklaşım olmaktan uzaktır. Cumhuriyet'in kurucu değerleri başta olmak üzere milli kimliğin aslî/karşıt unsurları tarihe yapılan atıflar eşliğinde DİB'nin kurumsal faaliyetlerinde önceden beri yer bulmuş; yayınlar, hutbeler ve diğer vasıtalarla toplum nezdinde işlenmiş konular arasındadır. 30 Ağustos'un, Cumhuriyet'in, millî birliği tahrip edici fraksiyonların vd. anlatıldığı hutbeler bu meyanda anılabilir. Bu meyanda ara dönem DİB pratiklerinin geçmiş tecrübelerle farklılığı, askeri rejimin doğrudan müdahaleleri ya da dönemin koşullarını gözden çıkarmayan kurumsal dinî bakış açısı doğrultusunda ortaya çıkan örneklerin sıklığı ve döneme özgülüğünden gelmektedir.

1.2.3. Türk İslam Sentezi

Türkiye'deki varlığı diğer siyasi akımlar gibi 20. yy. başına dayanan Türk-İslam sentezi düşüncesi devlet yaşamındaki pratik karşılığını, 12 Eylül döneminin politik referansları arasında yerini almasıyla bulmuştur. Kökenleri doğu-batı gerilimini aşmaya çalışan kendi öncüllerinin milliyetçi muhafazakar düşüncesini bütünlüklü bir teşebbüse dönüştüren Peyami Safa'ya dayandırılan Türk-İslam sentezciliğinin (Bora, 2003: 44) sağ kesimdeki aydınlar arasında ideolojik bir arayışa dönüşmesi, 1960 sonrası döneme denk gelmektedir. G. Şaylan, bu canlanmayı 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin çoğulcu bir toplumun ortaya çıkışını sağlayan

düzenlemelerine karşı sağ-muhafazakar çevrelerin arayışlarıyla irtibatlandırmaktadır (Şaylan, 1987: 134-135). İlk sentezci teorisyen sayılabilecek İbrahim Kafesoğlu ve diğer aydınlarca 1970'li yıllardan itibaren geliştirilen düşünce çerçevesinin 12 Eylül döneminde kullanım değerinin artması dönemin kültür politikalarını sentezci içerikle buluşturmuştur. TİS'yi tarih ve geleneğin ürettiği bir terkip olarak gören ve geçmişten bugüne bir süreklilik içinde açıklayan Kafesoğlu, bunu ülkenin güncel kültür problemleri için toplumsal karşılığı bulunan bir öneri olarak yapılandırmıştır (Kafesoğlu, 1985). Türklüğün kadim kökenlerinin İslamla/sünni İslamla bütünleşmiş hikayesinden bugünün "kültür problemleri" için hayati önemdeki çıkarımların siyaset cephesinde değer kazanmasıyla birlikte sentez düşüncesi siyasal müfredatın bir maddesi haline gelmiştir. Devlet Başkanı Kenan Evren'in deyimiyle, ara rejim açısından anarşi mihraklarını budamak yetersizdi. İçtimai bünyenin yeni nesle verilecek tarih ve millet şuuruyla kuvvetlendirilmesi gereği (DİG, 15 Şubat 1981: 8-9) yöneticiler için kültür konusunu öncelikli problem haline getirmekteydi.

İbrahim Kafesoğlu düşüncesinde, 1960'larda Türkçülük belirleyiciyken 1970'lerin sonlarında bu, yerini Türk İslam sentezine bırakmıştır (Taşkın, 2006: 388). İ. Kafesoğlu, 1985 yılında yayımlanan *Türk İslam Sentezi* adlı eserinde tarihsel bir temellendirme girişiminde bulunmaktadır. TİS için "terkip" sözcüğünü kullanan İ. Kafesoğlu, sentezin kökenlerini Karahanlı, Gazneli devirlerinden başlatarak özellikle özlenen bir "Altın Çağ" olarak gördüğü Selçuklu'ya dayandırmaktadır (Kafesoğlu, 1985: 208; Mertcan, 2012: 217). Türk-İslam siyasi teşekküleri sayesinde en yüksek kültür ürünlerini veren İran, Irak, Horasan ve Anadolu coğrafyasında Selçuklulardan sonra Osmanlılar, bu terkibin daha incelikli olarak her alanda derinleşmesi için çalışmışlardır. TİS getirdiği siyasi istikrar, din-devlet ayrılığı şeklinde yorumlanan siyasi ve toplumsal politikaları, İslam'ın kadına verdiği hakları daha eşitlikçi bir düzeye çıkarmasıyla çağının ilerisinde bir medeniyetin kurucu ilkesi olarak görülmektedir (Kafesoğlu, 1985: 159-213). Kafesoğlu kişisel hikayesini resmederken, Türk milletinin büyüklüğünü öğrendiği iki önemli fikir adamı olan Ziya Gökalp ve Nihal Atsız'ı kendisine ilham veren isimler olarak zikretmekte; Gökalp'in romantik, destansı milliyetçiliğiyle Atsız'ın edebiyatçı perspektifinin

boşlukta bıraktığı tarihçilik eksenli milliyetçiliği geliştirmek üzerinde durduğunu anlatmaktadır (Donuk, 1987: 6).

1961'de kurulan Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü'nün (TAKE) aylık yayın organı olan *Türk Kültürü* dergisi 1970'ten sonra TİS'nin yayılmasında en önemli araç rolünü görmüştür. Enstitü, aynı sene Kafesoğlu'nun kurduğu Aydınlar Ocağı ve Türkiye Gazetesi ile birlikte TİS'nin üç taşıyıcı sayacağını oluşturmaktadır (Copeaux, 2006: 103). TİS ideolojik bir görüş olarak ilk kez, 12 Mart 1971 muhtırasından sonra 1973'de *Aydınlar Ocağı'nın Görüşü* adıyla formüle edilmiştir. Aydınlar Ocağı'nın Devlet Planlama Teşkilatının 9 Haziran 1982'de topladığı V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Milli Kültür Özel İhtisas Komisyonunun çalışmalarındaki hakimiyeti ve 1983 yılında yayımlanan Milli Kültür Raporunun adeta bir Ocak belgesi niteliği taşıması Ocağın devletin kültür politikalarındaki belirleyiciliğinin örnekleri olarak gösterilmektedir (Güvenç vd., 1994: 34, 159). Ocak ileri gelenlerinden Muharrem Ergin, Süleyman Yalçın ve Aydın Bolak imzalarıyla Türk Kültürü Dergisinin 1986 Temmuz sayısında yayımlanan Milli Mutabakatlar çağrısı ise 12 Eylül'den sonra millet olarak üzerinde birleşilecek unsurların açıklandığı ve sentezin toplumsal bir çağrıya dönüştüğü bir belge mahiyeti taşımaktadır (Güvenç vd., 1994: 225-238).

1970'lerde genelde sağ siyaset tarafından destek gören sentez fikri, İslamcı çevreler ile Türkçü grupları ortak bir zeminde buluşturmuştur (Şaylan, 1987: 137). 1980 öncesi sağcı, milliyetçi, ülkücü gibi siyasi tanımlamaları kapsayarak onların yerine geçmesi, 12 Eylül öncesindeki bölgesel gelişmeler –İran devrimi, Yeşil Kuşak projesi- ve bu gelişmelerin sentezciliğin devlet açısından ideolojik önemini açığa çıkarmasıyla ilgiliydi (Şen, 2001: 170). Türk İslam Sentezi söyleminin belli bir ideolojik tutumu sergilemek üzere kullanım alanı bulmasında 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi bir milat olarak görülmektedir. Bu ideoloji üzerinden TSK'nın, Aydınlar Ocağı çevreleri ile kurduğu yakınlık millî kimliğin tahkiminde sentezin sağladığı desteğin yanı sıra askeri müdahalenin meşruiyetini pekiştirecek bir ittifak ilişkisine dayanmaktadır (Alper ve Göral, 2006: 587). Ocak çevreleriyle devlet arasında o zamana kadarki bağlantı 1980 sonrasında sentezci anlayışın devlet politikasında

yerini almasıyla resmî bir tasdike dönüşmüş oldu. Bunun yanısıra örneğin 1987'de Milliyetçiler Kongresi'nde konuşmacı bakanların bulunması, Turgut Özal'ın 1979'dan itibaren ekonomist olarak Ocak kongrelerine katılması siyasetin Ocağa duyduğu yakınlığın örneklerindendir (Copeaux, 2006: 93). 07/ 04/1984 tarihinde Milli Kültür Vakfı tarafından düzenlenen törenle İbrahim Kafesoğlu'na verilen *Türk Millî Kültürüne Hizmet Şeref Armağanı'*nı Başbakan Turgut Özal adına Devlet Bakanı Kâzım Oksay takdim etmiştir (Donuk, 1987: 7).

Resmî politika düzeyine çıkan TİS'yi geliştiren ve kültür politikasının şekillenmesinde etkili bir rol oynayan Aydınlar Ocağının etkinliği, onun adeta Türkiye'nin "Opus Dei"si olarak görülmesine (Şaylan, 1987: 135) neden olmuştur. TİS'nin, 12 Eylül'de devlet üzerindeki etkinliği, resmî kültür politikalarının uzun vadeli planlanmasında ve temellendirilmesinde referans değeri bilinmekle birlikte, Copeaux, bunun devlet ideolojisi katına çıktığını kabul etmemektedir. Ancak Aydınlar Ocağı'nın görüşleri 1982'den itibaren özellikle AKDTYK (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu) tarafından koordine edilen resmî kültürel yaşamın merkezine yerleştirilmiştir (Copeaux, 2006: 82, 86). 12 Eylül'ün sentezci yaklaşımı Ocak Başkanlarından Süleyman Yalçın tarafından 22/02/1987'de Nokta Dergisine verdiği mülakatta şöyle belirtilmektedir: "Evet, Türk-İslam Terkibi tezimizin 1980 sonrasında devlet katında bir kabul ve itibar gördüğü doğrudur. Çünkü bu, aklın ve ilmin ortaya koyduğu bir vakıadır. Eğer bunu reddedecek olursak, köksüz, yeni bir millet ortaya çıkarıyoruz iddiasıyla ortaya çıkmamız lâzım. Doğru gördüğümüz fikirlerin devlet katında kabul görmesi sevindiricidir. Nitekim, Atatürk Yüksek Kültür Kurumu'nda Türk-İslam sentezinin benimsenmesi de bizim için sevindirici olmuştur (Güvenç vd., 1994: 30, 35). Yalçın, AKDTYK'nin 20 Haziran 1986'daki Cumhurbaşkanı K. Evren'in başkanlığında toplanan ve devletin en üst yetkililerinden oluşan Kurul üyelerince benimsenen *Kültür Unsurlarının ve Kültür Politikasının Tespitinde Uygulanacak Yöntem ve Sorumluluklar* adlı raporun, "Türk-lslam Sentezi'ni temel alan bir kültürün bütün millete kabul ettirilmesine yönelik" olduğunu da doğrulamaktadır (Güvenç vd., 1994: 35). Rapora göre kültür politikasının uygulanmasında yürütme organı dışında iki kurum sorumlu tutulmaktadır. Bunlar AKDTYK ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'dır.

Kabul edilen raporda ayrıca milli güvenlik, milli kültürün ayrılmaz parçası sayılarak Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'ne doğrudan sorumluluk verilmektedir (Güvenç vd., 1994: 90; Mertcan, 2012: 226-228).

Ocak çevreleri ve İ. Kafesoğlu'nun 12 Eylül'deki askeri müdahaleye ve sürece yönelik tutumu büyük bir coşkuyla desteklemek olmuştur. Sentezci görüşün temsilcilerinden Mehmet Kaplan, *Büyük Senteze Doğru* başlıklı yazısında 12 Eylül'ün kültürel restorasyonunun TİS için önemini "Büyük Terkip" diye adlandırarak yüceltmektedir (Taşkın, 2006: 399-400). Süleyman Yalçın'ın, 1984'teki bir seminerin açılışında, "12 Eylül mübarek hereketi" tabirini (Güvenç vd., 1994: 160) açıklayıcı ifadeler Aydınlar Ocağı'nın düzenlediği 14-15 Eylül 1984'te *Ülkemizi 12 Eylül'e Getiren Sebepler ve Türkiye'deki Oyunlar* adlı seminerin sonuç bildirgesinde yer almaktadır: "12 Eylül Türk'ün ezeli düşmanlarının ebedi niyetleri olan son arzularını elde edeceklerini zannettikleri bir anda Türk'ün öz varlığını teşkil eden Türk ordusunun bu hayale dur dediği günün adıdır" (Ülkemizi 12 Eylül'e Getiren, 1984: 335).

Aydınlar Ocağı, ordunun devletle bütünleşmesinde devletin güçlenmesi, siyasi huzur ve demokrasi adına yarar görmektedir. Ordunun devleti korumasının açılımı devlet güvenliğinde vazife almak, yani bir anlamda iktidarda söz sahibi olarak onunla bütünleşmek demektir (Mertcan, 2012: 213). Esasen Aydınlar Ocağı'nın askerin devlet ve siyaset üzerindeki gözetimi/denetiminden yana tavrı 12 Mart 1971 Muhtırası için de geçerlidir: "Gerçekten Türkiye'de demokratik gelişmede ordunun bir kenara bırakılmayacağı iyice belli olmuştur. Ordu siyasetin dışındadır ve buna da çalışmaktadır. Fakat ordu daima milli siyasetin içindedir ve öyle kalacaktır, öyle de kalmalıdır" (Aydınlar Ocağı'nın Görüşü, 1973: 256).

Ocağın, devlet nezdindeki saygınlığının en kayda değer göstergesi kurumlar adına öneri yapılmasının yasak olduğu şartlarda, hazırlanan Anayasa taslağının iki genel Başkan, Süleyman Yalçın ve Salih Tuğ imzalarıyla MGK'ye gönderilmesidir. Anayasa Komisyonu Başkanı olan Orhan Aldıkaçtı, Ocağa yakın bir kimse, Anayasa Komisyonu üyeleri Şener Akyol ve Yılmaz Altuğ ise derneğin üyeleridir. Süleyman Yalçın halkoyuna sunulan Anayasa'nın kendi önerdikleri taslakla uyumunu "Bizim

hukukçu, tarihçi, sosyolog arkadaşlarla çalışarak oluşturduğumuz taslağın içindekilerde Konsey'in bugün kabul ettikleri yüzde 75-80 aynıdır" diyerek belirtmektedir (Güvenç vd., 1994: 159).

Sentezci anlayış tarihe, her türlü millî ve kişisel yoruma açık bir hazine değeri atfetmektedir. Buna göre insanlığın ortak bir tarihi yerine her bir milletin ayrı millî tarihleri vardır. Bu diğer miletlerin tarihlerinden bağımsız olarak ve onlarla mücadele içindeki, kendi nihaî hedefine doğru ilerlediği kabul edilen bir tarihtir. (Güvenç vd., 1994: 37). Böyle bir vasatta toplumsal değişim ve evrensellik ilkeleri dışarıda bırakılırken demokrasiden beklenen, "ulusun tarihsel kaderi konusunda düşünce birliğine sahip gruplar arasında mekanik bir yarışma" olmasıdır. Sözü edilen kaderin ne olduğunun tanımı ise Aydınlar Ocağı ve ona yakın kesimlerin yetkisine bırakılmaktadır (Şaylan, 1987: 136).

12 Eylülün benimsediği, TİS ile formüle edilen dinsel yaklaşım sosyalizm, radikal İslamcılık, Kürt miliyetçiliği gibi istenmeyen siyasi hareketlere karşı toplumu ılımlı bir çizgide tutacak bir projedir (Bein, 2013: 222). İ. Kafesoğlu, *Milliyetçilik Nedir* adlı makalesinde Türk milliyetçiliğinin ayırd edici niteliği olarak anti-sosyalizmi göstermektedir (Taşkın, 2006: 389). Zürcher'in deyimiyle "azgın bir milliyetçilik ve devlete dost bir İslam versiyonunun karışımı" ile formüle edilen sentezci çözümün askeri yönetim açısından en işlevsel yanı, komünizmin başını çektiği ulusal tehditler silsilesinin yıkıcı etkilerini azaltacak olmasındandır. (Zürcher, 2010: 415). Politika ya da politize olmak demenin sentezci aydınlar için geçerli olan olumsuz çağrışımı ve bu itibarla dışlanan bir toplumsal duruma işaret etmesi ara rejim söylemiyle Ocak çevrelerinin çakışan siyaset anlayışının öne çıkan unsurlarından birini oluşturmaktadır. 1985'te Ocağın 15. Yılı için basılan bir kitapta Genel Başkan Salih Tuğ "yönetim kadrolarında…ve tüm üyelerdeki samimi inanç TİS idealizmi, Ocağı pek çok dernek gibi politize olmaktan koruyordu" ifadelerini kullanmaktadır (Alper ve Göral, 2006: 586).

Bu yanıyla ara dönemin dinî politikasındaki belirleyiciliği, hem Ocağın anılan siyaset tehdidine karşı ara dönem siyasetine sağladığı destekten, hem TİS'nin rejimin restorasyonunda millî kültür/kimliğin tahkimindeki ideolojik öneminden

gelmekteydi. Taha Parla, 12 Eylül 1980'i Kemalist laiklikten, Türk İslam Sentezciliğine geçişte bir milat olarak görmektedir. Sentezci anlayış içindeki dinsellik resmî kültür olarak, resmî ideoloji olan Kemalizmin yanıbaşındaki yerini almıştır. Devlet Kemalizmden birtakım ödünler verirken dine ve dinî gruplara kamusal meşruiyet ve statülerini yükseltme imkanı vermiştir (Parla, 2017: 244). Dine toplumsal ahlak açısından ve ideolojik manipülasyon aracı olarak atfedilen önemin, dinin devletçi yorumlarının gelişmesine yardım ettiğini kaydeden T. Parla, bu anlayışın örneklerinden Aydınlar Ocağı'nda – MHP, ANAP örneklerindeki gibi- asıl vurgunun ikincil önemdeki İslam'dan önce, güçlü devlet olgusuna yapıldığını belirtmektedir (Parla, 2017: 248-249)

Gerçek bir kültür milliyetçisi olarak tarif edilen Atatürk, Aydınlar Ocağı'na göre Ziya Gökalp'ten sonra Türkiye'de milliyetçiliğin ikinci babasıdır (Güvenç vd., 1994: 38-39). Ocağa göre laik-demokratik siyasal sistem korunmalı, sentez ise bir kültür modeli olarak benimsenmelidir. Ocak Başkanı Süleyman Yalçın, Kemalizmi bir ideoloji olarak değil demokrasiyle, gelişme ve refaha götüren yönleriyle anlamlandırırken sentezciliğin Kemalizmi Cumhuriyet inkılaplarıyla özdeşleştiren yaklaşımla olan ayrılığını ortaya koymaktadır.: *"Sağa bakıyorsunuz, tutunacak bir dal arıyorsunuz.. Kemalizm...Evet... Ama Kemalizm bir ideoloji değil... Bir özenti... Bana sorarsanız Kemalizm'in iki esası var. Kayıtsız şartsız idarenin halkın elinde olması, yani demokrasi ve ülkenin muasır medeniyet seviyesine ulaşmasıdır. Baş örtüsüymüş, şapkaymış bunlar gelip geçici şeylerdir... O bakımdan Türkiye'nin bu gelişmesine engel olacak herşey bertaraf edilmelidir. 1200 senelik yaşanmış bir tarihimiz var. İslam ve Türk sentezi de o çerçevededir. Ben buna kısaca Türkçe konuşan müslüman diyorum*" (Güvenç vd., 1994: 25). Sentezin unsurları millî kimliğin ögeleri olarak Yalçın'ın, "Türkçe konuşan Müslümanlar" ifadesinde somutlaşmaktadır. Bu bağlamda sentez birbirini tamamlayan ve birbirinin anti tezini oluşturmayan iki unsurdan müteşekkildir: *"Burada söz konusu olan sosyolojik olgu millet ile dinin birleşmesi, yani iki denk unsurun birleşmesi değil, ruh ile fiziğin birleşmesidir. Ruh ile fizik ise tez ve anti-tez değildirler. İlahi aklın birleştirdiği en güzel uyumu sergiler."* (Güvenç vd., 1994: 28).

TİS'den beklenen, millî birlik ve bütünlük gibi ara rejimin en çok başvurduğu söylem kümesi için meşruiyet sağlayıcı olarak devreye girmesidir. Bu bağlamda kuramsal bütünlük veya entellektüel tutarlılıktan uzak; eklektik ve vulger bir dilde karar kılan sentezin pratikteki faydası 12 Eylül müdahalesini ve ara dönem iktidarının tercih ve söylemlerini ordu-iktidar formülleri eşliğinde desteklemek ve iktidarın meşruiyet açığını telafi etmek olmuştur (Subaşı, 2005: 99; Şaylan, 1987: 135). Bu itibarla Ocağın Türkiye'nin acil ihtiyaçlarına çare bulmak adına ürettiği görüşlerine değer kazandıran şey, bilimsel tutarlılıktan ziyade siyasi etkinliği olmuştur (Güvenç vd., 1994: 41).

1.2.3.1. Türk İslam Sentezinde Dinin Yeri

Millî kültürün devamı açısından taşıdığı önem bu bağlamda dine açılan yerin niteliğini de belirleyici bir faktördür. Sentez çerçevesinde öncelikle devletin ve aydınların dinle mesafelerini kapatmaları beklenmektedir. *Aydınlar Ocağının Görüşü*'ne göre "Türkiye'deki dincilik akımları, din (İslam) düşmanlığına tepki olarak doğmuş ve gelişmiştir. (O günkü) dincilik cereyanı, din düşmanlığının sonucudur. Dincilik (irtica) istenmiyorsa, Devletin dine karşı soğuk davranmaması, münevverlerdeki din allerjisini tedavi etmesi gerekmektedir. Şu yalın gerekçeyle ki, milli kültür ve milli tarih karşısında milli dinin hakkını vermeyen devlet, millilik vasfını kaybeder." (Güvenç vd., 1994: 38). F. Timurtaş'ın *Türk Kültürü* dergisinde 1978'de yayımlanan yazısında dine bağlı olması gereken Türk milliyetçilerin benimsemesi gereken yirmi maddelik liste içinde dinle kurulacak irtibat ve bunun mahiyetine dair ipuçları bulunmaktadır. Dil ve dinin milliyetçilik için iki temel unsur olduğu belirtilirken milliyetçilerin din anlayışı "her türlü hurafe ve batıl şeylerden uzak, Müslümanlığı asri şekliyle kavrayan bir anlayış" olarak tarif edilmektedir (Copeaux, 2006: 104-105).

Sözü edilen asrîlik, sentezci dinselliğin kritik ilkelerinden biridir ve millî kültür içindeki dinin yerinin temsilî bir ifadesidir. Bu fikrin açılımı olarak AKDTYK tarafından 1986 yılında hazırlanan raporda geçen ifadeler, dinî beklentinin sınırlarını şöyle çizmektedir. "Milli kültürün oluşturulması ve kuşakların uyum sürecinde İslam

dininin sekülarizasyon-dünyevileşme vasıflarından istifade etmesini bilmeliyiz. Bu sayede sosyo-kültürel değerlere tamamlayıcı kültür unsurunu doğru olarak eklemiş oluruz. İslam'da sekülarizasyondan yararlanmasını bilmeliyiz. Batı'da bunun örnekleri vardır. Calvin Fransa'da, Luther Almanya'da sanayileşmenin temelini sekülarizasyonda kurmuşlardır. Türk milliyetçiliğinin manevi kaynağının bir kısmına kültür unsuru olarak meşruiyet ölçüsünde dini eklemek mümkündür. Milleti bütünleştiren kültür unsurlarından biri olan din, hayat görüşünü yüzyıllarca şekillendirmiştir. Kültür de bir hayat tarzı olduğuna göre, bu sistemin içine laiklik prensibini zedelemeden din unsurunu eklemeliyiz" (Güvenç vd., 1994: 73; Şen, 2001: 171).

Sentezin, 12 Eylül öncesinin yükselen dinî radikalizminin ve irticanın aşılmasındaki desteği nokta-i nazarından bakılınca, yukarıda alıntılanan sentezci metin örneklerinde işlenen biçimiyle faydacı bir din tanımının gereği tartışılmazdır (Subaşı, 2005: 111). Ocak çevrelerine ve TİS izleyicilerine sirayet eden denetimcilik fikri, dinin devletçe benimsenen biçimi dışında kalan fraksiyonlarını dışlayıcı bir din anlayışına kaynaklık etmektedir. Hurafe karşıtlığı ve çağdaşlığın yanı sıra sünnilik merkezli resmî dinden sapmalara karşı devlet eliyle alınan asayişçi tedbirler Kemalist yaklaşıma benzer biçimde sentezci çevrelerce de itiraz götürmeyen bir tercih olarak kabul edilmektedir (Taşkın, 2006: 389). Diğer yandan otoriter devletçi anlayış, bir devlet tercihi olarak "asrî" biçimiyle benimsenen dinselliğe karşılık, nizam kurucu bir sistem olarak dinin ve dinsel aktörlerin devlet yapılanmasında etkin bir rol oynamasına izin vermemiştir (Subaşı, 2005: 100).

"Asrî" bir din anlayışı, İslam dininin evvelemirde tarihten gelen ve yeniden yükseltilmesi gereken niteliklerinden biridir. Sentezin üzerinde yükseldiği diğer bir kaide, Milli Kültür Şurası'nda ifadesini bulduğu şekliyle evrensellikten ya da diğer milletlerin kültürel etkilerinden arındırılmış inanç pratiklerinin İslam dininin Türk milletine özgü biçimiyle canlandırılmasıdır. Anılan hedef, diğer ulusların hikayelerinden bağımsız olarak kendi hedefine doğru ilerleyen millî tarihin canlandırılmasına dayalı tarih bakış açısıyla (Güvenç vd., 1994: 37) tutarlı bir misyona karşılık gelmektedir. Tarihin bu bağlamın adeta mitsel bir ögesi olarak

idealize edildiği söylemin numunelerine sentezci yazarların ifadelerinde sıklıkla rastlanmaktadır. Kültür Bakanı Evliyaoğlu, "Türkler Türklüklerini asla kaybetmeden, kendi değerleriyle İslam dininin sentezini yaparak…Türk İslam sentezi ile oluşan kültür değişimi Arap ve Fars kültürü içinde erimeden…özü, biçimi, düşünce ve zevkiyle tamamen Türk olan kültür ve sanat eserleri kazandırdılar" (MKŞ-K, 1983: 14) ifadeleri gelenek, tarih ve toplumun ürettiği dinsel yapı ve eğilimleri kapsayıcı vüs'atteki bir din yorumunun oldukça dışında kalan bir kültür vizyonuna kaynaklık etmektedir. Sözü edilen teyakkuz hali, coğrafya, kültür ve toplum merkezli çeşitli dinlere ya da dindarlık yorumlarının tezahürü olarak mezhepler açısından olduğu kadar, dinî cemaatlerde belirginleşen yaşam ve anlayış biçimlerindeki farklılıklar açısından da geçerlidir. Mezhep farklılıklarının genellikle mezhep kışkırtıcılığı eşliğinde anılması ve bunun için alınacak tedbirler zümresi içinde zorunlu din eğitimine eğitsel içeriğinin üstünde anlamlar yüklenmesi de din meselesinin çoğunlukla millî bir meselenin parçası olarak görülüyor olmasından kaynaklanmaktadır (DMTD, C. IX, 01/ 09/1982, s. 278, 301, vd.).

Sentezci görüş sahiplerinin ara dönemin en çok tartışılan konularından din dersi meselesindeki görüş ve talepleri bu çevrelerin din anlayışına ışık tutucu niteliktedir. 1982'de gerçekleştirilen I. Milli Kültür Şurası'ndaki genel kurul görüşmeleri ve komisyon raporlarında derslerin amacı, içeriği ve hedefleriyle ilgili dile getirilen görüşler din konusundaki yaklaşımların ara dönemin ideolojik bagajına bağlılığını göstermektedir. Şura'daki ortaya çıkan yaklaşım açısından askeri müdahale öncesi toplumsal yarılmada din eksenli farklılıkların payı, din eğitiminde bundan sonra tutulacak istikameti belirlemektedir. *Genelde Kültür ve Temel Değerler Komisyonu* raporunun müzakereleri sırasında üyelerden Bahaeddin Ögel, "Anayasaya din öğretimi girmiştir. Ama bu dinin esası, çekirdeğidir. Tefsire gelmez, tefsire geldiği an mezhepler doğar, iki yıl önceki gibi millet ikiye üçe bölünür. 700 yıl önceki Baba İshak devrine döneriz. Onun için din sınırlı olarak Anayasaya alınmıştır" demektedir (MKŞ-G, 1983: 181). Bu, toplumun tüm yapı ve katmanlarındaki birliğin sürdürülebilirliğini din açısından/yoluyla sağlayacak bir tercihtir. Anılan komisyon üyelerinin önerileri arasında, "11-Milletin bölünmezliği, aile bütünlüğünün, dinde bölünmezliğin temini" de bulunmaktadır. Bir diğer öneride

de tüm çeşitliliğiyle yaşanan din ile resmî dinî alan arasında kurulan özdeşlik göze çarpmaktadır. Aynı zamanda devlete dinî bir kimlik de yükleyen bu ifadede: "21- Devletin dili, sanatı, dini başka, halkınki başka olmamalıdır" denilmektedir (MKŞ-K, 1983: 94).

23-27 Ekim 1982 tarihlerinde toplanan ve açılışını Devlet Başkanı Kenan Evren'in yaptığı I. Milli Kültür Şurası, 15 dalda kurulan komisyon raporlarıyla devletin kültür politikalarına rehber olacak parametrelerin ortaya konulduğu danışma niteliğinde bir toplantı mahiyetindedir. Şurada kültürün bir çok sahasında benimsenmesi öngörülen yaklaşım ve uygulamalar bu sahalara tahsis edilmiş komisyonlarda görüşülmesine rağmen din bu listenin dışında kalmış ve ayrı bir komisyon teşkil edilmemiştir. Ancak din ve din eğitimi meselesi özellikle başta *Genelde Kültür ve Temel Değerler Komisyonu* olmak üzere zaman zaman çeşitli bağlamlarda dile getirilmiştir. Burada Atatürk'e dayandırılan millîlik kültürün temel vasfı olarak kabul edilmekte dinin, millî kültürün gelişimindeki katkısı üzerinde durulmaktadır. Adı geçen komisyonun önerilerine şerh koyan Hüseyin Atay, din bahsinin ele alınacağı bağımsız bir komisyon oluşturulmamasına tepkisini ortaya koyarak din kültürüne önem verilmemesinin 12 Eylül öncesine gelişteki payını hatırlatmakta; din ve dille ilgili iki komisyon kurulmasını önerirken "Millileştirme din ile başlar dil ile devam eder" demektedir (MKŞ-K, 1983: 96). Atatürk'ü anma programı uyarınca DİB tarafından, Ahmet Gürtaş'a hazırlatılan *Atatürk ve Din Eğitimi* adlı kitabın konuya yaklaşımındaki benzerlik dikkat çekicidir: "Din dersleri milli kültürün yeni nesillere aktarılması açısından büyük önem taşımaktadır….Milleti yapan unsurların başında dil ve din gelir. Hele bu durum bizim için daha önemlidir. Çünkü İslamiyet Türk'ün milli dini gibidir" (Gürtaş, 1982: 136). Milli Kültür Şurası'na da katılan dönemin Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Ahmet Gürtaş Genel Kurul görüşmelerinde temenniler faslında dinle ilgili bağımsız komisyon teşkil edilmemesini eleştirirken o sırada DPT'nin sürdürdüğü Özel İhtisas Komisyonu'nda din ve ahlak adlı bir alt komisyonun kurulduğuna dikkati çekmektedir (MKŞ-G: 1983: 250).

Şura'nın genel kurul görüşmelerinde, kabul edilen raporlardaki "millet" ya da "milli" kavramlarına bazı üyeler tarafından itiraz edilerek daha seküler/din dışı bir

birim olarak görülen "ulus" tabirinin önerilmesi, kültürün dinsel bir tanımına dair endişelerin açıktan dile getirilmesine yol açmıştır. *Genelde Kültür ve Temel Değerler Komisyonu* raporuna şerh koyanlardan biri olan Anıl Çeçen, itirazında "ulusal kültür" kavramını önerirken "ümmi" kavramından gelen ve sadece dinî bir topluluğu belirten "ümmet"ten gelen "milli kültür" kavramına karşı çıkmaktadır (MKŞ-K, 1983: 97). 1982'de oluşturulan komisyonca hazırlanan Anayasa taslağının DM'deki görüşmeleri sırasında "millet" sözcüğüne yöneltilen itirazda, aynı endişeye İslamcı siyasetin dinsel içerikli programının bir sembolü olmasının rahatsızlığı eklenmektedir.[36] Buna karşın İ. Kafesoğlu'nun ulus'a karşı millet lafzını üstün tutması da yine kültürle ilgili bellli bir kabulün göstergesidir. Kafesoğlu Moğolca'dan geçen "ulus"un Atatürk devrinde "yağmurdan kaçarken doluya tutulmak" diye tabir ettiği kullanımını "bir nevi lüzumsuzluk, yani boşa bir zahmettir" diyerek eleştirmekte, "miletin müşterek malı olmuş, millet, milli kelimelerini kullanmaya devam edelim" demektedir (MKŞ-G, 1983: 191).

1.3. Din Siyasetinde Atatürkçülük Söylemi

Radyodan yapılan ilk bildiriden itibaren ara dönem boyunca değerini koruyan Atatürkçülük referansı, 12 Eylül siyasasında hakim bir yer kaplamaktadır. Kenan Evren'in pek çok konuşması başta olmak üzere dönemin eğitim[37], kültür[38] ve dine

[36] Anayasa taslağının geneli hakkındaki DM Genel Kurulu'ndaki görüşmelerde üye Abdülbaki Cebeci Anayasa metninin dilini eleştirirken güncel terimlerin kullanılmadığını belirtmekte ve Milli Selamet Parti'si ile "milli" lafzı arasında doğrudan bir irtibat kurmaktadır: "...Eski Türk kamuslarında bugünkü sosyolojik anlamında yer almış ve tanımlanmış olan 'ulus' sözünün kullanılmayıp din, mezhep, bir de ümmet anlamına gelen 'millet' sözcüğünün kullanılması gelir. 'Millet' sözcüğü şeriat devleti kurma eylemine geçen bir bağnaz siyasal partice de Türk ulusuna din, mezhep, ümmet birliği şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca teokratik devlet görüşü milli görüş olarak takdim edilmiştir" (DMTD, C VII, 04/08/1982, s.18)

[37] İlk, Orta ve Yüksek öğretimde Atatürkçülüğe dayalı düzenlemelerin işareti MGK Genel Sekreterliği tarafından hazırlanan ve harekatın gerekçelendirilmesi kadar politik vizyonuna da ışık tutan *12 Eylül Öncesi Ve Sonrası* adlı resmî yayından anlaşılmaktadır. Buna göre eğitim kurumlarındaki tüm faaliyetler Atatürk ilkelerine dayalı programlarla düzenlenmektedir (12 Eylül Öncesi ve Sonrası, 1981: 250). 12 Eylül ile birlikte 1961 Anayasası sonrasında okul programlarında kendinden önceki döneme nazaran son derece sınırlı olan Atatürk referansına yeniden dönülmüştür (Üstel, 2011: 264). Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam'ın 19/11/1981'de valiliklere gönderdiği yazıda 1981-1982 eğitim öğretim yılında temel eğitim okullarının 8. Sınıfları ile orta öğretimin tüm üç sınıfında okutulmaya başlanan Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi dersiyle tüm öğrencilerin Atatürkçülüğü davranış haline getirmeleri için çalışılacağı; Bakanlığın bu dersin kitabıyla ilgili çalışmaları sonuçlanana kadar bu hedef için Atatürk'ün ilke ve hedeflerinin diğer dersler kapsamında da okutulması gerektiği belirtilmektedir (MEB Tebliğler Dergisi, 18/01/1982, C. 45, S. 2104, s. 38-39). 1973'de çıkartılan Milli Eğitim Temel Kanunu'nda 06/06/1983 yılında yapılan değişiklikle ara rejimin siyasal programı

dair yaklaşımını yansıtan resmî belgelerinde sıkça rastlandığı üzere Atatürkçülük önceki dönemin muhasebesi yapılırken, ihmalinin -başta müdahalenin kendisi olmak üzere- kötü sonuçlara yol açtığı, hükümetler ve siyasetler üstü bir ilke olarak işlenmektedir. Buna bağlı olarak rejimin siyasi ve ideolojik tasarımının merkezi bir unsuru olarak kodlanmakla kalmamakta demokratik döneme yeniden geçildiğinde gelecek hükümetlerin yönetsel eylemlerini yönlendirecek bir norm olarak görülmektedir. Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Kenan Evren'in politik vizyonunun unsurları, 15 Ocak 1981'de Konya'da halka konuşmasında belirttiği gibi sırasıyla şöyledir: Anarşiyle mücadele edilmesi; Kurucu Meclis'in açılması; "memleketin bir daha bu hale düşmemesi için" yeni kanunların çıkartılması ve son olarak "Atatürk ilkelerine bağlı bir yönetime" yetkilerin devredilmesi (12 Eylül Öncesi ve Sonrası, 1981: 277).

Daha müdahalenin ilk gününde girişilecek inşa faaliyetinin kaynaklarından biri olarak Atatürkçü değerler gösterilmektedir. Sonuçta ülkenin geçirdiği zor dönemin

---

kanuna yansıtılmaktadır. Atatürk milliyetçiliğine dayalı eğitim ilkokuldan yüksek öğretime kadar tüm kademeleri kapsamaktadır. Buna göre 1973 yılındaki "Atatürk inkılapları ve Anayasanın başlangıcında ifadesini bulmuş olan Türk milliyetçiliği esas olarak alınır" hükmündeki "Türk milliyetçiliği" yerine "Atatürk milliyetçiliği" ibaresi getirilmiştir (Kaplan, 2005: 267). 1982 Anayasasında bireylerin eğitim ve öğretim hakkını düzenleyen 42. Maddesinde ve YÖK kanununda da aynı vurgu bulunmaktadır. MGK'de YÖK kanununun görüşmeleri sırasında Konsey Başkanı Evren'in sözleri anılan milliyetçilik tercihini açıklayıcıdır. Evren kanunun dördüncü maddesinde Atatürk, beşinci maddesinde Türk milliyetçiliğinin geçtiği çelişkisine dikkat çekerek bunun Atatürk milliyetçiliği olarak düzeltilmesini ihtar eder: "Çünkü öyledir. Aslı Atatürk milliyetçiliğidir. Türk milliyetçiliği deyince başka taraflara da çekiliyor. Kafatasçılık, şudur, budur falan gibi şeylere de çekebiliyorlar. Ama Atatürk milliyetçiliğinin içinde bu yoktur" (Ünlü, 2001: 82-83, 306). Bu iki milliyetçiliğin birbirini tamamladığını savunan bir yazı için bk., MEBTD, 01/02/1982, C. 45, S. 2105, s. 66-73).

[38] I. Milli Kültür Şurası'nın (23-27 Ekim 1982) açış konuşmacısı Kültür ve Turizm Bakanı İlhan Evliyaoğlu'nun ifadesiyle: "bugünkü ve yarınki değişmeyecek hedefleri tespit ederken yola ışık tutacak olan...bir kelimeyle Atatürk'ün kültür felsefesi olacaktır" (MKŞ-K, 1983: 14). Şura'yla ilgili çıkartılan yönergede şuranın görevlerinden ilki Atatürk ilkeleri ışığında kültür politikasının esaslarını belirleyecek görüşleri derlemek olarak belirtilmektedir (MKŞ-K, 1983: 120). Dinî hayatın çekirdek değeri olarak kültür, bu dönemde rejimin inşacı karakterinin en geniş anlamda izlenebileceği bir alana dönüşmüştür. Bu anlamda çeşitli konuların müzakere ve rapor edildiği I. Kültür Şurası'nda Türk toplumunu gelişmeye açacak kültürel bir yenilenme üzerinde durulmaktadır. Bunun kaynağı da öncelikle Atatürkçü değerlerdir. Şura'da yer yer kült değeri tartışma götürmez bir Atatürk profilinin sığ anlatımlarıyla da karşılaşmak mümkün olmaktadır: "Ne felsefe profesörü, ne müzik bilgini onun gösterdiği yolu gösterebilir...Bunları o alanlardaki uzmanlar söyleyemez..." (Türk Dili ve Edebiyatı Komisyonundan Rauf İnan). (MKŞ-G, 1983: 146). MEB Müsteşarı Feyzoğlu'nun Din Eğitimi Çalışma Grubu toplantısındaki ifadeleri de bu konudaki kesin inancın yansımasıdır: "Şunu bilelim ki yeryüzünde Hz. Muhammed'den sonra en büyük insan Atatürk'tür (Yıldırım, 2012: 266).

ortaya koyduğu bir çok hadise devlete ve Cumhuriyet'e yönelik tehditler manzumesinin bir parçasını oluşturmaktaydı. Son on yılın kötü sicilinin göstergesi olarak, "Atatürk ilkelerini esas alarak kurulan Cumhuriyetimizin" düştüğü durum önceden tahmini zor bir uçurumun ucunda son bulmuştu (12 Eylül Öncesi ve Sonrası, 1981: 197). Buna karşın "12 Eylül, TSK'nın yeni bir "izm" getirme niyetinde olmadığı, sadece ve sadece ulusun hak ve çıkarlarını savunarak, yolundan saptırılmak istenen Atatürk ilkelerini ve Cumhuriyeti yeniden onarmak…iradesini gösteren bir anlayışın ifadesi" idi (Evren, 1991-II: 208). 23 Ekim 1981 günü Danışma Meclisi'nin açılış konuşmasında Kenan Evren, 12 Eylül öncesini yeniden hatırlatırken, "Onun [Atatürk'ün] ilkeleri[nin] giderek [unutulması] ve hatta bazı çevrelerce inkar" edilmesinin irticai ve sapık fikirlerin tüm devlet kurumlarına bölücü ve tahrip edici biçimde yayılmasına yol açtığını söylemektedir (12 Eylül Öncesi ve Sonrası, 1981: 322). Türkiye'nin geçirdiği badireli günler ve gençlerin "ihanet şebekelerinin ağına" düşmemesi için Atatürk'ün tüm yönleriyle anlaşılması daha elzem hale gelmiştir (DİG, 1 Kasım 1982: 1, 24).

Söz konusu zayiatın içinde dinî alanın istismarı da yer almaktadır. 12 Eylül öncesinde siyasi çıkarların neden olduğu belirtilen Erzincan, Sivas, Kahramanmaraş, Tunceli, Çorum illerinde yaşanan kanlı olaylar "Atatürk'ün Cumhuriyet'i döneminde unutulmuş mezhep ayrılıklarının kışkırtılmasından" ibaret (12 Eylül Öncesi ve Sonrası, 1981: 199) hadiseler olarak görülerek dinî ve mezhebî birlik fikri daha pek çok yerde vurgulandığı gibi milli birliğin ayrılmaz bir parçası olarak yorumlanmıştır. Toplumsal ittifakın odak noktalarından olarak zikredilen Cumhuriyet, ordu, millet gibi diğer değerlerle birlikte Atatürk'e bağlılığın; Alevi-Sünni ayrılığı ve etnik çeşitliliğin tetikleyeceği toplumsal fay hatlarının yıkıcılığına karşı Türk milletinin asgari müştereki olduğu hatırlatılmaktadır. K. Evren'in 17 Ocak 1981'de etnik, dinî çeşitliliğiyle bilinen Hatay'da halka yaptığı konuşma milli ve dinî referansların kuşatıcı ve tartışma götürmeyen değerler dünyasının zenginliğine yapılan başvurunun örneklerindendir. Konuşmada mezhepsel farklılığı toplumsal çatışma nedeni –ya da fiziksel çatışmanın dindiği bir ortamda toplumsal nefret nesnesi- olmaktan çıkarma adına mezhepsel kompartmanlara karşın dinin tekliği söylemi öne çıkartılmaktadır. "Tanrısı bir, Kur'an'ı bir, Peygamberi bir aynı sesleniş ve yakarış

içindeki saf ve temiz insanları birbirinden koparmaya imkan yoktur. Acaba Kur'an'ı Alevi ve Sünniler ayrı ayrı mı okuyup tefsir ediyorlar? Namazda başka başka sureleri mi okuyorlar? Elbette ki hayır…duasında vatanını, ulusunu, cumhuriyetini, ordusunu, Atatürk'ünü dilinden düşürmeyen bu memleket evlatlarını Alevi-Sünni diye göstermeye çalışmak eğer cehalet değilse hıyanetin ta kendisidir" (Evren, 1991-II: 209).

Mezhepsel, siyasi ve etnik ayrılıkların karşısında "Atatürk ilkelerini ve Cumhuriyeti yeniden onarmak ve ulusunu bir daha kimsenin onu yolundan çıkaramayacağı şekilde sağlam temeller üzerine oturtmak" iradesindeki 12 Eylül ve TSK'nın kararlılığı yer almaktadır. Mezhepçiliğin zararlarına karşı milli birliğin referans setinde Atatürk'e dayandırılan laik düşünceyle birlikte tüm millete ait olan ortak geçmiş ve İslam'ın temel inanç ilkeleri bulunmaktadır. Evren'in Kahramanmaraş'taki sözleri bu manada toparlayıcı bir çabadır: "Hepimiz bir Allah'a inanıyoruz, bir Peygamberimiz var, aynı Kur'an'ı kullanıyoruz, aynı Kur'an'ın sureleriyle namaz kılıyoruz. O halde ayrılık neden? Hepimiz inancımızda hürüz. Onun için Atatürk laiklik ilkesini bu memlekette koydu…Eğer laikliği kabul etmemiş olsaydı düşününüz ki bu dinî ayrılıklar devletin içerisine girecek maazallah paramparça olacaktık" (Evren, 1991-II: 199-211).

Dinî inanışların tarihsel süreç içindeki ve toplumsal koşullara göre aldığı değişen biçimleri yapay gerçeklikler gibi gören bu ve benzeri ifadeler kuşkusuz ki söz konusu tercihlerin düşmanlığa dönüşerek, 12 Eylül öncesinde geldiği ağır çatışma tecrübesinin izlerini taşıyan bir değerlendirmedir. Dönemin genel atmosferinde dinin devletin bütünlüğüne karşı ve siyasal amaçlar için kullanılmasına karşı çıkılırken, dinî inançları kullanarak toplum kesimlerini birbirine düşüren odaklara karşı "aynı dine inanma"nın sağladığı manevi birlikle karşı konabileceği düşünülmektedir (12 Eylül Öncesi ve Sonrası, 1981: 279).

Dinin, Atatürk'ün düşüncesine yansıyan en yalın nitelikleri, "makul ve tabii; akla, mantığa, ilme uygun olması ile siyaset ve istismar aracı olmaması"dır. Aynı zamanda dinin resmî dizaynında ilkesel olarak benimsenen anılan kriterler K. Evren'in 5 Ocak 1981'de Atatürk'ün 100. Doğum yıldönümü münasebetiyle

Meclis'te ve sonraki günlerde çıktığı yurt gezisinde halka yaptığı konuşmalarının ana temasını oluşturmaktadır (Evren, 1991-II: 187). Evren'in şehir meydanlarındaki konuşmaları o şehrin dinî-mezhepsel yapısı dikkate alınarak hazırlanmaktaydı. Konya'da dinin devletle ayrılığı ile cihad yerine iyiliği koyan anlayışın önemi üzerinde durulması Evren'in deyimiyle bölgedeki "tutucu ve dinî çevrelerin fazlalığı" ile yakından ilgilidir. Şehrin seçmen kitlesinin önemli bir oranının, programında İslamcı bir siyaseti benimseyen MSP'yi desteklemiş olması gerçeğinden hareketle, Konya'daki konuşma laiklik merkezli bir demeç özelliği taşımaktadır. "1300 sene, 1400 sene evvelki kaidelerle artık bu zamanın milletleri idare edilemez. Onun için dinin devlet işlerinden ayrılmasını Atatürk koymuş ve herkesi dininde serbest bırakmış, din adamının muhterem olduğunu söylemiş. Din işleriyle devlet işleriyle karışırsa o zaman bu asırda, bu medeniyet asrında, bu ilim asrında bu milleti idare edemeyiz. Bazı din adamlarına daima hürmetkarız ve onlardan dini bilgiler alırız. Ama o muhterem din adamlarımızdan rica ediyoruz, devlet işlerine karışmasınlar…Bu asırda cihad olmaz. O devirler geride kaldı. Ehli salip seferleri çok gerilerde kaldı…Onun için birbirimizi seveceğiz…" (12 Eylül Öncesi ve Sonrası, 1981: 276-277; Evren 1991-II: 199).

Atatürkçülük söylemi, Atatürk'ün siyaset ve toplum düşüncesi, dünya görüşü, felsefi eğilimleri vs.'den ayrı olarak onun efsunlu kişiliği ve hatırası etrafında örülen bir hale içerisinde daha bir dokunulmazlık kazanmıştır. Örneğin ordunun sıradanlaşmış bir ritüeli olarak Anıtkabir ziyaretlerine yüklenen sembolik anlamın ağırlığı, ihmalinin maliyetine dair fikir vericidir. 1980'in 30 Ağustos Zafer Bayramına bir din adamının cenazesine gittiği için katılamayan MSP lideri Necmettin Erbakan'ın bu tutumuna karşı Genelkurmay Başkanı Kenan Evren: "Necmetttin Erbakan 30 Ağustos'a karşı mı değil mi? Bunu soruyorum" deyince, Erbakan "Biz 30 Ağustos'un yanında veya karşısında değil tam içindeyiz" diye cevap vermiştir. Bu çıkışa karşı K. Evren'in lafla değil eylemleriyle bunu belli etmek gerektiği şeklindeki sözleri dönemin koşulları içinde Atatürk taraftarlığı ya da karşıtlığı algısının her iki taraf için de kendi siyasi pozisyonlarının en çıplak göstergesi olarak uç bir dille söyleme dökülmüş halidir (12 Eylül Öncesi ve Sonrası, 1981: 182-183).

1.3.1. Atatürk Yılı ve Yayın Faaliyetleri

Sistemi Atatürkçülük merkezli değerler etrafında onarma girişiminde DİB'den beklenen, belirlenen konsepte uygun dinî bilginin üretilmesi ve tatbiki olmuştur. 27 Eylül 1980'de Bülent Ulusu hükümetinin MGK'ye sunduğu programda, Atatürk milliyetçiliği yürütme erkinin esaslı bir hedefi olarak baş sırada yerini almaktadır. Programın DİB ile ilgili kısmında resmî din kurumu ve din görevlilerine devletin dinsel tercihleriyle uyumlu bir hizmet vazifesi tevdi edilmektedir. Hükümet programının din hizmetiyle ilgili kısmında şöyle denilmektedir: "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ve bütün din görevlilerinin her çeşit siyasi çekişmelerin ve etkilerin dışında kalması sağlanacaktır. Atatürkçü ve aydın din adamlarının yetiştirilmesi için her türlü gayret sarf edilecektir. Din görevlilerinin meslek içi eğitimleri hızlandırılacaktır. Yurt dışındaki çocukların milli ve dinî eğitim görmesi sağlanacaktır. Yurt içinde ve dışında vatandaşlarımız arasındaki inanç ve mezhep ayrılıklarının sömürülmesi önlenecek, yurttaşlarımızın milli ülkülere bağlılıklarını koruyucu tedbirler alınacaktır. Bütün vatandaşlarımızın dinî inanç ve ibadet özgürlüğü güvence altındadır. Laiklik ilkesinin korunmasına özen gösterilecek ve buna aykırı davranışlara asla müsaade edilmeyecektir" (Ünlü, 2001: 13; MGKTD, C I, 27/09/1980, s. 91).

Birleşmiş Milletlere bağlı UNESCO'nun bu yılı Atatürk yılı ilan etmesiyle 1981 yılı Atatürkçülüğün ülke sathında işlendiği resmî düzeydeki etkinliklerin yılı olmuştur. MGK çıkardığı bir kanunla 100. doğum yılı olması münasebetiyle bu yılı Atatürk yılı olarak kabul etmiş; devlet kurumlarının kendi görev alanları doğrultusunda konuyla ilgili programlar hazırlanmıştır. DİB de Atatürk ve din kapsamı altında çeşitli yayın ve anma etkinlikleri düzenlemiştir. DİB Dinî Hizmetler Dairesi Başkanlığı'nın çalışma programına göre Atatürk'le ilgili olarak, yurt çapında ağaçlandırma kampanyası yapılması; 30 Ağustos zaferiyle ilgili hutbe yarışması yapılması; 30 Ağustos zaferini anmak amacıyla TRT ile işbirliği yapılarak mevlid düzenlenmesi planlanmıştır. Olgunlaştırma Dairesi ise, "Mustafa Kemal Atatürk ve Türk İman Ordusu" adlı; "Atatürk'ün Din Görüşü, Türkiye Cumhuriyeti'nde Din Eğitimi ve Din Hizmetleri" adlı kitapların hazırlatılarak bastırılması; Kurtuluş

Savaşı'nı anlatan hikaye ve piyesler ile ağaç sevgisine dair bir kitap bastırılmasını planlamıştır (DİG, 1 Temmuz 1981: 10-11).

100. Yıldönümü münasebetiyle düzenlenen okuma yazma seferberliğinde DİB'nin MEB'ye sunacağı katkılar arasında Kur'an kurslarındaki bütün araç ve gereçlerden ders saatleri dışında yararlandırılması ve yurt çapında bütün camilerde okuma yazmanın önemini belirten hutbe okutulması bulunmaktadır (MEBTD'ye Ek, 16/03/1981, C 44, Sayı 2082, s. 11-12)

Bu vesileyle Din İşleri Yüksek Kurulu (DİYK), konuyla ilgili bağımsız kişilerce ya da Başkanlık tarafından hazırlanmış eserleri Başkanlıkça bastırılması açısından inceleyerek değerlendirmiştir. Bu süreçte Yüksek Kurulun önüne gelen eserlerden bir kısmı İstiklal Harbi ve millî hikayeleri konu alan dinî, milli içerikli çocuk kitaplarıdır. Yüksek Kurul karar metinleri ile görevli raportörlerce hazırlanan ve ilgili konuda bir ön değerlendirme sayılabilecek inceleme raporlarına göre milli ruhu besleyici nitelikte; Milli Mücadele, vatan sevgisi, askerlikle ilgili tarihi konuları işleyen kitapların basılması kararlaştırılmıştır. Anılan eserlerde Kurtuluş Savaşı ile birlikte Türk tarihi ve Osmanlı Devleti dönemi tarihsel kahramanlık hislerini yükseltici motifler eşliğinde anlatılmaktadır. [39]

[39] Basılması uygun bulunan eserlerden hem Yüksek Kurul hem de kitabın ön incelemesini yaparak mütalaa bildiren raportör tarafından muvafakat edilen Kıbrıs barış harekatını anlatan *Karıncalar Köprüsü* adlı eserin raportör sonuç kısmında "çocuklar için sürükleyici, öğretici ve Türklük sevgi ve şuuru verici bir üslupta" olduğu nitelemesi yapılmıştır (DİYKK ve raporu 25/04/1981: 25) Milli Mücadeleyi anlatan bir manzum piyes raportör görüşü kısmında "kayda değer hususlar" adı altında "kahramanlık, vatan millet sevgisi, askerlik ve cenk ruhunu canlandıran" diye nitelendirilmektedir. Çocuklar için hazırlanan *Cepheye Koşmak* adlı bu piyes Yüksek Kurul tarafından Başkanlıkça basılması onaylanan eserlerdendir (DİYKK 16/04/1981: 27). Milli Mücadeleyi; Rıfat Börekçi, A. Hamdi Akseki ve Mehmet Akif Ersoy'un hizmetlerini anlatan Zekai Eryalaz'a ait *Söz Vatan Olunca* adlı hikaye kitabı ile (DİYKK ve raporu 29/04/1981: 33) Hasan Demir'in *Azgın Sularda Zafer* adlı Milli Mücadeleyi anlatan hikayesi de aynı tarihli Yüksek Kurul kararıyla (34 nolu) çocuklar için faydalı görülerek basılması uygun bulunmuştur. Tarihin anlatımı bilhassa Milli Mücadele merkezli bir konsept içinde verilmektedir. 100. Yıl münasebetiyle Başkanlık adına hazırlatılan *Türbedar* adlı Ahmet Efe'ye ait hikaye kitabının red gerekçeleri arasında Milli Mücadele harekatına dair hiç bir hikayeye yer vermemesi gösterilmektedir. "Müslüman Türk büyüklerinin üstün irade gücünü ortaya koymayı" amaçlamasına rağmen bunu tam olarak başaramadığı, tarihi kişilikler hakkında şüphe ve tereddütler doğuracağı belirtilirken Osmanlı padişahlarını kudret, kahramanlık ve merhamet gibi vasıflarından uzak tasvirleri örnek gösterilmektedir (DİYKK ve raporu, 07/05/1981: 37).
Yüksek Kurulun onay verdiği *Adalet* adlı Rıza Akdemir'e ait manzum piyes Osmanlı Devleti'nin din farkı gözetmeyen adalet anlayışını dile getirmektedir (DİYKK ve raporu, 07/05/1981: 38). 100. Yıl için DİB Olgunlaştırma Dairesi Başkanlığınca yazdırılan *Mehmetçikler*; *Binbaşı Hüseyin-Asteğmen Salim*; *Ağlarkaya Kahramanı Onbaşı Memo ve Yüzbaşı Rahman*; *Binbaşı Reşit Bey*; *Ali Çavuş* adlı

100. yıldönümü vesilesiyle Atatürk'ün dinî görüşlerini ya da onun dinî yönünün anlatılması girişimlerine hız verdiği görülmektedir. Doğrudan Diyanet İşleri Başkanlığınca ya da 100. Yıl Kutlama Komitesince incelenmesi için Yüksek Kurula gönderilen Atatürk'e dair yazılmış eserlerdeki dinî yönünün de işlendiği Atatürk profilleri dikkat çekicidir. Mir Hamza Kişioğlu tarafından kaleme alınan ve 100. Yıl Kutlama Koordinasyon Kurulu Başkanlığınca tarihi ve dinî açıdan incelenmesi istenilen *Atatürk Devrimleri ve Din* adlı 1965'te yayımlanan eser buna en iyi örneklerdendir. Atatürk inkılaplarının İslam diniyle çelişmediği ana fikrinden hareketle Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinin gericilik olaylarını konu alan kitabın içeriği ile ilgili bir çok problem inceleme raporunda sıralanmış, Yüksek Kurul da buna uyarak yeniden basılmasının uygun olmadığı kararını almıştır. Aynı kişiye ait devrimlerin halka yanlış anlatılmış olduğunu, Atatürk'ün dinine bağlılığını konu alan *Atatürk'ün Dinsel Yönü ve İlkeleri* adlı eser de benzer bir muhtevaya sahiptir. 100. Yıl Kutlama Koordinasyon Kurulu Başkanlığının yazısı doğrultusunda incelenen anılan -basılmamış- kitapla ilgili inceleme raporunda dile getirilen 18 maddelik kritikle, eserde kişisel ve hissi mütalalara yer verildiği belirtilerek ilmi usullere riayetsizlik ve dinî hakikatlere uzaklığı gösterilmektedir (DİYKK ve raporu, 14/05/1981: 40-41). Emekli Albay Enver Tuncalp tarafından hazırlanan ve 1981 tarihli *Bağlıyız Atatürk'e* adlı şiir kitabı Atatürk ile ilgili kitaplar arasında yer alan ve Yüksek Kurulun Başkanlıkça satın alınıp alınmaması yönünden incelediği yayınlardandır. "Dinî yönden yanlış anlamaya müsait ifadeler" dolayısıyla Yüksek Kurul'un kanaati menfi yönde olmuştur (DİYKK, 12/5/1982: 94).[40]

Atatürk'ün dinî yönünü makul ve ilmi ölçüler dışında işlediği düşünülen edebi eserlerin örneklerinden biri de, 1981'de basılan *1925'te İki Mustafa* adlı Kazım Özcan'a ait kitaptır. Cuma namazı kıldığı ve Cuma namazından önce Kur'an-ı Kerim

---

hikayeler ile (DİYKK, 28/05/1981: 48) aynı dairenin hazırlattığı *Taşoluk Tepesi* adlı hikaye (DİYKK, 28/05/1981: 49) de dinî ve milli duyguları geliştirecek nitelikte görülerek Başkanlıkça basılmasına karar verilmiştir. Türklerin Anadolu'ya gelişleri, düşmanla mücadeleleri ve burayı yurt edinişleri ile kimi örf, adetlerinden bahseden Talip Uluşan'a ait *Bir Köyün Hikayesi Ve Müzelik Kırık Kağnılar* adlı hikayenin de 100. Yıl için Başkanlık yayınlarından basılması kararlaştırılmıştır (DİYKK, 09/07/1981: 54).

[40] Kitaptaki yedi bölümden sonuncusu dini yönünün eksik bırakılmamış olması için ilave edilmiş gibidir. Bölüm başlıkları *Saltanat; Bağlıyız Atatürk'e; Atatürk İlkeleri; Atatürk Çıkageldi; Atatürkçü Türk; Atatürkçülük; Dualar-Rahmetler* adlarını taşımaktadır (DİYKK ve raporu, 12/5/1982: 94)

okuduğu için gericilikle suçlanarak Maarif Vekaleti emrine alınan Mustafa adlı bir ilkokul öğretmeninin Mustafa Kemal Atatürk tarafından görevine iade edilmesini konu alan hikayenin Mustafa Kemal'i dinî hassasiyetlere sahip çıkan bir kişilik olarak resmetme amacı taşıdığı anlaşılmaktadır. Hikayenin kahramanı olan öğretmenle ilgili "keramet derecesinde mübalağalı fikirler bulunduğu"; Cumhurbaşkanı Atatürk'ü, vali, milli eğitim müdürü ve karakol kumandanını küçük düşürücü ifadeler içerdiği değerlendirilen eser tavsiye edilecek nitelikte görülmemiştir (DİYKK ve raporu, 04/11/1981: 82).

Atatürk tasvirleri dönemin bazı ders kitaplarına abartılı/sakıncalı benzetmeler eşliğinde yansımaktadır. DİYK'nin Milli Eğitim Bakanlığının onayıyla okullarda okutulan ders kitaplarının içeriklerini "İslam dininin temel görüşlerine aykırı düşen hususların bulunup bulunmadığı açısından" ele aldığı kararlarında sakıncalı bulunan ifadelere dikkat çekilerek kitapların yeni baskılarında anılan hataların giderilmesi istenilmektedir. Ortaokul 2. Sınıflar için okutulan; Beşir Göğüş ve Kemal Demiray tarafından yazılan Türkçe kitabında Aka Gündüz'ün *Dikmen Yıldızı* adlı eserinden aktarılan "Son trende bir köşe" başlıklı yazıdan yapılan bir alıntı yer almaktadır. Karar metninde burada geçen "O kabede Mustafa Kemal ve bu gönüllerde bu yas varken nereye gitsek yolun sonu Akdeniz'e çıkar" şeklindeki ifadeyle ilgili olarak Anıtkabir'in dinî bir terim olan Kabe'ye benzetilerek Atatürk'ün görüşlerine ters düşüldüğü ifade edilmektedir. Aynı kitapta Behçet Kemal Çağlar'ın "Nöbetçi Millet" adlı şiirindeki "şimdi tamamlayabilmek için tavafını, Nöbetçi olmak için Anıtkabrine" sözü ile ilgili, "yersiz bir benzetiş, dinî bir terim olan tavafın isabetsiz bir kullanışıdır" denilmektedir (DİYKK, 18/06/1981: 52).

İKİNCİ BÖLÜM

RESMÎ DİNÎ ALANIN SINIRLARI

2.1. Okullarda Zorunlu Din Dersleri Meselesi

Din eğitimi meselesi ara dönemde en çok tartışılan, resmî ve gayriresmî çevrelerinin çoğunlukla müspet biçimde temellendirme girişimleriyle devletin resmî müfredatının bir parçası olarak tanımlandığı dinî konuların başlıcalarındandır. Din eğitimi meselesinin odağında örgün eğitimdeki statüsü yeniden düzenlenmek üzere gündeme taşınan din dersleri bulunmaktadır. Hükümetin ve MGK üyelerinin dışında İlahiyat Fakültesi ve YİE hocaları, ilmî-akademik cenah, DİB, Aydınlar Ocağına yakın kesimler ve basının dahil olduğu tartışmalarda meselenin işlenişinde ara dönemin koşullarına bağlı/bağımlı bir yaklaşımın hakimiyetinden söz etmek mümkündür. Din eğitiminin merkezi bir unsuru olarak din derslerinin önem ve gereği üzerinden anılan kesimlerce ortaya konulan fikir ve yorumlar, MGK'nin müdahalenin ilk aylarında din dersleriyle ilgili verdiği kararın tarihsel tecrübe ve millî gereklilikler yönünden bir temellendirme çabası olması açısından önemlidir.

Askeri yönetimin, toplumun millî manevi değerlerinin güçlendirilmesi için din derslerinin diğer derslerle eşitlenerek ihtiyari olmaktan çıkarılması iradesinin ilk neticesi, derslerin 1982-1983 eğitim öğretim yılından itibaren okutulmaya başlanmasına dair Milli Eğitim Bakanlığı'nın kararıdır. Din derslerinin zorunluluğu ilkesi, Anayasanın din özgürlüğünü düzenleyen 24. Maddesinde zikredilmek suretiyle derslerin örgün eğitimdeki yeri Anayasal güvenceye kavuşmuştur. Gerek okul müfredatına girme aşamasındayken din eğitimiyle ilgili hazırlanan raporlar ve tertip edilen seminerlerde, gerek 24. Maddenin DM Genel Kurulundaki görüşmeleri sırasında din dersleriyle ilgili tartışmalarda ortaya konulan görüşler bakımından bu konudaki genel beklenti temel ve ortaöğretimde din eğitimin genişletilmesi yönündedir. Derslerin önemi dinin toplum katındaki fonksiyonlarından yola çıkan bir devlet gerekliliğine dayandırılırken, Atatürk'ün din görüşü ve laiklik ilkesi meşruiyete kaynaklık eden temel argümanlardır.

2.1.1. Din Derslerinin Meşruiyeti

12 Eylül müdahalesinden sonra ilk hazırlanan raporlar; MEB tarafından 6 Şubat 1981'de hazırlanan *Din Eğitimi Çalışma Grubu Raporu*[41] ile DİB'nin Hizmete Özel *Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi Hakkında Rapor'*udur. MGK Genel Sekreterliğince oluşturulan Din Eğitimi Danışma Kurulu'nda din eğitiminin çeşitli konuları ve bu arada MEB tarafından hazırlanan Din Eğitimi Çalışma Grubu Raporu müzakere edilmiştir.[42] Başbakan Bülent Ulusu'nun 07/05/1981 gün ve 2-4/01392 sayılı emriyle Devlet Bakanı Mehmet Özgüneş'in koordinatörlüğündeki, 7 Bakan ve Diyanet İşleri Başkanı'ndan oluşan heyet tarafından hazırlanan *Türkiye'de Din Eğitimi Din İstismarı: Mevcut Durum-Problemler-Teklifler* adını taşıyan -350 sayfalık- (Bulut, 2008: 291-300; Kara, 2016: 174, 180) rapor ise o günlerde gizli tutulmuş, daha sonraki bir tarihte Nokta Dergisi tarafından ortaya çıkarılarak kamuoyuyla paylaşılmıştır (Bulut, 2008: 296; Ayhan, 2014: 294-298)[43]. Yüksek İslam Enstitüsü hocalarınca hazırlanarak, 7 Mayıs 1981'de Devlet Başkanı Kenan Evren'e sunulan raporun dışında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Semineri (23-25 Nisan 1981) ile Aydınlar Ocağı tarafından düzenlenen Milli Eğitim ve Din Eğitimi İlmi Semineri'nde (9-10 Mayıs 1981) din eğitiminin örgün ve yaygın şekilleri tartışılmış ve öneriler getirilmiştir. Ayrıca DPT'nin Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde hazırlattığı ve 18 Ekim 1982'de tamamlanan Özel İhtisas Komisyonu Raporu'ndaki Kültür, Din ve Ahlak alt komisyonunda da din eğitimi meselesi yer bulmuştur.[44]

---

[41] 16/10/1980 gün ve 127456 sayılı onayla oluşturulan ve toplantıları 24 Ekim-28 Kasım 1980 tarihleri arasında gerçekleşen heyet, Başkan M. Necati Öztürk ile üyeler, Fevzi Demirkol, Mustafa Çinkılıç, A. Akagündüz Gürdemir, Halil Karlık, Gülser Fırat ve DİB'den Kemal Güran'dan müteşekkildir (Öcal, 2015: 239).

[42] Tuğgeneral Osman Feyzoğlu'nun başkanlığındaki kurul, yüksek din eğitimi kurumlarından ve Milli Eğitim bürokrasisinden gelen kimselerden oluşmaktadır. Kurulda DİB'den DİYK üyesi Kemal Güran bulunmaktadır (Ayhan, 2014: Ek V, 547-548)

[43] Tam adı *Türkiye'de Din Eğitimi Din İstismarı: Mevcut Durum-Problemler-Teklifler* adını taşıyan (Kara, 2016: 174, 180) ve Nokta Dergisi'nin 26 Mart 1989'da (Sayı 12 s. 16) ortaya çıkardığı raporu hazırlayan heyetin içinde, Devlet Bakanı Mehmet Özgüneş; Adalet Bakanı Cevdet Menteş; İçişleri Bakanı Selahaddin Çetiner; Dışişleri Bakanı İlter Türkmen; Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam; Köyişleri Bakanı Münir Güney; Gençlik ve Spor Bakanı Vecdi Gönül ve Diyanet İşleri Başkanı Tayyar Altıkulaç bulunmaktadır (Ayhan, 2014: 297).

[44] Alt komisyona Doç. Dr. Süleyman Hayri Bolay başkanlık etmiştir. Başkan yardımcısı Prof. Dr. Ruhi Fığlalı ve Raportör Musa Gürgün, Gülseren Öğün dışında üyeler, Doç Dr. Kerim Yavuz, Doç. Dr. Ünver Günay, Halis Ayhan, Dr. Şaban Kuzgun, Dr. Eyüp Sanay, Dr. Bahattin Yediyıldız, Rıdvan

DİB'nin hazırladığı raporun ilk bölümünde din eğitiminin toplum ve fert yaşamındaki önemi, toplumsal ve hukukî gerekliliklerin devlete bu konuda yüklediği ödevler ve Türkiye'de din eğitiminin tarihsel açıdan bir değerlendirmesi yapılmaktadır. Örgün ve yaygın din eğitiminin durum değerlendirilmesinin yapıldığı, örgün eğitimin çeşitli süreçlerindeki müfredat, program vs. ile ilgili eksiklikler ve yapılması gerekenlerin belirtildiği raporun son bölümü gizli din eğitimi faaliyetleri başlığıyla illegal dinî yapılara ayrılmıştır (Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi Hakkında Rapor, 1981)

Raporda MEB Din Eğitimi Çalışma Grubu Raporu'na atıfla din eğitiminin örgün ve yaygın eğitimin tüm safhalarında geliştirilmeye muhtaç olduğu görüşü, gelişmiş Batılı devletlerde okullardaki din eğitimi verileriyle yapılan mukayese ile belgelendirilmektedir. Almanya ve Avusturya'da okulların çeşitli kademelerindeki din dersleri, gerek ders saati gerek dersi veren öğretmenlerin formasyonları açısından Türkiye'deki durumun çok üzerinde bir devlet ilgisiyle yürütülmektedir. Bir hukuk terimi olan laiklik, devletin temel bir ihtiyaç olan dinî inançlar karşısında tarafsız olması anlamına gelmektedir. Ancak bu Batılı ülkelerde ilgisizliğe dönüşmemekte, devlet "dine ve din eğitimine kendisi de değişik şekillerde ve geniş çapta destek" sağlamaktadır (Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi Hakkında Rapor, 1981: 3, 12, 18). Türkiye'deki uygulamaya laiklik yönünden yapılan eleştiri, geçmişteki bazı iktidarların dinî alanı daraltarak dindar insanlar üzerinde uyguladığı baskıların din ve vicdan özgürlüğü anlamında laiklikle olan çelişkisidir. Din eğitiminin gerekliliğini açıklarken yanlış anlaşılan laikliğin bundaki payı üzerinde duran DİB'nin din eğitimi raporunda laiklikten dinsizlik manasını çıkarmaya çalışanlara yönelik olarak Atatürk'ün ihtarı, Kenan Evren'in yurt gezilerinde de zikrettiği, "laiklik dinsizlik demek değildir" sözleriyle pekiştirilmektedir. Batıda anlaşılan şekliyle birbirinden tarafsızlığa karşın, Türkiye'de özellikle 1961 Anayasasının –din derslerini isteğe bağlayan- sınırlayıcı 19. maddesi dine yönelik devlet tarafsızlığının sağlanamadığı bir vasatın devamına yol açmıştır. Bunun bir öncülü olarak 1961 öncesi Cumhuriyet pratiklerine ve din üzerindeki baskıcı dönemlerin problemli laikliğine işaret edilerek

---

Çongur ve Dr. A. Yaşar Ocak'tır. DİB'den Hamdi Mert'in komisyonda ismi bulunmakla beraber katılmadığı belirtilmektedir (Devlet Planlama Teşkilatı, 1984: XIX).

din eğitimine zorunluluk ilkesi getirilmek suretiyle Anayasal düzeyde çözülmesi gerektiği şöyle belirtilmektedir: "T.C. Anayasasının – 19. yüzyılın maddeci nazariyelerinen dayanan bir görüşle hazırlanmış bir anayasa maddesi olarak- 19. Maddesindeki sınırlama da laikliğin bir icabı değil, bu baskının değişik biçimde bir devamıdır." Buna göre laikliği devlete ait bir sıfat ve din eğitimini de ferde ait bir durum olarak görmek gerekmektedir. Laik devlet; dindar-dinsiz fert olabilir. Dinî eğitimde zorunluluk ise dinî nedenler kadar -belki daha fazla- pedagojik ve toplumsal gereklilik yönünden önemli görülmekte, böylece din eğitimi meselesi sadece dindar kesimlerin değil genel topluma ait bir bilgi ve kültür edinme/edindirme sorunsalı olarak ele alınmaktadır: "Laik bir devletin vatandaşını dinî bilgi almaya tabi tutması laikliği zedelemez. Çünkü bir kişi dine inanmaktan ve onun emirlerini yerine getirmekten imtina edebilir; fakat bilgiden imtina edemez" (Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi Hakkında Rapor, 1981: 11-15).

Laiklik DM'de gerçekleşen din özgürlüğü tartışmalarında da temel bir referans olarak öne çıkarılmakta, din derslerinin zorunlu dersler arasına katılmasının hem gerekçesi hem de istismara karşı koruyucusu olduğu savunulmaktadır. Devletin gözetim ve denetiminin dinî bilginin örgün eğitim vasıtasıyla sürdürülen öğretim süreçlerinde Anayasal bir norm olarak tasdiki istenmektedir (Mehmet Velid Köran) (DMTD, C VII, 12/08/1982, s. 503).

Anayasa Komisyonunun DM Genel Kuruluna sunduğu tasarıda 24. Madde herkesin vicdan, dinî inanç ve kanaat özgürlüğüne sahip olduğu ifadesiyle başlamakta, din eğitim ve öğretimini kişilerin isteğine bırakmaktaydı. Maddeyle ilgili değişiklik önergeleri ile, maddenin toplumdaki dinî beklentileri karşılayacak biçimde genişletilmesi ile devletin laik sıfatının gereği okullarda din derslerinin diğer derslerle eşit statüde zorunlu dersler arasına alınması şeklindeki iki temel değişiklik teklif edilmiştir. DM üyesi Mehmet Pamak'ın ifadesiyle, Türkiye'nin gelişmekte olan bir ülke olması Avrupada'daki şekliyle bir din devlet ayrımına imkan vermemektedir. Bu yüzden bizdeki laikliği diğer ülkelerle kıyas etmek suretiyle, devlet denetimli din derslerini evrensel laiklik biçimiyle tearuzu üzerinden değerlendirmek gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. Avrupa'da, kilisenin

hükümranlığına tepki olarak ortaya çıkan laiklik dinle devletin ayrılmasına yol açarken Türkiye tecrübesinin bundan farklı oluşu din özgürlüğüyle ilgili beklentiler açısından laikliği önemli kılmaktadır. Bize özgü tarihsel tecrübenin nedenlerinden biri -Batıdaki Kilisenin tersine-, İslam'ın diğer dinî inançlara saygıyı, dolayısıyla laikliği içeren anlayışından gelmektedir. Yapılması gereken maddenin gerekçesinde belirtilen laikliğin dinsizlik olmadığı açıklamasına ilaveten Atatürk'ün sözlerini de madde metnine koymaktır. Mustafa Kemal'in bu konudaki, "laiklik hiç bir zaman din düşmanlığı değildir ve böyle anlaşılamaz" şeklindeki ifadesi Anayasa maddeleri arasına girmeli ve olası yanlış anlaşılmalar izale edilmelidir (DMTD, C VII, 10/08/1982, s. 295).[45] Zorunlu din eğitimi laikliği baskıya vardıran uygulamayla dini istismar eden iki uca karşı koruyucu bir tedbir olarak görülmektedir. Anayasa'nın nihai halindeki zorunluluk ilkesi Anayasa Komisyonu'na göre de laiklikle çelişmeyen, sadece bu alanın sömürülmesine engel olacak kadar dinî bilginin aktarılmasına imkan verecek bir hükümdür (DMTD, C IX, 01/09/1982, s. 299-304).

Aslında Devlet Başkanı Kenan Evren, 23 Temmuz 1981 günü Erzurum'daki konuşmasında iktidarın bu konudaki kararlılığını açıkça ifade etmiştir. "Çocuğunuzu devletin okullarında okutunuz. Kız ve erkek çocuk ayrımı yapmadan okutunuz. Artık yeni aldığımız bir kararla ilk ve ortaokullara, liselere mecburi din dersi konacaktır. Okullarımıza mecburi din dersi koymakla laikliğe aykırı davranmış olmayız. Atatürk de 'dini cehlin elinden alıp, ehlin eline vermek gerekir' demiş ve Tevhid-i Tedrisat Kanununu çıkarmıştır. Fakat okullarımızda din dersi ehil kimseler tarafından verilmediğinden çocuklarımız ya hiç din terbiyesi alamamış veya cahillerin elinde kalmıştır. Bunun içindir ki, okullarımıza din dersi koyacağız; ama müsaadesiz Kur'an kursları ile de amansız mücadele edeceğiz." (Evren 1991-II: 362).[46] 24. Madde taslağında din eğitiminin isteğe bağlanması Evren'in anılan ifadelerine atıfla,

[45] 24. Maddeyle ilgili görüşmelerde laikliğin dinsizlik olmadığını belirten bir ibare yoluyla din dersleriyle ilgili düzenlemeye girmesinin, laikliği istismardan koruyucu bir tedbir olacağı görüşünü paylaşan üyelerden bazıları, Mehmed Velid Köran, Asım İğneciler, Nedim Bilgiç, Sami Daçe'dir (DMTD, C IX, 01/09/1982, s. 293-304).

[46] Evren'in anı notlarında Erzurum konuşmasının altına kaydettiği ifadesi halka verilen taahhüde dair zayıf da olsa bir tereddüt izi taşımaktadır. "Konuşmamı yaptıktan sonra kendi kendime sordum. Acaba okullara zorunlu din dersi koyduracağız demekle hata mı ettim? Şimdiden kendimizi bağlamış olmadık mı? İleride Anayasa yapılırken kanunlaştıramazsak yalancı duruma düşmüş olmaz mıyız?" (Evren 1991-II: 362).

hem laiklik açısından eksik görülmekte (İbrahim Göktepe) (DMTD, C VII, 05/08/1982, s. 100); hem din eğitimini güçleştirdiği için MGK'nin derslerle ilgili kararıyla uyumlu görülmemektedir (Fuat Azgur) (DMTD, C VII, 09/08/1982, s.216; DMTD, C VII, 10/08/1982, s. 294).

Dini ve Atatürk'ü sömürenlerden gelen saldırılar karşısında Anayasa'nın asıl ihtiyacı "İslamla Atatürkçülük arasında yaşayan bir sentez kurmaktır" (Beşir Hamitoğlulları) (DMTD, C IX, 01/09/1982, s. 292). Anayasa Komisyonu adına konuşan İhsan Göksel, Osmanlı Devleti'nin son asrında dinin milletin "başına çöktüğünü" gören Atatürk'ün hurafesiz ve anlaşılır bir din için çalıştığından, bugün de milliyet ve dini birbiriyle çatışmayacak biçimde yürütmek gerektiğinden bahisle dinî kurumların iştirakiyle hazırlanan Din ve Ahlak Dersi programında din, ahlak, laiklik ve Atatürkçülüğün "gayet güzel bir sentez içerisinde" ele alındığını belirterek, Meclisteki genel beklentinin müfredatta yer bulduğunu haber vermektedir (DMTD, C IX, 01/09/1982, s 280-281).

Din derslerinin zorunluluğunun devletin bir niteliği olarak laiklikle kurulan irtibatı, ikisi arasında zorunlu bir telif ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Zira resmî dinî alanın genişletilmesi sonucunu doğuracak her tercih devletin inançlar karşısındaki tarafsızlığını korumadığı, daha ötesi dinselleşmenin resmî bir hüviyetle yürütüldüğü iddialarına mesnet oluşturabilirdi.[47] Din dersleri okullarda zorunlu dersler arasına alınırken bunu "laikliği haleldar etmeden" yapmak gerekmekteydi (M. Rahmi Karahasanoğlu) (DMTD, C VII, 11/08/1982, s. 388). Buna karşı öncelikle nasıl anlaşılması gerektiği izah edilirken tartışmasız bir kaynak olarak Atatürk'ün laiklikle ilgili sözlerine baş vurulmaktadır. Atatürk'ün sözleri, dini özgürlüklerin genişletilmesi ve Müslüman toplumun dinî beklentilerine devletin karşılık verme ödevi muvacehesindeki laikliğin din karşıtlığı şeklindeki yanlış anlamlarını bertaraf eden bir referans olarak kullanılmaktadır.

[47] Ara dönemin dini politiğinde laiklik din derslerinde zorunluluğunun temel ilkesi olarak işlenirken zorunlu din dersi Anayasa Mahkemesinin verdiği iki ayrı parti kapatma kararında gerekçe olarak sayılmıştır. Mahkeme, 1961 Anayasası döneminde MNP'nin din dersini zorunlu yapılması talebini laikliğe aykırı bularak, partiyi kapatma gerekçesi saymıştır. 1982 Anayasası döneminde de din derslerinin kapsamının genişletilmesini istediği için Huzur Partisi'ni temelli olarak kapatmıştır (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2012: 100)

DİB'nin raporuna göre din eğitimi meselesine kalıcı bir çözüm bulmak Atatürk'ün bu konudaki görüşlerine açıklık getirmeksizin imkansızdır. Bunun için "Atatürk dinsiz miydi; dine karşı mıydı; din eğitim ve öğretimini ortadan kaldırmak mı istemişti?" şeklinde sıralanan soruların yanıtının verilmesi gerekmektedir. Raporda anılan soruların cevabı mahiyetindeki açıklamalarla, din eğitiminde Atatürk'e referansla geliştirilen itirazlar geçersizleştirilmekte, dahası din eğitiminin Atatürk'ün sözleri ve Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla tecviz edildiğinin/desteklendiğinin delilleri gösterilmektedir. Atatürk'ün dinin öğretimine verdiği önem kendi zamanında çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile açıkça görülmekteyken Türkiye din eğitiminin yıllar boyu ihmaline yol açan uygulamalara sahne olmuştur. Aynı zamanda din eğitiminin kanuni dayanaklarından biri olan bu kanunun çok partili hayata kadar yeterince uygulanmaması toplumsal dinî ihtiyacın sağlıksız yollarla karşılanmasına neden olmuştur (Türkiyede Din Eğitimi ve Öğretimi Hakkında Rapor, 1981: 10). Diyanet Gazetesinde çıkan Salih Tuğ'a ait, din derslerinin MGK tarafından zorunlu hale getirilme kararına dair yazıda, 1949'a kadar halk arasında ve özel ellerde sürdürülen din eğitiminin bu tarihten sonra patlama yaşadığı belirtilmektedir. Yazının devamında iki lider, Mustafa Kemal ve İsmet İnönü'yü, anılan kesintinin Tek Partili dönemdeki tarihsel kesitinin dışındaki ve din eğitiminin vaki olduğu dönemlerin odağındaki kişiler olarak gösteren bir yorum tercih edilmektedir. Bu liderlerin din eğtiminin okullardan uzaklaştırılacağına dair en ufak beyanda bulunmadıkları belirtilerek "Aksine onlar, yeni neslin yetiştirilmesinde devlet eliyle olmak üzere gerek yeni İ.H.O. ve gerekse İlahiyat fakülteleri açmak suretiyle İslam dininin potansiyelinden de istifade etmenin gerekliliğine çeşitli beyanlarda işaret etmişlerdir. Nitekim Cumhuriyet'in diğer kurucularıyla birlikte İsmet İnönü başta olmak üzere Atatürk'ün diğer arkadaşları 1949'dan itibaren İ.H.O. ve İlahiyat Fakülteleri şeklinde din eğitimini müessesevî (örgün) karakterde devlet eliyle yeniden başlattıkları gibi okullarda din derslerinin konmasında da ileri adımlar atmışlardır" (DİG, 1-15 Eylül 1981: 28).

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı Hüseyin Atay'a göre seçmeli din dersleri Anayasa'dan bile üstün ve kuvvetli olan ve fikir ve his birliği demek olan Tevhid-i Tedrisat'a aykırıdır (Türkiye I. Din Eğitimi Semineri, 1981: 398). Kanunun

politik bir tercih olarak din eğitiminin süreç içinde okullardan kaldırılmasıyla sonuçlanmasını Atatürk'e dayandırmak bakımından daha gerçekçi izahlarda bulunan yorumcular ise bu konudaki uygulamayı kimi tarihsel gerekçelere dayandırmaktadır. Atatürk'ü, İslam şuurunun kutup noktası olarak gören Ömer Çam'a göre, Tevhid-i Tedrisat'ın bir süre askıda kalması "bir terk ya da ihmal değil uygun vasatı bekleyiştir" (Çam, 1981: 25, 29). Bir ara verme olarak görülen (Mehmet Hazer) (DMTD, C IX, 01/09/1982, s. 301) kesintinin gerekçesi, Ruhi Fığlalı'nın, Tahsin Banguoğlu'nun 1947'de okullarda din derslerinin konulduktan hemen sonraki günlerdeki ifadelerine atfen yaptığı konuşmasında şöyle belirtilmektedir: "Türkiye'de din dersi hiç bir zaman yasaklanmamıştır. Atatürk asla din aleyhtarı değildi. Fakat birtakım softaların, din dersi adı altında fesat karıştırmalarına izin vermek istemedik. Bir inkılap devri için din dersleri ve meslekî din öğretimi devletçe ihmal edilmiştir. Bu, toplumumuz için dinî müesseselerin varlığını inkar etmek değildir". Din eğitiminin kesintiye uğramasının asıl nedeni bazı taasssup ve cehalet eseri hareketlerdir. Şeyh Sait İsyanı; TCF'nin "hakikati henüz layıkı vechile takip edebilmek imkanından mahrum kitleleri tahrik edercesine" dine hürmetkar olduğu sloganını kullanması ile tekke ve zaviyelerin kapatılması karşısında bazı tarikat mensuplarında oluşan reaksiyon, anılan kesintinin nedenleri arasında sayılmaktadır. İlahiyat Fakültesinin 1949'a kadar kurulmamış olmasının da sayılan hareketlerle ilişkilendirildiği değerlendirme yüksek din eğitiminden beklenen sonuç hakkında fikir vericidir. Buna göre, akademik seviyede yapılacak bir din eğitimi ve öğretimi İslamiyeti ana kaynaklarına inerek en saf ve en temiz şekliyle ve zamanın icaplarına göre yeniden kurabilmeyi sağlayabilir, Türkiye'nin modernleştirilmesinde halkın birliğini ve getirilen yeniliklerin halka benimsetilmesini temin edebilirdi. Böylece bugün zaman zaman karşılaşılan bazı menfi neticelerin doğmasına sebep olunmayabilirdi (Fığlalı, 1981: 217-218).

Atatürk'ün dinî kişiliği, dini toplumsal bir kurum olarak gerekli bulan sözleri ile İslam ve Hz. Peygamber hakkındaki yüceltici ifadeleri üzerinden açıklanmaktadır. Kendi sözlerine atıfla Atatürk, "Akla en uygun ve en tabii", "kalp ve vicdan hürriyetinin yüksek" tutulduğu dine; "samimi", "cezbeye tutulmuş değil [aksine] yüksek şahsiyet ve başarı sahibi, büyük bir komutan" olan Hz. Peygamber'e

inanmakta ve sevmektedir. Karşı olunan "din düşmanlığı yapanlar", "tutucu ve bağnazlıklar" idi. Diyanet İşleri Başkanlığını kurarak devlet teşkilatı içinde yer vermesi; kurumun ilk başkanı olan Rıfat Börekçi'ye olan üstün saygısı Atatürk'ün dinin lüzumuna inancına somut deliller olarak zikredilmektedir Ülkede hali hazırdaki dinî durumu en iyi anlattığı ifadesiyle paylaşılan alıntı, Atatürk'ün dinin anlaşılır ve hurafesiz bir yapıya kavuşturulması ile ilgili sözleridir. "Temeli çok sağlam bir dinimiz var. Malzemesi iyi, fakat bina uzun asırlardır ihmale uğramış. Harçlar döküldükçe yeni harç yapıp binayı takviye etmek lüzumu hissedilmemiş. Aksine olarak bir çok yabancı unsurlar, tefsirler, hurafeler binayı daha fazla hırpalamış". (Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi Hakkında Rapor, 1981: 8)

Din deslerinin anaokulundan başlayarak temel ve ortaöğretimde ihtiyari olmayan biçimde verilmesini savunan DİB raporuna göre, aslında Atatürk'ün görüşleri bu konuda tereddüde yer bırakmayacak kadar açıkken, özellikle 27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971 askeri darbe dönemlerinde din eğitiminin kısıtlanmasına yönelik taleplerin "Atatürk'ü ve onun ilkelerini kalkan yaparak" daha yoğun biçimde dile getirildiği belirtilmekte ve bu konudaki olası çıkışlara dikkat çekilmektedir. Türkiyedeki askeri darbe hükümetlerinin toplumsal dinî yaşama dönük ilgisinin, bazı kesimlerin dinin devlet ve toplum içindeki yeri hakkında duydukları fikri, siyasi, ideolojik kaynaklı endişelerle dinî hayatı kısıtlayıcı düzenleme beklentilerinin canlanmasına imkan verdiği hatırlatılmaktadır (Türkiyede Din Eğitimi ve Öğretimi Hakkında Rapor, 1981: 1-10).

Yüksek İslam Enstitüsü hocalarınca, 7 Mayıs 1981'de hazırlanan ve din eğitiminin genel eğitim düzeneği içindeki mevki ve yaygınlığının yükseltilmesini öngören rapora[48] göre, "Dinimiz son dindir. Ekmel dindir. Çünkü akla, mantığa,

[48] Raporu hazırlayan grubun içinde bulunan ve o sırada Bursa Yüksek İslam Enstitüsü Müdürü olan Halis Ayhan, raporun hazırlanmasında dönemin Diyanet İşleri Başkanı Tayyar Altıkulaç ve Din Eğitimi Genel Müdürü Şevki Özkan'ın görüşlerinden de faydalanıldığını belirtmektedir. Anılan heyet içindeki diğer üyeler Yozgat YİE Müdürü Ali Şakir Ergin, Samsun YİE Öğr. Üyesi Ahmet Gürtaş, İzmir YİE adına Mevlüt Ferligül'dür (Ayhan, 2014: 251). Din derslerinin durumu ile ilgili resmî toplantı ve tartışmaların sürdüğü sırada Devlet Başkanı Kenan Evren Yüksek İslam Enstitüsü müdürleriyle bir görüşme yapmış, söz konusu rapor da bu sırada kendisine sunulmuştur. O sırada İstanbul YİE Müdürü olan Ali Özek müdürlerin "Şakir ile Özek sakalını kessin. Çünkü Evren Paşa'nın karşısına sakallı çıkmamız doğru olmaz" dediklerini aktarmaktadır. Yozgat YİE müdürü Ali Şakir Ergin bunu kabul etmişti. Ancak Özek'in anlatımıyla sonunda hem idaresindeki Enstitü bir süre

hakikate tamamen tevafuk ve tetabuk ediyor…" diye devam eden Atatürk'ün Balıkesir hutbesindeki sözleri din derslerinin gerekliliğine muvafakat etmektedir. İsteğe bağlı din derslerinin sakıncası meyanında dönemin din eğitimiyle ilgili söyleminde sıklıkla yer bulan alıntılardan bir diğeri de, Atatürk'ün "hepimiz müsaviyiz ve dinimizin ahkamını mütesaviyen öğrenmeye mecburuz. Her ferd dinini diyanetini, imanını öğrenmek için bir yere muhtaçtır. Orası da mekteptir" sözleridir (Ayhan, 2014: 537-541).

6 Şubat 1981 tarihli MEB Din Eğitimi Çalışma Grubu raporunda konu, açılan "Atatürk, Din ve Laiklik" başlığı altında ele alınmıştır. Rapora göre Atatürk ve din konusunda bilerek ya da bilmeden yapılan manipülatif yönlendirmeler ennihayet din sömürücüsü belli bir kesimin kâr hanesine yazılagelmiştir. "Makul ölçüde, çağdaş bir anlayışla" verilecek din eğitimi ve gerekliliği anlatılırken Türk aydınlarının dinle ilgili önyargılarına da değinilmekte, TRT ve basında Kemalistleri dinsiz diye damgalamanın fırsatçı politikacıların dini sömürmelerine yol açtığı, aydınların "din aleyhindeki psikozdan" kurtulması gerektiği vurgulanmaktadır (Cumhuriyet 29/07/1981). Atatürk'ün dindarlığına şüphe bulaştırmaya çalışan "sözde devrimciler" karşıt bir siyasi görüşten hareketle bu konudaki yanlış anlayıştan sorumlu tutulan diğer paydaştır. Bu kesimden gelen, ılımlı dinî görüşlere inkılapların yerleştirilmesinde karşılaşılabilecek dirençleri engellemek ve kitleleri yumuşatmak amacıyla başvurulduğu iddiası ise, Atatürk'ü korkaklıkla itham etmek anlamına geliyordu (Ayhan, 2014: 260).

2.1.2. Din Derslerinin Fonksiyonu

Anayasa'nın 24. Maddesiyle ilgili tartışmalar açısından, devlet içinde dine önceki dönemden daha geniş bir yer açılması birçok yönden gerekli ve fonksiyonel bir tedbir olarak görülmektedir. DM'de 24. Maddenin din derslerini tercihe bağlayan fıkrasına yöneltilen eleştiriler, askeri yönetimin derslere ilişkin kararlılığı dikkate alınınca ara rejimle uyumlu bir çizgiyi temsil etmektedir. Maddenin yeniden düzenlenmesini isteyen üyeler öncelikle ülkenin içinden geçtiği tecrübeler ve askeri

sonra kapatıldı hem sakalı gitmiş oldu. Özek anılarında bunu kabul etmediği için toplantıya katılmadığını yazmaktadır (Yıldırım, 2012: 267).

yönetimin tercihlerine referansla derslerin zorunlu hale getirilmesi gerekliliğini dile getirmişlerdir.

Bütün bir toplum olarak yaşanan siyasi, ideolojik ve mezhepsel ayrılıkların tetiklediği düşünülen terör olaylarıyla ilgili hakim yorum tüm bunların son tahlilde inanç temelli bir boşluğun istismarından ibaret olduğudur.[49] Gençleri inanç eksikliğinden ve buna dayalı materyalist görüşlerden korumak için din manevî bir savunma olarak görülmekte, toplumsal disiplinin sağlanmasında din derslerinin önemi üzerinde durulmaktadır (Recai Dinçer) (DMTD, C VII, 12/08/1982, s. 478). Gerçekte din, sadece insanın ruhsal dünyasını değil, millî varlığı da güçlendiren bir olgudur. Almanya'da yapılan bir saha araştırmasına atıfla din eğitiminin millî benliğin muhafazasındaki etkinliğini anlatan Nahid Dinçer'e göre, asıl problem yurt dışındaki işçi ve çocuklara din eğitimi verme meselesi değil, "kendi kültürünü, millî şahsiyetini muhafaza etmesi problemidir" (Nahit Dinçer) (Milli Eğitim ve Din Eğitimi, 1981: 349-350)

Derslere yüklenen bir diğer misyon devletle milet bütünleşmesinde oynayacağı roldür. "Bölünen milleti" yeniden birleştirmek ancak Türk kültürü içinde yekvücut bir kaynaşmayla mümkündür. "Tek dimağ ve tek güç" halinde bir millet olabilmek; "Türklük ve Müslümanlık sentezi"ni gerçekleştirebilmek için millî kültürün devletin destek ve liderliğinde tüm toplum sathında geliştirilmesi gerekmektedir. Öncelikle kültüre dair bir mesele olarak görülen din müessesesi ve din eğitimi de haiz olduğu önemle mütenasip biçimde ele alınmalıdır (Fuat Yılmaz) (DMTD, C IX, 01/09/1982, s. 274-275) (Mahmut Nedim Bilgiç) (DMTD, C IX, 01/09/1982, s. 299-300). Devlet tarafından ve tatminkâr biçimde öğretilmesi, dinin devlet katındaki saygınlığının ıspatı anlamına gelecektir. Böylece "yurtdaşların devlete olan bağlılığını pekiştirecek, devlet otoritesinin meşruiyeti giderek müessiriyet kazanacak" (Doğan Gürbüz) (DMTD, C IX, 01/09/1982, s. 273), memleket kalkınması; "iyi insan, iyi vatandaş" yetiştirme hedefi gözetilmiş olacaktır (Bolay, 1981: 97-106; Devlet Planlama Teşkilatı, 1984: 143-144). Yaşanan toplumsal olaylar o zamana dek

[49] "12 Eylül öncesinde yetiştirilen gençliğin, yavrularımızın inanç noksanlığından büyük çoğunlukla terör olaylarına, anarşi mihraklarına, ana babasını öldürecek duruma getirildiğini de unutmamamız gerekir" (Evliya Parlak) (DMTD, C VII, 05/08/1982, s.116; (Mahmut Nedim Bilgiç) (DMTD, C IX, 01/09/1982, s. 299-300).

sürdürülen eğitim politikasının "iyi vatandaş yetiştirme" konusundaki başarısızlığını göstermektedir (Gürtaş, 1981a: 122-123). Milletin devlete olan güveninin yeniden tesisinin koşulu olarak görülen imanlı bir nesil, tersi yöndeki eğilimleri önleyici bir tedbir olarak görülmektedir (DMTD, C VII, 12/08/1982, s. 478). Bu bakımdan din derslerinin ihtiyari olmasından kaynaklanan ikiliğin giderilmesi; her çocuğun "aynı iman ve aynı kültürle" eğitilmesi gerekmektedir. (Bolay, 1981: 97-106).[50]

Çocuk ve gençlerin eğitiminin hedef tipolojisini Aydınlar Ocağında konuşan Turan Yazgan şöyle ifade etmektedir: "Günümüzde okulların işi bilgi vermek değildir….Onun dışında okulların işi, mutlaka milli eğitimin gayesinde yazılı olan belirli tipte insan yetiştirmektir. Yani eğitmektir, öğretmek değil. Esas itibariyle terbiye etmektir. Müşterek değer hükümleri olan ve milli menfaatlere bağlı, milli menfaatler için her türlü fedakarlığa hazır, grup menfaati söz konusu olunca kendi menfaatinden vazgeçebilen, tam bir Türk-İslam tipi" (Milli Eğitim ve Din Eğitimi, 1981: 364). Aydınlar Ocağının düzenlediği Din Eğitimi Seminerinin sonuç bildirgesinde, eğitimin temel misyonu en açık biçimde Türk İslam Sentezi (TİS) olarak gösterilmektedir. Buna göre Atatürk'ün benimsediği ve Milli Eğitim Temel Kanunu'nda belirtildiği gibi, millî eğitimin ilk vazifesi çocuk ve gençleri millî değerlerini bilen ve bunlara bağlı fertler olarak yetiştirmektir. Anılan millî değerlerse TİS olarak ifade edilmektedir (Milli Eğitim ve Din Eğitimi, 1981: 415, 416). Seminerde din eğitimine dair tedbirlerin devletine bağlı, milletine yararlı, Türkçe konuşan, Türk olarak düşünen aydınlara ihtiyacın karşılanabilmesi için gerekli olduğu genel kurulca kabul görmüştür (Milli Eğitim ve Din Eğitimi, 1981: 422-424).

Din derslerinin temel ve orta öğretimdeki her öğrenciye istisnasız ve zorunlu olarak verilmesi toplumun İmam Hatip okullarına yönelik ilgisini azaltacak bir tedbir olarak görülmektedir. Din eğitimi konularının yoğun biçimde tartışıldığı günlerde

[50] Bu noktada sadece öğrenim çağındaki bireylerin değil askerlere verilecek din eğitiminin de milli bilincin güçlendirilmesi açısından üzerinde durulan bir konu olduğunu belirtmek gerekmektedir. 1981 yılında Genelkurmay Başkanlığınca hazırlatılan *Askerin Din Bilgisi* adlı kitabın önsözü "iyi insan, iyi vatandaş ve iyi asker olmanın yolu eğitimden geçer" cümlesiyle başlamakta, askerlerin vatan ve millet için her türlü fedakarlığa hazır hale gelmeleri için eğitimin gerekliliğine ve dinin bu konudaki tesiriyetine dikkat çekilmektedir. İyi insan ve iyi vatandaş olma hedefinin yanı sıra çağdaş uygarlık için kutsal kitabın üzerinde durduğu bilimin kılavuzluğuna gerekli önemin verilmesi gereği belirtilmektedir (Feyzoğlu vd., 1981: IV).

gündemdeki konulardan biri de İmam Hatip okullarının geleceği meselesidir. MEB Din Eğitimi Çalışma Grubu Raporu'nda İmam Hatip okullarının sayısının sınırlandırılması önerisi, yanısıra kamuoyunda MEB ve YÖK tarafından İmam Hatip okulları ve YİE'lerle ilgili olumsuz kararların alınacağına dair kanaat konunun ilgilendirdiği kesimleri olası menfi bir kararı bertaraf çabasına yöneltmiştir (Ayhan, 2014: 251). Hem YİE hocalarının ve DİB'nin hazırladığı raporlarda hem İlahiyat Fakültesi, YİE ve DİB camiasından kişilerce okulların kapatılması, öğrenci ya da okul sayılarında tahdide gidilmesinin sakıncalarıyla ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Din dersleriyle ilgili önerilerin, İmam Hatip okulları konusuyla birlikte yer alması din eğitiminin örgün yapısına dair bütüncül bir çözüm arayışının neticesidir. Ancak aynı zamanda din derslerinin İmam Hatip okullarına rağbetin düşürülmesi sonucunu doğuracak bir vasıta olduğu da bilinmektedir. Bu yaklaşıma göre din derslerinin zorunlu yapılmasıyla, sıklıkla şikayet konusu yapılan (Küçük, 1981: 129) toplumun İmam Hatip okullarına din eğitimi edinmeye yönelik ilgisi doğal olarak azalacaktır. Müslüman toplumun ihtiyaç duyduğu genel dinî bilgi gereksinimini din dersleri yoluyla temel ve orta öğretime devam eden her vatandaş öğretim süreci içinde karşılayabilecek; İmam Hatip okuluna gelenler de İmam Hatiplik mesleğini seçenlerden ibaret kalacaktır (Ahmet Gürtaş) (Milli Eğitim ve Din Eğitimi, 1981: 400). MEB Din Eğitimi Raporu'nda İmam Hatip Okulları konusunda takınılan menfi tutuma karşılık bu okulların sınırlandırılması açısından din dersleri işlevsel bir düzenleme olarak görülmektedir. İmam Hatip liselerinin meslek okulu olduğu ve din eğitimi odaklı bir yapıya dönüşmesinin engellenmesi; temel eğitim ikinci kademeye dayandırılması gerektiği ve İHL sayısının DİB'nin ihtiyaç ve istihdam kapasitesine bağlı olarak belirlenmesi tekliflerinin yanısıra genel öğretimdeki din derslerinin bu okullara yönelik ilgiyi azaltacağı tahmini yapılmaktadır (Ayhan**,** 2014: 303-304).

Dersler toplumun dinî yönelimini yegane merkez olarak resmî müfredata bağlama işlevi yüklenecektir. Aydınlar Ocağı Başkanı Salih Tuğ'a göre din eğitiminin "devlet kontrolü ve teşkilatı haricinde, karanlık ve gizli köşelere, özel ellere itilmesi" durumunda, "cehalet ve zümreleşme" doğacaktır (DİG 1-15 Eylül 1981: 25-28) Bazı gerçek ve tüzel kişilerin mevzuata aykırı olarak yürüttüğü din

eğitiminin başlıca sebebi devlet okullarında dinin yeterince öğretilmemesidir. Devlet tarafından karşılanmadığı taktirde din ihtiyacı, "sosyal bünye tarafından gizli ve açık yollarla" -diğer bir deyimle "softaların denetim ve gözetiminde" (DMTD, C VII, 12/08/1982, s. 503)- karşılanacak bu da geçmiş yıllarda olduğu gibi bir çok problemi beraberinde getirecektir (Milli Eğitim ve Din Eğitimi, 1981: 420, 352). Dinî gruplarla ilgili endişe eğitim süreçlerinin en çok "iki, üç tip insan" yetişmesine fırsat veren parçalı yapısıyla ilişkilendirilerek söyleme dökülmektedir. Mevcut sistem, dersi alanlar ve almayanların zihin ve ruh dünyaları arasında yaratılan uçurumdan dolayı sıkıntılıdır. Dinde taassuba varan ya da dine değer vermeyen; ya fanatik birer reaksiyoner ya da inançsız bir vatandaş yetiştiren iki menfi zihniyetin sorumlusudur (Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi Hakkında Rapor, 1981: 20; Cumhuriyet, 29/07/1981: 1). Derslerin göstermelik olması, saatlerinin uygunsuz ve tercihin çoğu zaman iktidarların ve okul yönetiminin inisiyatif ve yönlendirmesine emanet oluşu dersi itibarsızlaştırmaktadır. Diğer yandan mevcut uygulama dersi almayan öğrencilerde, alanlara yönelik husumet yaratmaktadır (Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi Hakkında Rapor, 1981: 18, 21; Bolay, 1981: 97-106).

DİB Başkan yardımcısı Hamdi Mert'in DM'nin açıldığı ilk günlerde Diyanet Gazetesi'ndeki yazısı devletle toplum bağının güçlendirilmesi için toplumsal dinî taleplerle ilgili devlete düşen görevlere işaret etmektedir. Dini ideolojik menfaatlere karşı korumak için "Vergisini veren, askere giden, devletine bağlı, kanunlara itaatli bu mütevekkil çevre ne istiyorsa onu yapalım... Çocuklarına istek, tercih gibi ayrımlar yapmadan din bilgisini, din sevgisini verelim. Din ve devleti karşı karşıya müesseseler gibi göstermeyelim" demektedir (DİG, 1-15 Kasım 1981: 27).[51]

[51] Dinî bilgi ve hizmetten yoksun bırakılan toplum kesimlerindeki tahribat ve bu durumun olası sonuçları, devletin din konusundaki yükümlülüklerini yerine getirmesini zorunlu kılmaktadır.
" O zaman devlet-kanun tanımaz istismarcıların kucağına düşer, militanlara inanır. Bakınız bu devlet gerçekten dinsizmiş der. Bunu dedirtmeyelim. Onu önce Allah'a inandıralım. Allah'a inanan devlete de kanuna da itaat eder…. Cami istiyorsa elinden tutalım… Kadro istiyorsa, imam kadrosunu verelim. Bugün yaklaşık 22 bin köy camiinde imam yok. 'Öğretmen var da, imam niçin yok? ' diyenlere; imamla öğretmeni bir birine zıt gösterenlere; bundan fayda umanlara malzeme bırakmayalım. Diğer il ve ilçe şube başkanlarına hangi yan ödemeyi veriyorsak, il ve ilçe müftülerini de bundan ayırmayalım…İmam Hatip Liselerinin, Kur'an Kurslarının sayılarını azaltacağız demeyelim. Aksi halde "Bak din okulları kapatılıyor' diyenler çıkar… Dernek adı ile, yaygın eğitim kursu adı ile öğrenci yurt ve pansiyonu adı ile gizli ve örtülü din eğitimine izin vermeyelim. Gerekiyorsa yeni İmam Hatip Liseleri yeni Kur'an Kursları açalım. Buralarda Türk çocuklarına yüce dinimizi kendi özü

DM'ye gelen Anayasa tasarısındaki halinde zorunluluk ilkesinin konulmaması söz alan üyelerin genel kanaatine göre din eğitiminde devletin doğrudan belirleyici olmadığı dinî formasyonlara ve denetimi dışındaki kanallara fırsat verilmesi anlamına gelmektedir. Zorunluluk ilkesi, hem dinî grup ve tarikatların ürettiği dinî bilgi ve eğitime yönelik toplumsal teveccühü azaltacak, hem de dinin inanç ve ahlak konularına dayalı yaklaşımının öğretileceği resmî müfredatın geçerliliğini tekelleştirecektir. Din eğitimi vermemenin sonuçlarının, en çok dinin sorumsuz kişilerin eline bırakılmasının getireceği maliyete dökülerek açıklanması dinî alana dair denetim dışında bırakılacak bir boşluğun yaratacağı tehdit algısıyla ilgilidir (Nureddin Ayanoğlu) (DMTD, C IX, 01/09/1982, s. 272), (Şener Akyol) (DMTD, C IX, 01/09/1982, s. 284), (Bilgin, 1981: 479-480). 24. Maddeye dinin pratiğinin cami ya da ailelerin yanında yapılacağı ibaresinin ilave edilmesi talebi, okulların yanında pratik din merkezlerinin açılmasına karşı bir tedbir olarak düşünülmektedir (Alaeddin Aksoy) (DMTD, C IX, 01/09/1982, s 279). Devlet okulları dışında din eğitimin nasıl olacağıyla ilgili soru karşısında, Komisyon sözcüsü Şener Akyol ilk ve orta öğretimde din eğitiminin zorunlu olmasının, dinin devlet okulları dışında özel teşebbüs yoluyla verilemeyeceğini gösterdiğini; ancak yine devlet eliyle DİB tarafından munzam olarak din eğitimi yapılabileceğini söylemektedir. Soru sahibi üye Akif Erginay'ın soruyu "Kur'an Kursları olacak mı" şeklinde yenilemesi karşısında Akyol, "Zaten devlet ilkokuldan itibaren din eğitimi yapınca buna gerek kalmaz" cevabını vermektedir (DMTD, C IX, 01/09/1982, s. 307).

Din derslerinin millet yaşamındaki önemi, toplumsal birliğe dair yapıcı etkinliğine dayandırılırken bu meyanda istinat edilen fikir toplumun mezhebî ayrılıklarını giderecek bir dinî müfredattan hareket edileceğidir. Yukarıda anılan iki, üç tip insan tipolojisi bir yönüyle resmî müfredatın dışındaki mecraların din eğitimi faaliyetlerine izin veren sistem açığından, diğer yönüyle dersi alan-almayan

---

ve özelliği içinde öğretelim… Gizlilik her türlü istismara açıktır" (Hamdi Mert) (DİG 1-15 Kasım 1981: 27).

Buna karşın topluma düşen vazife dinle devlet arasındaki hudutları korumak olmalıdır. Bununla ilgili Mert, "Allah'a karşı, içinde yaşadığı topluma karşı, sınırlarını bekleyen; hürriyetini koruyan; huzurunu sağlayan devletine karşı vazifelerini yapmayan insan, çevresi ile barış halinde insan değildir. Allah'ın hakkını Allah'a, toplumun hakkını topluma, devletin hakkını devlete veriniz! Bunlar gerçek müminin vasıflarıdır" ifadelerini kullanmaktadır (DİG, 1-15 Ekim 1981: 26).

ayrımından kaynaklanmaktadır. Sistemin boşluğu sünni dinî gruplar tarafından değerlendirilirken, dersi almayanların dinî aidiyetinin çoğunlukla toplumun Alevi kesimininin inanç değerlerine dayandığı bilinmektedir. Örgün ve yaygın din eğitiminin meselelerini değerlendirmek üzere MGK Genel Sekreterliği'nde oluşturulan ve konunun tartışıldığı en üst resmî platform olan Din Eğitimi Danışma Kurulu'nda derslerle ilgili genel kanaate muhalif iki üyenin dile getirdiği ve derslerin, almayanlar açısısından eşitsizliğe yol açacağı görüşü de bununla ilgilidir. Zorunlu din eğitimine karşı çıkan İbrahim Agah Çubukçu ve Neda Armaner, laiklik ve Tevhid-i Tedrisat'a ilişkin referansın dersleri zorunlu hale getiren düzenleme için kullanılamayacağını düşünmekte; Alevi ve gayrımüslim vatandaşlar açısından da sakıncalı görmektedirler (Ayhan, 2014: 254). Konunun DM'deki görüşmelerinde üye Kamer Genç de, din derslerinin mezhepçiliği kışkırtacağını belirtmektedir **(**DMTD, C IX, 01/09/1982, s. 276-277). DİB raporunda bu yöndeki yaklaşımlara cevabî mahiyetteki ifadeler, derslerde belli bir mezhebin öğretilmeyeceği ana fikrinden hareketle Alevi inancının resmî dinî anlayış açısından bir değerlendirmesini de içermektedir. Derslerin farklı mezhep ve tarikatlara bağlı vatandaşlar arasında ayrılık yaratacağı iddiasına karşı, "ülke gerçekleri ve Atatürk'ün görüşleri" ışığında ortaya konulan temel fikir, Cumhuriyet'in dinî yaklaşımının mezhep temelli olmayışıdır. DİB'nin Alevi-Sünni tüm vatandaşlara hizmet götürmesi, köylere İmam Hatip kadrosu dağılımında, ya da din görevlisi tayininde mezhebî aidiyetine bakılmaması; nüfus cüzdanlarında sadece din hanesinin bulunuşu; Atatürk'ün tekke ve zaviyeleri kapatışı devlet sisteminin dinî kapsayıcılığın göstergeleri olarak sayılmaktadır. Alevi ve sünniler arasındaki inanç ve ibadetlerdeki birliğe karşın tek ayrılık konusu olan İmamet ve Hilafet meselesi, Türkiye'de laiklik gereği rejimin dışına "itilmiştir". Evren'in 17/01/1981 günü Hatay'da yaptığı konuşmaya referansla, 12 Eylül öncesinde yaşanan mezhepsel çatışmaların dış kaynaklı bazı mihrakların "Türk'ü Türk'e kırdırarak" ülkeye hakim olma planının parçası olduğu fikri benimsenmektedir. Alevilerin sünnilerden ayrı bir ibadetleri, ya da ibadethaneleri bulunmaması; ibadetlerini camilerde Sünni-Alevi karışık olarak yapıyor olmaları; Alevi vatandaşların çocuklarını bulundukları yerlerdeki İmam Hatip liselerine rahatlıkla gönderebilmeleri –ki o zamana kadar okullarda herhangi bir sürtüşme olmadığı kaydedilmektedir- ; Alevi vatandaşların çocuklarının kendi bölgelerindeki

İmam Hatip liselerindeki çocuklara oranının %10 civarında oluşu; Hacıbektaş İlçesinde vatandaşların teşebbüsüyle halen bir İmam Hatip Lisesi binasının yapım çalışmalarının sürüyor olması; geçmiş yıllarda DİB tarafından gönderilen irşat ekiplerinin Alevi vatandaşların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde sıcak bir ilgiyle karşılanmış olması ve Başkanlığın Alevi kesimin yoğun olduğu 10 ilde TDV aracılığıyla cami yaptırma kararının memnunlukla karşılanmış olması rapora göre Alevi-Sünni ayrılığının sun'î biçimde yaratılmış bir ihtilaf olduğunu göstermektedir (Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi Hakkında Rapor, 1981: 23-26).

DM Genel Kurulunda din derslerinin mezhepçiliğe yol açmayacak biçimde düzenlenmesi ile ilgili görüşe (Mehmet Hazer) (DMTD, C IX, 01/09/1982, s. 301) karşı, Anayasa Komisyonu üyesi Şener Akyol, ülkede herhangi bir mezhep ayrılığının olmadığını; İslam'ın bir mezhep ya da okulunun yaklaşımlarını temel almayacaklarını, asıl amacın, "kötü niyetlilerin maskesinin düşürülmesi" olduğunu belirterek bu konuda benimsenen "milli" yaklaşımı şöyle ifade etmektedir: "Türk milletinin kendisine özgü bir ideolojisi vardır, kendi politikası vardır ve onu millî hudutları içinde gerçekleştirecek ve halkının refahı için en iyi şekilde uygulayacaktır" (DMTD, C IX, 01/09/1982, s 283).

Din dersleri Anayasaya girmeden önce hazırlanarak okutulmaya başlanan Din ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarının konuları açısından bakılınca gerçekten de belli bir mezhebin dinî anlayış, öğreti ya da dinî pratiklerini esas alan bir müfredatın izine rastlanmamaktadır. Öyleki, mezheplerin İslam'ın tarihsel geçmişi içinde toplumların dinî anlayış ve yaşayışını etkileyen tarihsel bir vakıa olarak anlatımına da yer verilmemektedir. İsmail Kara'nın tespitiyle dersler, Alevi-Sünni ayrılığını ilgilendirecek bir içeriğe sahip değillerdir. Tersine öğretilen konular dinin temel bilgilerinin yanı sıra rejimin dinsel ihtiyaçlarının karşılanması açısından da yerinde görünmektedir (Kara, 2016: 238-239).

MEB Talim Terbiye Kurulu'nun 08/12/1981 gün ve 213 sayılı kararıyla temel eğitim ve orta öğretimde *Din Bilgisi* ders programının yürürlükten kaldırılması, mevcut *Ahlak* dersleri ile program bütünlüğü içinde birleştirilerek *Din ve Ahlak* Bilgisi dersi adıyla programladırılması kararlaştırılmıştır. Bakanlık makamının

onayına sunulan yeni program 18/02/1982'de Hasan Sağlam tarafından onaylanarak 29/03/1982'de (2109 sayılı) MEB Tebliğler Dergisinde yayımlanmış; 1982-1983 eğitim öğretim yılından itibaren eğitim öğretim programına alınmıştır (MEBTD, 24/05/1982, C. 45, S. 2113, s. 257).

Din ve Ahlak Bilgisi dersinin amacını düzenleyen maddede şöyle denilmektedir: "Temel eğitim ve ortaöğretimde öğrenciye, Türk milli eğitim politikası doğrultusunda genel amaçlarına, ilkelerine ve Atatürk'ün laiklik ilkesine uygun, din, İslam dini ve ahlak bilgisi ile ilgili yeterli temel bilgi kazandırmak; böylece Atatürkçülüğün, milli birlik ve beraberliğin, insan sevgisinin dinî ve ahlakî yönden pekiştirilmesini sağlamak, iyi ahlaklı ve faziletli insanlar yetiştirmektir". "Din öğretiminde laiklik ilkesinin daima göz önünde bulundurulması", "hiçbir zaman vicdan ve düşünce özgürlüğünün zedelenmemesi", farklı dinden milletlerle de iyi ilişkiler geliştirilebileceği zihniyetinin edindirilmesi din eğitiminin ilkelerindendir. İlkeler kısımının altıncı maddesine göre "Ders konuları daima Atatürk ilkeleri ile bütünleştirilecektir". Ayrıca derslerde okutulan namaz sure ve dualarının eski harflerle okutulması ve yazdırılması yasaklanmaktadır. Gerek ders programının belirlenen amaç ve ilkeleri, gerek konular açısından ahlak temelli ve Atatürk kaynaklı değerlerle yüklü bir müfredat dikkate çarpmaktadır. Keza "Müslümanlığın hurafelerden uzak, akılcı, çağdaş bir din olduğu "; "yeri geldikçe öğrenmenin, çalışıp ilerlemenin, bilmenin de bir ibadet olduğu"; "yalnız ahiret için çalışmayı değil, 'hiç ölmeyecekmiş gibi' dünya hayatında birlik ve beraberlik içinde mutlu yaşamayı telkin eden bir din olduğu"; "muhtemel batıl inanç ve fikirlerden uzak, ilme uygun ve saygılı, laik, Atatürk ilkeleriyle bütünleşmiş bir görüş ve tutum"[un] kavratılması gerekmektedir. Hiç kimsenin dini uygulamaya zorlanmayacağı belirtilmekte; inanç, ibadet ve ahlak esaslarının "fikir" düzeyinde öğretilmesi amaçlanmaktadır[52] (MEBTD, 29/03/1982, C. 45, S. 2109, s. 155-162).[53]

[52] 4. Sınıflar için haftada iki saatlik ders programı, *Allah ve Allah İnancı; Peygamberimiz ve Din; İbadet; İslamın Şartlarına Toplu Bakış; Namaz; Oruç; Zekat; Hac; Ailemiz-Evimiz ve Çevremiz.* 5. Sınıflar için haftada iki saatlik ders programı, *Allah'a İnanmak; Meleklerine İnanmak; Kitaplara İnanmak; Peygamberlere İnanmak; Ahiret Gününe İnanmak; Kadere İnanmak; Atatürk'ün Dinimiz ve Laiklik İle İlgili Görüşleri; Ahlaki Görevlerimiz; Temizlik ve Doğruluk; Vatan Sevgisi*. 6. Sınıflar için haftada 2 saatlik ders programı, *Din Kavramı; İslam'da İman ve İbadet Esasları ve Yükümlülükleri; İslam'da Temizlik ve Doğruluk; Namaz; Oruç; Zekat; Hac; Kişiye ve Topluma Karşı Davranışlar;*

2.1.3. Din Derslerinin Anayasaya Girmesi

Din dersleriyle ilgili düzenlemenin başlangıcı Prof. Dr. Hüseyin Atay'ın, MGK Başkanı Kenan Evren nezdindeki girişimine dayandırılmaktadır. Atay askeri müdahaleden henüz iki ay gibi bir süre geçmişken 19/11/1980'de Kenan Evren'e, "Din Öğretimi ve Eğitiminin Bir Bütünlük İçinde Ele Alınmasına Dair Rapor" göndermiştir. Yeni Anayasaya din dersinin konulmasını içeren raporda dinî inançla dinî bilgi arasındaki ayrıma dikkat çekilerek "dini bilmek zihin ve akıl işi, dine inanmak ise vicdan işidir" denilmektedir. Yazıcıoğlu'na göre, hazırlandığı dönemde raporu sahiplenen olmayınca Atay kendi imzasıyla Devlet Başkanlığı makamına sunmuş; öncesinde meseleye mesafeli duranlar, dersler Anayasaya girdikten sonra, bu başarıyı sahiplenmek istemişlerdir (Yazıcıoğlu, 2013: 75-77; Yıldırım, 2012: 266-267). Öyle görünüyor ki derslerle ilgili kararın asıl mercii de Kenan Evren'dir. Konunun başlarda Milli Eğitim Bakanlığının programında yer almadığı Bakan Hasan Sağlam'ın yaptığı din derslerinin zorunlu yapılmasının söz konusu olmadığını beyanından (Cumhuriyet, 18/12/1980: 10) anlaşılmaktadır.

İlgili kesimlerce 1981 yılının ilk aylarından itibaren ortaya konulan yorumlarda, derslerle ilgili temel yaklaşım genel bir fikir birliğine işaret etmektedir. Görüş ayrılıklarının kaynağı din eğitiminin örgün eğitimin hangi sınıfından başlatılacağı, haftalık ders saatleri, öğretmenlerin yetiştirilmesi gibi konularla

---

İslam'da Çalışmaya Verilen Önem; Savurganlık. 7. Sınıflar için haftdada iki saatlik ders programı, *Allah'a İman; Meleklere İman; Kitaplara İman; Peygamberlere İman, Ahiret Gününe İman; Kaza ve Kadere İman; Türkler ve Müslümanlık; Temizlik; Laiklik ve İslamlık*. 8. Sınıflar için haftada iki saatlik ders programı, *Kur'an ve Hz. Muhammed; İslam Dininde Kolaylık; Laiklik ve İslamlık; Bazı Tören ve Geleneklerimiz; Dini Günler, Aylar ve Geceler; Vatan ve Millet Sevgisi; Bazı Görgü Kuralları; Türkler ve Müslümanlık; Ahlaki Görevlerimiz; Dayanışmanın Önemi.* Ortaöğretim birinci sınıfta haftada bir saatlik ders programı, *Din; Dinler ve Özellikleri; Din ve Ahlak; Ahlak ve Sorumluluk; Devlete Karşı Görevlerimiz; Temizlik ve Doğruluk; Savurganlık*. Ortaöğretim ikinci sınıflar için haftada bir saatlik ders programı, *İslam Güzel Ahlaktır; Milli Birlik ve Beraberlik; Kötülüklerden Kaçınma ve Kötülükleri Önleme; Çalışmak ve Üretici Olmak; Mutluluk; Öğretmenlik.* Ortaöğretim üçüncü sınıflar için haftada bir saatlik ders programı, *İslam ve Evren; Evrensel Bir Din Olarak İslam; Yeryüzündeki Dinler ve İslam Dini; Türk-İslam Kültür ve Uygarlığı; Atatürk ve Dinimiz; Ahlaki Görevlerimiz; Adalet Ahlak ve Din* (MEBTD, 29/03/1982, C. 45, S. 2109, s. 155-162; DİYKK 27/07/1983: 65, 66, 68, 69, 70, 71)

[53] Din Bilgisi ve Ahlak dersleri birleşmeden önce Bakan Hasan Sağlam'ın 19/11/1981 tarihinde valiliklere gönderdiği yazı, Atatürkçülüğün diğer derslerde olduğu gibi Din Bilgisi dersi içinde de işlenmesine dairdir. Derslerde Atatürk'ün tutuculuk, hurafe ve istismar karşıtlığı; bilimsellik, akılcılık ve çağdaşçılığı; vatan ve millet sevgisi; birlik ve beraberlik ve çalışmaya dair görüşleri ile laikliğin dinsizlik olmadığı anlatılacaktır (MEBTD, 18/01/1982, C. 45, S. 2104, s. 38-39).

sınırlıdır. Müdahalenin ilk aylarından itibaren askeri yönetim cephesindeki kararlı tutum görüldükten sonra meselenin çözümü için geride bürokratik mekanizmanın hızla işletilmesi kalıyordu. Tayyar Altıkulaç, İlahiyat Fakültesinin düzenlediği din eğitimi seminerinin açılış konuşmasında askerî yönetimin din dersleriyle ilgili yaklaşımına dair inancını ifade ederken, "konunun kesin bir sonuca ulaştırılması 45 milyon Müslüman Türk'ün en halisâne dilekleri ve duaları arasındadır. Milli Eğitimimizin bürokrat kadrolarında konu, bu yönde oluşturulduğu taktirde gerekli idari ve yasal değişikliğin mü'min askerimizce süratle onaylanacağından hiç kimsenin şüphesi bulunmamaktadır" demektedir (Türkiye I. Din Eğitimi Semineri, 1981: 7; DİG 15 Mayıs 1981: 9). Gerçekten de bu tarihlerde, Din Eğitimi Genel Müdürü Necati Öztürk'ün beyanına bakılırsa, MEB bürokrasisi açısından konu tartışmalı bir mahiyet arz etmemektedir; derslerle ilgili ilke kararı verilmiş, artık ders programları için çalışmalar başlatılmıştır (Milli Eğitim ve Din Eğitimi, 1981: 434).

Derslerin okul programlarında zorunlu dersler arasına alınması dönemin genel atmosferi içinde dinî hassasiyet taşıyan kesimlerin yanı sıra rejimin daha çok laik niteliği üzerinde duran kimi yazarlar tarafından da desteklenmektedir. Burhan Felek, 6 Ağustos 1981'de Milliyet gazetesindeki yazısında, K. Evren'in 23 Temmuz 1981'de din dersleriyle ilgili kararını halka duyuran sözlerine atıfla kararı alanlara dua etmekte; derslerin "yobaz" yetiştireceğinden korkanlara "saltanat devrinde İslami bilgileri fıkıha kadar, Mecelleye kadar okumuş" bizzat kendi gibilerin içinden geçtiği dinî eğitim süreçlerini emsal göstermektedir (Milliyet, 06/08/1981: 2).

Dinî bilgiyle birlikte dinin pratiğinin de derslerin kapsamına girmesi yönündeki talepler karşılık bulmamıştır. DİB raporunda da yer bulan (Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi Hakkında Rapor, 1981: 19) bu görüşe göre dinin pratiği verilmelidir, çünkü din bilgi ve kültür olmasından evvel bir iman ve yaşayış biçimidir. "Din bilgisinden dine gidilme[yeceği]" muhakkaktır. Bu yaklaşım benimsediği, dersleri bir öğrenme ve bilgilenme sürecinin parçası olmasının ötesine taşıyan, dine bağlanmayı sağlayacak bir pedagoji gereği günlük pratiklerin de verilmesinden yanadır (Bolay, 1981: 102). Aslında din dersleri, 1976'dan 12 Eylül 1980 dönemine kadar olan aralıkta, uygulamayı da içeren biçimde verilmiştir. Dönemin MEB Din

Eğitimi Genel Müdürü Tayyar Altıkulaç'ın önerisiyle Talim Terbiye Kurulu'nun çıkardığı 23/11/1976 gün ve 15539 sayılı genelgeyle dinin abdest, namaz gibi konuları işlenirken uygulama yapılabileceği, surelerin okunuşunun seslendirilebileceğini bildirilmektedir (Altıkulaç 2011-II: 643-644). Ancak Hasan Sağlam'ın Bakanlığı döneminde yayınladığı 03/03/1981 tarih ve 1377 sayılı başka bir genelgeyle anılan düzenlemenin yürürlülüğü kaldırılmıştır. Buna göre din dersi ders programlarındaki amaç, açıklama ve konulara uygun biçimde ve teorik olarak işlenecektir (Altıkulaç, 2011-I: 314-315).

24. Maddenin MGK'ce onaylanan nihai halinde din dersleri Anayasal hüviyet kazanmıştır: "Din ve ahlak eğitim ve öğretimi devletin gözetimi ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak kişilerin kendi isteklerine, küçüklerin de kanunî temsilcilerinin talebine bağlıdır" (MGKTD, C VII, 18/10/1982, s. 339-340). Böylece okullarda isteğe bağlı okutulan *Din Dersi* ile 1974-1975 yılından sonra zorunlu olarak okutulmaya başlanan *Ahlak* dersleri, *Din ve Ahlak Bilgisi* adıyla birleşerek temel eğitimin 4. Sınıftan başlamak üzere tüm kademelerinde 2'şer saat; tüm orta öğretim kurumlarının 3 sınıfında da haftada 1'er saat olmak üzere okutulmaya başlanmıştır (Öcal, 2015: 431).

2.1.4. Din Derslerinin Temellendirilmesine Dair Bir Çalışma: Atatürk ve Din Eğitimi

Bu dönemde din eğitimi meselesiyle ilgili dikkat çekici bir gelişme Atatürk'ün 100. doğum yılında DİB tarafından Konya YİE hocalarından Ahmet Gürtaş'a, *Atatürk ve Din Eğitimi* adlı çalışmanın hazırlatılmasıdır. DİB'nin özellikle zorunlu din eğitimi ile ilgili tezlerini destekleyen çalışma adının da gösterdiği gibi din eğitiminin Atatürk'ün görüşlerine uygunluğunu açıklamaya çalışmaktadır. Çalışma hazırlandıktan sonra DİYK'nin söz konusu eserle ilgili kararıyla kitabın Başkanlıkça basılması kimi düzeltmelerle onaylanmıştır (DİYKK, 06/01/1982:1). [54]

[54]Çalışmanın bölüm başlıkları, *Giriş; Atatürk ve Din Eğitimi; Tevhid-i Tedrisat ve Din Eğitimi; Anayasa ve Din Eğitimi; İlim ve Din Eğitimi; Laiklik ve Din Eğitimi;* -çıkarılan- *İslam ve Laiklik; Atatürk İslam'a Karşı Mıdır* ve *Sonuç* kısımlarından oluşmaktadır (DİYKK ve raporu 06/01/1982: 1).

Çalışmanın dinin doğuşu, toplum ve ferd için öneminin anlatıldığı giriş bölümünde Atatürk'ün dine dair sözlerine; çok partili hayata geçildikten sonra din eğitiminin resmî kanallarının yeniden açıldığı dönemlerdeki uygulamalara Atatürkçülük ve laiklik adına yapılan eleştirilere yer verilmektedir. DİB'nin din eğitimi raporundaki kurumsal görüşleriyle örtüşen biçimde konunun istismarının önüne geçilmesi için, Atatürk'ün din hakkındaki fikirlerine açıklık getirilmeksizin din eğitimi meselesine kalıcı çözüm bulmanın imkansızlığı vurgulanmaktadır. Balıkesir hutbesi başta olmak üzere, Atatürk'ün dinin gerekliliğine inancını ve İslam'ın aklîliğine dair kanaatlerini içeren sözlerine yer verilmektedir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki tefsir ve tercüme çalışmalarında, en büyük payın Atatürk'e ait olmasına karşın tercüme faaliyetlerini namazda Türkçe Kur'an okutma niyetiyle ilişkilendiren görüşün yanlışlığına dikkat çekilmekte; namazın Türkçe kılınmasının vaki olmadığı belirtilmektedir. Gürtaş'a göre, anılan girişimler kutsal kitabın, ilahî vahyin halk tarafından anlaşılması isteğinden öte bir anlam taşımamaktadır. Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün huzurunda yapılan Türkçeleştirme tecrübeleri sırasında temel alınan ve Fransızca'dan Cemil Said'in çevirisi olan tercümenin iyi bir tercüme olmadığının anlaşıldığından hareketle, Atatürk'ün "bu işi burda bırakalım" dediği aktarılmaktadır (Gürtaş, 1982: 42, 47). Türkçe namazın uygulanmamış olması veri olarak alınırken, bunun dönemin din siyasetine mahsus nedeni/nedenleri hakkında herhangi bir mütalaa belirtilmemektedir. Diğer taraftan 1932-1950 yılları arasında resmî olarak geçerli olan Arapça ezan yasağına dair tek değerlendirme kitabın laiklik ve din eğitimi kısmında Bülent Daver'den yapılan ve Türk devriminin dine karşı olmadığı, ezan yasağı gibi kısıtlamaların "milliyetçi bir cereyanın tesiriyle" olduğu alıntısının içinde geçmektedir (Gürtaş, 1982: 126).

Atatürk'ün DİB'yi kurması kendi ifadeleriyle "din oyunu aktörlerine" meydan vermemek; dinin "her türlü hurafelerden tecerrüt ederek, hakiki ulûm ve fünûn nurlarıyla musaffa ve mükemmel hale gelmesi"ne matuftu (Gürtaş, 1982: 56). Onun gerçek din adamlarına daima hürmetkar olduğu din adamlarıyla diyaloglarına nazaran anlatılmakta; devlet görevlisi din adamlarının uhdesindeki dinî bilgi ve

yalnız onların giyebileceği kıyafetlere karşı "din adamı olmadığı halde din adamı kisvesine bürünen cahillerin halkın mümessiliymiş gibi davranmalarına dikkat çeken sözlerine atıf yapılmaktadır (Gürtaş, 1982: 56-62).

Az gelişmişlik probleminin kaynağında dine giren batıl itikatlar ve İslam'ın tarihteki yanlış yorumlarının bulunduğunu söyleyen Atatürk'ün ifadeleri, Müslüman toplumların diğer milletler karşısındaki geriliklerine dair dinin aslı ile ondan anlaşılan ve hayata geçirilen biçimleri arasındaki uçuruma dikkat çeken söylemi tasdik ve tekrar eden bir noktada durmaktadır. Atatürk'ün bu yöndeki ifadeleri onun İslam'ı gerilik kaynağı olarak görmediğini ispat etmektedir (Gürtaş, 1982: 62-66).

Atatürk'ün din eğitimi meselesindeki menfi tutumu babında sıklıkla dile getirilen, medreselerin kapatılması hadisesiyle ilgili açıklama, Atatürk'ün bu kurumların nihayette "taassubun elinde ıslah olmayacak kadar tereddiye uğramış harabeler" olduğundan bahisle, din eğitimi de dahil olmak üzere vazifelerini yeni açılan okullara bırakmış olduğuna dair sözlerine dayandırılmaktadır (Gürtaş, 1982: 68-69). Ne Atatürk'ün programı, ne çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun amacı din eğitimine son vermek değildi. Bu bağlamda İsmet İnönü'nün, Cumhuriyet'in dinî politiğine dair siyasi bir kararlılık ima eden; aynı zamanda din adına endişe duyanlara yönelik bir teminat olarak anlaşılabilecek beyanları paylaşılmaktadır.[55] Diğer yandan metinde Atatürk ve İnönü'nün beyanlarına karşılık, uygulamanın endişeleri haklı çıkartan sonuçlarına dair tek eleştiri, kötü uygulamanın sebebinin "kanunun uygulanmasında tutulan yanlış yol ve bu yanlışlığın uygulayıcılar elinde, bu kanunun din eğitimine karşı bir silah haline getirilinceye kadar vardırılmasıdır" denilerek (Gürtaş, 1982: 80), bir dönemin adı anılmadan yapılan değerlendirmedir. Buna karşın din eğitiminin genel ve mesleki eğitim ile yüksek öğrenim düzeyindeki geriliğinde Tevhid-i Tedrisat'ın olumsuz bir tesiri olmadığına odaklanılmaktadır. Çeşitli düzeylerdeki din eğitimine dair "gerçi bu okullar bir ara kapatılmış veya

[55] İnönü'nün anılan ifadeleri "Yaptığımız işi dine münâfi görmek, yapılan işi görmemektir. Biz şu kanaatteyiz ki, azimle, muvaffakiyetle tuttuğumuz bu yolda yürüyelim; on sene sonra bütün dünya ve şimdi bize muarız olanlar, yahut tuttuğumuz yoldan din nâmına endişe edenler göreceklerdir ki, Müslümanlığın asıl temiz, en saf, en hakiki şekli bizde tecelli eylemiştir. O fiili tecelliye kadar, biz bu hakikati kanunen, cebren, inkılapla telkin ve tatbik edeceğiz...Hedefe varmak için her cahilâne itiraz ve teşebbüs bertaraf edilecektir" (Gürtaş, 1982: 79)

kapanmıştır, fakat bu neticede Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun herhangi bir menfi tesiri söz konusu değildir" denilmekte, 1949'da fakülte ve okulların yeniden açıldığına işaret edilmektedir (Gürtaş, 1982: 78-79).

MGK tarafından alınan din derslerinin mecburi tutulması kararı Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun yanlış uygulamasına kesin olarak son verecek bir adım olarak görülmektedir (Gürtaş, 1982: 80). Tevhid-i Tedrisat gibi 1924 ve 1961 Anayasaları açısından da din eğitiminin men edilmiş olmadığı; 1961 Anayasının din derslerini isteğe bağlayan 19. Maddesinin laikliğin icabı değil, Anayasa yapıcılarının zihniyetlerinin eseri olduğu belirtilmektedir (Gürtaş, 1982:81-84).

İlim ve Din Eğitimi bahsi ise, izahı yapılan İslam'da düşünmeye ve bilgiye verilen önemin doğal bir sonucu olarak dinin bilimsel bilgiyle çatışmayacağı; Kur'an'ın modern bilimsel buluşlarla uyumu üzerinden anlatılmaktadır. Fransız bir doktor Maurice Bucaille'in eserine atıfla, son bilimsel keşiflerle bazı Kur'an ayetlerinin kabul edilen tefsirlerinin örtüşüyor olmasının modern ilmin İslam'ı tasdik ettiği; bu nedenle ilim-din/İslam çatışmasının geçersizliği ve bu iddianın din derslerine karşı bir mesnet olarak kullanılmayacağı ortaya konulmaktadır.[56]

Laiklik ve Din Eğitimi adlı bölümde din eğitimiyle ilgili doğru, yanlış tüm uygulamaların laikliğe dayandırılmasından dolayı, laikliğin anlamına dair yanlış bilinenlerin izalesine çalışılmaktadır. Buna göre, Ziya Gökalp'in kullandığı biçimiyle lâdinî olarak çevirisi bir talihsizliktir. Ne dinsizlik, ne din düşmanlığı şeklinde anlaşılamayacak olan laiklik ilkesi, kökeni olan Hristiyan Batı dünyasında Kilisenin dinî işler yanında dünyevî hakimiyet iddiasına tepki olarak doğmuş; ona din dünyasının sınırları içerisinde serbestlik tanımıştır (Gürtaş, 1982: 116-121). Türkiye'ye gelince laikliğin anlam dairesi din ve devlet işlerinin ayrılmasının yanı sıra, devlet açısından tüm vatandaşların din ve ibadet hürriyetini tekeffül etmek demektir (Gürtaş, 1982: 122). Bu yanlış anlaşılmada en büyük pay uygulamada "din

[56] Örneğin, güneş sisteminin uzayda belli bir noktaya ilerlediğinin bilgisi ile ayetin (Zâriyat, 47) göğün genişlediği şeklinde açıklanan tercümesinin birbirini teyidi; ya da insanın yaratılışıyla ilgili surenin (Alak) hatalı olarak kan pıhtısı şeklindeki tercümesi yerine modern tıbbın verilerine uygun biçimde "insanı bağlı kalan şeylerden yarattı" şeklindeki mealin esas kabul edilmesi gereği, anılan din-ilim karşıtlığına karşı deliller olarak zikredilmektedir (Gürtaş, 1982: 85-115).

düşmanlığı çizgisine kadar varılmış" olmasına bağlanmaktadır (Gürtaş, 1982: 124). Anayasa maddeleri ve Tevhid-i Tedrisat Kanununun yanı sıra Türkiye'nin 1949'da benimsediği İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi dinsel özgürlüklerin kullanımının garantörü hukukî kaynaklardır. MEB Din Eğitimi Çalışma Grubu'nun raporu ve K. Evren'in Meclisteki konuşmasından çıkan sonuç da aynı istikamettedir. Buna göre laiklik din özgürlüğünü ve bunun kullanımı demek olan din derslerinin okullarda verilmesini destekleyen "tabii bir sonuç, tabii bir gerek", hatta bunu devlet için yükümlülüğe dönüştüren bir ilkedir (Gürtaş, 1982:128-131).

Çalışmanın laiklikle ilgili benimsediği öncelikli yaklaşımdan, bu ilkeden kaynaklanan din eğitiminin, inanç sahiplerine devletin sağladığı –ve tabii olarak kullanımının kişilerin kendi isteğine tâbi olduğu- bir özgürlük sahası olduğu sonucu çıkmaktadır. Ancak 1961 Anayasası 19. Maddeyle ilgili ifadede, maddenin din hürriyetinden faydalanmayı "isteğe bağlılık gibi bir kayda tâbi" tuttuğu belirtilmek suretiyle, laiklikle ilgili öncekiyle uyuşmayan ikinci bir fikir benimsenmekte, uygulama alanını daraltan bu hükmün laikliğin gereği sayılamayacağı belirtilmektedir. Dersi seçmek isteyenlerin yazılı beyanının esas olmasının eğitim hakkının kullanımını zorlaştırdığı açık olmasına karşın, dersi seçenlere kolaylık getirilmesi bu hakkın kullanımı için yeterli görülmemektedir (Gürtaş, 1982: 132).

Çalışmada zorunlu din dersine dair üzerinde durulan diğer husus temel dinî bilginin temellükünün tüm toplum fertleri açısından taşıdığı önemle ilgilidir. Dini bilmek ile ona inanma ve yaşama arasındaki farka işaretle, kişiyi din konusunda bilgili ve kültürlü kılmanın laiklikle çatışmadığı belirtilmektedir (Gürtaş, 1982: 134). Buna göre okularda örneğin tarih öğretiminin verilmesi ne kadar tartışmasız bir gereklilikse, din dersi de öyledir. Tarih bilgisinin kişiye bırakılamayacağı gibi din bilgisi için de kişisel tercih söz konusu olamaz. Kaldı ki dersler, İslam'ın Türk kültüründeki yeri ve "Türk'ün milli dini gibi" olduğu dikate alınırsa, milli kültürün yeni nesillere aktarımında hayati bir vasıtadır (Gürtaş, 1982: 136-137). Türk tarihi ve kültürünün parçası olan dinin öğreniminin bir vatandaşlık görevi olduğu belirtilirken, "devletin her türlü imkanından istifade eden" bir kimsenin ve her ferdin din dersi alması laikliği değil, vatandaşlık borcunu ilgilendiren bir konu olarak görülmektedir

(Gürtaş, 1982: 136-137). Vatandaşın din konusunda yetiştirilmesi devletin başta gelen görevlerindendir; kişinin kendi isteğine bırakılması bilgiyle cehalet arasında serbest bırakılması anlamına gelir ki bunun sonucu taklit ve taassup olacaktır. Bu anlayışa göre zorunlu dersler kişiye seçme hürriyetini kullanma konusunda yardımcı olacaktır. Çünkü kişinin seçeceği/seçmeyeceği şey hakkında bilgi sahibi olmasını sağlayacaktır (Gürtaş, 1982: 138).

Son kısımda anlatılanlardan çıkan sonuç, din derslerinin zorunlu dersler arasına alınmasının devletle vatandaş arasındaki vazife/yükümlülük eksenli bir ilişkiden doğduğudur. Ayrıca dinin bilgisi, okul programlarında kişiye verilen ve hayatta gerekli olan diğer bilgilerden aşağı kalmayan bir öneme sahiptir. Böylece dersler dine inananlarla birlikte inanmayanlar için de gerekli ve her ikisini de kapsayıcı; bilgi ve kültür temelli bir müfredata sahip olacaktır.

Yukarıda zorunluluk ilkesiyle ilgili temel gerekçeleri özetlenen çalışmanın ikircikli tarafı, hem benimsenen şekliyle din özgürlüğünü garanti eden laiklikle ilişkilendirilerek bir hak kullanımına ve hürriyet sahasına tekabül ettiğinin; hem de kültüre dair bir mesele olarak tercihe bağlanmayan öğretim süreçlerinin bir parçasını oluşturduğu fikrinin aynı anda benimsenmesidir. Aslında laiklikle ilgili anlatılmak istenen şey, inananların hakkını koruma altına alması bakımından derslerle ilgili bir kısıtlama için kaide olamayacağıdır. Ancak zorunluluk söz konusu olduğunda, dersi almak istemeyecek ya da dinî hassasiyet taşımayan kesimler açısından bir açıklamaya olan ihtiyacın, içeriğin inandırmaya değil bilgilendirmeye dayalı olduğu şeklinde öncekinden bağımsız paralel bir izahı zorunlu kıldığı görülmektedir.

2.2. Diyanet İşleri Başkanlığının Anayasal Tanımının Yeniden Düzenlenmesi

1982 Anayasasının hazırlık aşamasında 23 Kasım 1981'de DM tarafından teşkil edilen Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı başkanlığındaki Anayasa Komisyonu, yaklaşık sekiz ay gibi bir sürenin sonunda tamamladığı taslağı 17 Temmuz 1982'de DM'ye sunmuştur (DMTD, C VII, 04/08/1982, S. Sayısı: 166'ya 1 inci Ek s.3). Taslaktaki DİB maddesi (Md. 169), Başkanlıkla ilgili 1961 Anayasası'ndaki ifadeyi

olduğu gibi koruyarak "Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir" demektedir (DMTD, C VII, 04/08/1982, S Sayısı: 166. s.41). Komisyon raporunun ilgili bölümünde "Cumhuriyetin hemen başlangıcından itibaren, genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığının yine aynı statüye bağlı kalması yerinde görülmüştür" (DMTD, C VII, 04/08/1982, S. Sayısı: 166'ya 1 inci Ek s. 59) şeklindeki açıklama ile Başkanlığın statüsünde bir değişikliğe gidilmediği ve genel idare içindeki konumunun devam ettiği belirtilerek, din hizmetinin mahiyeti, içerik ya da niteliğine dair herhangi bir ifadeye yer verilmemektedir.

Maddeyle ilgili komisyon taslağına ilişkin tartışmalarda ortaya konulan hakim kanaat, DİB'nin, kısaca tanımlanmak yerine daha geniş bir biçimde Anayasa'da yer bulmasıdır. Genişletme isteklerindeki iki eksenden ilki laiklikle din kurumu arasındaki irtibatın lafzen belirtilmesi ya da lafzen konulmasa dahi maddenin genişletilen içeriğine zarar vermeyen –hatta bunu gerektiren- bir ilke olduğu yönündeki fikirdir. Diğeri kurumun devletteki yerinin kısmen yukarıya çekilmesi anlamına gelecek bir statüye kavuşturulmasıdır.

DİB'nin taslaktaki biçimine yönelik ilk itiraz Komisyon heyeti içinden üye Prof. Dr. Feyzi Feyzioğlu'ndan gelmiştir. Feyzioğlu maddeyle ilgili karşı yorumunda kurumun önemine eşdeğer biçimde görevin temel çerçevesinin çizilmesi gereğini, Diyanetin hem Türk toplumu açısından taşıdığı önem hem de devletin, laik niteliğine aykırılık taşımayan dinî hayatı düzenleme yetkisine dayandırmaktadır. Şerh kaydında: "Anayasal bir kuruluş olarak genel idare içinde yer aldığı belirtilen Diyanet İşleri Başkanlığının bir tek cümle içinde 'özel kanunda gösterilen görevleri yerine getirir' demekle yetinilmesi bu kuruluşun Türk toplumundaki önemli yerinin ve rolünün gereğince idrak edilmediği izlenimini vermektedir. Laikliğin dinsizlik olmadığı, din ile dünya işlerinin birbirine karıştırılmaması ve dinin politikaya alet ettirilmemesi anlamını taşıdığı gerçekleri, Türk toplumunda Müslümanlığın en aydın din adamlarının elinde öğretilmesi, anlatılması ve devletin bu alandaki gözetim ve denetiminin en etkin biçimde yürütülmesi lüzumunu ortadan kaldıramaz. Bu itibarla Diyanet İşleri Başkanlığının bu temel görevlerinin madde metninde açıkça

belirtilmesi yerinde olacaktır" denilmektedir.

Aslında bu görüş Diyanetin Anayasa gibi en temel hukuk metni içerisindeki yeri belirlenirken, din ve devlet ilişkisinin düzenleyici bir ilkesi olarak kabul edilen laikliğe yapılacak doğru bir atıfla, din ve devlet ayrılığı gibi nispeten dar bir çerçeveyle sınırlı tutmamak gerekliliğini vurgulamaktadır. Feyzioğlu'nun ifadeleri açısından laikliğin çoğul anlam dairesinde yer bulan devletin dini düzenleyicilik görevi, dinî bilgi ve hizmetin en makbul biçimlerinin topluma arzı maksadına matuftur. Bu görüş aynı zamanda DİB maddesinin, Anayasa'da kendine daha geniş bir yer bulmamış olmasının laikliğe istinat ettirilmesine karşı bir itiraz niteliği taşımaktadır. Laiklik çekincesine işaret, DM'de tasarının genelinin görüşmeleri sırasında söz alan üye Zeki Çakmakçı'nın konuşmasınada da yer bulmaktadır. Çakmakçı laikliği salt din ve devlet ayrılığı diye kabul ederek DİB maddesinin kısa ve mahzurlu biçimde düzenlendiğini, yapılacak düzeltme ile "gelecek iktidarlara bu müesseseyi istedikleri gibi kullanabilme kapılarını iyice kapamak" gerektiğini söylemektedir (DMTD, C VII, 09/08/1982, s.221).

Tasarının görüşmeleri esnasında laiklik konusunda en ısrarlı talep üye Bekir Tünay'dan gelmiştir. Tasarıda laiklik ilkesinin mutlaka "en açık ifade, önem ve değeriyle" yerini alması gerektiğini savunan Tünay (DMTD, C VII, 12/08/1982, s. 523), Atatürk ilkelerinin beyni olarak tanımladığı laikliği bilimden sanata ve millî duyguya kadar çok geniş bir sahaya şamil bir görüş olarak tanımlamaktadır. Anayasa taslağında Atatürk ilke ve inkılapları deyiminin açıkça yer almasının, Türkiye Cumhuriyeti'ni yeniden kurmak maksadını taşıyan 12 Eylül rejiminin varlık amacıyla uyumlu olduğunu belirten Tünay, bunu yeterli bulmamaktadır.[57] Laikliği din düşmanlığından kurtarmak ve zihinlere işlemek için din konusunda yapılması gereken şey başta din adamları olmak üzere tüm toplumun laiklik ilkesi etrafında

[57] Tünay'a göre Anayasanın Atatürk ilkeleriyle "şahlanması" gerekliydi. "Şimdi en büyük fırsat elimizde. İşte devleti kuracak olan temel yasa. Bu yasa Atatürk inkılâp ve ilkeleri ile şahlanmalıdır. Şahlansın ki, öpmeye kıyamadığımız tertemiz yavrularımız sapık ideolojilerden kurtulsun. Bu ideolojileri yerleştirmek isteyen yabancı görüşlere hizmetten ar etsin. Bu ilkelerle öyle bir millî benlik, millî tarih bilinci verelim ki, dünyanın gıpta ettiği Büyük Atatürk'e sahip çıksın, onun emanet ettiği Cumhuriyet'e layık olsun, onun bekçisi olmakla en büyük gururu ve onuru duysun" (DMTD, C VII, 12/08/1982, s. 521)

kenetlenmesi olacaktır. Bunun için DİB maddesine "laiklik esasları doğrultusunda" ibaresi eklenmelidir (DMTD, C X, 09/09/1982, s. 72-75). Oysa Anayasanın geneli itibariyle tüm maddelerin ortak ilkesi olarak görülmesi gereken, üstelik hiç bir yargı-yasama-yürütme organı için gerek görülmeyen laikliğin DİB maddesine ilave edilmesinin makul bir gerekçesi olamazdı. Üye Selçuk Kantarcıoğlu'nun önerge aleyhindeki sözlerine bakılırsa, önerge sahibi açısından bir din teşkilatı olarak DİB'nin Anayasada yer almasına mukabil laikliğin dinin kötüye kullanımına karşı engelleyici bir tedbir olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Kantarcıoğlu, DİB'yle ilgili endişelerin yersiz olduğunu anlatırken Anayasadaki dinî düzenlemeyi herhangi bir teşkilatın kötüye kullanmasının mümkün olmadığını, Anayasanın Atatürk ilkelerinin korunması ve vatandaşların hak ve özgürlüklerinin teminat altına alınmasıyla ilgili tüm tedbirleri aldığını söylemekte, kötüye kullanılması halinde, her zaman kanunlarla kontrol altına alınmasının mümkün olduğunu ifadelerine eklemektedir (DMTD, C X, 09/09/1982, s. 75). Gerçekleşen tartışmaların ardından Tünay'ın önergesinin gerek Komisyon tarafından, gerek yapılan oylama sonucunda Genel Kurul'ca dikkate alınması kabul edilmemiştir.

DİB maddesinin yeniden düzenlenmesinden yana olan Feyzioğlu, DM Genel Kurulundaki görüşmelerde maddeyle ilgili bir metin önerisi getirmiştir. Komisyon Başkanı Aldıkaçtı'nın değerlendireceklerini söylediği metin şu şekildedir: "Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, İslamiyetin gerçek kural ve ilkeleri doğrultusunda çağın gereklerine uygun olarak bütün siyasi görüş ve düşünüşlerin dışında ve üstünde kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek özel kanunda gösterilen görevleri yerine getirir. Diyanet İşleri Başkanı, özel kanununda belirtilen nitelikleri taşıyan ve Bakanlar Kurulunca gösterilen üç aday arasından Cumhurbaşkanınca tayin edilir" (DMTD, C X, 09/09/1982, s. 76). Bu Mehmet Pamak ile birlikte yirmi üyenin verdiği önergedeki değişiklik teklifini de içine alan ancak, din hizmetinin esaslarının da sayıldığı daha geniş bir düzenleme anlamına gelmektedir.

Mehmet Pamak'la birlikte altında yirmi üye imzası bulunduran önerge,[58] maddeye eklenecek ikinci bir fıkrayla Diyanet İşleri Başkanının atanma usulünün değiştirilmesine yöneliktir. "Diyanet İşleri Başkanı Özel Kanununda belirtilen nitelikleri taşıyan ve Bakanlar Kurulunca gösterilen iki aday arasından Cumhurbaşkanınca atanır ve Başbakana karşı sorumludur" (DMTD, C X, 09/09/1982, s. 72).

Mehmet Pamak'ın konuşmasında, üstlendiği din gibi mesuliyeti yüksek bir görev ve laiklik açısından taşıdığı öneme nazaran devlette daha saygın bir konuma yükseltilmesi gereken DİB'nin, 1961 Anayasasında genel idare içinde bir kurum olarak tarif edilen statüsünün yeni Anayasa taslağında da korunuyor olması tenkit edilmektedir. Başkanlığın hizmetlerindeki yetersizliği ve resmî din hizmetinin toplum nezdinde etkili ve muteber olamamasını kurumun devletteki statüsüne ve bu statünün kurumu siyasete bağımlı kılmasına bağlayan önerge sahiplerine göre DİB daha ciddi bir biçimde ele alınarak toplumun legal, illegal dinî kurumlardan "medet ummayacağı" bir seviyeye yükseltilmelidir. Diğer yandan teklif edilen şekliyle Diyanet İşleri Başkanının atanma şekli ve usulündeki değişimin, problemi tam olarak çözüme ulaştırmacağı, bunun daha köklü bir değişimi gerektirdiği belirtilmektedir. Laikliğin kuruma tam bir muhtariyet ve siyasi otoriteden bağımsız bir statü vermeyi gerektirdiğini söyleyen Pamak, ancak "devlet yapımız bize has bir laiklik sergilediği için hiç olmazsa şimdilik" önerilen haliyle Başkanın atama usulünde değişiklik yapılmasını asgari bir koşul olarak savunmaktadır. Pamak, DİB'yi, Başkanları Cumhurbaşkanınca atanan TRT, Merkez Bankası gibi kurumlardan çok daha önemli ve "şerefi de o kadar yüksek olan bir kutsal makam" olarak tavsif etmektedir (DMTD, C X, 09/09/1982, s. 73).

DM Genel Kurulundaki tartışmalar ve verilen önergelerin sonucu Diyanet İşleri Başkanının atanma usulünü değiştiren önergenin ve aynı minvaldeki değişikliği içeren Feyzi Feyzioğlu'nun teklifinin kabulü kararlaştırılmış, madde metni yeniden

[58] Bu üyeler, Mehmet Pamak, M. Rahmi Karahasanoğlu, Vehbi Muhlis Dabakoğlu, Turgut Yeğenağa, M. Talat Saraçoğlu, Tandoğan Tokgöz, Zeki Özkaya, Mehmet Kanat, Erdoğan Bayık, Osman Yavuz, Abdullah Pulat Gözübüyük, S. Feridun Güray, Nurettin Ayanoğlu, Halil Ertem, E. Yıldırım Avcı, Evliya Parlak, Selçuk Kantarcıoğlu, Halil Gelendost, Necdet Özdoğan, İ. Doğan Gürbüz (DMTD, C X, 09/09/1982, s. 72).

düzenlenmesi için Komisyona havale edilmiştir (DMTD, C X, 09/09/1982, s. 76). Komisyonca kararlaştırılan nihai biçimiyle 15 Eylül 1982 günü Meclise getirilen maddede, Feyzioğlu'nun teklifi ve kabul edilen diğer önerge metne yansımış; bu haliyle DM genel Kurulunda kabul edilmiştir. Buna göre 169. Maddede şöyle denilmektedir: "Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, İslam dininin gerçek kural ve ilkeleri doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşünüşlerin dışında ve üstünde kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir. Diyanet işleri Başkanı, özel kanununda belirtilen nitelikleri taşıyan ve Bakanlar Kurulunca gösterilen üç aday arasından Cumhurbaşkanınca tayin edilir" (DMTD, C X, 15/09/1982, s. 420). DİB maddesi üzerindeki son değişiklik madde numarasının değiştirilerek 190. madde altına alınması olmuştur (DMTD, C X, 21/09/1982, S. sayısı 166'ya 4'üncü ek s. 54).

Maddenin yenilenen haline bağlı olarak tasarıdaki Cumhurbaşkanının görev ve yetkilerini düzenleyen 113. Madde "Diyanet İşleri Başkanını seçmek" ifadesine yer açılarak yeniden düzenlenmiştir (DMTD, C X, 17/09/1982, s. 440 ve 449). DM'de kabul edilen Anayasa tasarısında DİB ile ilgili bir diğer düzenleme geçici 3. Maddede yer almaktadır. Maddeye göre Milli Güvenlik Konseyi Cumhurbaşkanının 7 yıllık süresi dolana kadar Cumurbaşkanlığı Konseyine dönüşmekte; MGK üyeleri de Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyesi sayılmaktadır. Konseyin görevleri arasında "Cumhurbaşkanıın istemi ve tespit edeceği süre içinde…Diyanet İşlerinin düzenlenmesine ilişkin konuları incelemek ve görüş bildirmek" ibaresi yer almaktadır. (DMTD, C X, 18/09/1982, s. 500, 504).

Taslak MGK'ye intikal ettikten sonra, Konsey Başkanlığınca oluşturulan Anayasa Komisyonu tarafından yeniden düzenlenmiş; Komisyon hazırladığı raporu 17 Ekim 1982'de MGK Başkanlığına sunmuştur. Komisyonda DM'den geçen metin üzerinde yapılan bir çok değişikliğin arasında DİB'yle ilgili olan madde de bulunmaktadır. 136. maddede ele alınan kurumun görev içeriği ve istikameti şöyle belirlenmiştir "Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşünüşlerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri

yerine getirir" (MGKTD, C VII, 18/10/1982, S Sayısı: 450, s. 165). 18 Ekim 1982'deki MGK oturumunda Komisyondan gelen metin herhangi bir karşı görüş ya da müzakere olmaksızın kabul edilmiştir (MGKTD C VII, 18/10/1982, s. 388). Ayrıca Cumhurbaşkanının görevleri arasında sayılan Diyanet İşleri Başkanını seçmekle ilgili kısım ilgili maddeden çıkarılmıştır (MGKTD, C VII, 18/10/1982, S Sayısı: 450, s. 81).

K. Evren, Diyanet İşleri Başkanının seçiminin Cumhurbaşkanlığı makamına verilmesiyle ilgili kısmın MGK tarafından iptal edilmesine ilişkin, Merkez Bankası Müdürü ve TRT Genel Müdürünü seçmekle ilgili olan görevlerin de metinden çıkartıldığını söyleyerek "zira bu görevlerin hepsi ilerde çok büyük ihtilaflara yol açabilirdi" ifadesini kullanmaktadır (Evren 1991-III: 283-284). Böylece Diyanet'in, Başkanının atanma usulündeki değişiklik yoluyla devletteki yerinin kısmen yükseltilmesi yönündeki beklentilere itibar edilmediği anlaşılmaktadır. Maddede "laiklik ilkesi doğrultusunda" ibaresine yer verilmesi, askeri idarenin Bekir Tünay'ın "Atatürk ilkelerinin beyni" dediği ve din işlerinin yürütülmesinde de temel ilke olduğunu ısrarla vurguladığı laiklik yaklaşımını benimsendiğini göstermektedir.

1982 Anayasası'nın DİB'yle ilgili hükmüne yönelik eleştirilerden biri Anayasanın bir yandan devletin dinî kurallara dayanmamasını kesin biçimde kabul ederken aynı anda devlete din işlerini yürütme görevi vermesidir. DİB'nin devletteki statüsü Anayasanın yanı sıra Siyasi Partiler Kanununda da koruma altına alınmakta, partilerin DİB'nin genel idare içinde yer aldığını gösterir Anayasanın 136. Maddesine aykırı amaç güdemeyecekleri belirtilmektedir (Md. 139) (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2012: 98). 1982'deki statüye dair laiklik temelli itirazlar, Diyanet kurumunun devletin genel idaresi içinde, Başbakanlığa bağlı bir organ olarak düzenlendiği kuruluşuna ve bizatihi varlığına yöneltilen eleştirilerin bir parçasını/uzantısını oluşturmaktadır. Eleştiri hatlarından biri, DİB'nin çoğunlukla dinin siyasallaşmasında önemli bir eşik olarak görülen dinî alanın genişletildiği çok partili demokratik dönemden itibaren ortaya koyduğu pratiklerle çeşitli bakımlardan dinin devlet karşısında ürettiği kabul edilebilir ölçülerden inhiraf etmeye başlamış olması iddiasıdır. Bu görüşe göre Tek Partili yıllarda devlet dini kendi işlerine

karıştırmadığı gibi, DİB "din yayıcısı bir kurum değil, kitlelere Kemalist laiklik anlayışını götürücü bir tramplen görevini görmüştür." (Tanör, 2001: 29). DİB'ye genel idare içinde yer verilmesi laiklik açısından problemli olmakla birlikte, Cumhuriyetin ilk yıllarında DİB'nin varlığı dinin devlet güdümünden çıkmamış olmasından dolayı "yararlı" idi. 1982 Anayasası döneminde ise DİB'nin çok partili dönemdeki "dinin güçlenmesi"ve "siyasallaşmasındaki" araçsallığı çok daha ileri bir düzeye taşınmıştır (Aliefendioğlu, 2001: 95-96).

Bu yaklaşıma göre, DİB'ye devletin bir niteliği olan laikliği sadece taşıyıcı bir unsur rolü yüklenmemekte, aynı zamanda laiklik dinin/DİB'nin laikleşmesi yoluyla devleti dinselleşmeden koruyucu bir mekanizma olarak görülmektedir. Anayasada DİB'nin, "laiklik ilkesi doğrultusunda… milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç" edinmesini laiklik açısından yerinde bulan yaklaşımın, bunu hükmün laik-milliyetçi niteliği ve İslam ümmeti anlayışına karşı koruma amacı taşımasına dayandırması da maddedeki biçimiyle laikliğin devleti aşırı dinsellikten koruyucu bir ilke olarak anlaşıldığını göstermektedir. Buna karşı DİB'nin din işlerinde bağlı kalacağı dayanışma ve bütünleşmenin dinsel ve –sünnilik merkezli- mezhepsel niteliği laikliğe aykırı sayılmakta, dayanışma yerine çatışmayı doğuracağı savunulmaktadır (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2012: 99).

DİB maddesi, devletin resmî ideolojisinin odağında yer alan milli birlik ve laiklik ilkelerinin sistemin Anayasal tanziminde kapladığı alanın din görevi açısından yansımasından ibarettir. Buna karşın Anayasal korunma, dinî fonksiyonların yalnızca belirlenen sınırlar içerisindeki biçimleri için geçerli olmaktadır. Onanan çerçevenin temel ilkesi dinin araçsal olarak ulusal bütünleşmedeki rolüdür. Erdoğan'a göre anılan araçsallık din olmaktan ziyade, millî "ethosun" parçası haline getirilen İslam'ı adeta "millileştirmektedir." Böylece din milletçe bütünleşmenin bağlandığı laikliğe bağlanmaktadır. Dinin laikleştirilmesini ve millileştirilmesini içinde barındıran bu durum kendi içinde temel bir paradoks yaratmaktadır (Erdoğan, 2000: 350-351).

Mustafa Erdoğan'ın belirttiği gibi Cumhuriyet laikliğinin anlam dairesinde din

resmî ideoloji açısından tanzim ve denetim[59] fikri üzerinde temellenmektedir. 1982 Anayasası ile dinin kamusal ve siyasal alandaki temsiliyeti açısından sivil toplumun katılım ve kullanım imkanları daraltılmakta ve din üzerindeki devlet denetimi dine toplumu modernleştirecek bir teçhizat rolü atfetmektedir. 136. Maddenin de içinde bulunduğu Anayasal hükümler -14. 174. 24. ve 68. Maddeler- devletin dinî özgürlükler karşısındaki "müteyakkız" halinin göstergeleridir. Anılan maddelerde laiklik açısından dine, özgürlük yerine istismar merkezli bakılmakta, dindar bireyler de yurttaş yerine inancını ferdî olarak yaşayan bireyler olarak kabul edilmektedir (Erdoğan, 2000: 351-360).

DİB ile ilgili ara dönem mevzuatı ara rejimin başta laiklik olmak üzere Atatürkçü çizgiye dair beklentisine parelel olarak yıkıcı ve ideolojik faaliyete karşı olma ve kurumsal işlevlerinde Atatürkçü ilkelerden sapmama temelinde şekillenmiştir.[60]

DİB hizmetlerinin laikliğe dayalı düzenlenmesi ile ilgili beklentiler, sonuçsuz

[59] Kuruluştan itibaren dini tanzim anlayışının Diyanet kurumuyla ilgili hukukî düzenlemeler açısından ele alan bir çalışma olarak bk. Gözaydın, 2009. Kuruluş dönemi din devlet ilişkilerinin ve Cumhuriyet döneminin dinî politiğinin resmî dinî alana dönük sonuçlarıyla ilgili bk. Toprak, 2017.

[60] 11/3/1983'de DİYK tarafından onaylanan Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Teşkilatı Koruyucu Güvenlik Özel Talimatı daha önce -17/11/1982 gün ve 138 numaralı DİYKK ile- aynı adla kabul edilen talimata ek maddeler -9 madde- ilave etmektedir. Buna göre talimatın 71. Maddesi şu şekilde düzenlenmiştir: "Başbakanlık Koruyucu Güvenlik Genel Esaslarının dokuzuncu bölümü ile bu özel talimatta yer alan milletimize, devletimize ve cumhuriyetimize yönelik yıkıcı, bölücü ve ideolojik faaliyetlere ilişkin hükümlerin uygulanmasından, Atatürk ilkeleri doğrultusunda personelin eğitilmesinden ve tarafsız hizmet verme konusunda Başkanlık personelinin yönlendirilmesinden tüm birim amirleri sorumludur" (DİYKK, 11/3/1983 ve raporu: 28).
Personelin eğitimiyle ilgili çıkarılan yönetmelikte Atatürk ilkelerine sadakat dinî hizmet yürüten elemanların temel vasfı olarak üst sırada zikredilmektedir. 27 Haziran 1983'de 18090 sayılı RG'de yayımlanarak yürürlüğe giren *Aday Memurların Yetiştirilmelerine İlişkin Genel Yönetmelik*'in DİB'deki aday memurlarla ilgili Olgunlaştırma Dairesi Başkanlığı'nın hazırladığı Özel Yönetmelik taslağı 14/9/1983 tarih ve 94 numaralı Yüksek Kurul kararıyla onaylanmıştır. Yönetmelik taslağınının *Eğitim İle İlgili İlke ve Esaslar*'ı düzenleyen ikinci kısmında Genel İlkeler Başlığı altındaki birinci madde şöyledir: "Eğitimin amacı; TC Anayasasına, Atatürk İnkılap ve İlkelerine, Anayasa'da ifadesi bulunan Atatürk milliyetçiliğine sadakatle bağlı kalacak, TC kanunlarını, milletin hizmetinde olarak tarafsızlık ve eşitlik ilkelerine bağlı kalarak uygulayacak, İslam dinini itikat, ibadet ve ahlak esaslarına bağlı, yurt ve vatandaş sevgisiyle dolu, güleryüzlü, yol gösterici, vatandaşlara daima yardımcı, Başkanlığın emir ve prensiplerine saygılı, disiplinli ve bilgili memur yetiştirmektir" . Yönetmelik taslağının 5. Maddesinin (a) fıkrası temel eğitim konularını belirlemektedir. Eğitim konularının ilk sırasında *Atatürk İlkeleri* gelmektedir. Diğer konular, *TC Anayasası; Genel Olarak Devlet Teşkilatı; 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu; DİB Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun; Yazışma ve Dosyalama Usulleri ve Devlet Malını Koruma ve Tasarruf Tedbirleri; Halkla İlişkiler; Gizlilik ve Gizliliğin Önemi; İnkılap Tarihi; Milli Güvenlik Bilgileri; Haberleşme ve Türkçe Dil Bilgisi* ve *İmla Kuralları* adı altında 13 başlıktan oluşmaktadır (DİYKK ve Ek Yönetmelik Taslağı, 14/09/1983: 94).

kalan Teşkilat Kanunu çalışmaları esnasında da dile getirilmiştir. 1981'de DİB tarafından hazırlanarak Bakanlar Kuruluna sunulan, *Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'*un, DM açılmadan evvel MGK onayıyla kanunlaştırma çabası başarısız kalınca, tasarı DM açıldıktan sonra Meclise intikal etmiştir. Komisyon sürecinin tıkanmasıyla, Teşkilat Kanunu çıkarma girişimi netice vermemiştir.[61] Hazırlanan tasarıda, 633 Sayılı DİB Kanununun ilk maddesi değiştirilmeksizin kabul edilmektedir. Konuyla ilgili olarak toplanan 21 Aralık 1981'deki MEB Komisyonu görüşmelerinde bir üye, "İslam dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek üzere; Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur" şeklindeki maddeye "laiklik ilkesi doğrultusunda" ibaresinin eklenmesi teklif etmiştir. Bazı üyelerin aynı minvaldeki görüşleri Atatürkçülük, laiklik-gericilik bağlamıyla sınırlı bir Diyanet perspektifi ortaya çıkarmaktadır. Üyelerden Mahir Canova: "Ben Atatürkçüyüm. Biz buraya Atatürkçülüğü ve laikliği yerleştirmeye geldik. Bunun için yemin ettik. Bu maddeye laikliğin girmesine karşı çıkmak anlaşılır şey değil" derken; komisyon Başkanı Emekli Orgeneral Ethem Ayan ise Atatürkçü olarak bildiği Altıkulaç'ın laiklik itirazına şaşırdığını söylemektedir. Altıkulaç, bu ibarenin ilave edilmesinin çeşitli tartışmalara yol açarak DİB'nin saygınlığına zarar vereceğini, bunun da DİB karşıtı çevrelerin işine yarayacağını ifadeyle karşı çıktığını söylemektedir. Öyle anlaşılıyor ki laiklik bahsinde komisyona Altıkulaç'ın yaptığı izahat da yeterli olmamıştır. Konuşmasında şu cümleleri kullanmaktadır: "İbadetlerden maksat özellikle namaz, oruç gibi şeyler değil mi? Evet. Biz bu işleri öteden beri laiklik ilkesini hiç dikkate almadan ve hiç de ihtiyaç duymaksızın bu güne kadar yaptık ve yürüttük. Şimdi laiklik ilkesi doğrultusunda yürütürsek ne değişecek? Bir ibadetin laiklik ilkesi doğrultusunda yapılmasıyla laiklik hiç dikkate alınmadan yapılması arasındaki farkı açıklayabilir misiniz? Allah'a ve ahiret gününe laiklik ilkesini dikkate almaksızın iman edersek nasıl olacak, bu ilkeyi dikkate alırsak nasıl bir değişiklik meydana gelecek." (Altıkulaç,

[61] 633 Sayılı DİB kanununda değişiklik getiren 11/05/1979'da yürürlüğe giren 1982 Sayılı Kanunun Cumhurbaşkanının itirazıyla Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesinden dolayı iptal kararının 11/05/1981'de yürürlüğe girmesiyle birlikte hukuksal bir boşluk doğmuş ve yeni bir teşkilat kanunu yapılması gereği ortaya çıkmıştır (Gözaydın, 2009: 81-82). Anılan kanun tasarısıyla bu boşluğu gidermek amaçlanmaktaydı.

2011-II: 522-530).[62] Diğer yandan Anayasanın ilgili 136. Maddesinde zaten yer alan laikliğin, teşkilat kanununda gösterilen görevlerle de ayrıca ilişkilendirilmesinin "gereksiz ve yanlış" olduğundan bahisle Altıkulaç DİB'nin kendine çizilen açık sınırlarına işaret etmektedir. DİB'nin yasal din görevinin İnanç, ibadet ve ahlakı içerdiği, muamelatı dışarıda -devletin yasama yetkisine- bırakmış olduğunun vurgulanması, dinin mevcut yasal meşruiyetine yönelik bir hatırlatmadır. Ancak din kurumuna yönelik endişelerin giderilmesi bilinen malumatların yinelenmesiyle karşılanabilecek bir bilgi problemini aşan bir boyut arz etmektedir. Laiklik, kanun tasarısında zikredilen din hizmetleri çerçevesinin temel normlarının temsili ilkesi katına çıkarılmakta ve din kurumundan önceden beri süregelen gayriresmî beklentiler arasındaki yerini korumaktadır. Bu beklentiler, sistemin genelde Atatürkçü referanslarına eğitim ve hizmet süreçlerinde açık biçimde yer vermesi, rejimin dinî yaklaşımına toplumsal yaygınlık kazandırması, dinin radikal tandansları ve resmî anlayışla mesafeli tarikat yapılarının ürettiği dinsellik karşısında toplumsal bilinci uyanık tutabilecek bir dikkate sahip olması gibi noktalarda toplanmaktadır (Kara, 2010: 77-80, 115; Kara, 2016: 182).

Diğer yandan yeni Anayasanın yapılması sürecinde, öncesi ve sonrasında DİB'nin üst düzey yetkilileri açısından, kurumsal statünün yeniden düzenlenmesi yönünde herhangi bir görüş söz konusu olmamıştır. Hamdi Mert'in DİB'nin kuruluş yıl dönümündeki yazısında kurumun mevcut durumu Cumhuriyet'in yerinde bir tercihi olarak görülmektedir. Diyanet'in kuruluşunda Bakanlık şeklindeki düzenlemeden kaçınılmasının isabetine işaretle, böylece din kurumunun değişen parti ve parti siyasetlerinin etkisinden uzak tutulmuş olduğu belirtilmektedir. Özellikle son yıllarda değişen parti iktidarlarına bağlı olarak devlet görevlileri ve memurların da değişmesine bakarak, bu durumun DİB'de de uygulanması halinde

[62] Anayasa taslağının din ve vicdan özgürlüğü ile ilgili 24. Maddesi ibadetlerle ilgili sınırları benzer bir çerçevede belirlemektedir: "Milli egemenlik ve Cumhuriyet ilkeleriyle kamu düzenine, genel ahlaka ve bu amaçlarla çıkarılan kanunlara aykırı olmayan ibadetler, dini ayin ve törenler serbesttir". Taslakla ilgili önerge sahiplerinden üye Nurettin Ayanoğlu karşı görüş beyan ederken "Hangi ibadetler Cumhuriyet ve milli egemenlik ilkelerine uygundur, hangileri değildir. Bunun komisyon tarafından misalleriyle açıklanması, Meclisimizin aydınlatılması gerekir" demektedir (DMTD, C IX, 01/09/1982, s. 269-282)

parti imamı, parti camii gibi sonuçların ortaya çıkacağını, 429 Sayılı kanunun[63] bunu önlediği belirtilmektedir. Yazıda siyasi bir görev olan Bakanlıkla, Diyanet İşleri Başkanı'nın tarafsız biçimde sunması gereken din görevinin farkına işaretle kurumun politik mülahazalardan korunması gerektiği belirtilmektedir. Bir vakıa olarak DİB'ye yönelik siyasi istek ve beklentilere karşı dinin istismardan korunması ve kurumun dinî otorite olarak saygınlığının artırılması gereğine vurgu yapılmakta, bununla birlikte anılan sorunun çözümü için müeyyideye dayalı herhangi bir yapılanma önerisi getirilmemektedir. Başkanlığın siyasi tarafsızlığı ilkesi üzerinde durularak, ilgili kişilerin buna riayeti bir hatırlatma, temenni olarak zikredilmektedir (DİG, 1-15 Mart 1981: 1-2).

2.3. Okullarda Başörtüsü Yasağı

Türkiye'de başta İmam Hatip okulları ve yüksek öğretim kurumları olmak üzere kadınların kullandığı başörtüsünün bir problem olarak görülmeye başlanmasının tarihi 1960'lı yıllara dayanmaktadır. Dinî yönelimin yanı sıra kültürel ve toplumsal nedenlerin de etkili olduğu bir giyim tercihi olarak başörtüsü kullanımının bu yıllardaki sıklığı önceki döneme göre kentleşme ve kadının toplumsal rollerindeki değişme gibi faktörlere bağlı olarak artmıştır (Can Saka ve Altınöz, 2011: 9).

İmam Hatip okullarının açıldığı dönemden itibaren kız öğrencilerin bu okullara gitmeye başlamaları 1960'lardan sonraya rastlamaktadır. 12 Mart 1971 muhtırası sonrasında 1972'de İmam Hatip okularıyla ilgili yönetmeliğin bu okullardaki eğitim öğretimin sadece erkek öğrencilere açık olacağı kuralını getirmesi ile okullara kaydı devam eden mevcut öğrenciler dışında kız öğrencilerin İmam Hatip Okullarına girişi mümkün olmamış, ancak bu kısıtlılığın kalktığı 1976'dan sonra okullardaki kız öğrenci sayısı yeniden artış göstermeye başlamıştır (Arpaguş, 2016: 14-15, 21). Başörtüsü kullanımının çeşitli kısıtlama ve engellerle karşılaşması kız öğrencilerin İmam Hatip okullarına gitmeye başladığı dönemden itibaren yaşanan örnekler

[63] Burada kastedilen 429 Sayılı Kanunun Diyanet İşleri Riyasetini Başbakanlığa bağlamak suretiyle (md. 4) (TBMMTD, Devre 2, C VII, 03/03/1340, s. 24) resmî din kurumunun siyasi bir makam olmaktan çıkarılmasıdır.

üzerinden takibi yapılabilen, zaman zaman hem yasağı savunan hem karşıtı konumundaki kesimlerin kitleselleşme potansiyeli taşıyan tepkileri açısından çözülmesi gereken bir problem olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu süreçte İmam Hatip okullarında gerçekleşen örtülü öğrencilere yönelik sözlü ve fiili tacizden disiplin cezası ve okuldan uzaklaştırmaya varan yıldırma olayları, bir biçimde kaynağını örtüye yönelik "irtica" odaklı endişelerden alan ve genellikle okul idarelerinin yasal bir dayanaktan yoksun uygulamaları olarak nitelendirilebilir. Yüksek öğretimdeki ilk vak'a olan 1964'te bir Tıp Fakültesi öğrencisinin uğradığı haksızlık ve başörtüsünün yüksek din eğitiminden dışlandığı ilk örneğin yaşandığı 1967'deki Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencisi Hatice Babacan olayından itibaren benzer mağduriyetler üniversitelerde de yaşanmaya devam etmiştir (Arpaguş, 2016: 18-22; Can Saka ve Altınöz, 2011: 9).

Cumhuriyet döneminde okullarda başörtüsüne yönelik yasakçı uygulamalar, örtünün simgelediği dinin kamusal yaşamda artan görünürlüğü ve bunun kimi çevrelerce laik düzen açısından bir tehdit algısına dönüşmesiyle yakından ilgili ve bu anlayışın sonucu sayılabilecek bir tutumun tezahürleridir. 12 Eylül döneminde ise başta Devlet Başkanı K. Evren olmak üzere 12 Eylül yönetiminin söylem ve uygulamaları açısından bakılınca başörtüsüne dair anılan tehdit algısını paylaşan bir dinî dünya görüşüne sahip çıkıldığı görülmektedir. Önceki dönemde yaşanan başörtüsünü okullardan ve kamu yaşamından dışlayıcı teşebbüslerin, 12 Eylül yönetiminin bu konudaki kesin tutumunun bir göstergesi olarak yasal bir ilkeye dönüştürülmesi, askeri yönetimin etkisi ve sonuçları kendinden sonraki dönemlere de uzanacak olan dinî hayata dair müdahaleci karakterinin temsili örneklerinden birini oluşturmaktadır.[64]

[64] Türkiye'de askeri dönemlerde kılık kıyafet meselesinin bilhassa kadın giyiminin halledilmesi gereken bir problem olarak görülmesi yeni değildir. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi döneminde askerî makamların önayak olmasıyla çarşaflı kadınların çağdaş giyim biçimleriyle –ki anılan dönemde mantodur- buluşturulması kimi kadın derneklerinin ve basının desteğiyle kampanyaya dönüştürülmüştür. Kadın giyiminin benimsenen meşru/makbul sınırlarına dinî meşruiyet arayışında DİB'nin muvafakatı kaçınılmaz olarak önem arz etmektedir. Bu dönemde "milli inkılabın" kadın kıyafetiyle ilgili tutumunun halka anlatılması ve ara rejimin diğer önceliklerinin hutbe konusu yapılmasını ele alan makaleleri için bk. Uyanık ve Şimşek, 2015. İdeal dindar kadın tiplemesinin bu yıllardaki başat özelliği çarşaf karşıtlığı üzerinden belirginleşmektedir. Cumhuriyet döneminde hangi örtünme ya da giyimin çağdaş olduğu sorusu dönemin şartlarına ve iktidarların dinî siyasetlerine bağlı olarak değişiklik göstermektedir. 27 Mayıs dönemine kıyasla, 1980'lerde mücadele edilen şey artık

12 Eylül döneminde başörtüsüne yönelik ilk müdahale ara dönemin ilk günlerinde devlet kurumlarında çalışan görevlilerin kılık kıyafetlerine dair düzenleme vesilesiyle hayata geçirilmiştir. Dönemin ilk genelgesi olan ve 26/09/1980 tarihinde Başbakanlık tarafından çıkartılan, başörtüsü ile sakalın da yasaklandığı genelge, 657 sayılı kanunun kapsamındaki tüm devlet personelinin dış görünümüyle ilgili kuralları belirlemektedir. Genelge ile kamu çalışanlarının giyim kuşam ölçülerinden biri olarak kabul edilen "başın açık olması" kuralı daha sonra çıkarılan iki yönetmelikle teyid edilmiştir. Bunlardan biri 1981'deki MEB ve diğer okullardaki görevli ve öğrencilerin kılık kıyafetleriyle ilgili olan, diğeri de 1982'de çıkarılan kamu kurumlarında çalışanların kıyafetlerini konu alan yönetmeliktir.

Anılan düzenlemelere göre kendisi idareye bağlı bir kurum, çalışanları da devlet memuru sayılan DİB'nin yönetmelik kapsamına girmesi kaçınılmazdı. Diğer yandan dinî nitelikli bir hizmet ve bu hizmetle yükümlü çalışanlar açısından başörtüsü yasağının mesleğin getirdiği özellik ve niteliklerle bağdaştırılamayacak olması DİB açısından önemli bir problem olarak görülmüştür. Altıkulaç, genelgenin yürürlüğe girmesinden hemen sonra yaşanan bir hadiseyi aktararak Diyanetin kapsam dışına çıkartıldığını anlatmaktadır. Sinop Gerze'de Kaymakama vekalet eden bir astsubay bir imamın sakalını zorla kestirmek isteyince hadise Altıkulaç vasıtasıyla Başbakan Ulusu'ya aktarılmış bunun üzerine Başbakanlığın yeni bir yazısıyla -20/10/1980- din görevlilerinin kıyafetlerinin DİB tarafından düzenleneceği belirtilmiştir. Benzer ifade 25/10/1982 tarihli kamu kurumlarında çalışanların kıyafetlerini düzenleyen yönetmeliğe de yansımış; böylece bu konudaki nihai düzenleme yetkisi yönetmeliğin 15. maddesi uyarınca DİB'ye bırakılmıştır.[65] Anılan maddeye dayalı olarak *Diyanet İşleri Başkanlığı Kılık Kıyafet Yönetmeliği* DİYK'nin 28/12/1982 gün ve 142 numaralı kararıyla kabul edilmiştir. Yönetmelikte din görevlilerinin giyimlerinin dinî hükümler, İslamî ahlak kuralları ve örf-adetlere

kullanım yaygınlığı eskisine göre azalan çarşaf değildir (Kara, 2016: 187). Bu dönemde başörtüsü ve onun temsil ettiği okumuş, mütedeyyin kız öğrenci kimliğinin hedef alınması askeri yönetimin savaşımının bir kat daha zorlaşması anlamına gelmektedir.

[65] "Diyanet İşleri Başkanlığında bilfiil din işleriyle ilgili personelin giyim kuşamına ilişkin hususlar 17 inci maddede belirtilen mevzuata aykırı olmamak koşulu ile Başkanlıkça tespit ve bağlı olduğu Bakanlıkça onaylanacak esaslar çerçevesinde yürütülür." *Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Prsonelin Kılık Kıyafetine Dair Yönetmelik* (RG 25 Ekim 1982, Sayı: 17849 s.3).

uygun olması gerektiği belirtilmektedir. Kadınların giyimi "dinî hükümlere uygun olarak, uzun etekli elbise, manto ve kalın çorap giyerler ve başlarını örterler" şeklinde tarif edilerek (md. 5) başörtüsü meslekî bir zorunluluk kapsamında değerlendirilmektedir. Askeri disiplinin devletteki tüm çalışanlara giyim şekli üzerinden yaygınlaştırıldığı düzenlemenin bu yönüne Altıkulaç'ın ifadeleri de şahitlik etmektedir: "Bu yönetmelikle bizim de askeri havaya iyice girdiğimiz anlaşılmakta, din görevlilerinin ayaklarına ne giyeceklerine veya giremeyeceklerine kadar karıştığımız…görülmektedir." Öte yandan Altıkulaç, "laik bir ülkede 'dinin kurallarına' göre mevzuat yaptığımız gözden kaçmamaktadır" ifadesiyle DİB'ye kıyafet konusunda diğer kurumlardan ayrı olarak tanınan yetki ile laiklik arasında kurulan/kurulacak bir zıtlık ilişkisine de ince bir gönderme yapmaktadır (Altıkulaç, 2011-II: 633-636).

Müdahaleden bir kaç ay geçmişken Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam'ın Devlet Bakanı Mehmet Özgüneş'e yazdığı 22/12/1980 tarihli yazıda İmam Hatip Okullarındaki öğrencilerin taktığı başörtüsünün İmam Hatip okulları yönetmeliği ve Atatürk ilkeleri açısından sakıncalı görüldüğü ve bununla ilgili yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir: "Bugün İmam Hatip liselerinin büyük çoğunluğunda kız öğrencilerin içte ve dışta başlarını kapattıkları, hatta bazı okullarda tek tip uzun pardösü giymek suretiyle örtünmeyi daha da ileri götürdükleri müşahade edilmiştir. Atatürk ilkelerine tamamen aykırı olan bu durumun düzenlenmesi için yukarıda belirtilen yönetmelik maddesine açıklık getirilmek üzere Talim ve Terbiye Kurulu Dairemizde çalışmalara başlanmıştır." Konuyla ilgili "Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Kur'an Kurslarındaki kız kursiyerlerinin durumu da dikkate alınarak" Devlet Bakanlığı'ndan görüş istenmesi, yasağın kapsamının Kur'an Kurslarını da kapsayacak biçimde geniş tutulmak istenildiğini göstermektedir. Esasen meselenin İmam Hatip okulları ile Kur'an kursları açısından tasarrufu ayrı kurumların sorumluluğuna girmekteydi. Devlet Bakanı Özgüneş 9 Ocak 1981'de verdiği cevapla Kur'an kurslarının yönetiminin DİB tarafından yürütüldüğünü ve 17/10/1971 tarih ve 13989 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursları Yönetmeliği'nde öğrencilerin kıyafetleriyle ilgili bir hükmün bulunmadığını belirterek, kurslar açısından mevcut durumu değiştirecek bir

düzenlemeye kapının kapalı olduğunu beyan etmektedir. Özgüneş, İmam Hatip okullarıyla ilgili olarak ise bu okullardaki tefsir, hadis, vb. derslerin aynı zamanda ibadet niteliği taşıdığını; MEB yazısının İmam Hatipler açısından değerlendirmesinin yapılması için ilgili yazının DİYK'ye havale edildiğini söylemektedir (Altıkulaç 2011-II: 636-638).

İlgili yazının DİB'ye ulaşmasından sonra kısa süre içinde Başkanlığın en yetkili kurulu olan DİYK toplanarak hayli kapsamlı bir karar metni hazırlamıştır (30/12/1980). Bu arada Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam, Yüksek Kurul kararı henüz kendisine ulaşmadan ikinci bir yazıyla MEB tarafından hazırlanan *Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Eğitim Kurumlarındaki Görevlilerle Öğrencilerin Kılık Kıyafetlerine İlişkin Yönetmelik* taslağı ile ilgili Devlet Bakanlığının görüşünü istemiş (04/02/1981), ancak yönetmeliğin Yüksek Kurul kararının dikkate alınarak yeniden düzenlenmesi yönündeki Başkanlık yazısına (27/02/1981) rağmen düzenlemeyle ilgili süreci DİYK'nin kararını dikkate almaksızın işletmeye devam etmiştir (Altıkulaç II, 2012: 638-639) Başlangıçta sadece MEB'ye bağlı okullarla ilgili olan yönetmelik 12/05/1981 tarih ve 94 sayılı Talim Terbiye Başkanlığı kararıyla diğer Bakanlıklara bağlı okullara da teşmil edilmiş ve bu haliyle Milli Eğitim Bakanı adına Müsteşar Cezmi Biren onayıyla kabul edilmiştir (MEBTD 01/02/1982, C 45, S. 2105, s. 63).

Yönetmeliğin yürürlüğüne konulmasına dair 22/07/1981'deki Bakanlar Kurulu kararının 7 Aralık 1981 tarih ve 17537 Sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmasıyla başörtüsü yasağı yürürlüğe girmiştir. Yönetmeliğe göre İmam Hatip okulları dahil başörtüsü tüm devlet okullarında yasaklanmaktadır. Yönetmeliğin amacı (Md 1), "Yönetici, öğretmen, diğer görevlilerle öğrencilerin Atatürk inkılap ve ilkelerine uygun, uygar, aşırılıklara kaçmayan ve sade bir kılık kıyafette olmalarını sağlamaktır; kılık kıyafette birlik, bütünlük, uyum ve düzen sağlamak; öğrencilere kılık kıyafet yönünden toplumumuzun özelliklerine uygun tavır, tutum ve alışkanlıklar kazandırmaktır". Düzenlemeye göre her derecedeki resmî ve özel okulların çalışan ve öğrencilerinin başı açık olacak; başörtüsü İmam Hatip okullarında ve sadece Kur'an-ı Kerim dersi için serbest bırakılacaktır (Madde 12).

Yüksek Öğretim okullarındaki kız öğrencilerse 13. Maddeye göre burada görev yapan öğretmen, yönetici, diğer görevliler ve memurlar için geçerli olan hükümlere tabidir. Söz konusu kişilerle ilgili maddede kurum içinde başın örtülemeyeceği belirtilmektedir.[66]

Ara dönemde "çağdaş kıyafet" zorunluluğu düzenlemesinin bir sonraki halkasını 30 Aralık 1982'de YÖK tarafından çıkarılan genelge oluşturmaktadır. Yüksek öğretim kurumlarında çalışan öğrenci ve çalışanların "Atatürk devrim ve ilkelerine uygun, uygar, aşırılığa kaçmayan" kıyafetler giyeceği ve kurum içinde başın örtülmeyeceği belirtilen yönetmelikle daha önce fiili olarak zaman zaman uygulanan üniversitelerde başörtüsü yasağı resmen geçerlilik kazanmıştır (Can Saka ve Altınöz, 2011:9; Vural, 2012: 487).[67]

Başörtüsü meselesinin DİB'nin gündeminde öncelikle yer bulmasının en önemli nedeni, MEB'nin İmam Hatip okullarında okuyan kız öğrenciler için başörtüsünü yasaklayan bir düzenlemeye gitmiş olmasıdır. Arkasında açık bir siyasi kararlılık bulunan başörtüsü karşıtı tutum ve bunun neticesi yürürlüğe konulan başörtüsü yasağı eğitim öğretimin tüm kademeleri ve buralarda eğitim gören tüm öğrencileri ilgilendiren bir kapsama sahiptir. Ancak DİB'nin konuyla ilgili kurumsal gündemi, yasağı, İmam Hatip okulları perspektifinden bakan bir çerçeveyle irtibatlandırmak; dinî yorum ve kurumsal tutumunun merkezî fikrini de bu yönde oluşturmak şeklinde olmuştur. Yasağın tüm eğitim ve kamu kurumları için de geçerli olduğu ve buralarda neden olduğu bir çok mağduriyetin ara döneme yayılan örnekleri[68] açısından bakılınca konunun belli bir eğitim kurumuyla sınırlı olmayan

[66] RG 7 Aralık 1981, Sayı: 17537: 3-6; *MEB İle Diğer Bakanlıklara Bağlı Okullardaki Görevlilerle Öğrencilerin Kılık Kıyafetlerine İlişkin Yönetmelik.* MEBTD, 01/02/1982 C. 45, S. 2105, s. 63-64.

[67] Başörtüsü yasaklarının 12 Eylül ara dönemi öncesi ve sonrasını da içeren kimi örneklerin mağdurların ifadelerine yansıyan anlatımı ve kronolojik bir takibi için bk. Bütün Yönleriyle Başörtüsü Sorunu, 1998: 207-304.

[68] Pek çok örneğin arasında bazı hadiseler işin içine dine dair fütursuz yorumların, istihzaî bir tahkirin girebildiğini, yasağı uygulayıcıların psikolojik yıpratma faktörlerini de devreye soktuklarını göstermektedir. Kamu çalışanlarıyla ilgili kılık kıyafet yönetmeliğiyle birlikte yazılı bir tebligat olmaksızın işten uzaklaştırılan bir kadın çalışanın işine dönebilmesi için Albay olan kurum yöneticisinin sorduğu soruya "olması gereken" cevabı vermesi gerekmekteydi. Kur'an surelerinin başında bulunan harfler (elif, lâm, mim) Albay'a göre sureleri yazan vahiy katiplerinin imzalarıydı. Israr etmenin anlamsız olduğunu gören çalışan, Albay'ın yorumunu tasdik etmek sayesinde işine dönebilmiştir. Diğer taraftan daha önce aynı kurumda çalışırken uzaklaştırılan ve işine geri dönüş için Atatürk ilkeleri üzerine yemin etmesi aynı yönetici tarafından şart koşulan bir başka çalışan "Atatürk

vüs'atteki toplumsal sonuçları, başörtüsünü dar bir çerçevede değerlendirmenin yetersizliğini ortaya çıkarmaktadır. DİYK'nin başörtüsü kararının ve karardaki değerlendirmelerin bu anlamda İmam Hatip okullarıyla sınırlı tutulmasının toplumsal dinî beklentileri bütüncül olarak karşılamış olmadığı değerlendirilebilir. Diğer taraftan konunun DİYK gündemine gelmesinin MEB'nin talebi üzerine ve DİB'den dinî hükmü sorulan belli bir konunun –İmam Hatip okullarındaki kız öğrencilerin başörtüsü- dinî bakımdan açıklanması gibi bir görevin gereği olması, DİYK açısından, diğer öğretim kademeleri ya da kamudaki başörtüsü kullanımına dair bir değerlendirmeye imkan vermediği anlaşılmaktadır.[69]

2.3.1. Din İşleri Yüksek Kurulunun Başörtüsü Kararı

Başkanlığın okullarda başörtüsünün kullanılıp kullanılmamasına ilişkin Devlet Bakanlığı adına ortaya koyduğu mütalaası DİYK'nin 30 Aralık 1980 tarihli toplantısındaki -77 numaralı- karara dayanmaktadır. Kararda konununun "dinî, hukukî ve diğer yönlerden incelendiği" ifadesinde belirtildiği gibi başörtüsü serbestiyetinin dayanaklarını dinî ve seküler kaynaklara dayandıran kapsamlı bir yorumlama yapılmış olması dönemin koşullarında meselenin dinî, toplumsal ve siyaseten taşıdığı önemle ilgilidir. Dinî bir gereklilik olarak başörtüsü öncelikle İslam'ın ana referansları olan ayet ve hadislere dayandırılarak açıklanmaktadır. Bir

---

ilkeleri" tabirinin başörtüsünü de içine aldığının söylenmesi üzerine, yeminine bağlı kalamayacağı için işinden vazgeçmeyi göze almak zorunda kaldığını anlatmaktadır (Bütün Yönleriyle Başörtüsü Sorunu, 1998: 212-214).

[69] Bu noktada DİB, devlet makamlarının talep ya da emrine bağlı olmayan, genel ve dinî kamuoyunu bilgilendirici bir girişimle başörtüsü konusunu ele alan bir karar alma yoluna gidemez miydi sorusu akla gelmektedir. Başörtüsü sorununun aşılmasında fetva makamına başvurulması fikri çok sonraları askeri yönetimin resmî iktidarı sona erdikten sonra aynı konunun kamuoyu gündemindeki yerinin yükseldiği 1987 yılında bir siyasetçi tarafından ortaya atılmıştır. Diyanetin fetvasına başvurma teklifi, yasağın kaldırılması için iktidardaki Anavatan Partisi'nden beklentilerin yükseldiği ve Cumhurbaşkanı ile siyasi iktidar arasındaki görüş ayrılığının açık biçimde görüldüğü günlerde başörtülü öğrencilerden ve partinin Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Keçeciler'den gelmiştir. Keçeciler, "Dinî bir konuda Diyanet'in karar vermesi ve onun verdiği karara uyulması bana mantıklı gibi geliyor" demektedir (Milliyet 04-05/08/1987: 8; Bütün Yönleriyle Başörtüsü Meselesi, 1998: 96). DİB'nin başörtüsüyle ilgili aldığı iki karardan biri anılan 30 Aralık 1980 tarih ve 77 numaralı diğeri de 3 Şubat 1993 tarih ve 6 numaralı DİYK kararlardır. Gerek doğrudan siyasi iktidarın girişimlerinin konunun DİB'nin gündemine gelmesinin asıl nedenini teşkil etmesi; gerekse meselenin dinî ve bunun yanı sıra yasal, toplumsal ve rejimin temel değerleri eksenli bir değerlendirmesine gidilmiş olması 1980 kararını diğer karardan farklı kılmaktadır. 1993'deki kararda kamuoyunda konuyla ilgili sorulan sorular üzerine başörtüsünün dinî bir emir/gereklilik olduğunun delilleri ayet ve hadislerden yola çıkılarak gösterilmektedir.

sonraki atıf laikliğedir. Kararın bu kısmı öncelikle Türkiye'deki rejimin laik niteliğini hatırlatması ve bununla birlikte laikliğin birey hak ve özgürlükleri biçiminde yapılan tanımlamasının benimsenmesi bakımından önemlidir. Şöyle denilmektedir: "2-İnsan haklarına saygılı ve demokratik rejimle yönetilen ülkelerde, yönetimin en önemli ilkelerinden biri de laiklik ilkesidir. Laiklik devletimizin de en temel ilkelerinden biridir. Bu ilkenin tabiî sonucu ise, devlet yönetiminde din kurallarına uyma zorunluluğunun olmamasıdır. Bunun yanında, devletin de kişilerin dinî inanç ve kanaatlerine saygılı olması, bunları baskı altına almaması, devletçe fertlere tam bir din ve vicdan hürriyeti tanınmış olması da laikliğin tabiî bir sonucudur."

Türkiye'nin de imza koyduğu İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile 1961 Anayasası'nın din ve vicdan hürriyetini garanti altına alan 19. Maddesi de bu bağlamda zikredilmektedir. Dinin vicdani bir kanaat ya da kalbi bir inanç olmakla kalmayan pratiğe ve günlük yaşama dönük gereklilikleri olduğu belirtilerek kadın örtünmesinin kamu düzenine, genel ahlaka ve kanunlara aykırılık gibi bir duruma yol açmayacağı belirtilmektedir. Demokrasi ve laiklik dinsel kaynaklı giyim tercihlerini garanti eden sistemlerdir: "Nitekim, hürriyetçi demokrasi ile idare edilen ve lâiklik ilkesini kâmil manada uygulayan bütün ülkelerde, kişi hak ve hürriyetleri bu şekilde anlaşılmakta, ister dinî, ister estetik isterse başka amaçlarla olsun kişilerin giyinişlerine, kılık ve kıyafetlerine hiç bir sınırlama getirilmemekte ve bu konuda her hangi bir müdahale düşünülmemektedir. Hatta bu ülkelerde bir takım dinî okulların ve cemaatlerin, kendi inançlarının gereği sayarak giydikleri, toplumun genellikle benimsediği kıyafetten çok farklı olan özel kıyafetleri de hiç bir şekilde yadırganmamakta, hatta saygı görmektedir".

Örtünmenin Atatürk ilkelerine aykırılığı iddiası ise yine Atatürk'e dayandırılarak reddedilmektedir: "6-Milli Eğitim Bakanlığı yazısında kadınların örtülü kıyafetlerinin 'Atatürk ilkelerine tamamen aykırı' olduğu ifade edilmekte ise de, genel ahlaka ve kurallara aykırı olmayan her türlü kıyafetin Atatürk devrim ve ilkelerine aykırılığı söz konusu değildir. Nitekim bizzat Atatürk 'Eğer kadınlarımız Şer'in tavsiye ve dinin emrettiği bir kıyafetle, faziletin icabettiği tavru hareketle

içimizde bulunur, milletin ilim, san'at, ictimaiyyat hareketlerine iştirak ederse, bu hali, emin olunuz, milletin en mutaassıbı dahi takdirden men'-i nefs edemez.' demiştir. "Unutulmamalıdır ki, örtünmek dinin bir emridir ve Atatürk dinimizin en son ve mükemmel din olduğunu çeşitli vesilelerle bir çok defalar ifade etmiştir." denilmektedir.

Dinin emirlerinin öğretildiği İmam Hatip okulları ve Kur'an kurslarında, verilen eğitimin zıddına olacak biçimde öğrencilerin başlarının açılmaya zorlanmasının ortaya çıkaracağı çelişkili durum; öğrencilere yönelik baskının yaratacağı reaksiyon ve bunun yol açacağı toplumsal problemler, devletle millet ilişkisine vereceği hasar gibi olumsuz neticeler de yasakçı yaklaşım ve meşruiyet problemine dair başvurulan argümanlar arasında yer almaktadır. Sonuç ifadesinde söz konusu yönetmelikle ilgili olarak şöyle denilmektedir: "Belirtilen sebeplerle, İmam-Hatip Liseleri'nin Yönetmeliğinde, dinimizin Müslüman kadınların örtünmesiyle ilgili hükümlerine aykırı, Anayasamızın tanıdığı, kişinin temel hak ve hürriyetlerini zedeleyici ve sözü edilen okulların yönetim, eğitim ve öğretim faaliyetlerini olumsuz yönde etkileyici nitelikte hükümlerin yer almasının uygun olmayacağı mütalaa olunmuştur."

Başörtüsü ile ilgili bu döneme ait bir belge de, hazırlanmasında Başkanlığın resmî onay ya da emrinin olup olmadığı açık olmamakla birlikte DİB'nin konuyla ilgili yaklaşımıyla örtüşen Kemal Güran'a ait *Başörtüsü* adlı çalışmadır. Üzerinde yayın tarihi bulunmayan eser küçük hacmiyle -61 sayfa- bir risale formu taşımaktadır. Eserde okullarda başörtüsü kullanımına dair yönetmeliğin onaylandığı Bakanlar Kurulu kararına atıf yapılıyor olması, yazım tarihinin karar tarihi olan 7 Aralık 1981 sonrasına ait olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda DİYK'nin aldığı karara da imza atan Yüksek Kurul üyelerinden olan Kemal Güran, o tarihlerde DİYK üyeliğinden emekli ve TDV Mütevelli Heyeti Başkanı olarak görev yapmaktadır. Başörtüsü yasağının İmam Hatip okulları boyutuyla ele alınması; konuyla ilgili temel tez; açıklama biçim ve argümanları açısından Yüksek Kurul kararıyla benzerliği iki metni birbirinin devamı gibi görmeye imkan vermektedir.

Çalışmada başörtüsü yasağı, dinî emirler açısından yapılan değerlendirmeden önce Atatürk ilkeleri, hukuk ve laiklik temelinde ele alınmakta ve anılan kaynaklar açısından geçerlilik taşımadığı ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Gerek Atatürk'ün kendi sözlerinin hiçbir yerinde doğrudan telaffuz edilmemiş olması, gerekse devrim kanunları içindeki kılık kıyafetle ilgili olanlarda kadınların başörtüsüne dair bir hükmün bulunmaması yönetmeliğin atıfta bulunduğu Atatürk'e bağlanan normlar açısından yasağı temelsiz kılmaktadır. Cumhuriyet döneminde resmî olarak ilk defa uygulanan başörtüsü yasağının milletin çoğunluğunu hayal kırıklığına uğrattığı belirtilmektedir (Güran, ty: 35).

Anayasa profesörü olan ve laiklik görüşü Anglosakson dünyadaki uygulamaya yakın olan Ali Fuat Başgil'e atıfla din ve devletin birbirinin işlerine karışmaması olarak tanımlanan laikliğin, anılan olay örneğinde devletin ihlaline uğradığı belirtilmektedir. Öyleki devlet, din işleriyle ilgili bir konuda kendine yetki çıkarmakla laikliğe aykırı davranmıştır. Eserde laikliğin çerçevesi çizilerek, başörtüsü konusunda DİB'nin ve onu temsilen DİYK'nin kararının idarenin alacağı kararda esas kabul edilmesi gereği şöyle anlatılmaktadır: "Taraflardan biri olarak din devlete müdahale etmezken, diğer taraf olan devlet dine hiçbir sınır tanımadan müdahale eder ve mesela başörtüsünün nerede kulanılıp nerede çıkarılacağına karar verme yetkisini kendinde görürse, bu uygulamanın adı laiklik olmaz. Buna devlete bağlı din sistemi denir ki, bu sistemde din konusunda söz hakkı da devletin elindedir. Nitekim bu başörtüsü konusunda, Diyanet İşleri Başkanlığı din adına söylenmesi gerekeni söylediği halde, Milli Eğitim Bakanlığının hazırladığı yönetmelikte, laiklik unutularak veya tek taraflı yorumlanarak, kanunen din adına fetva yetkisini haiz Anayasal kuruluşun görüşüne itibar edilmemiştir" (Güran, ty: 40-41). Bu açıklamanın hemen ardından bir tashihe gidilerek, itiraz edilen şeyin "dinin emri olduğu halde yönetmelikte başörtüsü kullanma mecburiyetinin getirilmemiş olması değil; aksine inandığı dinin emrini yerine getirmek isteyene zorla başının açtırılmak" istenmesi olduğu belirtilerek bir önceki açıklamaya yönelik olası bir yanlış anlama, meselenin dinî özgürlük boyutuna vurgu yapılarak giderilmeye çalışılmaktadır (Güran, ty: 42). Oysa başını örtme mecburiyetini savunmanın, başını örtme özgürlüğünden yana olmanın karşıt tutumlarından biri olduğu dikkate alınırsa

açıklamanın tam bir dinî özgürlük temelinden hareket etmediği anlaşılmaktadır. Zira başını açma mecburiyetine itiraz edilirken, istenen şeyin başörtüsü takma mecburiyeti olmadığı söylenerek tersi yönde bir yasakçılıktan hareket edildiği görülmektedir.

Burada benimsenen yaklaşım biçiminin laiklik ilkesi açısından en dikkat çekici yanı DİB'nin bir kamu idaresi kurumu olduğu ve hukuken tanımlanmış görev çerçevesi gözardı edilerek birbirinin muadili iki ayrı kategori olarak kabul edilen din ve devlet ilişkisinde din hanesini DİB'nin temsil ediyor olduğu gibi bir yaklaşımın benimsenmekte olmasıdır. Bu önkabulün sonucu, başörtüsü fetvası örneğinde dinî meselelerle ilgili dinî hükümleri açıklayan fetva müessesesinin ve bu görevi üstlenen DİYK'nin din hakkındaki soruları cevaplandırma yetkisiyle sınırlı kalmayarak; verdiği kararların kamu yaşamını ve idareyi ilgilendiren süreçlerde de temel ittihaz edilmesi beklenilmektedir.

Anılan yaklaşımı ortaya çıkaran faktörlerden biri, Milli Eğitim Bakanlığının sadece başörtüsü kullananların oranıyla sınırlı olmayacak biçimde Müslüman toplumu geneli itibariyle ilgilendirecek ve etkileyecek bir konuda karar vermeden önce, İmam Hatip okullarında başörtüsü kullanımının dinî değerlendirmesini Devlet Bakanlığı aracılığıyla DİB'ye sormuş olmasıdır. Güran'a göre fetva yetkisini haiz tek resmî kurum olması ve idarenin konunun uzmanı olarak DİYK'ye başvurmuş olması, alınacak kararda DİYK'nin verdiği karara bağlı kalınmasının koşullarını oluşturmaktadır. Okullarda başörtüsü kullanımıyla ilgili kamuyoundaki farklı yaklaşımlara itibar edilmemesi gerektiğini belirten Güran'a göre MEB fertlerin subjektif görüşlerine göre değil, kanunun görevli ve yetkili kıldığı organların görüşlerine göre hareket etmelidir. 633 Sayılı kanunun 5/c maddesine göre DİB'nin görevlerinden olan "Din ile ilgili soruların cevaplarını hazırlamak" görevi DİYK'ye aittir. Yüksek Kurul, kararını MEB'ye bildirdiği halde Bakanlık, uygulamayı hukukî ve ilmî bakımdan dayanaktan yoksun bulunan "Atatürk ilkelerine aykırılık" kanaatine göre yapmıştır (Güran, ty: 54).

MEB'nin başörtüsünün dinî hükmünü sorduktan sonra Başkanlığın DİYK yoluyla belirttiği görüşünü dikkate almayan/onun tersi yönde bir düzenlemeye gitmiş

olması idare hukuku açısından hatalı görülmekte; şu sorular öncülüğünde meselenin değerlendirmesi yapılmaktadır. "İdare, değil uymaya fakat almaya bile mecbur bulunmadığı bir idari mütalaayı gene de isteyip alırsa, ona uymaya mecbur mudur? Eğer mecbur değilse bu hususta yerine getirilmesi gereken başka mecburiyeti var mıdır?" Bu soruların cevabı olarak, Türkiye'nin de içinde bulunduğu Kara Avrupası idare hukuku ilkelerine göre MEB'nin istediği mütalaaya uymamasının ancak o mütalaayı "çürütecek" bir "gerekçenin" varlığı şartına bağlı olduğu; oysa MEB'nin, Yüksek Kurulun kararını "kemaliyle" çürütemediği belirtilmektedir (Güran, ty: 57).

Hem DİYK kararında hem de Kemal Güran'ın çalışmasında işlenen başörtüsü yasağının kabul edilemez oluşu tezinin açıklaması, dinî emirlerin yanı sıra Cumhuriyet/Atatürk ilkeleri, laiklik, yasal sınırlar ve toplum-devlet barışı zaviyesinden yapılmaktadır. Bu yönüyle sözü edilen iki metin de kendini yasağın karşısında konumlandırarak, düzenlemenin hareket ettiği ilkelerle çatıştığını/çeliştiğini göstermeye çalışmaktadır. Güran'ın çalışmasında resmî fetva selahiyetine dikkat çekilerek DİB'nin devletteki otoritesine vurgu yapılmaktadır.

2.3.2. Başörtüsü Konusunun Siyasi Önemi

Başörtüsü meselesinin DİB-ara rejim ilişkileri açısından ortaya çıkardığı sorunlardan biri iktidarın alacağı bir karara kendisinden görüş sorma yoluyla DİB'yi dahil etmesi durumudur. Bürokratik bir organdan teknik anlamda destek alma anlamında benzer durum, kamu idaresi sistemi içindeki diğer bürokratik kurumlar için de geçerli olmakla birlikte dinî bir meselede resmî din kurumunun görüşü teknik bir görevi ifa etmenin dışında iktidar açısından meşruiyet sağlayıcı yönüyle değer kazanmaktadır. Bilhassa başörtüsü gibi mezhebî, kültürel, etnik, siyasi vs. çeşitliliği içinde Müslüman toplumun hemen tüm bağlılarını etkileyecek ve ilgilendirecek bir yaygınlık ve simgesel anlam ağırlığına sahip olan bir konuda alınacak bir karar ya da uygulamada dinî geçerliliğin temini daha yüksek bir önem taşımaktadır. Nitekim Yüksek Kurul kararının istenen yönde çıkarılamaması nedeniyle hükümet temsilcilerinin konuyu çeşitli platformlara taşıyarak, meseleye farklı bir dinî çözümleme getirme çabası siyaseten daha muteber bir dinî hüküm arayışının devam ettiğini göstermektedir.

Yüksek Kurulun başörtüsü kararından yaklaşık bir yılı aşkın bir süre sonra MGK Tayyar Altıkulaç'ın da çağrıldığı, MGK üyeleri, asker-sivil bürokratlar ve akademisyenlerin katıldığı, başörtüsünün konuşulduğu bir toplantı gerçekleştirmiştir (19/01/1982). Toplantıdaki tabloya bakılınca Yüksek Kurul kararının, Devlet Başkanlığının görüşü ile –K. Evren toplantıda anılan Yüksek Kurulun kararı hakkında 'talihsiz bir karar' ifadesini sarf etmiştir- aynı hatta olmadığı açıktır. Toplantıya çağrılan akademisyenlerden Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Beyza Bilgin'in görüşüne göre de başörtüsü farz değil bir tavsiye olarak değerlendirilmelidir.[70]Aynı platformda Başbakan Bülent Ulusu'nun kararın yeniden müzakere edilmesi talebi doğrultusunda Yüksek Kurul aynı gündemle yeniden toplanmıştır. Ancak sonuç değişmemiş, önceki karar aynen kabul edilmiştir (Altıkulaç 2011-II: 640-641).

Anılan yönetmeliğin Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam'ın öncülüğünde belirlenen yönde yeniden düzenlenmesi teşebbüsü, K. Evren'in onayıyla hayata geçirilmiştir. 1980 yılının son günlerinde[71] Sağlam'ın başörtüsüne müsade edilip edilmemesi hususundaki sorusu üzerine K. Evren "Kur'an dersleri sırasında örtmelerine birşey diyemeyeceğimizi, ancak sair derslerde ve okul içerisinde buna müsaade edilmemesi gerektiğini" bildirdiğini söylemektedir (Evren 1991-II: 479).[72]

[70] Bilgin'in kadınla ilgili tartışmalı konular ve başörtüsü hakkındaki görüşleri için bk. Bilgin, 2001. Bilgin burada DİYK'nin 1993 yılındaki başörtüsü kararını yüzyıllar öncesinin imamlarının görüşlerine bağlı kalmak ve İslam âlimlerinin bu konudaki en dar anlamlı rivayetlerini kaynak vermekle eleştirmektedir (sayfa 46-47).

[71] Evren, anılarında hadisenin tarihini 1981 sonu diye vermektedir. Ancak adı geçen yönetmelikte değişiklikle ilgili ilk girişimin 1980 yılı sonlarına rastladığı, 1981 Temmuz ayında ise Bakanlar Kurulu kararının alındığı düşünülürse Evren'in sözünü ettiği diyaloğun 1980 yılının sonlarında gerçekleşmiş olması muhtemel görünmektedir.

[72] Evren'in kişisel din anlayışı içinde – bu anlayış bağlamında belli bir tutarlılığı bulunan- başörtüsünün yeri kendi kaleminden şu ifadelerinde daha gönünür hale gelmektedir: "Kız ve kadın başını örtse ne olacak, örtmese ne olacak? Örterse müslüman, örtmezse kafir mi olacak? Örterse kalbi temiz mi olacak? Örtünme o kişinin içindeki fitne ve fesadı ortadan kaldıracak mı? Allah'ın emir imiş. Eğer Kur'an-ı Kerim'deki bütün ayetleri emir olarak kabul etsek, o takdirde bu asırda hırsızlık yapanın elini mi keseceğiz? Zina yapan kadına meydanlarda herkesin gözü önünde 100 sopa mı vuracağız? Yine Kur'an'da yazıyor diye köle besleyip, gereğinde azad mı edeceğiz? Cariye bulundurup mecbur kaldığımızda onunla mı evleneceğiz? Kur'an'da yeri var diye, erkekler isterse dört bayanla evlilik mi yapacak?" (Evren 1991-IV: 473). M. Sait Yazıcıoğlu'nun, Diyanet İşleri Başkanlığı görevinden (1987-1992) önceki tarihlere rast gelen bir tarihte Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesindeki hocalığı sırasında Evren'in ziyaretinden aktardığı anekdot Devlet Başkanı'nın başörtüsü meselesindeki tutumuna dair bir çok örnek hadiseden biri olarak verilebilir. Dönemin YÖK Başkanı İhsan Doğramacı ile birlikte yaptıkları ziyarette sınıfları dolaşan Evren, Yazıcıoğlu'na göre adeta "başörtülü avına" çıkmıştı (Yazıcıoğlu, 2013: 97-99). K. Evren'in din anlayışını açıklayan

K. Evren'in başörtülü eğitime yönelik devam eden olumsuz yaklaşımı, okullara ve devlet dairelerine yönelik düzenlemeleri Evren'in başörtüsüne dair yaklaşım ve görüşlerinin devlet nezdinde uygulamaya geçirilmiş resmî biçimleri olarak görmeye imkan vermektedir. K. Evren'in yönetmeliğin yeniden düzenlendiği günlerde bazı direnmelere rağmen "konu kapanıp gitti" demesine (Evren 1991-II: 479) rağmen konu aslında kapanmamış fakat farklı boyutuyla uzun vadeli başörtüsü gündeminin başlangıcı oluşturmuştur. 1982'de yayımlanan genelgeden sonra YÖK'nin 10/05/1984'de aldığı karardaki ifadeyle öğrencilere "modern bir şekilde türban" kullanabilme olanağı tanınarak yasak esnetilse de 08/01/1987'de Yüksek Öğretim Kurumları Öğrenci Disiplin Yönetmeliği'ne eklenen bir fıkra ile türban ya da başörtüsü "çağdaş kıyafet ve görünüm dışındaki kıyafet" tarifi içinde değerlendirilerek yasak kapsamı yeniden genişletilmiştir (Okdemir, 2005: 130-131). Yasağın devam ettirilmesinin benimsendiği 8 Ocak 1987'deki YÖK rektörler toplantısından[73] sonra uygulamanın üniversitelere bırakılması, üniversite, hatta bölüm ve fakülte bazında tam denetim ya da serbestiyet tanınması şeklindeki farklı uygulamaları ortaya çıkarmıştır (Özdalga, 1998: 64).

Bu arada başın belli bir biçimde bağlanma şeklini ifade eden ve yönetmeliğe de giren türban, K. Evren'in başörtüsü yerine önerdiği örtü biçimidir. Başörtülü öğrencilerin başörtüsü yasağının ardından okullarına gidememelerine üzüldüğünü ve YÖK Başkanı İhsan Doğramacı ile görüştüğünü söyleyen Evren, Mehmet

---

Haftaya Bakış Dergisinde Cumhurbaşkanlığı Basın Müşaviri Ali Baransel'in ifadeleriyle Cumhurbaşkanı'nın görüşü şöyle anlatılmaktadır: "Sayın Cumhurbaşkanımız dinimizi, temelinde aklın ve bilimin gerçekleri yatan, bütün insanları kardeş sayan, fitneyi fesadı yasaklayıp her davranışa karşı vicdan sorumluluğu ilkesini getiren ve geliştiren, önümüze çıkacak bunalımların atlatılmasına yetecek kadar birleştirici, bütünleştirici, değerlerle bezenmiş sevgi dolu yüce bir din olarak tanımlamaktadır.
Sayın Cumhurbaşkanımız, aydın bir din adamının oğludur. Aile içerisinde de bu havada yetişmişlerdir. Kendilerinin din bilgileri köklüdür. Ve inançları sağlamdır. Dinin Allah ile kul arasında olduğu görüşündedirler. Dinin gösterilere dönüşmesinin doğru olmadığı düşüncesindedirler. Kendileri Suudi Arabistan ziyaretleri sırasında Mekke'de umre yapmışlar, ancak bunun TRT ve basına yansımasını arzu etmemişlerdir. Bütün konuşmalarında dinin gereklerini yerine getirmede herkesin özgür olduğunu belirten Sayın Cumhurbaşkanımız, laiklik konusunda ise son derece duyarlıdırlar ve bu duyarlılığın herkes tarafından gösterilmesini istemektedirler" (Haftaya Bakış, 7-13 Aralık 1986, Sayı 8, s. 9)

[73] Yasağa yönelik toplumsal muhalefetin daha da görünürleştiği bir ortamda yasağın kaldırılması kararının beklendiği Adana'da yapılacak YÖK Rektörler toplantısı öncesinde bazı basın yayın organlarında irtica ve başörtüsü konusunu işleyen laiklik endişeli haberlerin sıklığı dikkat çekicidir. Basındaki anılan biçimde haber ve yorumlara örnek olarak bk. 4-5 Ocak 1987 tarihli Milliyet Gazetesi ve aynı gazetenin eki olan Haftaya Bakış -7-13 Aralık 1986- Dergisi.

Keçeciler'in eşinin örtünme modelini önererek, - "böyle bir şey bağlasalar ne olur" dediğini –bu konuda direktif vermediği vurgusuyla- belirtmektedir. Doğramacının ifadesiyle bu "Fransa'da türban [denilen], bone gibi" birşeydi (Arpaguş, 2016: 32; https://m.bianet.org/bianet/siyaset/107522-1968-de-basortusu-ilk-fakulte-isgali-80-lerde-turban-ve-kenan-evren) 10/12/1988'de YÖK kanununa eklenen bir maddeyle getirilen dinî inanç sebebiyle başörtüsü ve türban kullanabilme serbestisinin Kenan Evren'in başvurusu ile Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesi (Okdemir, 2005: 120) yasağın devamında Evren'in yaklaşım ve katkılarının ne denli önem taşıdığını göstermektedir.[74] Özdalga'nın deyimiyle laisistlerin cephesinde yer alan Evren bu çatışmalı sürecin önde gelen simasıydı (Özdalga, 1998: 63-64). Evren'in Devlet Başkanlığı altındaki katı devlet tutumunun üniversitelerdeki yansıması yasağın uygulandığı yıllarda direnişle eşdeğer bir dinsel yönelim temsiline dönüşebilmiş, genel toplumda yarattığı reaksiyon ise iktidar-toplum ilişkileri açısından gerilimli bir alanın açılmasına yol açmıştır.

[74] Mahkeme, başörtüsü kararında "dinin devlet işlerinde egemen ve etkili olmaması" şeklindeki laiklik yorumunu benimsemektedir. Başörtüsüyle ilgili yasal düzenlemede dinsel inanç gerekçesine yollama yapılmış olması mahkemenin kanunu iptal nedenlerinden birini oluşturmaktadır (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2012: 96). "Dinsel olsun olmasın, çağdaşlığa aykırı, devrim yasalarının öngördüğü düzenlemeyle çelişen giysiler uygun karşılanamaz" denilen karar, Gözaydın'a göre özgürlükleri ihlal edici niteliktedir. Mahkemenin yaptığı laiklik yorumu devletin denetim ve gözetim hakkının sınırlarının bireylerin inanç temelli tercihlerini kapsar niteliğini göstermektedir. Karara göre laiklik "din-devlet işleri ayrılığı biçiminde daraltılamaz…uygarlık, çağdaşlık ve özgürlük ortamıdır. Devlete dinsel konularda denetim ve gözetim hakkı tanınması, din ve vicdan özgürlüğünün, demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı bir sınırlama sayılamaz" denilmektedir (Gözaydın, 2009: 257-258).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI VE RESMİ DİNSELLEŞME

3.1. Kürsü ve Siyaset

3.1.1. Diyanet İşleri Başkanlığı Gözünden Müdahale: Tahkim ve Yeniden Kuruluş

Başta MGK Başkanı Kenan Evren olmak üzere 12 Eylül yönetiminin müdahaleyi temellendirirken en çok öncesindeki toplumsal duruma ve siyasi çıkmazların yol açtığı yozlaşmaya odaklanan açıklamalarının DİB açısından karşılığı bulunmaktadır. Başkan Tayyar Altıkulaç'ın sözlerine ve DİB yönetiminin görüşlerinin yansıdığı Diyanet Gazetesi'ndeki haber ve yazılara dayanarak öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, müdahalenin gerekliliği konusunda herhangi bir şüphe bulunmamaktadır. Askerin yönetime el koyması öncelikle güvenlik endişelerinin izalesi anlamında okunmakta ve açık desteği aşan bir coşkuyla karşılanmaktadır.

Bozulan idare ve millî bütünlüğü telafi edecek gücün kimliğine Diyanet Gazetesi'nde müdahaleden önceki bir tarihte üstü kapalı biçimde işaret edilmektedir. DİG'nin siyasi ve toplumsal konuları sıklıkla irdeleyen başyazarı Hamdi Mert'in kaleminden *Anarşi Can Almaya Devam Ediyor* başlıklı yazıda, kaynağında inançsızlık, maddecilik vs.'nin yattığı anarşinin durdurulmasında demokrasiyle güvenlik arasındaki denge ve devlete düşen görevlerle ilgili şöyle denilmektedir: " Demokrasi filizi henüz güçlenmemiş her devletin yaptığı gibi filizi kurutmayacak ciddi tedbirler gecikmeden alınmalıdır…İster yumuşak ister çelik eldiven giysin, devlet kudretli yumruğunu ihanet ve gaflet çetelerinin üzerinden ırak tutmamalıdır." Ayrıca milletin "daha ne güne duruyorsunuz" sorusunu sorduğu günün anarşinin açtığı zararlar açısından geç olacağı söylenmektedir (DİG 15 Şubat 1980: 8,9-14). Müdahalenin ilk yıldönümünde çıkan yazılardan Turgut Gür imzalı, *12 Eylül: Güvenlik (Emniyet*) adlı yazıda, müdahalenin güvenliği temin eden yönüne odaklanılmaktadır. 12 Eylül her şeyden önce topluma malolan ümitsizlik ve çaresizlik hissinin yükseldiği bir dönemde Türk ordusunun emir komuta zinciri içinde vazifeye talip olması demekti. Öyleki "bu düşünceyi paylaşmayan yoktu".

Ordu devlet, vatan ve milletin içinde bulunduğu manzaraya karşılık adeta zorunlu bir vazife olarak buna "dur demek için" harekete geçmişti. Geçen 12 aylık çalışmaların orduyu mahçup etmediği belirtildikten sonra yazı, orduya ve onunla bütünleşen millete dua ile tamamlanmaktadır: "…yeni düzenleme gayretleri içinde azimle, sebatla dirayetle vazife yapan Ordumuza ve ona bağrını açan milletimize hayırlı başarılar, mesut ve bahtiyar istikballer dilemekteyiz" (DİG 1-15 Eylül 1981: 19). Tayyar Altıkulaç'ın yıllar sonra kaleme aldığı anılarında 12 Eylül'le ilgili değerlendirmeleri, müdahalenin toplum katındaki meşruiyeti ve hüsnü kabulüne dair o günlerdeki yorumun yıllar sonra da korunduğunu göstermektedir: "1980 harekatını gerçekleştiren komutanları bu halk seviyor. Çünkü bu hareket öncesi günlerde ben de… nereden geleceğini bilmediğim bir kurşun hedefi olmak endişesini yaşıyordum" (Altıkulaç 2011-II: 647).

K. Evren'in Konya, Adana, İçel, Kahramanmaraş ve Gaziantep illerine yaptığı gezileri haberleştiren Şubat 1981'deki DİG'de artık, "meşruluğu üzerinde tartışma [olmayan] 12 Eylül onarma harekatının" geleceğe dönük kalıcı düzenlemelerine dair beklentiler paylaşılmakta ve gelinen durum "ümit verici" olarak görülmektedir. *Evren'in Konuşmaları İle Ortaya Çıkan Gerçek* başlığı altındaki yazısında A. Hamdi Gazioğlu, K. Evren'in portresinin alışılmış soğuk ve halkla mesafeli asker resminden uzak hatlarını ortaya koyarken, Onun "Türk karakterinin mahsulü olan [sözlerinde] 'Garaz-İvaz' yoktu. Sözlerinin siyasi polemik konusu yapılabileceği şeklinde bir endişe de yoktu" demekte; insanların onu dinlemek için yağmur altında bekleşmesi "karşılıklı gönül alış verişinin alışılmamış tezahürü…ve büyük Türk milletinin, büyüklüğünü noktalayan 'Devlet Sevgisi'nin' tabii sonucu" ifadelerini kullanmaktadır. Batı Trakyalı bir Türk'ten aktarılan müdahale öncesi döneme ait ifadeler "halkın gönlündeki" 12 Eylül'e tercümanlık etmekteydi. "Genelkurmay Başkanımıza söyleyiniz… Devleti yıkmak isteyenlere karşı şöyle bir görünüversin artık." K. Evren'in "Cumhuriyet'i Atatürk'ü Türk milletine bağışlayan Tanrı lütfuna" dayandırması, "Sezar'ın hakkını 'Sezar'a, isa'nın hakkını İsa'ya' tarihi sözünü imaje eden…mümin bir insanın ifadeleriydi ve kabul edelim ki sıradan sözler değildi" şeklinde yorumlanmaktadır. Burada söz Cumhuriyet tarihindeki din konusundaki yanlış uygulamaların kaynağı olarak çarpık Atatürk algılarına bağlanmakta ve eğer

Atatürk'e dinî makamlar ya da bunun anti tezi görüşler yakıştırılmasaydı "devlet millet bütünleşmesi sağlanmış olur, okullarımız iki tip, üç tip insan yetiştirmez; Türk çocukları askerini arkadan vurur bir inanç kargaşasına düşmezdi" denilmektedir (DİG 15 Şubat 1981: 9-10).

Mustafa Ateş imzalı *Konya'dan Malatya'ya Kıbrıs Fatihini Uğurlarken* başlıklı yazı, hem 12 Eylül'de gerçekleşen müdahale karşısında açık bir coşkunluk taşımakta hem de ordunun Cumhuriyet döneminde ülkenin askerlik dışındaki rollerine dair genel bir değerlendirme yapmaktadır.

> "Ordu, dün olduğu gibi bugün de milletlerin kaderine el koyan zabt-u rabt-u teshir gücüdür…Şu halde Türk Ordusu, Türk Milletinin abide kuruluşlarından biridir. Garplı güzüyle Türk Ordusu Türk'ün normal devletidir…Türkiye'de ordu, milletin dışında teşekkül etmiş bir güç, bir organizasyon değildir. O, milletimizin kendisi olduğu ve milletin özüyle ayniliği teslim edildiği için onun tarafından yapılan her müdahaleye milletimiz tam bir teslimiyetle başeğmiştir…Hele Cumhuriyet ordusu ihtiraslara kapılmadığı ve silahını ittihatçı subaylar gibi siyasi diktatörlük uğruna kana bulamadığı için milletin tümünden tasvip görmüştür…Zaman zaman vuk'u bulan askeri müdahaleler azgelişmiş ülkelerdekine benzer kalıplara uygun gelebilir. Bu hiçbir zaman Türkiye'de bir zümre hakimiyyeti veya sınıf diktatörlüğünün bekçiliğini yapma şeklinde tezahür etmemiştir. En güçlü bir organizasyon olarak zaman zaman marksist mücadelenin karşısında yer almış olması onun tarihi misyonunun icabıdır…Türk milleti onu her gelişinde minnet ve şükranla bağrına basmış, gayr-i memnunlara rağmen ona, kendi ayniliği perspektivinden bakmıştır…Dün olduğu gibi dünya bizi ve bizim ibdâ ettiğimiz kültür ve medeniyeti Ordu mesajıyla tanımaktadır. Tarihin hafızasında Türk-İslam sentezi hep bu mesajla nakşedilmiştir…Türk Ordusu, vatanın bütünlüğü ve milletin bölünmezliğini nasıl müdafaa mecburiyetinde ise, vatanın harim-i ismetini kundaklamak isteyenlere karşı da aynı mecburiyetiyle bazen kıyam ettiği olmuştur. Çünkü ona göre vatanın maruz kaldığı dış tehlike ile o vatan sathında hayat mücadelesi veren millet evladının bir takım terör odakları tarafından boğazlaşır hale getirilmesinin doğuracağı vahim sonuç arasında fark yoktur. Hatta ikincisi ideolojik telkin ve tesirlerle beslendiği için birinciden çok daha tehlikelidir…Şimdi ordumuz daha da güçlüdür. Daha mesut ve daha müreffeh bir Türkiye için Ordunun huzur ve güven veren himayesi, yarınki güçlü Türkiye'nin teminatıdır" (DİG, Ağustos 1983: 6-7).

Müdahaleyle açılan ara dönemin devlet hayatıyla ilgili girişimleri "tahkim", "onarma", "devletin temellerinin yeniden atılması" vb. ifadelerle tanımlanmaktadır (DİG 15 Şubat 1981: 9-10; DİG 1-15 Ağustos 1981: 31). Müdahalenin kendisiyle ara dönem yönetimi ve ortaya koyduğu icraatlar ayırd edilmesi zor biçimde bir biriyle eşleştirilmekte; müdahalenin meşruiyeti yönetimin meşruiyetine kaynaklık etmektedir. Diyanet kaynaklı metinler bu önkabulle, mevcut ve müstakbel teşrii ve icraî faaliyetlerin din diline yansıyan değerlendirmelerini içermektedir. Müdahalenin yıl dönümünde kapağındaki *Huzur Dolu Bir Yıl Yaşadık* manşetiyle çıkan DİG'de

Hamdi Mert bir yılllık bilançosunda 12 Eylül'ün hayata geçirdiği düzenlemeleri konu alan değerlendirmesinde dönemi "devletin temellerinin yeniden tahkim" edilmesi olarak görmektedir. Bu sayıdaki *İlk Yıldönümünde 12 Eylül'ün Bilançosu* adlı yazı müdahaleyle ilgili olarak, "12 Eylül Harekatı nedir? Köşeli, süslemeli cümlelerle izaha gerek yok. Herkes biliyor ki tarihi ile, milli kültürü ile, içtimai yapısı ile hala sağlam ve büyük Türk Milletine yakışmayan delibozuk gidişe 'Dur!' demek zaruri hale gelmişti.. O yapıldı ve bu gidişten mahzun millet rahat bir nefes aldı" denilmektedir. 12 Eylül'ün ekonomi ve teröre dair idari ve hukuki tedbirleri alarak demokrasiye dönmek kadar "sade" olmayan bir maksadı vardı. Mevzubahis olan sadece sokak kargaşası değil tüm müesseselere sirayet eden bozulmadır. "Mefhumlar anarşisi kafaları oltasına takmış götürüyordu..'Fiten-i Ahir' denilen şey bu olmalıydı". Aynı yazıda icrayı güçlendirmek, idareyi yeniden düzenlemek, üniversite, basın ve sendikaları kendi fonksiyonlarına döndürmek, "başı bozuk eğitimi" temelden ele almak vs. altına girilen "zor mu zor" hedeflerden bazıları olarak sayılmaktadır. Devlet sistemi yeniden şekillenirken özellikle Anayasal anlamda yapılması gerekenlerden biri de icranın güçlendirilmesidir. 1961 Anayasası, kuvvetler ayrılığında "kantarın topuzunu hükümet ve idare aleyhine" bozmuştu. Bunun icra lehine yeniden düzenlenmesi gerekmekteydi. Bununla ilgili olarak "yetkisiz hükümet ne yapabilir? Anarşiyi nasıl önler? İstikrarı nasıl sağlar?" diye sorulmaktadır. Yazıda bir neslin yetiştirilmesindeki kusurlardan; tarih, din ve kültür bilgisinin yokluğundan bahisle Evren ve askeri yönetime işaret edilerek "Bu iflas etmiş nesille 20. Asrın karmaşık medeniyet savaşında bir yere varamayacağımız 12 Eylül'ün şeref ve sorumluluğunu taşıyanlarca teşhis edilmiş bulunuyor" denilmekte, terörün engellenmesine dair tedbir olarak gençlerin milli kültürle yetiştirilmesi, okullara konulan din dersleri ve Milli Güvenlik dersleri çalışmalarına Milli Tarih dersinin de eklenmesi önerilmektedir (DİG 1-15 Eylül 1981: 16-18). *60. Yılında Türkiye'nin Yapısı* adlı yazıda da Anayasa konusunda benzer yaklaşımla 12 Eylül'den sonra teşri-icra-kaza dengesi üzerinde ciddiyetle eğilindiği belirtilmektedir. Cumhuriyetin sosyal, kültürel, siyasi, idari, mali yapısı ve sorunlarının değerlendirildiği yazı "12 Eylül harekatı ile aydınlığa adım atılmıştır" ifadesiyle bitirilmektedir (DİG, Ekim 1983: 17, 31).

Aslında Hamdi Mert imzasıyla, 12 Eylül'ün ilk ayından, Ekim 1980'den itibaren DİG'de çıkan başyazı ve haber-yorumlarda terörün kalıcı biçimde yok edilmesi, ekonominin düzeltilmesi, idarenin güçlendirilmesi, kamu kurumlarının yeniden düzenlenmesi vs. için yapılması gerekenler müteaddit defalar dile getirilmiştir. Eylül 1981'de Danışma Meclisi'nin açılışından sonraki ayın haber-yorumunda Mert, tüm bu konular hakkında "din camiası ve kamuoyunun beklentileri"'nin dile getirilmesinde "kamuoyu oluşması ve Meclise destek olmak açısından yarar" olduğu belirterek, daha önceki yazılarındaki yaklaşımı koruyarak DM'nin üzerinde durması gereken meseleleri ele almaktadır. Meclisin "kalıcı hizmet"/"sadaka-i cariye" tabir edilen yasama faaliyetlerinde sistemin temel problemleri olarak, icranın güçlendirilmesi; idari yapının düzenlenmesi; ekonominin temellerinin yeniden onarılması; terörün önlenmesinde yapılması gerekenler ele alınmakta; dinî meselerse okullara din derslerinin konulması ve din istismarının önlenmesi konularına inhisar edilmektedir. Toplumsal dinî beklentilerin karşılanması, toplumla arasındaki sınırların karşılıklı biçimde korunması için devlete düşen bir yükümlülük olarak görülmekte, devlet-toplum ilişkisinin sıhhati, din istismarının önlenmesi; inanma, öğrenme ve ibadetlerle ilgili taleplerin yerine getirilmesi ile resmî din görevlilerinin imkan ve kadrolarının artırılması gibi koşullara bağlamaktadır (DİG 1-15 Kasım 1981: 2-3, 26).

Aydınlar Ocağı Başkanı Salih Tuğ, DİG'deki Tercüman Gazetesinden iktibas edilen yazısında, din derslerinin zorunluluğuna dair MGK kararının isabetine işaretle devlet-millet-ordu bütünlüğü için çok önemli bir unsurun Milli Eğitime katıldığını belirtmektedir. Eğitimle birlikte sistemin diğer yapılarının sağlam esaslara oturtulması şerefinin "emir komuta zinciri içinde 12 Eylül sonrası MGK iktidarına ait" olduğunu, ülkenin ilmî disiplin altında yeniden toparlandığını ve bu toparlanma ile ülkenin yakın bir gelecekte demokratik bir yapıya kavuşabileceğini söylemektedir (DİG, 1-15 Eylül 1981: 28). 12 Eylül kaleyi içten yıkmaya çalışan düşmanlar karşısında doğacak olan mucizenin müjdecisi olarak görülmektedir. "Son yıllarda ortaya çıkan, idare edenlerle edilenler arasındaki samimi ve sıcak ilişkilerden yepyeni bir TÜRK MUCİZESİ doğacaktır" (DİG, Şubat 1983:11)

Müdahalenin kendisinin yanı sıra aktörleri olan askerler de dinî motifler eşliğinde takdim edilmektedir. Maraş'a kahramanlık madalyasının verilmesinin yıldönümünde kentte Madalya ve Kardeşlik Günü adıyla düzenlenen etkinlik kapsamındaki konuşmasına "Türk kalmaya, Müslüman kalmaya kararlı Türk Maraşlılar. Müslüman Maraşlılar, Kahraman Maraşlılar!" hitabıyla başlayan Altıkulaç, "Allah'a sayısız şükürler olsun ki kahraman Silahlı Kuvvetlerimizin zamanında yaptığı müdahale ile bu günlere kavuştuk. Kardeşliğimizi gölgeleyen kara bulutlar dağıldı, aydınlığa erdik, karşımızdaki insanların, düşmanlarımız değil, mezhep ve meşrepleri ne olursa olsun kardeşlerimiz olduklarını gördük. Bizi bu karanlıklardan aydınlığa çıkaran yüce Allah'a sayısız hamd ve senalar, kahraman ve mümin askerimize minnet ve şükranlar…" ifadelerini kullanmaktadır (DİG, 15 Nisan-1 Mayıs 1981: 16). Aynı sayıda günün önemi ve etkinliklerine dair haber yorumda "barış, kardeşlik, güven, huzur ve aydınlık getiren 12 Eylül'ün düzlüğünde" acı günlerin geride kaldığından söz edilmektedir (DİG, 15 Nisan-1 Mayıs 1981: 17-19). Aynı etkinlik programında o güne mahsus olarak kentin tüm camilerinde okutulan *Birlik ve Kardeşlik* adlı hutbenin askeri müdahaleyle ilgili yorumu, dinî idarenin müdahalenin milli birliği sağlayıcı yönüne dair yargısının minbere taşındığı örneklerden birini oluşturmaktadır. Hutbeye göre 12 Eylül müdahalesi olgunlaşan toplumsal bilincin bir karşılığı/tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. "Vatanın ve milletin kutsal yükünü yüreğinde taşıyan kahraman Türk Silahlı Kuvvetlerimizin emir ve komuta zinciri içerisinde yaptığı 12 EYLÜL harekatı da halkımızın bu isteğinin en açık bir tercümanı olmuştur" (DİG, 15 Nisan-1 Mayıs 1981: 21).

Anarşi Terör ve Bozgunculuk başlıklı hutbede, devlet-iktidar özdeşliği ve halka düşen vazifelere vurgu yapılmaktadır. Terör, bozgunculuk ve anarşi bir iç isyan safhasına ulaşmışken 12 Eylül gelmiştir. Bununla ilgili "Allah'a sonsuz şükürler olsun ki, kahraman ordumuzun gerçekleştirdiği 12 Eylül müdahalesiyle büyük milletimiz bu çirkin ihanetten kurtulmuştur" denilmektedir. Metnin devlet yönetimine itaat etmenin öneminden söz edilen devamında, meşru bir otorite olarak görülen hali hazırdaki askeri iktidara işaret edilmektedir. "Sevgili Peygamberimiz, biz Müslümanlara, toplumu yönetme sorumluluğunu yüklenmiş meşru devlet güçlerine itaat etmeyi emrederdi…Sabırsızlanarak milli otoriteyi temsil eden devlet

güçlerinden, İslam topluluğundan bir karış ayrılanların cahiliye ölümü ile öleceklerini bildirmişti…Fitne zamanlarında devletin meşru güçlerini temsil eden kişilerden südur eden fena hareketler, Allah'a karşı küfür derecesinde bir masiyete dönüşmedikçe onlara itaat edilmesini, onların yanında ve emrinde yer alınmasını istemişti…". Sözü edilen görevin Müslüman toplum açısından hükmü müdahale öncesi duruma gönderme yapılarak "anarşi, terör ve fitne zamanlarında devletin meşru güçleri ve emniyet kuvvetleri yanında yer almak, onlara yardımcı olmak her müslümana 'farz-ı ayn'dır" ifadesiyle verilmektedir (İmam Hatipler, 1981: 160).

Askeri müdahaleye dair anılan örneklerin gösterdiği temel yargı, bir DİYK kararı raporunda da teyid edilmektedir. Mustafa Adnan İnci tarafından kaleme alınan *İslam İktisat Politikası Teori ve Tatbikatı* adlı eserle ilgili incelemede kayda değer hususlar olarak, "baştan sona aşırı sol ve alevilik propagandası yapılması ve Milli Güvenlik Konseyinin 12 Eylül'den sonraki hizmetlerini küçümseyen ifadelerin muvcut oluşu" gösterilmektedir. Mezhep kışkırtıcılığı yaptığı tespit edilen, dinî ve ilmî hataların da gösterildiği rapor doğrultusunda Yüksek Kurul, eserin okunması ve yurda sokulmasının sakıncalı olduğuna karar vermiştir (DİYKK ve raporu, 16/12/1981: 122).

3.1.2. Siyasi Tarafsızlık ve İrticali Hutbe Yasağı

Diyanet Gazetesi, verdiği haberlerle askeri yönetimin siyasi, toplumsal, kültürel vs. konulardaki faaliyetlerini, haber ve yorumlar yoluyla gazetenin öncelikli muhatap kitlesi olan kendi dinî kamuoyuyla paylaşmaktadır. Duyuru mahiyetindeki haberlerin yanı sıra başta haber-yorum köşelerinde olmak üzere çeşitli yazılarda ülkenin iç politik meselelerine ve dış politika konularına yer verilmektedir. Yapılan haber ve yorumlarda, idarenin siyasi söylem ve politikalarıyla örtüşen ya da onu destekleyen bir yayıncılık yaklaşımı benimsenmektedir. Siyasi meselelere ilişkin iddia, yayın yoluyla ülkenin ekonomik ve toplumsal kalkınmasında re'sen rol üstlenen Başkanlığın öz algısının dinî meseleleri de kapsayan yüksek bir sorumlulukta karar kıldığını ima etmektedir.

Gazete'nin Nisan 1982'deki sayısındaki başyazıda, politik konuların din kurumunun görüş sahasının dışında olmadığı açık biçimde duyurulmaktadır. "Bugün bir dış politika olayında, bir iç politika tercihinde sözümüz, gözümüz var. hukuk kuralları içerisinde…Demokrasi bu değil mi". Gazete'nin kendisine biçtiği misyonlardan biri de toplumsal geriliğin giderilmesinde bir ekol oluşturmaktır. "Biz hep niçin gerileriz.?! İşte günün sorusu…Gazetemiz 'DİYANET' bu ihtiyacı sizlere duyurmayı kararlaştırdı. 'DİYANET GAZETESİ' niçin bir ekol oluşturarak gerileyen vatanseverler mektebini yeniden canlandırmaz? İstikbalimiz, savaşlarımız hep bu mektepte planlanmadı mı?" (DİG, Nisan 1982: 1). Bu sayıda Evren'in Bulgaristan ziyaretini ön plana çıkaran Gazete *Ateş Çemberinde Kalan Türkiye İçin Bulgaristan Ziyareti Bir Çıkış Olabilir Mi?* başlıklı haber-yorumun manşetiyle çıkmıştır. Evren'in temasları "nezaketle realizmi nefsinde cem'eden başarılı bir diplomasi örneği" olarak görülmekte "Geçmişte TBMM Başkanının diplomatik nezaket hatırına kuzey komşumuzun rejimini aşırı ve hesapsız medih cümleleriyle övdüğünü gören bizler için Sayın Evren'in zıt rejimlere ilişmeyen ölçülü üslubu takdire değer görüldü" denilmektedir. Yazıda ayrıca Bulgaristan'da yaşayan Türklerin dinî ve diğer alanlardaki haklarına ilişkin konuların neden ele alınmadığını sormak gibi "ham ve kaba bir yaklaşımın" yanlış olacağı söylenmektedir (DİG Nisan 1982: 2-3, 26).

Bu dönemde AET ile ilişkiler,[75] Batılı devletlerin Türk diplomatları hedef alan Ermeni terörüne yönelik kışkırtmaları ve Yunanistan konusundaki tutumları gibi meseleler etrafında işlenen dış politika olayları, Evren'in söylemleri rehberliğinde Türkiye'ye pek de hayırhah bakmayan ve genellikle ülkeye yönelik iç ve dış tehditleri kışkırtan, bundan nemalanan bir Avrupa dünyası resmî ortaya çıkarmaktadır. Yurt dışındaki Türk görevlilerini hedef alan Ermeni terörü bağlamında Ermeni meselesi,[76] SSCB rejimi bağlamında komünist rejimin

[75] *Avrupa Konseyi Meselesi* başlıklı değerlendirmede Avrupa Konseyinin Türkiye karşıtı kararına karşı Evren'in radyo ve televizyondan yaptığı, ülkedeki demokrasi ve insan haklarının yerleştirilmesi sorununun sadece Türkiye'nin kendi iç meselesi olduğunu belirten sert açıklamaları paylaşılmaktadır (DİG, Mart 1982: 8).

[76] Bu konudaki değerlendirmelerde Ermeni komitacılığın tarihsel geçmişi, amacı, terörün başta Rusya ve Fransa olmak üzere uluslar arası destekçileri gibi konular işlenmekte (DİG, Mart 1982: 3-4; 1, 30); Birinci Dünya Savaşı ve Mondros Mütarekesi dönemlerindeki silahlı, Batı destekli faaliyet ve katliamlardan söz edilmektedir (Nisan 1982: 9-11, 15). Sdney Başkonsolosu Şarık Arıyak'ın 12

tahribatları,[77] Türkiye'nin olumsuz komşuları arasında sayılan Yunanistan'la ilişkiler[78] gibi dış politika meseleleri gazetedeki çeşitli yazılara konu olmuştur.

Buna karşılık İslam ülkeleriyle yakınlaşma hem Batı kaynaklı emperyalizm hem komünizm tehdidine karşı alternatif bir dış politik yöneliş olarak görülmektedir. Mekke'de üçüncüsü yapılan ve Türkiye'nin ilk defa Hükümet Başkanı düzeyinde katıldığı İslam Zirvesi'ni konu alan haber-yorumda, ABD ve SSCB yanında bir de Cidde mihverinin doğduğu belirtilmekte ve bunun dış politika açısından önemi üzerinde durulmaktadır (DİG, 1 Şubat 1981: 8-9). K. Evren'in başında askeri bir

---

Aralık 1980'de Ermeni teröristlerce katledilmesinden sonra *Ermeni Mezalimi* maşetiyle çıkan sayıda Fatih Yiğit'in *Ermeni Mezalimi Son Bulmalıdır* adlı yazısında Ermeni terörünün bir din savaşı olduğu belirtilmektedir. "Girişilen cinayetler, dökülen kanlar ve teşebbüs edilen sabotajların arkasında daima aynı zihniyet yatmaktadır. Ermeniler Hıristiyandır. Hıristiyanların Müslümanlara bakışı ortadadır." Buna göre Ermeni katliamı, 12 Eylül öncesine kadar gelen yıkıcı faaliyetlerin bir parçasıdır. Zira Ermeniler komünist terör odaklarıyla yakın ilişki içindedirler. Bu Ermeni meselesinin uluslar arası güçlerin koruması altında ve diğer yıkıcı faaliyetlerle bütün halinde düşünülmesi gerektiğini göstermektedir (DİG, 1 Ocak 1981: 8-9).
Komünizm ve Ermeni tehdidi, *Bir Asırlık Yalan* (DİG, Mayıs 1983: 4-5), *Ermeniye Mektup* (DİG, 1 Temmuz 1981: 3) ve *Mavi Karıncalar Devleti Komünist Çin* (DİG, Aralık 1983: 4, 31) yazıları içinde de değerlendirilmektedir.

[77] Komünizm meselesinin müstakilen ele alındığı *İslamiyet ve Komünizm* adlı haber dizisinde Sovyet Rusya'nın istilacı ve sömürgeciliğinin tarihi delilleri işlenmekte, Müslümanlara yönelik asimilasyon politikası ve buradaki Müslüman topluluğun teşkilatlanması anlatılmaktadır (Haziran 1983: 4-5; Temmuz 1983: 4-5; Ağustos 1983: 17). Sosyalist sistemle yönetilen Polonya'ya dair yapılan haberlerde rejimin toplumsal ve siyasal alandaki tahribatlarından söz edilmektedir. *Ne İlk Ne Son* adlı yazıda Moskova'nın emriyle ordunun idareye el koyması haberleştirilmektedir (DİG, 1 Şubat 1982: 1, 8). Bu ülkedeki siyasi, dinî, kültürel hakların kötü durumuna karşılık 12 Eylül sayesinde Türkiye'nin bu tür bir rejim ve siyasal sistemden korunmuş olması "12 Eylül olmasaydı biz de mi böyle olacaktık? Özenenler ibret alsınlar" ifadeleriyle vurgulanmaktadır (DİG, Mart 1982: 24).
Komünizmin tahribatı sadece siyasal, toplumsal alana münhasır kalmamaktadır. Dil ve kültür alanında yarattığı yozlaşmanın anlatıldığı *Milletimize ve Dilimize Saygı* adlı yazıda din adamlarının bu hususa dikkati çekilmektedir. Dünya milletleri içerisine komünist ajanlarca tahrik ve teşvik edilen "tabancası, bombası, soygunu olmadığı için masum gösterilebilecek dil ve kültür anarşizmi" konusunda, vaiz ve hatiplerden aydın din bilginlerine yakışan bir hassasiyet göstermeleri beklenmekte, vaaz, nasihat ve dualarda somut, simge, görev, önem vs. gibi uydurma kelimeleri kullanmamaları istenmektedir. Dil anarşizmi de komünizmin her sahadaki yavaş yavaş başlayan tahribatlarından biri olarak görülmektedir (DİG, Mayıs 1982: 8).

[78] Yunanistan 12 Eylül'den rahatsız olan devletlerden biri olarak görülmektedir. Hasan Demir'e ait *Olumsuz Komşular* adlı yazıda Kenan Evren'in "Ege bir dostluk denizi olmalıdır şeklindeki açıklamasına karşılık Yunanistan'ın karasularını genişletme stratejisi gütmekte olduğu belirtilmektedir. 12 Eylül olmasa ve "bir iç savaş çıksaydı o zaman Ege adalarındaki Yunan üslerinin ne işe yaradığını çok acı öğrenecektik" denilmektedir (DİG, Aralık 1981: 8). *Suudi Arabistan Yunanistan İle İşbirliği Anlaşması İmzalıyor* şeklinde verilen haberde, Suudi Kralının "Haçlı Seferleri ilan ediyorum" diyen Papandreu'yu ziyaret edeceği ve iki ülke arasında anlaşma imzalanacağı belirtilerek, "Devlet politikasına karışmak ne haddimize!" denildikten sonra, helenizmi diriltme planları yapan bir devletin bir İslam ve Şeriat devleti ile tam da Haçlı seferi bayrağı açılmışken yakınlaşma gösterisi, Yunanistan'ın bir kurnazlığı değilse bir çelişki olduğu değerlendirmesi yapılmaktadır. Bu "Haçlı-Hilal çelişkisi" idi (DİG Nisan 1982: 14). Bu konudaki bir diğer yorumun başlığında *Yunanistan Yanlış Yolda* denilmektedir (DİG Şubat 1983: 17).

müdahale sonucunda yönetimi ele alan Ziya Ülhak'ın bulunduğu Pakistan Devleti'ni ziyareti, Türk dış politikasında 12 Eylül yönetiminden sonra yaşanan bir yön değişimi olarak değerlendirilmektedir. Cumhuriyet'in başından beri İslam dünyasına kapalı ve alternatifsiz bir siyasetle yaklaşılan Batıyla ilgili şöyle denilmekte: "Ne Johnson mektubu unutuldu, ne Amerikan ambargosu. Ne AET'nin Yunanistan'ı kucağına çekerken bizi yüzünü buruşturarak elinin tersi ile itmesi unutulacak, ne Avrupa Konseyi'nin 12 Eylül'ü hala içine sindiremeyerek bizi ameliyat masasına yatıran tutumu". "Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana bir türlü kafamızı çevirip bakmadığımız Ortadoğu'ya açılan Türk firmaları özellikle 2 yıldır sürpriz bir dövizli yatırım alternatifi olmadılar mı? Devlet Başkanı Org. Kenan Evren'in Pakistan ziyareti işte bu tabana oturmaktadır. Karşılıksız hasbi din kardeşliği temeline" (DİG 1 Ocak 1982: 2-3).

12 Eylül huzur ve sükûn getirmiş olsa bile tehlike henüz geçmiş değildir. *Yeni Bir Dönemin Işığında* adlı yazıda Haçlı zihniyetinin Türkiye'ye yönelik programlarının farklı biçimlerde devam edeceği belirtilerek, öncelikle anarşiye dair köklü tedbirlerin öneminden bahsedilmektedir. Burada din ve millî kültürün devlet politikaları düzeyinde daha ağırlıklı bir yer tutması, başta eğitim yoluyla toplumsal bilgi ve bilincin artırılmasına işaret edilmektedir. Yazıya göre Türk'e düşmanlıkta birleşen Batı dünyası anarşi ve terörü el altından kışkırttığı gibi 12 Eylül'le Türkiye'ye gelen huzurlu ortamdan rahatsız olmaktadır. Bu bağlamda ara rejimin sonuna doğru yaklaşılırken, seçim sonrası kurulacak hükümetler ve yöneticilere kimi mesajlar verilmektedir. Yeni dönemde işbaşına gelecek kadroların yapması gerekenler iç huzuru korumanın dışında ekonomide, dış politikada problemlerin halli ve Türkiye'nin dünya barışındaki rolünü sürdürmesi olmalıdır (DİG, Mayıs 1983: 10-11).

Diyanet Gazetesi yoluyla siyasi meseler de dahil olmak üzere sistemin yeniden kurulmasında yapılması gerekenlerle ilgili hatırlatmaların kurumsal bir sorumluluk bilincine tekabül ettiği kabul edilirken, siyaset gerek genel toplum açısından gerek din görevlerinin ifa ettiği hizmet süreçlerinde dışında kalınması gereken bir daire olarak görülmekte; çoğunlukla anarşi ya da parti politikalarıyla eşleştirilerek devlet

varlığı ve millî birliğin karşıt kutbunda yer alan bir faaliyet alanı olarak tanımlanmaktadır.

Siyasetle ilgilenme yasağı 633 Sayılı Kanuna dayanmaktadır. Buna göre DİB'ye bağlı din görevlileri ve her derecedeki personel, Memurin Kanunu'nun yasakladığı siyasi faaliyetin dışında ayrıca dinî görevi içinde ya da dışında siyasi partilerden herhangi birini veya onların tutum ve davranışlarını övemez ya da yeremez. Kanun yasağa uymayanların işine son verileceğini bildirmektedir (DİG 1-15 Mart 1982: 24). Bununla birlikte ara dönem koşullarında partiler, mezhepler, ideolojiler vs. arasındaki çatışma olarak kodlanan 12 Eylül öncesinin atmosferine bağımlı bir biçimde siyaset devlet karşıtı bir faaliyet alanı görülmekte; din hizmetinde tüm siyasal söylem ve çağrışımlardan uzak kalmak temel bir kriter olarak sıklıkla hatırlatılmaktadır.

Ülkeyi 12 Eylül'e getiren güçlerin konuşlandığı yer olan Meclis'le ilgili yorum belli bir parti ya da partileri işaret etmemekle birlikte, genelde siyasi mecrayla ilgili bir yargıyı barındırmaktadır. "Bu düşmansa nasıl olmuşsa olmuş; TBMM kulislerine, Başbakanlık koridorlarına kadar sızmıştı. Başkent sokaklarında düşman sesi dost sesini bastırır olmuştu… Millet ne kadar huzursuz, 'Devlet' ne kadar tehlikedeymiş de, anarşiye dönüşmüş 'Demo-Krasya'nın demagogları, bitmez tükenmez bir deparla milleti nasıl avutuyorlarmış?!.. Düşünmeye değer olan 'Yek' garabet budur…" (DİG 1-15 Eylül 1981: 18).

DİB o zamana kadar karşılaştığı siyaset kaynaklı tesirlere bir biçimde mukavemet etmiştir. Hamdi Mert, DİB'nin siyasetin istekleri karşısında kaldığı zor durumun yanı sıra teşkilat bünyesindeki ve din hizmetlerinde partiye dayalı ayrışmalarla ilgili personeline yapageldiği uyarılarla, din kurumundan beklenen sorumluluğun yerine getirildiğini belirtmektedir. Devlet Başkanlığının 10/11/1981'de Başbakanlığa; Başbakan Bülent Ulusu'nun da Devlet Bakanlığına yazdığı yazıyla son Hac döneminde DİB'nin gösterdiği başarılı hizmet kutlanmakta ve tebrik edilmektedir. Mert, tebrikler vesilesiyle DİB'ye yönelik politik baskılara değinirken "Yakın geçmişin bilinen şartlarının tazyiki ile politika hemen hemen bütün müeseselere hulûl etme imkanı bulurken, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın eşiğe

kadar gelen bu zorlamalara nasıl karşı koyduğunu o günün basınına göz atanlar görür hatırlarlar" diyerek, siyasetin DİB'yi kendi amaçları lehine kullanmak istediği buna karşın 12 Eylül öncesinde DİG'deki yazılarla mihrab ehlinin siyasi tartışma ve kavgaların dışında kalması, hatta toplumsal sürtüşmelerde hakemlik yapması gerektiğinin açıkça ifade edildiğini belirtmektedir.[79] DİB'nin kurumsal tutumundaki ilkelerin daima devlet ve milleten yana; hizipçiliğin karşısında yer almak olduğuna DİB'nin resmî mevkutesi DİG aracılığıyla yapılan yayınlar -*Din Hizmeti ve Partiler* 1978 sayı 201; *Din Hizmeti Vahdeti Gerektirir* 1978 sayı 202; *Anarşi Karşısında Din Görevlilerine Düşen* 1978 sayı 189; *Tek Çıkar Yol Bütünleşmek* 1980 sayı 132- şahitlik etmektedir. Bu yazılarda 12 Eylül öncesinde din görevlilerinin bazı partilerce parsellenme planları yapılırken, aynı değer hükümlerinde toplumca birleşmede din görevlilerine düşen vazifelerin konu alındığından bahisle, DİB'nin siyaset karşısında olması gereken tavrı takındığı anlatılmaktadır. DİB Türkiye'nin dinî kimliğinin dünya kamuoyuna takdiminde de rol oynamıştır. Hamdi Mert bunu, "1978'de İstanbul'da yapılan Ru'yet-i Hilal konferansıyla dünyaya Türkiye'nin dinsiz olmadığını ilan ettik" diyerek belirtmektedir (DİG, 1 Şubat 1982: 1,30).

Bakan Özgüneş ve Altıkulaç, Türkiye'nin rejimiyle dinî kimliği arasındaki uyumun temsilcileri olmaları beklenen yurt dışı din görevlilerinden kürsülerde politika yapmamaları, her türlü yıkıcı ve bölücü faaliyetlere karşı uyarıcı olmaları ve rejimin hürriyetçi niteliğini, "Atatürk Türkiyesinde herkesin rahat olduğunu, laikliğin din düşmanlığı ya da dinsizlik olmadığını" anlatmalarını istemektedir (DİG, Ağustos 1982: 25). Avrupa'da faaliyet gösteren ve dinî söylemlerinde Diyanet karşıtlığının da yer bulduğu bilinen dinî, siyasi grupların Türkler üzerindeki etkinliği dikkate alınınca, siyaset dışı kalmak dışarıda diğer dinî oluşumlara karşı belli bir dikkati ve devletten yana olmak adına resmî dinin temsiliyetini taşıyabilmeyi gerektirmektedir.

[79] Din görevlilerinin siyaseten tarafsız kalmasına dair uyarılar 1980'in 12 Eylül öncesi döneminde sıklıkla yapılmıştır. Meslek köşesindeki "Ülke bir bid'at yaşıyor. Bu bid'at ebedi Dinin geçici ve kul eseri siyasetin emrine verilme çabalarıdır. Bu çabalara teslim olmayınız. Hizib adamı değil, Ümmetin İMAM'ı olunuz!" şeklindeki çağrı (DİG, 1 Şubat 1980: 7) ve aynı köşedeki bir başka tarihteki benzer uyarı (DİG, 1 Temmuz 1980: 7); yayınladığı genelgede Devlet Bakanı Muhammed Kelleci'nin dinî ve milli görevin ifasında her türlü siyasi görüş ve düşüncenin üstünde kalınması gereğiyle ilgili ifadelerinde de bulunmaktadır (DİG, 1 Şubat 1980: 16);

Din görevlileri açısından politikadan uzak kalmanın açılımı dinin politikaya alet edilmesinden uzaklıktır. Din ve politikanın olumsuz bağlamının öncelikli çağrışımı Hamdi Mert'in yazısında ima ettiği gibi parti ya da iktidarların DİB kanalıyla din üzerindeki suistimalidir. Başkanlığın kurumsal yaklaşımında yer bulan ve dönemin Yüksek Kurul belgelerinde sıklıkla atıf yapılan bir ölçü olarak "siyasi emniyet" düşüncesine göre ise rejimin laik niteliğini ihlal eden yapılar ve Şiilik gibi siyasi yönü olan cereyanlar, dinî/milli güvenliğe yönelik taşıdıkları tehdit potansiyeli açısından resmî dinî sınırların dışında kalmaktadır.[80]

Öncelikle dinî topluma hitap eden görevlileri ilgilendiren bir sınır olarak tanımlanan politikanın dinin kurumsal yapısıyla ilişkisinin en sorunlu yanı Başkanlığın yönetim ve hizmetlerine yönelik siyasi talep ve müdahalelerin vuku bulmasıdır. Başkanlığın resmî anlayışının askeri iktidarlara karşı bağımlılık/bağımsızlığı ise politikadan uzak durma ilkesiyle ilişkisi çoğu zaman

[80] DİYK tarafından Başkanlıkça tavsiyesi açısından incelenen bir hutbe kitabıyla ilgili raporda siyaset ve muamelatı ilgilendiren konularda görüş belirtilmiş olduğu tespiti, kitapla ilgili karara yansımış ve eser tavsiye edilecek nitelikte görülmemiştir. Osman Şekerci'nin yazdığı *Hutbeler* adlı kitapta "bazı aşırı çevrelerin sembol olarak kullandığı kelimelere ver verilmesi; 'Ey Kur'an saltanatına, devletine, yaşamasına sindirmek için yarış etmiş millet denildikten sonra hala buna ters düşüldüğüne işaret edildiği belirtilmektedir. Siyasi nitelikli problemlere yer verildiği; vatandaş ve devlet; toprak mülkiyeti; görev alma, seçme seçilme; hürriyet ile halk ve aydınla ilgili hutbelerle ilgili olarak "nazarı dikkati celbeder ve bazı çevreleri rahatsız eder mahiyettedir" denilmektedir. "Askerlerle ilgili kısım da dikkat çekici" bulunmuştur. Ayrıca eserde bazı konularda "muameleye taalluk eden kısımlar" bulunduğu belirtilmektedir (DİYKK ve raporu, 21/10/1981: 79).
Dönemin DİYK kararları açısından – bu dönemde bu konuda rastlanan bir örnek üzerinden- muamelat konusuna dair soruların münferiden cevap bulduğu söylenebilir. Süt bağı ve İslam açısından süt kardeşliğinin evlilikteki hükmüyle ilgili sorular karşısında konuya açıklık getirilmektedir. DİYK Başkan yardımcısı Recep Akakuş'un DİG'deki yazısında "Bu itibarla Müslümanlar, aile yuvalarını kurarken süt bağının da yuva kurmaya engel teşkil ettiğini bilmeli, evliliklerini dinen meşru olmayan temeller üzerine kurmaktan şiddetle sakınmalıdırlar" denilmekte, konuyla ilgili sorulara Yüksek Kurulun verniş olduğu cevaplar paylaşılmaktadır (*Süt Bağı ve Kardeşliği*, DİG 1-15 Kasım 1981: 10).
27 Mayıs 1960 döneminde Müşavere ve Dinî Eserler İnceleme Kurulunun benzer konulardaki farklı yaklaşımı o dönemde Başkanlığın muamelat meselesindeki çekimser tutumunu göstermesi açısından bir karşılaştırmaya imkan vermektedir. "Maçka Müftülüğünün Başkanlık Makamından 17/9/960 tarih ve 26149 sayı ile Kurulumuza havale buyurulan 7/9/960 tarih ve 148 sayılı süt emme meselesine ait yazısı ve eki incelendi: Verilen cevap dinî bakımdan doğru olmakla beraber bu gibi meselelerin yetkimiz dışında olduğunun, adı geçen Müftülüğe bildirilmesi uygun görülmüştür. Keyfiyetin Yüksek Başkanlığa arzına karar verildi." (MDEİK,19/9/960: 450)
Başkanlığın süt emme meselesi özelinde yetki sınırları, Konya'dan 02/10/1960 tarihli bir dilekçe üzerine 27/10/1960 tarih ve 497 sayılı ve Gölpazarı Müftülüğünün 07/11/1960 tarihli yazısı üzerine 507 sayılı kararında MDEİK'nin verdiği cevaplarda "muamelata taalluk ettiğinden yetkimiz dışında" şeklinde ifade edilmektedir. Heyete iletilen ve ticari bir meseleyle –buğday satışı- ilgili sorunun konu alındığı kararda da yukarıda zikredilen ifadeler kullanılarak soru cevaplandırılmamaktadır (MDEİK, 29/08/1960: 432).

kurulmaktan kaçınılan bir olgudur. Ahmet Gürtaş'ın başyazısında konu, din görevlileri açısından değerlendirilerek politik görüşlerin din adına teşvik ya da tenkit edilmesinin zararları anlatılırken 12 Eylül'ün bir geçiş olarak görülmesi, din-politika ilişkisindeki patolojik durumların askeri yönetimce giderilmiş olduğu kanısına dayanmaktadır (DİG, Kasım 1983: 1, 11).

Sıklıkla tekrar edilen haliyle birleştirici olmak öncelikle cami hizmetlerinde farklı siyasal, etnik vs. kimlikler taşıyan cemaatin muhatap kaldığı cami hizmetleri açısından önem arz etmektedir. Bu bakımdan va'z ve hutbelerin konu ve muhtevaları din görevlilerinin siyaset karşısındaki tarafsızlığının temel göstergesi olarak kabul edilmektedir. Hutbe ve va'zların merkezden kontrol edildiği; önceki dönemdeki kendi va'z metinleriyle cemaate hitap edebilen hatip ve vaizlere karşılık artık onaylanmamış hiç bir metnin minberden okunamayacağının çeşitli zeminlerde görevlilere bildirildiği süreçte, irticali hutbe yasağı hutbeler konusundaki askeri çevrelerdeki hakim yaklaşımla birlikte değerlendirildiğinde resmî din anlayışı içinde de anlamlı bir yerde durmaktadır**.**

Camilerde okunacak Cuma ve bayram hutbelerinin Başkanlıkça yayınlanmış ya da Başkanlığın tetkikinden geçmiş metinlerden seçilmesi, 28/09/1978 tarih ve 105 numaralı DİYK kararına dayanmaktadır.[81] Karar, Altıkulaç tarafından bir genelgeyle tüm teşkilata duyurulmuştur. Buna göre, irticali hutbede konunun dağılması, bunun da cemaatin hutbeden gereğince yararlanamamasına neden olması yasağın gerekçesini oluşturmaktadır. Başkanlıkça görevlendirilen Merkez Kuruluşu yetkilileri, İl ve İlçe Müftülükleri veya onların izin vereceği vaizler dışındaki tüm görevliler hutbeyi yazılı metinlerden okuyacaklardır. Cemaate belli bir program dahilinde dinî bilginin verilebilmesi için hutbe konularının ilgili müftülüklerce planlanması ve aynı

[81] 12 Eylül dönemindeki merkezi hutbe uygulamasına giden ilk adım 1978 yılındaki DİYK'nin aldığı yukarıda anılan karardır. 1924'ten itibaren hutbeler üzerinde yasayla belirlenmiş bir otoritesi bulunmayan DİB'ye 1965 yılından itibaren DİYK yoluyla hutbe hazırlama yetkisi tanınmıştır. 1968 yılından itibaren iki haftada bir çıkan Diyanet Gazetesinde hatiplerin istifadesi için her sayıda bir hutbe yayınlanmıştır. Ancak 1980'e gelene kadarki süreçte merkezden hazırlananlar dışındaki hutbeler de imam hatiplerce okunurken, hutbelere yönelik bir yasak uygulanmamış, bu tür yayınlar Başkanlıkça doğrudan denetim ya da yaptırıma tabi tutulmamıştır. 11/03/1980'deki hutbelerle ilgili yönetmelik de fiili duruma dair köklü bir değişiklik ya da, hutbelerin konu seçimi ve yazımındaki tercihlere dair açık bir kısıtlama getirmemektedir (Kenar, 2011: 143-151).

müftülük çevresindeki tüm camilerde her hafta aynı konunun işlenmesi istenmektedir (DİG Kasım 1978: 1, 9; Kenar, 2011: 147).

30 Ocak-2 Şubat 1981 tarihlerinde toplanan İl Müftüleri Semineri'nin gündem konuları vaizlik ve irşat hizmetlerinin nitelik ve yaygınlığının artırılması ile Kur'an kursu faaliyetlerinin daha verimli hale getirilmesidir. İrticalen verilen hutbelere dikkat çeken Tayyar Altıkulaç seminerin kapanışında yaptığı konuşmasında hutbelerle ilgili önemle üzerinde durulmasını istediği hususları dile getirmektedir. "Din görevlisi söyleyeceği her sözü dikkatle seçmek zorunda kalan kişidir. Tuluatçı ve hurafeci değil araştırıcıdır." Konuşmada, "Her zaman olduğu gibi, bundan sonra da cami kürsüsünde siyaset yapmak isteyenlere kesinlikle fırsat verilmeyecek, aksine hareket edenler hakkında 633 sayılı Kanun'un 25. Maddesi uygulanacaktır. İrticalen hutbe okuyanlara izin verilmeyecektir. Hutbeler Başkanlığımızca gönderilen hutbelerden seçilecektir. Hutbe hazırlayarak kendini yetiştirmeye çalışan görevlilerimize de engel olunmayacak, ancak bu gibi hutbeler, ilgili müftünün sorumluluğu altında okunabilecektir. Kürsü ve minberden şahsiyat yapılmayacak, dinimiz öğretilecektir." denilmektedir (DİG, 15 Şubat 1981: 14; Tercüman 02/02/1981: 1). 4 Aralık 1981'de yapılan İl Müftüleri Seminerinde de müftülere aynı uyarı yapılmaktadır. Halkı din konusunda aydınlatma ve hutbe ve va'z hizmetlerinin köklü bir düzen, disiplin ve verimliliğe kavuşturulmasıyla ilgili tedbirlerin tartışıldığı seminerin açılış konuşmasında Altıkulaç, va'z ve hutbelerle ilgili benzer uyarılarını yenilemekte, siyasi etkinin cami hizmetlerinin yanı sıra din hizmetinin her safhasında teşkilata zarar verdiğini, "tefrika, bölücülük ve politika rüzgarına kapılanın mukaddes hizmetlerimizi ne kadar aksattığının teşkilatın tüm mensuplarınca anlaşıldığını" hatırlatarak geçmiş dönemlere atıf yapmaktadır (DİG 1 Şubat 1982: 24).

1981 yılı Ramazan ayında, sarsılan millî bütünlüğü yeniden pekiştirmek amacıyla başlatılan irşat hamlesi çerçevesinde Altıkulaç, hutbe ve vaazların yakından takip edileceğini, belirtilen esaslara uymayanlara vaaz ve irşat görevi verilmeyeceğini belirtmektedir. İrşat faaliyetlerinde uyulması gereken esasları gösteren genelgede dinî ve toplumsal konularla birlikte millî bütünlüğü ve yurt

kalkınmasını sağlayacak programlara yer verileceği; okunacak hutbelerin öncelikle Başkanlıkça yayınlanmış ve Başkanlığın incelemesinden geçmiş metinlerden seçileceği; bunun dışındaki hutbelerin muhakkak ilgili müftünün izin ve sorumluluğu altında okunabileceği, irticalen hutbe iradının ise kesinlikle önleneceği belirtilmektedir. (DİG, 15 Temmuz 1981: 2).[82]

Altıkulaç'ın sözlü beyanları ve uyarılarına rağmen uygulamada istenen şartlara tam manasıyla uyulmaması nedeniyle çıkarılan 17 ve 19[83] numaralı genelgelerde de irticali hutbeyle ilgili benzer uyarılar yinelenmiştir. Bunlardan 17 numaralı olanda hutbelerle birlikte vaazlarla ilgili olarak "vaizlerin hazırlıksız ve konusu önceden müftülüklerce üç aylık va'z programına alınmayan konularda va'z etmeleri önlenecektir"[84] denilmektedir.

3.1.3. Din Siyasetinin Dinî Tebliğ Metinlerine Yansıması

DİB tarafından hazırlanan ve Müslüman toplumun din konusunda bilgilendirilmesinde önemli bir araç olan hutbelerde ara dönem idaresinin temel referansları olan Atatürkçülük, millî birlik, muasır medeniyet seviyesi, hurafe karşıtlığı vs. konulara yer verilmiştir. Bu durumun yanı sıra dönemin ekonomi, sağlık, terör vs. ile ilgili meselelerde benimsediği politikalar açısından toplumun bilgilendirilmesi, yönlendirilmesi için de hutbelerin toplumsal fonksiyonlarına başvurulmuştur.

---

[82] DİG'deki *Hatip ve Hutbe* başlıklı yazıda da hutbelerin dinî ve milli bütünlüğü koruyucu olması gerektiği, irticalen hutbe okumak çeşitli huzursuzluklara neden olduğundan mümkün mertebe irticalî hutbe okumaktan kaçınmanın daha isabetli olacağı belirtilmektedir (DİG Ekim 1982: 12).

[83] 01/12/1981 tarihinde çıkarılan 19 nolu Genelgeyle Başkanlığın 1965-1981 yılları arasında çıkardığı tüm genelgeler, Araştırma ve Planlama Başmüşavirliği tarafından standart hale getirilmiş; Başkanlıkça birleştirilerek 1 nolu genelge adıyla düzenlenmiştir. Genelgede yer alan dört ana konudan biri hutbelerin irticalen okunmamasıdır. Diğer konular, Başkanlıkça Müftülüklere gönderilen dinî soruların cevaplandırılmasında takip edilecek usul, ezanların minareye çıkılarak okunması, hoparlör ve ses cihazlarının minareye yerleştirilmesidir (DİYKK ve raporu, 26/08/1983: 79)

[84] 20/11/1981 tarihli 17 numaralı Genelgede vaaz ve hutbelerde kimi zaman konunun dışına çıkılarak iç ve dış politika mevzularına girildiğinin tespit edildiği, siyaset ve şahsiyattan kesinlikle uzak kalınacağı belirtilmektedir. Ayrıca va'zlar ezanla birlikte kesilecek, hutbeler en çok 15 dakikayı geçmeyecektir (Arapça olan son bölümler dahil)." Genelgede hutbe okumak ve va'z etmek için yetkisiz kişilerin çağrıldığının öğrenildiği, buna kesinlikle izin verilmeyeceği belirtilmektedir. (DİG 1 Ocak 1982: 21).

Başkanlıkça hazırlatılan hutbelerde dönemin siyasi, toplumsal koşullarının etkisi gözlenmekte; millî birliğin önemi, nifak ve bölücülüğün zararları gibi konular çoğunlukla 12 Eylül öncesinde yaşanan hadiselere atıfla işlenmektedir. Başkanlığın mutad kurumsal mekanizması içerisinde hazırlanan hutbe konuları ve muhtevaları açısından geçerli olan bu durum, askeri makamlardan gelen direktifle hazırlanan hutbe metinleri açısından iktidarın dinî politiğinin uzantısı sayılabilecek örneklere dönüşmektedir.

Daha önceden açılan ve müdahalenin ilk günlerinde sonuçlandırılan hutbe yarışmasında Başkanlıkça değerlendirilmeye alınacağı belirtilen hutbelerin konuları bütünüyle toplumsal temalıdır. Dinî Hizmetler Daire Başkanlığınca 16/02/1979'da hazırlanan bir genelgeyle ülke çapında bir irşad hamlesine karar verilmiş; buna bağlı olarak aynı yıl din görevlileri arasında "vaaz ve hutbe örnekleri hazırlama yarışması" düzenlenmiştir. Vaazlarla ilgili kısım 26/06/1980'de Yüksek Kurul kararıyla sonuçlandırılırken, hutbelerle ilgili karar, Yüksek Kurul'un 25/09/1980 tarihli toplantısında verilmiştir. Buna göre Dinî Hizmetler ve İrşad Komisyonu tarafından değerlendirilen 159 hutbeden onu dereceye girebilmiştir. Derecelendirmeye girebilecek nitelikte bulunan hutbe başlıkları şöyledir: İslam'da Çalışmanın Önemi ve Tembelliğin Zararları; İslam'da Tutumluluğun Önemi, Lüks ve İsrafın Zararları; İslam'da Dayanışma ve Yardımlaşma; İslam'da Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma; İslam'da Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşmanın Önemi; İslam Kardeşliği; İslam'da Birliğin Önemi ve Tefrikanın Zararları; İslam'da Birliğin Önemi, Fitne, Tefrika ve Bölücülüğün Zararları; İslam'da Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma; Tefrika ve Bölücülüğün Zararları (DİYKK Ek 1, 25/09/1980: 59).

Yarışmaya katılan 28 hutbe ise "Yazı Tetkik Kurulu" tarafından tetkik edilmek suretiyle, Diyanet Gazetesinde hutbe veya makale olarak yayınlanabilecektir. Bu kısımda sayılan ve hutbe olarak da kullanılabilecek metinlerin sevgi, çalışma, birlik, kardeşlik vs. temel insani ve toplumsal konularla sınırlandırıldığı görülmektedir.[85]

[85] Şefkat ve Merhamet; Akraba ve Komşuya Saygı; Çalışan Kazanır, Tembellik Eden Zarardadır; İslam'da Tembelliğin Zararları, Çalışmanın Önemi; İslam'da Çalışmanın Önemi; İslam'da Tutumluluğun Önemi, Lüks ve İsrafın Zararları; Suç Bağışlama ve Afvetme; İslam'da Acıma Duygusu, Sevme ve Suç Bağışlama; İslam'da Acıma Duygusu, Allah'ı ve Yaratıklarını Sevme ve Suç

1981'de askeri yönetimden gelen bir emri vaki ile hazırlanan hutbe mecmuası, 12 Eylül'de idare-din ilişkisinin boyutlarını göstemesi bakımından önemlidir. Askeri iktidarın dolaysız bir direktifiyle hazırlanan mecmua ile birlikte DİG'de yayınlanan bazı hutbeler ara dönem yönetiminin siyasi, dinî konulara yaklaşımının toplumsal meşruiyet kazanmasına yardım etmekte, zaman zaman doğrudan destek sunmaktadır.

Askeri rejimin hutbeler konusundaki yaklaşımı, DİB'nin hazırlık süreci, konuları ve içeriği açısından hutbe ve vaazları daha sıkı biçimde murakabe etmesi yönündedir. 7 Mayıs 1981'deki Başbakanlık emriyle din eğitimi, din görevlisi yetiştirme ve din istismarına mani olma konularının ele alındığı *Türkiye'de Din Eğitimi Din İstismarı* raporunda, irticali hutbenin engellenerek hutbe ve vaazlarda merkezin onayladığı metinlerin okunması, siyasi, ideolojik telkinlerden kaçınılması konuları yer almaktadır (Kara, 2016: 174, 180). Bu minvalde MGK'nin beklentileri ve dönemin kendi gereklilikleri açısından dinin işlevselliğinden istifadeye yönelik ilginin tezahürü sayılabilecek olan girişim, hazırlatılması düşünülen hutbelerle yapılacak dinî tebliğden beklenen temel hedef olan Atatürkçü değerler merkezli "iyi yurttaş" profilinin temel karakterini çıkartmaya yardım etmektedir.

21 Ocak 1981'de MGK adına Genel Sekreter Haydar Saltık'ın imzasını taşıyan ve Devlet Bakanlığı aracılığıyla DİB'ye ulaşan yazıda şöyle denilmektedir:

"1-Camilerde yapılan yaygın eğitimin geliştirilmesi maksadıyla din görevlilerine rehber olacak ve 52 cuma ve bayram günlerine yeterli olacak hacimde bir temel kitap hazırlanması gerekli görülmektedir.

2- Kitapta iyi ve namuslu vatandaş yanında laiklik ve Atatürk ilkeleri işlenecektir. Bu konuda Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayımlanmış kitap ve broşürlerden de yararlanarak hazırlanacak kitap, taslak olarak 25 Şubat 1981'e kadar

---

Bağışlama; İslam'da Dayanışma ve Yardımlaşma; İslam'da Kardeşlik (bu başlığı taşıyan iki ayrı hutbe) ; İslam Kardeşliği; Allah Fitne, Fesat ve Tefrikayı Yasaklamıştır; İslam'da Birliğin Önemi, Fitne, Tefrika ve Bölücülüğün Zararları (bu başlığı taşıyan yedi ayrı hutbe); Birlik ve Beraberlik; İslam'da Birliğin Önemi; Dargınlığı Atalım, Ara Bozmaktan Kaçınalım; Dargınlık ve Kırgınlıkların Giderilmesinin Önemi; Selam Sevdirir ve Kaynaştırır; Selamlaşma, Sevgi ve Kaynaşma (bu başlığı taşıyan iki ayrı hutbe) (DİYKK Ek 2, 25/09/1980: 59).

Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği'ne gönderilecektir." (Altıkulaç, 2011-II: 564).

Kitap kısa sürede hazırlanmakla birlikte dönemin Diyanet İşleri Başkanı Tayyar Altıkulaç bu konuda taşıdığı çekinceleri ve Atatürk'ü cami kürsüsünden anlatmanın sakıncalarına ilişkin mütalalarını dönemin DİYK üyesi Kemal Güran aracılığıyla askeri makamlara ilettiğini belirtmektedir. Bununla birlikte Konsey'in temel kriterlerini belirlediği kitap *İmam Hatipler İçin Örnek Metinler* adıyla hazırlanarak MGK'ye gönderilme aşamasına geldiği sırada DİB'ye, ilk yazıda geçen, "Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayımlanmış kitap ve broşürlerden de yararlanma" ifadesini daha da somutlaştıran ikinci bir yazı daha ulaşmıştır. Genelkurmay İkinci Başkanı Org. Necdet Öztorun imzalı, 16 Şubat 1981 tarihli yazının ekinde toplam 56 adet hutbe, konuları ve hazırlığında dikkate alınacak kaynaklar -7 adet kitap- ile birlikte listelenmektedir.[86] Hutbe konularına bakıldığında büyük bir çoğunluğunun Atatürk'ün ilke ve ideallerine ayrıldığı görülmektedir. Genelkurmay Başkanı, Altıkulaç'ın ifadesiyle "konuyu farklı algılamaktaydı". Diğer yandan bu girişimle askerlerin dinî konularda teşhis ettikleri bir boşluğu doldurma çabasında oldukları anlaşılmaktadır. MGK'de bir Tuğgeneralle görüşen Kemal Güran'ın anlatımıyla bu kişi kendisine: "Gençlerimiz dinî bilgiler bakımından boşluktalar... Bu boşluk başka şekillerde dolduruluyor. Sol kesimler, dinî konulara karşı olan kişi ve gruplar gençlerimizin kafalarını yanlış bir takım bilgilerle dolduruyorlar. Böylece bu gençler ülke için yararlı olacakları yerde zararlı hale geliyorlar" demektedir (Altıkulaç, 2011-II: 564-575).

Konularının kaynaklarıyla birlikte adeta sipariş edildiği MGK'nin ikinci direktifine karşı Başkanlık hutbe metinlerinin önceki MGK yazısına istinaden hazırlanmış olduğu ve sonradan yollanan listenin dikkate alınmadığı cevabını vermiştir. Böylece Başkanlık açısından, dikte edilen söz konusu listeye bağlı kalmak zorunluluğu ortadan kalkmış oluyordu. Diğer yandan DİYK'nin 29 Nisan 1981 tarih ve 35 numaralı kararından anlaşıldığına göre hazırlanan hutbeler MGK'nin

[86] Liste için bk. Altıkulaç, 2011-II: 568-571.

müdahalesiyle yeniden elden geçirildikten sonra son aşamaya gelebilmiştir. Başkan Tayyar Altıkulaç ve altı üyenin imzasının bulunduğu anılan DİYK kararı şöyledir:

Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'nin 21.01.1981 gün ve Müş-İst. T.:0910-18-81 (İÇ)/161 sayılı emirleri gereğince, camilerde yapılan yaygın eğitimde din görevlilerine rehber olmak üzere Başkanlığımızca hazırlatılan "İmam Hatipler İçin Örnek Metinler" adlı 60 konuyu ihtiva eden 188 daktilo sahifesi eser, Kurulumuzca incelendikten sonra Konsey Genel Sekreterliğine sunulmuştur.

Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği'nin 13.04.1981 gün ve MÜŞ.İSTH.D: 0910-79-81 (İÇ)/904 sayılı yazılarıyla adıgeçen eserin incelenerek yeterli görüldüğü belirtilerek yazı eki raporda belirtilen değişiklik ve ilavesi öngörülen hususlar dikkate alınarak kitabın bastırılması istenmektedir. Söz konusu raporda belirtilen hususlar dikkate alınarak eser yeniden gözden geçirilmiş, metin üzerinde gerekli görülen ilave, çıkarma ve düzeltmeler Kurulumuzca yapılmıştır. Metin üzerinde yapılan ilave, çıkarma ve düzeltmelere göre 60 konuyu ihtiva eden 188 sahifeden ibaret "İmam Hatipler İçin Örnek Metinler" adlı ilişik kitabın Başkanlığımız yayınları arasında yayınlanmasının uygun görüldüğüne ve keyfiyetin Başkanlık Makamına arzına karar verildi (DİYKK, 29/04/1981: 35).

Metinler üzerindeki sözü edilen ilave, çıkarma ve düzeltmelerin neler olduğu ya da MGK'den gelen düzeltme isteminin içeriğine dair bir bilgiye Yüksek Kurul kararları yoluyla ulaşılamamaktadır. Ancak Tayyar Altıkulaç'ın ifadesiyle, yapılan değişikliklerin "çok miktarda ve kabulü mümkün olmayan şeyler olmadığı" anlaşılmaktadır (Altıkulaç, 2011-II: 575).

Anılan hutbeler *İmam Hatipler İçin Örnek Metinler* adıyla 1981 yılında basılmıştır. Metinlerde doğrudan dinî inanç ve ibadetler, Ramazan ve Kurban Bayramları ile kandil günleri vs. konular dışında tarihsel konular ve toplumsal problemlere yer verilmekte, çeşitli konular içinde vatandaşlığın gereklilikleri sıklıkla hatırlatılmaktadır.[87]

[87] Mecmuanın içerdiği 60 hutbe örneğinin başlıkları şöyledir: *Kainattaki Düzen Bizi Allah'a İnanmaya Yöneltiyor; Allah Vardır ve Birdir; Kur'an-ı Kerim Bir Hidayet Rehberidir; Hayat Dünya*

Yurtta ve Cihanda Sulh konulu hutbede Mustafa Kemal'e atıfla barış hedefine ulaşmanın güçlü olmaya bağlı olduğu belirtilerek "İçerde ve dışarıda sulh istiyorsak güçlü olmaya mecburuz" denilmekte, "Bu sebeple Ordumuz'u güçlendirmeli; ordu vakıflarımızı desteklemeli, sulh ve sükûnu sağlamak üzere her zaman hazırlıklı olmalıyız" ifadeleri kullanılmaktadır (İmam Hatipler, 1981: 48-49). Vakıflara yardım konusuna ayrılan hutbede, hayır işleriyle ilgili en faziletli yardımın devamlı ve topluma faydalı kurumlar için yapılanı olduğu belirtilerek, Kızılayın dışında adı tek zikredilen kurum olarak Türk Silahlı Kuvvetleri'ne yardım için şu ifadeler kullanılmaktadır: "Özellikle yurdumuzun savunmasına ve kahraman ordumuza destek sağlamak amacıyla kurulmuş olan Silahlı Kuvvetler Vakıflarına her vatandaş az-çok demeden, gücünün yettiği ölçüde bağışta bulunmalıdır" (İmam Hatipler, 1981: 179-180).

Çalışma ödevi, vatandaşlık bilincinin temel kavramlarından biri olarak işlenmektedir. Çalışmanın nihaî hedefi çağdaş uygarlıktır. "Ferdi ve milli istikbalimiz hepimizin görev alanımızda hızlı, verimli ve faydalı işler başarmamıza bağlıdır. Aksi halde bizlerden sonra gelecek nesillerimiz 'geri kalmışlık' damgasından kurtulamayacaklardır. İçinde yaşadığımız harikalar çağında ilerlemek, yükselmek, kalkınmak, millî geliri artırmak, sonuç olarak; muasır medeniyet seviyesine yükselmek hepimiz için millî ve dinî bir görevdir (İmam Hatipler, 1981: 65). "Tembellik, miskinlik, hayatı zahmetsiz bir meşgale haline dönüştürme İslamiyetin hiç sevmediği davranışlardır… 'Armut piş, ağzıma düş' şeklinde ifaade

---

Ötesinde de Devam Edecektir; İslam'a Göre İnsan; İman, İbadet ve Ahlak Arasındaki İlişkiler; Din ve Dünya İlişkileri; Adalet Mülkün Temelidir; Namaz; Zekat Bir Sosyal Yardımlaşma Kurumudur; Ramazana Girerken; Okuma-Yazmanın ve Bilgili Olmanın Dinimizdeki Önemi; Yurtta ve Cihanda Sulh; Dinimizde Hoşgörü ve İnsan Sevgisi; Bütün Müslümanlar Kardeştir; Türk Devleti Ülkesi ve Milletiyle Bölünmez Bir Bütündür; Türklük ve Müslümanlık; Çalışmak Bir İbadettir; Çalışmak ve Kazanmak; Dinimizde San'at-Teknik Kültür ve Medeniyetin Önemi; Dinimiz Hurafe ve Batıl İnançlara Karşıdır; Din ve Vicdan Hürriyeti; Vatan ve Millet Sevgisi; Askerlik ve Yurt Savunması; Şehitlik ve Gazilik; Cumhuriyet Fazilettir; Milli Hakimiyet Bayramı; Malazgirt Zaferi; İstanbul'un Fethi; Çanakkale Zaferi; 30 Ağustos Zaferi; Anne-Baba Sevgisi; Peygamberimizin Örnek Ahlakı; Vergi Vermek Çok Önemli Bir Vatandaşlık Görevidir; Toplum Hayatında Kadının Yeri ve Değeri; Ramazan Bayramı; Kurban Bayramı; Kadir Gecesi; Miraç Kandili; Berat Kandili; Mevlid Kandili; Çocuklar Bir Milletin Geleceğidir; Ağaç ve Orman Sevgisi; İsraf ve Cimrilik; Yerli Malı Kullanalım; Tutumlu Olmak; Ticaret Ahlakı; Kaçakçılık ve Karaborsacılık; Anarşi, Terör ve Bozgunculuk; Aile Yuvasının Önemi; Sorumluluk Duygusu; Turizmin Önemi; Sağlığını Korumak Her Müslümanın Dini Görevidir; İçki ve Kötülükleri; Yalancılık ve Yalancı Şahitlik Ne Çirkindir; Vakıfları ve Hayır Kurumlarını Desteklemek Dinî ve Milli Bir Görevdir; Cana Kıymak ve Kan Davası Dinimizde En Büyük Günahtır; Rüşvet ve Zararları; İslam'da Tevekkül Nasıl Olur (İmam Hatipler, 1981).

edilen hazıra konma arzusu, 'bir lokma, bir hırka' şeklinde söylenen yanlış tevekkül anlayışının dinimizde yeri yoktur". Aynı metinde yurtdışında çalışan işçilerin Türk ekonomisine katkılarına değinilerek "Ekonomik güçlüklerin yenilmesinde onların katlandıkları bu fedakarlıklar yaşayanlarca unutulmayacak, gelecek nesillerce de saygıyla anılacaktır" denilmektedir (İmam Hatipler, 1981: 67, 68). Gerçekte "tembellik ve cehalet geriliğin; ilim ve çalışma ise medeniyetin sembolleridir" (İmam Hatipler, 1981: 69).

Çalışma, kalkınma hedefinin olduğu kadar iyi bir Müslüman ve iyi bir vatandaş olmanın temel kriterlerindendir. Vatan sevgisi ve vatandaşlık sorumluluğuyla yakından ilgili bir vazife oluşu şöyle ifade edilmektedir: "Allah'ın lütfundan faydalanmalıyız ve O'na bu nimetlerin şükrünü ödemeliyiz. Bu da; iyi ve temiz Müslüman, hileden uzak dürüst bir vatandaş olmakla sağlanır. Kalkınmış bir vatan sathı içinde milletçe mutluluk içinde yaşayabilmek için çalışmalıyız. Sevdiğimiz vatanın üzerine titremeliyiz. Vatan ve millete zarar verecek her şeyden sakınmalıyız. Bozgunculara meydan vermemeliyiz. Yurdun kalkınması en büyük emelimiz olmalıdır. Milli servetin artması, milletçe refaha kavuşmanın yolu budur" (İmam Hatipler, 1981: 81).

İslam'ın bir medeniyet ve bilim dini olduğu "en yüksek Din, en mükemmel ilerleme İSLAMDIR" şeklinde (DİG Eylül 1982: 20); dinin ilkeleriyle Müslümanların hayatı arasındaki mesafeye dikkat çeken *İslam: Bir Kalkınma Yolu* adlı yazıda da "Biz İslam'ın esaslarının geriliğe karşı olduğunu ıspatlamaya çalışmalıyız" şeklinde ifade edilmektedir. İslam'ın altın çağında bilim ve sanattaki ileriliğe karşın Müslümanlar zamanla dinin sadece manevi yönüyle ilgilenmeye başladılar. Buna göre başarısızlığın sebebi İslam değil onun standartlarından ayrılmaktan kaynaklanmaktadır (DİG Temmuz 1982: 23).

MEB'nin liderliğinde açılan, Bakan Hasan Sağlam'ın ifadesiyle "cehalete karşı açılan savaşın adı, Atatürk'ün kesin emir ve bugünkü yönetimin başlıca hedefi" olan okuma yazma seferberliği kapsamında DİB de görev üstlenmiştir. Bu bağlamda 13/03/1981'de toplanan koordinasyon kurulunda alınan karar uyarınca Başkanlık konuyla ilgili hutbe hazırlatarak tüm camilerde okutacak, vaazlarda konunun

önemine yer verilecek, kampanya dahilinde Başkanlık görevlileri öğretici olarak görevlendirilecek, TRT'de konuyla ilgili konuşmalar hazırlanacaktır. Koordinasyon kuruluna DİB adına katılan DİYK üyesi Kemal Güran tarafından hazırlanarak tüm teşkilata gönderilen hutbede çağdaş medeniyet hedefi İslam'ın bilgiye ve öğrenmeye verdiği önemle parelelliği üzerinden anlatılmaktadır. "Milletimizin çağdaş kültür ve medeniyet seviyesine yükselmesi için her şeyden önce okur-yazar nispetini çoğaltmak zorundayız. Bu sebeple Atatürk'ün yüzüncü doğum yıl dönümü dolayısıyla devletimiz tarafından 'okuma-yazma seferberliği' açmış olmasını memnuniyetle karşılıyoruz" denilemekte, okur yazarlık oranını artırmak için seferberliğe tüm millet olarak katılmak gerektiği söylenilmektedir (DİYKK ve ek 1-2, 06/04/1981: 21). DİG'de yayınlanan *Okuma Yazma ve Bilgili Olmanın Dinimizdeki Önemi* adlı DİYK üyesi İrfan Yücel'in hazırladığı hutbede de "iki günü birbirine eşit olan kişinin bile zararda olduğunu beyan ederek daima ilerlemeyi ve yükselmeyi emreden dinimiz ilmî mesaiyi ibadetten bile üstün saymış[tır]" denilmektedir (DİG, 1 Haziran 1981)

Devlete karşı mali bir yükümlülük olan vergi ödevine dair taşınması gereken sorumluluk, hutbe serisinden yola çıkılarak çıkarılacak iyi vatandaş tipolojisinin temel vasıfları arasında bulunmaktadır. *Vergi Vermek Çok Önemli Bir Vatandaşlık Görevidir* başlıklı hutbede, vatandaşlık sorumluluğu olarak vergi-güçlü devlet-muasır medeniyet birbirini hiyerarşik olarak izleyen adımlardır. "Yeryüzünde şerefli ve itibarlı bir devlet olarak varlığımızı sürdürebilmemiz, çağımızın medeniyet seviyesine ulaşmak ve hatta ilerisine geçmekle mümkündür. Bunun için devletimizin maddi, manevi her yönden güçlü olması gerekir. Devletimizin güçlü olması ise, bütün vatandaşlarımızın devletimize candan bağlı, kanunlara saygılı, görev ve sorumluluklarını zamanında ve gerektiği şekilde yerine getirmeleriyle mümkündür. Devletimize karşı en önemli sorumluluklarımızdan biri de, vergi borcumuzu zamanında ve tam olarak ödemektir". Vergi "her yurttaş için en kutsal bir vatandaşlık görevidir" (İmam Hatipler, 1981: 111, 164-165; DİG 1-15 Mart 1981)

Anılan tipolojinin unsurlarından biri de hurafe karşıtlığıdır. Hutbe kitabında bununla ilgili olarak İslam'ın akıl dini olduğundan bahisle Atatürk'ün "Bizim

dinimiz akla en uygun ve en tabii dindir" diye başlayan sözleri verilmekte; hurafelerle mücadelede Atatürk'ün de kanun çıkararak "ülkemiz insanlarını üfürükçülerin, büyücülerin, sihircilerin, yıldıznamecilerin ve şirinlik muskacılarının şerlerinden korumaya" çalıştığı belirtilmektedir (İmam Hatipler, 1981: 72-74).

Cumhuriyet Fazilettir adlı hutbede Cumhuriyet rejimiyle İslam tarihindeki iştişari mahiyetteki uygulamalar arasında doğrudan bir irtibat kurulmakta, dört halifenin seçimle işbaşına gelmeleri, Hz. Ebubekir'in "Görevimi iyi yaparsam bana yardımcı olunuz; yanılırsam doğrultunuz… Eğer Allah ve Rasulünün yolundan ayrılırsam, bana itaat etmeniz gerekmez" şeklindeki sözleri ile günümüz demokrasilerindeki seçim usulünün birbirine benzerliği anlatılmaya çalışılmaktadır. Buna göre Cumhuriyet, "toplumun, yani milletin kendi kendisini idaresi demektir. Sonuç itibariyle Cumhuriyet, demokrasiden başka bir şey değildir. Hatta demokrasinin en gelişmiş şeklidir." Türkiye'de Cumhuriyet'in kuruluşu Birinci Dünya Savaşından sonra verilen kurtuluş mücadelesinden hareketle anlatıldıktan sonra Hz. Peygamber zamanına dönülerek, "Cumhurî idarenin temellerini, bizzat sevgili peygamberimizin emirlerinde ve uygulamalarında gördüğümüzü rahatlıkla söyleyebiliriz" yargısında bulunulmaktadır (İmam Hatipler, 1981: 87-89). Diyanet Gazetesi Cumhuriyet'i anma ve anlama çabası adına 1983 yılında Cumhuriyet'in Faziletleri konulu bir makale yarışması düzenlemiş (DİG Eylül 1983: 1; Milli Gazete 05/09/1983: 9), aynı yılın Ekim sayısındaki çok sayıdaki yazıda Cumhuriyet rejimi, asrı saadet pratikleriyle örtüşmesi, manevi yönü itibariyle toplumsal barışa hizmet eden tarafı, Türk milletinin yapısına –"ruhuna"- uygunluğu bakımlarından değerlendirilmiştir.[88] Cumhuriyet rejiminin üstünlüğüne tebliğ dilinin imkanları içinde dayanak kazandırma gayretinin örnek metinlerinde biri de 1973'de Cumhuriyet'in 50. yılında açılan yarışmada ikincilik alan ve 15 Mayıs 1981 tarihli DİG'de yeniden yayımlanan *İslam'a Göre Cumhuriyet İdaresi* adlı hutbedir. Dört Halife devrinin "tam manasıyla bir Cumhuriyet devri", "aynı zamanda adalet, eşitlik,

[88] Bu sayıdaki başyazıda 12 Eylül dönemi "onarma harekatı içerisine" denk gelen 60. Yılın, devlete yeni bir olgunluk ve güç kazandırdığı belirtilmektedir (DİG Ekim 1983:1). Bu sayıda Cumhuriyet Fazilettir adlı başyazının dışında konu, İslam'da Cumhuriyet; Tarih Boyunca Cumhuriyet İdaresi; Azgelişmişliğimiz ve İslamiyet; Cumhuriyet'i Hazırlayan Manevi Amiller; Cumhuriyet'e Girerken; Cumhuriyet'in 60. Yılına Manevi Açıdan Bir Bakış başlıklı yazılar ve Cumhuriyet adlı hutbede işlenmektedir.

hürriyet ve dayanışma esaslarının uygulandığı demokratik bir devir" olduğu söylenen hutbede Cumhuriyet idaresine sadakatin "müslümanlığımızı ve vatan-perverliğimizi tamamlamak için" bir zorunluluk olduğu belirtilmektedir (DİG, 15 Mayıs 1981: 6).

Lüks tüketim ve israf konusunu işleyen hutbelerin tasarrufla ilgili ayrıntılı önerileri dikkat çekicidir. Konuyu kamuoyunun gündemine taşıyan Tercüman Gazetesi'nin *Diyanet İşleri, Su ve Enerji İsrafını Önlemek İçin Vaaz ve Hutbeler Hazırladı* başlığı altındaki habere göre Başkanlığın hazırlattığı hutbe ve vaazlardaki öneriler arasında, musluğu açmak yerine bulaşıkları bir leğende yıkamak, makarna suyunu dökmeyip çorba yapmak, yemek pişirirken kapağını kapatmak, düdüklü tencere kullanmak, fazla elektrik tüketen aletleri kullanmamak, televizyonu açık bırakmamak, gereksiz ışıkları kapatmak, asansör kullanmak, erken yatıp erken kalkmak vs. bulunmaktadır (Tercüman 06/08/1981: 1; Yeni Devir, 08/08/1981: 1). Başkanlığın basında yer alan ve DİB'ye dayandırılan haberlerden bir kaç gün sonra yayınladığı tekzipde, DİB'nin enerji tasarrufunun anılan detaylarına yer verilen bir hutbe hazırlatmadığı, söz konusu ayrıntılarla ilgili önerilerin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığınca hazırlanan dökümanlarda bulunduğu; Başkanlığın bu konuda hazırlatarak teşkilata yolladığı bir tek hutbede ise tasarrufla ilgili genel bir telkinatta bulunulduğu belirtilmektedir (Yeni Devir, 12/08/1981: 1).

Gerçekte enerji tasarrufu meselesi konuyla ilgili yazdırılan bir hutbe ve hazırlanan vaaz planı çerçevesinde ele alınmıştır. Yüksek Kurul'un 19/03/1981 tarih ve 19 sayılı toplantı tutanağına göre, "Enerji Tasarrufu" adlı hutbe ile "Enerji İsrafı ve Tasarrufu" konulu vaaz planı kabul edilerek gereği için ilgili daireye arzına karar verilmiştir. Hutbede "Şu anda milletçe içinde bulunduğumuz sıkıntıların en büyüğü israfın çok olması ve tasarrufa riayet edilmemesi sonucu olan ekonomik buhrandır…Şuna inanıyoruz ki nice zorlukların üstesinden gelerek bugünlere ulaşan milletimiz, bütünlüğünden hiç bir şey kaybetmeden devleti ile, milleti ile, ordusu ile bu sıkıntıları yenerek hayırlı yarınlara ulaşacaktır" denilmektedir. Enerji ithalatı için her yıl yurt dışına milyonlarca döviz verildiği, tasarrufa riayetin dinî ve milli bir görev olduğu belirtilmektedir. Hutbeye göre gereksiz araba kullanmamak, yeterinden çok odun, kömür harcamamak, iki lambadan birini söndürmek, fazla harcamaların

önüne geçmek, gerektiğinde etraftakileri uyarmak herkesin üzerine düşen görevler arasındadır. Hazırlanan vaaz planı ise enerjinin hayatın bir parçası olduğu -"enerjisi olmayan millet kansız insan gibidir"-; enerji çeşitleri –"durum, hareket, ısı vd."-; yurt ve toplum hayatında enerjinin önemi -"ısınma, vasıtaların çalışması, insanın refah ve saadetini sağlayacak teknik cihazların çalıştırılması vd"-; enerji kullanımında tasarruf zarureti; enerji israfının fert ve cemiyetimize getireceği zararlar -"fabrikaların ve nakil vasıtalarının çalışamaması, döviz kaybı"- konularını kapsamaktadır (DİYKK ve ekleri 19/03/1981: 19). Tasarrufla ilgili toplumsal bilinci uyarıcı telkinattaki ayrıntılar yurt kalkınması hedefinin vergi, çalışma, vd. bileşenleriyle birlikte belli bir bütünlük arz etmektedir. Kaldı ki anılan hutbe kitabında *İsraf ve Cimrilik* ve *Tutumlu Olmak* başlıklı metinde yer verilen ifadeler ve DİYK üyesi İrfan Yücel'e ait *Üretimi Artırmak, Lüks ve İsraftan kaçınmak* adlı hutbede ölçüsüz harcamanın son yıllarda yaşanan sıkıntıların nedeni olduğu, yapılabilecek tasarruf tedbirleri arasında sayılan "işi bitince ışığı söndürmek, gereğinden çok lamba yakmamak, tencere kaynadıktan sonra hafif aleve ayarlamak, otobüsle de gidebileceğimiz bir yere bir mecburiyet olmadıkça özel otomobille gitmemek" şeklindeki öneriler vatandaşa dinî ve milli bir görev olan tasarrufa dair ayrıntılı ip uçları sunmaktadır (DİG 1-15 Eylül 1981; İmam Hatipler, 1981: 143, 148-150).

Milli ekonomi için yapılması gereken şeylerden biri de yerli malı kullanmaktır. Bir güvenlik meselesi olması bakımından konunun vatan borcu kapsamında yapılan değerlendirmesinde şöyle denilmektedir: "Yerli malı dururken yabancı malları kullanmak da bir çeşit israftır. Çünkü bu yolla paramız yabancılara ve belki bir gün, ülkemize saldıracak olan düşmanlarımıza gitmektedir. Ecnebî mallarına verilecek her kuruşun, gün gelip bir mermi olarak bize atılabileceğini hatırdan çıkarmamak gerekir. Yerli sanayii teşvik kadar, yerli malını kullanmak da bir vatan borcudur…Yerlisini yapabildiğimiz mamüllerin hiç birinin yabancısını kullanmamalıyız. Çünkü böyle bir davranış, dinimizin yasakladığı israfın çeşitlerindendir". "Dinî ve milli bir görev [olarak]… yerli mallarımızı kullanmak suretiyle güçlü bir millet olmanın, dünya pazarlarına hakim olmanın yollarını aramalıyız" (İmam Hatipler, 1981: 144-147). Aynı mükellefiyetin yurt dışındaki Türkler açısından karşılığı "kazançlarını kanuni yollardan memlekete

gönderme[leri], yabancı ülkelerde bozdurmamalıdır. Çünkü; bu tür uygulamalar millî servetimize zarar getirmektedir" (İmam Hatipler, 1981: 156). T. Altıkulaç, Ramazan ayının başlaması dolayısıyla Alman ZDF kanalı ve TRT'deki konuşmalarında yurt içi tasarruftan kaçınmanın millî ve dinî açıdan getireceği sorumluluğu hatırlatmaktadır. Türk işçisinin 22 milyar Mark'ının yabancı bankalarda yattığını, farkında olmadan ve bir zaruret yokken yabancı ekonomilerin desteklendiğini söyleyen T. Altıkulaç, Türkiye'nin ekonomik darboğazdan geçerken işçilerin "ayyıldızlı bayrakları yerine yabancı ekonomileri desteklemeleri doğru mudur? Bunu dinimiz tecviz eder mi?" diye sorduktan sonra "22 milyar Mark yabancılara güç olduğu sürece unutmayınız ki Allah katındaki sorumluluğumuz büyüktür" demektedir (Tercüman, 02/07/1981: 1). T. Altıkulaç, yabancı bankalardaki paraların faizinin haram sayılıp sayılmayacağının sıklıkla sorulmasına karşın, asıl sorulması gerekenin Türkiye'nin bu ekonomik darboğazına rağmen vatandaşların birikimlerinin yabancı bankalarda değerlendirilip değerlendiremeyeceği meselesi olduğunu söylemektedir (Yeni Devir, 01/08/1981:1).

Başkanlığın bu dönemde yayınladığı diğer hutbe mecmuası, 30 Nisan 1981 tarihli DİYK onayıyla basılan mecmuadır. Duyulan ihtiyaç üzerine 20/12/1979 tarih ve 25 numaralı Yüksek Kurul kararıyla hazırlatılma kararı verilen ve 1981 yılı çalışma programında yer alan hutbe mecmuasının, uygun görülen hutbe konularının Dinî Hizmetler ve İrşad Komisyonu tarafından hazırlanması ve Yüksek Kurulun onayına sunulmasının ardından basılmasına karar verilmiştir (DİYKK ve raporu, 30/04/1981: 36). 1981'de DİB yayınları arasında *Hutbeler* adıyla basılan eserdeki toplam 98 hutbe kapsamında İslam'da inanç ve iman esasları, ibadetler, dinî bayram ve kandiller, helal ve haramlarla ilgili konular çoğunluğu teşkil etmekte, bunun dışında milli bayramlar, askerlik, birlik ve beraberlik, çalışma, tutumluluk, vergi gibi konulara yer verilmektedir (Hutbeler, 1981).

Son sayılan konularla ilgili metinler MGK emriyle hazırlanan metinlerle konu başlıkları ve benzer içeriği açısından örtüşmektedir. Bunlardan Cumhuriyet adlı hutbede "İslam dinine uygun olan devlet idaresi zaten Cumhuriyetti" denilerek şu yorum yapılmaktadır. "Cumhuriyet, yeni ve sağlam esaslarıyla Türk milletini emin

ve metin bir İstikbal yoluna koyduğu kadar, asıl fikirlerde ve ruhlarda meydana getirdiği güvenlik itibariyle büsbütün yeni bir hayatın müjdecisi olmuştur" (Hutbeler, 1981: 531).

Askerliği konu alan hutbede kullanılan ifadeler, bir müessese olarak TSK'nın üstlendiği çok yönlü misyonu itibariyle devlet ve toplum katındaki layüs'el konumunu göstermektedir. "Her fikrin, her hareket mihrakının tenkit edilecek tarafı olabilir. Ama Türk ordusu dediğimiz terkip eleştirilemez. O bizim kendi yapımız, kendi ruhumuz, kendi devletimiz. Edirne'den Ardahan'a kadar vatan sathında maddî ve manevî yapı olarak ne varsa onun mevcudiyetiyle kaimdir" (Hutbeler, 1981: 59).

Hutbe kitabında dikkat çeken yaklaşımlardan biri de vakıflara yardıma dair konu içerisinde yardım yapılacak kurumların adlarının zikredilmesidir. MGK'nin hazırlattığı metinde bu kurum TSK vakıfları iken, bu kez Türkiye Diyanet Vakfının da içinde olduğu başka kurumlar da anılmaktadır. "Memleketimizde Türkiye Diyanet Vakfı, Hayra Hizmet Vakfı, İslam'a Hizmet Vakfı gibi adlar altında bir çok vakıflar kurulmuştur. Bize düşen İslam'a hizmet gayesiyle kurulmuş olan bu vakıflara alaka göstermek, elimizden geldiği kadar bu güzel hizmete iştirak etmek ve bu suretle öldükten sonra da hayatımızı devam ettirmektir" (Hutbeler, 1981: 446).

3.2. Dinî Güvenlik Meselesi Olarak Diyanet İşleri Başkanlığının İmkan ve Yetki Dairesi

1980 yılında Pakistan'da çıkacak olan İslam Dünyası adlı kitaba girmesi için DİYK'nin görevlendirdiği komisyon tarafından hazırlanan *Günümüzde Türkiye'deki İslam Dünyası* adlı yazıda bazı veriler üzerinden ülkedeki dinî durumun ne kadar dinamik olduğu anlatılmaktadır. Çoğunluğu Müslüman olan toplumda toplam nüfusu 300 bin olan azınlıktaki vatandaşların kendi dinî inançlarında bağımsız olduğunun söylendiği yazıda 45 bin civarında imam-hatip, muezzin, 2 bin civarında vaiz, 3 bin civarında Kur'an Kursu öğretmeni ile 637 Müftünün görev yaptığı DİB teşkilatının Başkanı "Türkiye'nin en yüksek dinî makamında bulunan 'Dinî lider' " şeklinde anılmaktadır. Yazıya göre, İmam Hatip okulları (340), YİE'ler (8) ve İlahiyat Fakülteleri (2) ile, resmî ve özel kurumların çıkardığı ve genel yayınların üçte birini

oluşturan dinî yayınlar Türkiye'de İslamî hayatın ne denli canlı olduğunu göstermektedir (DİYKK, 20/03/1980: 19). Türk İslam Sentezciliğinde dönemin öncü isimlerinden olan Salih Tuğ, dünyadaki İslamî bilincin yükselişinin, Türkiye'deki iktidarları İslam ülkeleriyle yapıcı ilişkiler geliştirmeye ve halkın din eğitimi konusuna eğilmek zorunda bıraktığını belirttiği konuşmasında, Türkiye'nin İslam dünyasındaki rolünü Fazlurrahman'a referansla, "İslam Rönesansının öncülüğü" olarak tanımlamaktadır.[89] 21 Kasım 1979'da giren Hicretin 15. yüzyılı kutlamaları yurt çapında düzenlenen dinî nitelikli bir çok faaliyetle birlikte dinî hayatın canlılığına şahitlik etmektedir. 1976'da İstanbul'daki yedinci İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Toplantısında kabul edilen kutlama teklifi çerçevesinde Türkiye'deki faaliyetleri yürütmek üzere bir Milli Komite kurulmuş; Başbakanlık onayıyla din işlerine bakan Devlet Bakanı'nın başkanlığında çeşitli bakanlıklar, TRT Genel Müdürlüğü ve DİB temsilcilerinin de katıldığı komite planlanan bir çok etkinliğin hemen tümünü hayata geçirmiştir. Özel pul ve para basımı, "Türkiye'de İslam Gerçeği" adlı bir film çekilmesi, sergi, konferans, seminer vs. düzenlenmesi gibi bir dizi faaliyet çerçevesinde Diyanet Dergisi, Ocak-Aralık 1981 tarihli Hicret Özel Sayısını çıkarmıştır. (DD Ocak-Aralık 1981, Hicret Özel Sayısı, Takdim). Yukarıda anılan komisyonun hazırladığı yazının da içinde olduğu ve genellikle İslam dünyasının halihazırdaki durumu ile İslam ülkelerinin yakınlaşma yollarının işlendiği makaleler özel sayıda yer bulmuştur.

İslam ülkelerinin sosyal, iktisadi ve kültürel gelişmesi ve bu yöndeki karşılıklı işbirliğinin Türkiye'ye yönelik sonuçlarından biri Ankara ve İstanbul'da kurulan merkezler için yasal zeminin hazırlanması olmuştur. 28/12/1977'de alınan Bakanlar Kurulu kararından sonra fiilen teşkilatlanmaya başlayan Ankara'daki merkez ve 07/12/1979'dan itibaren faaliyete geçen İstanbul'daki merkezle ilgili DM'den gelen kanun tasarıları 14/04/1982 tarihinde MGK tarafından onaylanarak yürürlüğe

[89] Tuğ'un paylaştığı ve Fazlurrahman'ın İslam adlı 1981 yılı baskılı eserindeki 1949'dan sonra Türkiye'nin ikinci kez uyanışıyla ilgili ifadeler şöyledir, "Türkiye, Batı kültürü hakkında oldukça yakın, sistemli ve uzun tecrübesi bulunduğu ve bugün bir bakıma İslam'ı 'yeniden keşfetmekte' olduğu için, bu ülkede İslam Rönesansının zengin ve anlamlı olacağını ümid etmek açısından önemli sebep bulunmaktadır. Çünkü geleceği ilgilendiren köklü meselelerde saklambaç oynamayıp, bu meseleleri hakkıyla karşılamak için lüzümlu cesarete sahip olmak, Türklerin ulusal karakterine yerleşmiş bir unsurdur. Muhammed İkbal'in de ümid ettiği gibi, Türkiye'nin bir kez daha yeni ve semereli bir İslam Rönesansının öncüsü olduğunu ıspatlaması pekala mümkündür." (Tuğ, 1981: 178).

girmiştir (MGKTD, C VI, 14/04/1982, s. 536-538). İKÖ ile Türkiye arasında yapılan anlaşmalara dayanan merkezlerden Ankara'da olan *İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi* adını, İstanbul'daki merkez ise *İslam Tarihi, Sanatı ve Kültürü Araştırma Merkezi* adını taşımaktadır. Anılan kuruluşlar, birikimi sağlanacak verilerden hareketle finans, tarım, sanayi vs. alanlarında ve İslam kültürü araştırmaları yoluyla kültürel, sanatsal konularda İslam ülkeleri arasındaki işbirliği imkanlarını geliştirmeyi amaçlamaktadır.[90]

MGK'nin dışarda İslam ülkeleri arasındaki yakınlaşma çabaları devam ederken içerde resmî düzeyde yürütülen dinselleşme çalışmalarını; din derslerine Anayasal zorunluluk getirilmesi, DİB'ye ara rejimin benimsediği siyasetle bütünleşik bir vazife yüklenmesi ve DİB'nin toplumsal dinî bilgilendirme pratiklerinin bu vazifeye uygun biçimde düzenlemesi beklentileriyle görünürleşen, öncelikle iktidar merkezli eylemler bütünü olarak tanımlamak mümkündür**.** İrticayı görülen yerde ezilecek bir tehdit olarak kabul eden tarafıyla Müslüman toplumun dinî dünyası içinde tam manasıyla dini ihya edici bir perspektife yerleşmesi mümkün olmayan ara dönem dinselleşmesi, yine de toplumun dinî hassasiyet taşıyan, siyasi olarak sağ-muhafazakar tarafta yer alan kesiminin beklediği toplumsal dinî dünya kodlarıyla çakışan bir politik söylemde karar kılmaktadır. T. Altıkulaç'ın deyimiyle, Cumhuriyet'in başında geriliğin nedenini, dinde arayan ve artık millet açısından bir karşılığı olmayan düşünce (DİG, 15 Temmuz 1981: 16) günün iktidarı açısından kabul edilen bir yaklaşım olmaktan uzaktır. Üstelik uygulamada dinin eğitim-öğretim ve resmî dinî örgütlenme yoluyla hizmet boyutuna açılan kısmî alan, yanı sıra iktidar temsilcilerince çeşitli biçimlerde takdim edilen, dindar dünyasında

[90] Kanunun gerekçesinde İstanbuldaki merkezin amacı şu şekilde belirtilmektedir: "İslam Kültür değerlerini tespit ederek, konferansa üye ülkeler arasında bu konularda karşılıklı işbirliği imkânlarını geliştirmek, tarih ve kültür alanlarında mevcut yanlış anlamaları ortadan kaldırmak ve İslam medeniyetinin diğer medeniyetlere olan katkısını bilimsel yöntemlerle araştırmaktır. Merkez, bu işlevini yerine getirirken, İstanbul'un İslam Tarih ve Sanatında işgal ettiği müstesna yerin bir kez daha vurgulanacağı kuşkusuzdur. İslam Tarih, Sanatı ve Kültürünü Araştırma Merkezi bu amaçlarını gerçekleştirmek üzere, çeşitli İslam ülkelerine mensup bilim adamlarını, aydınları ve yazarları bir araya getirecek; İslam ülkelerinin üniversiteleri ile araştırma merkezleri arasındaki bağları güçlendirecek ve kongre ve seminerler düzenleyecektir." (MGKTD C VI, 14/04/1982, S sayısı: 391, s. 2).

müspet yer edecek sembolik davranışlar anılan söylemin sahiciliğine dair izleri görünür kılmıştır.

İsmail Kara'nın yerinde tespitiyle, açıkça zikredilmese de DİB tarafına düşen misyonlardan biri olan ve dinî hayatı rejimle uyumlu kılma ve İslam'ı yükseltme rolü (Büyüker, 2014a: 75) üzerinde ara rejimin doğrudan ya da dolaylı etkinliği, yaygın toplumsal bilgilendirme faaliyetinin belki en etkilisi olarak hutbelerde oldukça açık biçimde geçerli olmuştur.

Diğer yandan, Başkanlığa tanınan imkanlar resmî din kurumunun hizmetleri açısından zaman zaman genişlemeye zaman zaman daralmaya işaret eder biçimde dönemin dinselliğinin temel çizgilerini gözeten ve dinî alanı bu çizgi bağlamında düzenleyici girişimler niteliği taşımaktadır. DİB'nin kurumsal imkanlarının artırılması yönündeki görüş ve teklifler askeri iktidarın dinselleşme politikalarına hitap eden ve onunla uyumlu bir zeminden hareket ediyor olmanın haklılığından güç almaktadır. Böylece güvenlik siyasetinin bir parçası olan dinselleşme ile DİB'nin tarihsel ve kurumsal beklentileri, birbiriyle örtüşmektedir. Güvenlik eksenli din tutumu, kuruma alan açan yaklaşımların yanı sıra, bunun tersi biçimde dinî alanı daraltıcı ve bizatihi DİB'yi güvenlik problemi olarak gören yaklaşımlar için de geçerlidir. Genişletme inisiyatifinin hakim olduğu yerlerde DİB aracılığıyla resmî dinin işlevselliğine odaklanılırken, karşı tarafta DİB, dinî hüviyetini ekseriyetle bir kenara bırakarak rejimin ilkeleriyle bütünleşmeye odaklanması gereken, dinî hizmet ve bilgilendirme ameliyesinin çevresinde bırakılmış bir yapı olarak tasavvur edilmektedir.

3.2.1. Bütçe ve Kadro İmkanları

Askeri müdahaleyle açılan ara dönemin sürdüğü üç sene boyunca DİB'ye ayrılan bütçe miktarına ve bunun genel bütçe içindeki yerine bakıldığında Cumhuriyet'in başından itibaren süregelen ve genel olarak bindelerle ifade edilen payın bu yıllarda da korunduğu görülmektedir. 1980'li yıllarda devam eden birbirine

yakın bütçe değerleri, % 1.23'e yükseldiği 1990'a kadar önemli bir değişiklik göstermemektedir (Gözaydın, 2009: 221-224).[91]

Din hizmetleri içerisinde bilhassa cami hizmetlerini yürüten elemanların istihdamı problemi Başkanlık açısından yeni kadro ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Devlet Bakanı Özgüneş'in verdiği sayılarla 37.059 İmam-hatip; 8.685 müezzin, kayyum olmak üzere toplam kadrolu görevli sayısı 45.744'tür. Sayıca 47.645 olan mevcut camilerden halen 18.798 caminin kadrosu ve imamı bulunmamaktadır (DMTD, C II, 18/01/1982, s. 272). Bakan'ın bir diğer ifadesine göre kadrosuz cami sayısı 20.106'dır (DMTD, C XI, 15/11/1982, s. 503). Anılan yaklaşık 20 bin civarındaki kadrosuz cami, geçici münhal kadrolu 10 bin civarında cami ve her yıl ibadete açılan 490 camiyle (DİG, 1 Ocak 1982: 19) birlikte düşünüldüğünde DİB'nin anılan dönem itibariyle 30 bin civarında kadrolu görevliye ihtiyaç duyduğu açıkça görülmektedir (Ayhan, 1981: 264). İbadete açılacak camiler arasında yapımına 1967 gibi erken bir tarihte başlanan ve 15 Mart 1981'de o güne kadar yapımını yürüten Türkiye Diyanet Sitesi Yaptırma ve Yaşatma Derneği'nden TDV'ye devredilen Kocatepe Camiini de saymak gerekmektedir. TDV Genel Müdürü Kemal Güran tarafından Müslüman Türk milletinin tarihinde, "Cumhuriyet neslinin şaheser bir mabedi" olacağı söylenen cami 1983 yılında açılması planlanmasına (DİG, Nisan 1982: 23) rağmen ancak 1987'de ibadete açılabilmiştir

DİB'ye yeni kadrolar verilmesi ile ilgili olarak 1983 yılında DM gündemine gelen yasa tasarısı, belli oranda kadrolu görevli tahsisine imkan tanımıştır. DM'de kabul edildikten sonra MGK'nin 16/06/1983 tarihli 150. birleşiminde görüşülen yasa tasarısı, 1983 malî yılı bütçe kanununa yeni bir madde eklenerek, cezaevi ve yurt dışı din hizmetlerinde kullanılmak üzere 484 adedi geçmemek kaydıyla DİB'ye kadro tahsisine Bakanlar Kurulu'nu yetkili kılmaktadır. Tasarıya göre toplam kadronun

[91] 1981 yılı DİB bütçesi 17.233.855.000 liradır. 1.780.640.059.000 lira olan genel bütçe içindeki payı ise 0.0069'dur. Başkanlığın 17/02/1982 gününde toplanan MGK'ce onaylanan 1982 yılı bütçesi ise 12.233.855.000 liradır. 1.780.640.059.000 lira olan genel bütçedeki payı 0.0069 ile önceki yılla aynı kalmıştır (MGKTD, C VI, 17/02/1982, S Sayısı:330 sayfa 17; Gözaydın, 2009: 221-222). 1983 yılına gelindiğinde, 9 Aralık 1982 tarihli MGK tutanağına göre 18.224.800 lira olarak belirlenen DİB bütçesinin 2.558.902.500 lira olan genel bütçe içindeki 0.0071'lik oranla önceki yıla nazaran kısmi bir yükselmeye takabül ettiği görülmektedir (MGKTD, C VII, 09/12/1982, S sayısı: 465, s. 16). 1984 yılı için kabul edilen DİB bütçe toplamı olan 27.572.968.261 rakamı, 4.627.525.840.072 olan genel bütçenin 0.0060'ını oluşturmaktadır (Gözaydın, 2009: 221-222).

214'ü cezaevleri, 270'i de yurt dışı görevlendirmeleri için ayrılmaktadır. Konuyla ilgili MGK kararı, yurt içinde kullanılacak kadro sayısını aynen benimsemek, yurt dışı sayısını ise 270'ten 90'a düşürmek olmuştur. Böylece toplam 304 adet kadro tahsis edilmiştir.

Görüşmeler esnasında, sayının DM'den geldiği halde korunması yönündeki M. Özgüneş'in ısrarlı talebine karşılık K. Evren'in tüm Bakanlıklardan kısıldığını, ikiyüz küsur tane kadronun birden verilmesinin mümkün olmadığını söylemesi karşısında M. Özgüneş'in anılan yurt dışı kadrolarının üstlenecekleri misyon konusundaki açıklamalarının da K. Evren'i ikna etmeye yetmediği anlaşılmaktadır. M. Özgüneş yurt dışındaki 750 camiden 385'inin devletin resmî din anlayışının karşısında yer alan gruplar olan "Süleymancı, MSP'li, MHP'li gibi bugünkü rejime karşı insanların elinde" olduğunu belirtmektedir. Buralara dernekler paralarını kendileri ödemek suretiyle Türkiye ya da Türkiye dışından imam tayin ettiklerinden, işçilere maddi bir külfet düşmemekte ve o camilere devam etmektedirler. Buna karşın Diyanetin elinde tuttuğu camilerin bağlı olduğu dernekler paralarını işçilerden topladıkları için diğer grupların elindeki 385 camiyi ele alma imkanı kalmamaktadır. M. Özgüneş, tahsis edilecek 270 adet kadro ile "385 tane caminin hiç değilse büyük bir kısmını ele geçirmek suretiyle vatandaşları yanlış birtakım efsanelerle uyutan veya rejim aleyhine propaganda yapan, Atatürk ilke ve inkılapları aleyhine propaganda yapan adamların elinden kurtarmış olacağız" diyerek (MGKTD, C IX, 16/06/1983, s. 409-411) hükümetin bu konuda taşıdığı hassasiyeti dile getirmektedir. Yasa tasarısının amacı, yurt dışındaki gruplar karşısında Türkiye'nin DİB merkezli din hizmetini yaygınlaştırmaktır. Hükümetin bu teklifi bütçe tekniğine uygun olmamakla birlikte ek bütçe yurt dışındaki işçilerin "karanlık dinî gruplara karşı" ve tutukluların dinî ihtiyacı açısından önemli bulunmakta ve "ivedilikle" görüşülmesi istenmekteydi (DMTD, C XVIII, 30/05/1983, s. 257, S sayısı: 337, s. 1).

Yurt dışı din hizmetlerini karşılayacak yeni kadroların çıkarılması önerisinin hazırlanan irtica direktifine de girmiş olması, kadroların irticayla mücadelede taşıdığı önemle yakından ilgiliydi. 10 Aralık 1980-2 Eylül 1983 arasında Genelkurmay Sıkıyönetim Koordinasyon Başkanlığı yapan ve aynı zamanda İrtica direktifinin

mimarı olan Nevzat Bölügiray'ın Başbakan Ulusu'yla Şubat 1983 başlarında yaptığı ve direktifin hazırlığında görev almış olan diğer Bakanların hazır bulunduğu toplantıda dile getirdiği kısa vadede alınacak tedbirler arasında din görevlisi ve din öğretmeni kadrolarının "ivedilikle" çıkarılarak atamaların yapılması da yer almaktadır (Bölügiray, 1991: 215). Bölügiray'ın anlattığına göre yurt dışında resmî devlet kadrolarının ortaya çıkardığı boşluktan gerici akımların istifade ettiği ve vatandaşların "korumasız" kaldığı bilgisini, direktifin hazırlığı aşamasındaki çalışmalara katılan Altıkulaç'tan öğrenmiş olması (Bölügiray, 1991: 210) Altıkulaç'ın sık sık dile getirdiği gayriresmî dinî gruplarla ilgili endişesini anılan toplantılar esnasında da zikrettiğini göstermektedir.

Diğer taraftan K. Evren'in ilan edilen kadrolara yerleşebilecek sayıda elemanın –ki Evren bunu 40 bin olarak zikretmektedir- olup olmadığı sorusuna, Özgüneş'in "Türkiye'de kadro bulunduğu taktirde yeteri kadar İmam Hatip okulu mezunu vardır" (MGKTD, C IX, 16/06/1983, s. 409-411) demesine rağmen kadro sorunu çözülmüş olması durumunda dahi buralara yerleşecek görevlilerle ilgili bir takım problemler geçerliliğini korumaktadır. T. Altıkulaç kadrosu bulunduğu halde imamı bulunmayan, 7 bini aşkın cami olduğunu söylemektedir (Altukulaç, 1981: 8). Maliye Bakanı Mülazım Şimşek'in açıklamalarına göre ise DİB'nin elinde 5.600 adet boş kadro olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bunlar belli bir cami için müezzin, vaiz, vs. olarak göründüğü ve tahsisli olduğu için yurt dışı hizmetleri için kullanılamamaktadır (DMTD, C XVIII, 30/05/1983, s. 263). Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu bünyesinde din görevlilerine kadrolar açılması için Sosyal Güvenlik Bakanı tarafından dile getirilen talep ise yine Evren'in onayından geçememiş;[92] yeni bir kadro açılması yerine her ildeki bir din görevlisinin Sosyal Hizmetler Müdürlüklerinde görevlendirilmesi kabul edilmiştir (MGKTD, C IX, 24/05/1983, s. 230).

[92] Bakan'ın Evren'i iknaya çalışırken, din adamlarının söz konusu kurumlarda verecekleri hizmetin önemini vurgulamak üzere "Sayın Cumhurbaşkanım, bizim yaşlı kadınlarımız ve yaşlı erkeklerimiz zaman zaman nikâh tazelemeyi, bekârlarsa tövbe etmeyi, dinî önemli günlerde, üç aylarda bir mevlit okumayı, ilahiler söylemeyi veyahut bazı duaları okuyarak ferahlamayı tercih ederler. Bu önemli bir ihtiyaçtır, başka türlü giderilmesi de mümkün değildir. Ben, bu sebeple biraz ağırlıklı olmasından yanayım" ifadelerini kullanmaktadır (MGKTD, C IX, 24/05/1983, s. 230).

Bu dönemde kabul edilen ve Başkanlık bünyesinde çalışan din görevlilerini ilgilendiren yasa ile geçmişteki mağduriyetlerin giderilmesi suretiyle çalışanların, sosyal ve ekonomik imkanları yükseltilmiştir. Emekli Sandığı Kanununa eklenen bir maddeyle 1965 yılı öncesinde DİB'ye bağlı camilerde vekil ya da Buyrultulu imamlık, ya da Vakıflar Genel Müdürlüğüne bağlı mülhak vakıf camilerde imamlık yapmış olanların geçmişteki hizmetlerinin emekliliklerine saydırılması olanağını getiren tasarı 21/07/1983'te MGK tarafından kabul edilmiştir. Böylece geçmişte sosyal güvencesi olmaksızın verilen hizmetler emekliye tabi hizmet durumuna getirilerek borçlandırılmıştır (MGKTD, C IX, 21/07/1983, s. 510-511).[93]

DİB'nin yurt dışına din görevlisi gönderme uygulaması 1971 yılında Ramazan ve Kurban bayramlarındaki görevlendirmelerle başlamıştır. Ayrıca seçimi DİB tarafından yapılarak Çalışma Bakanlığı sosyal yardımcı kadrolarına atanan din görevlileri dışında süreç içerisinde Dışişleri Bakanlığı ve devlet dışı kaynaklar da kullanılmasına rağmen, ihtiyacın yeterince karşılanamaması nedeniyle bu ülkelerde yaşayan vatandaşların talepleri doğrultusunda 1978 yılında ücretleri oralardaki işçi dernekleri tarafından karşılanmak üzere 6 aylık geçici görevlendirmeler yoluna gidilmiştir (DİG, 1 Temmuz 980: 8; Altıkulaç, 2011-I: 374-402). 1982 sayılı kanun gereği 1978 yılında kurulan yurt dışı teşkilatlanmasında, 1981 yılı itibariyle açılan 10 yurt dışı müşavirlik kadrosundan Brüksel, Lahey, Bonn, Sidney ve Berlin'deki -2'si ataşe olmak üzere- 5 müşavirlik Türkiye Devleti'nin resmî dinî örgütlenmesinin yurt dışındaki kuruluşları konumundadırlar. Yurt dışındaki Müslüman Türk toplumuna cami hizmetlerini yürütmek üzere gönderilenlerden en kalabalık grubu 1981 Temmuz ayı itibariyle maaş, sigorta vd. giderleri oralardaki dernekler tarafından

[93] Anılan kanuna ek madde şu şekildedir. "TC Emekli Sandığı iştirakçilerinden, herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna tabi olmadan; a) Vakıflar Genel Müdürlüğüne bağlı mülhak vakıf camilerinde görev yapan ve ücretlerini bu genel müdürlükten alanlar, b) Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı camilerde kadrolu daimî mezun imam - hatip ve müezzin - kayyımlara vekâlet edenler, c) Köy, kasaba ve mahalle camilerinde dernek, vakıf veya köy bütçesinden ücret alarak imam – hatiplik yapanlar, Bu görevlerde geçmiş süreleri için, 5434 sayılı TC Emekli Sandığı Kanununa 20.5.1976 tarihli ve 2012 sayılı Kanunla eklenen ek maddesinin (d) fıkrasının 2inci bendinde yer alan esas ve oranlara göre borçlandırılırlar" (MGKTD, C IX, 21/07/1983, s. 510-511). Maddenin (c) fıkrasında sayılan nitelikler "buyrultulu" tabir edilen görev biçimini tarif etmektedir. Bu pozisyon, ehliyeti DİB tarafından tayin edilen, ücretleri ise köy halkı tarafından ödenen imamlarlar için kullanılmaktadır (MGKTD, C IX, 23/06/1983, s. 422-426). 633 Sayılı kanuna kadar köy imamlarına kadro ve merkezi bütçeden maaş ve ücret verilmemekteydi. İlk defa bu kanunla köylere birleştirilmiş tanımlamayla imam-hatip ve müezzin-kayyum kadrosu verilmesi öngörülmüştür (Onay, 2009: 57).

karşılanmak üzere 6 aylık geçici süreyle gönderilen 81 din görevlisi oluşturmaktadır (DİG, 15 Temmuz 1981, s. 6; DİG, Mayıs 1982: 7).

12 Eylül döneminde Avrupa'da yaşayan Türk toplumuna din hizmeti götürmek adına bulunan yollardan biri de Rabıta adlı uluslar arası bir örgütün parasal yardımına baş vurmak olmuştur. 1964'te Suudi Arabistan'ın Başkenti Mekke'de kurulan ve Türkiye'de bir çok dinî nitelikli vakfın kuruluşuna da destekleyen Rabıta'tül Alemi'l İslamî, Türkçe adıyla Dünya İslam Birliği, dünyada özellikle Müslümanların azınlıkta olduğu ülkelere yaptığı dinî nitelikli yardımlarla bilinmekteydi. Kocatepe Camii inşaatı da Rabıta tarafından 2 milyon liralık bağışla desteklenmiştir (Mumcu, 1994: 241) Camii ayrıca Irak Evkaf ve Din işleri Başkanlığı'ndan 1981 yılında 1 milyon liralık yardım almıştır (DİG, 15 Şubat 1981:14).

Ulusu hükümeti döneminde, 28/04/1981'de çıkarılan Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile yurt dışında görev yapacak 41 kişi, 657 Sayılı Kanunun ilgili maddesine dayanılarak, 25'i maaşları Rabıta tarafından; geri kalanı da Belçika'daki yerel örgütlerce karşılanmak üzere maaşsız izinli sayılarak gönderilmiştir. Devlet yetkililerince Türkiye'nin o dönem içinde bulunduğu ekonomik darlık ve döviz sıkıntısının Rabıta yardımına baş vurmanın temel gerekçesi olarak gösterildiği uygulama, esasen 1978'de aynı yolla 32 kişilik bir din görevlisi grubunun tahsisi ile başlamış, Ulusu hükümeti döneminde anılan kararnameyle izinli sayılanların görev süresi 1984'te 1 yıl uzatılarak uygulama 1985 yılında yurt dışına 320 din adamı kadrosunun ihdas edildiği güne kadar sürdürülmüştür (Mumcu, 1994: 225-232).

Gerek DİB yetkilileri gerek Bakan Özgüneş tarafından dile getirilen yurt dışında din hizmetlerinin yürütülmesinin öncelikli gereklerinden biri olan kadrolu eleman probleminin aşılmasında alternatif bir çözüm olarak görüldüğü anlaşılan Dünya İslam Birliği'nin kaynaklarına başvurma, ne uygulamanın başladığı yıllarda, ne de devam ettirildiği MGK iktidarı döneminde genel kamuoyunun gündemine gelmemiştir. 1982 Ocak ayında DM Genel Kurulundaki bütçe görüşmeleri sırasında Mehmet Aydar'ın Rabıta'yı da içine alan, yurt dışındaki din görevlilerinin ücretlerinin devlet kaynakları dışında hangi yollarla karşılandığı hakkındaki sorusu

karşısında Özgüneş, Rabıta konusuna hiç değinmeksizin dışardaki derneklerden talep edildikçe Türkiye Devleti'nin din adamı yolladığını söylemektedir (DMTD, C II, 18/01/1982 s. 267, 272).

1987 Mart ayında Uğur Mumcu'nun Cumhuriyet Gazetesindeki "İslamcı Örgütler ve Para" yazı dizisiyle birlikte en başta Mumcu'nun yazıları olmak üzere Rabıta yardımını; kamuoyundan yıllarca gizlenmiş, içinde DİB sorumlularının da yer aldığı bir çok devlet ve hükümet yetkilisinin ortaklığındaki kriminal bir hadise olarak işleyen yazılar basında bir birini izlemiştir. Şeriat düzenini kurmaya çalışan ve bu amaçla faaliyet gösteren dinsel bir örgütle girilen parasal ilişkinin, laik Türkiye rejimi açısından yaratacağı tahribata odaklanan yorumlarda, uygulama Atatükçülüğe her fırsatta atıf yapmakla bilinen K. Evren'in çelişkisi olarak görülmüştür.

Rabıtayla ilgili kararda imzası bulunan devlet yetkililerinin Mumcu'nun yazısının ardından verdikleri beyanları böyle bir karardan haberdar olmadıkları ya da bunun mümkün olamayacağı şeklinde tepkiler vermek olmuştur. Rabıta yardımının vuku' bulduğunu en baştan kabul eden tek kişi olan Altıkulaç asıl yetkilinin Bakanlar Kurulu kararnamesinde imzası bulunanlar olduğunu belirterek Devlet Bakanı, Başbakan ve Devlet Başkanının sorumlulukların altını çizmektedir (Mumcu, 1994: 207-210). M. Özgüneş, Milliyet gazetesine verdiği mülakatta, Rabıta'dan para alan imamların hiç bir zaman kanun dışına çıkmadıklarını, dolayısıyla yapılan yardımın örgütün siyasi, ideolojik vs. bir programının parçası olmadığını anlatırken şöyle demektedir: "Ben rabıtanın para ödemesine değil, usulde yapılan hatalara karşıyım. O zamanki döviz sıkışıklığı içinde bulunan çare bence isabetlidir." Sözünü ettiği usul hatası, paranın doğrudan Türk sefaretlerine, yani devlete gelmesi; doğru yöntem ise, maaşların Almanya'daki Türk derneği aracılığıyla ödenmesi idi (Milliyet, 29/03/1987: 4). Bu yolun ekonomik koşulların dayattığı ve "ehveni şer" bir tercih olduğunu anlatan K. Evren[94] basının konunun üzerine gidişini maksatlı bularak asıl

[94] Altukulaç'ın deyimiyle "yurt dışındaki yangın" (Mumcu, 1994: 226), karanlık dinî yapılar denilen gruplara karşı bir biçimde mukabele etmeye, bu da Türk Devleti'nin resmî dinî ağının yurt dışında da işlerlik kazandırılmasına bağlıdır. Evren bunu şöyle ifade etmektedir: "Yapılacak iki şey vardı ya hiç göndermeyecektik. Ya da buna katlanacaktık. Hangisi daha faydalı. Eğer hiç göndermeyecek olursak örgütler dışarıdan adam getirmeye devam edecekler, o teşkilatın getirdiği din görevlilerinin etkisi altında kalacaklar ve oradaki vatandaşlarımızı mütemadiyen zehirleyecekler. Bence, o daha tehlikeli. Sonradan onları temizlemek çok zor. Nitekim hala temizlenmiş değil" (Mumcu, 1994: 307-310).

hedefin 12 Eylül rejimini kötüleyerek İslam ülkeleriyle gelişen ilişkileri baltalamak olduğunu; buna karşın kendisinin şeriatla mücadelede her türlü tehlikeyi göze aldığını belirtmektedir (Mumcu, 1994: 308).

26 Kasım 1982'de Çalışma Bakanlığının MGK'ye verdiği brifingde verilen rakamlar ara dönemde çeşitli yollardan yurt dışına görevlendirilenlerin sayısında toplamda önemli bir artış kaydedildiğini göstermektedir. Buna göre maaşları Dünya İslam Birliği ve Birliğin finanse ettiği Brüksel İslam ve Kültür Merkezi gibi dış kaynakların yardımıyla yurt dışına gönderilen din görevlilerinin sayısı 21'den 83'e; 6 aylık geçici görevle yollananların sayısı 131'den 221'e yükselmiştir. Yurt dışındaki din görevlisi sayısı ise 12 Eylül öncesinde 156 iken, 311'e ulaşmıştır (Mumcu, 1994: 294).

Bu dönemde DİB'ye gelen parasal destekler arasında Türk Hava Kurumu'nca toplanan kurban derilerinden sağlanan % 5'lik gelir payı da bulunmaktadır. THK'nin kurban derilerini toplamaya tek yetkili kuruluş olarak tanındığı Yardım Toplama Kanunun ilgili maddesi uyarınca THK'ce toplanan derilerin satışından elde edilen para kuruma ayrılan % 55 dışında Türkiye Kızılay Derneği (% 20); Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (% 20) ile birlikte DİB'ye de (% 5') de aktarılacaktır (MGKTD, C IX, 23/06/1983, s. 451, 454). Hükümet bu oranı % 10 olarak teklif etmesine ve DM'de kabul edilmesine rağmen, MGK İçişleri Komisyonu bu oranı indirmiş, MGK'ce da bu haliyle kabul edilmiştir (MGKTD, C IX, 23/06/1983, S sayısı, 65, 616). Ancak THK yasa çıkmadan önce DİB yoluyla TDV'ye toplam gelirin dörtte birine tekabül eden, 25 milyon liralık kısmını bağışlamıştır (DİG, 15 Şubat 1981: 1). THK Başkanı Emekli Tuğgeneral Abdullah Orakçılar'ın ifadesiyle "Türk nüfusunun yeni camilere ve bu camilerde görev yapacak aydın din adamına olan ihtiyacı", THK'nin gönüllü yardımından beklentiyi ortaya koymaktadır (DİG, 1-15 Mart 1981: 10)

3.2.2. Meslekî Eğitim Problemi

DİB'de görev alacak olan din hizmetlileri kadrosuna, dinî-meslekî bilginin edinilmesi süreçleri boyunca topluma sunacakları hizmetle mütenasip ölçü ve

nitelikte formasyon edindirme problemi bu dönemde DİB açısından üzerinde durulan meselelerden biridir. Bu DİB'de kadro istihdamının öncelikli kaynağı durumundaki temel ve orta öğretim düzeyindeki meslekî din eğitiminin imkanlarının iyileştirilmesi taleplerini beraberinde getirmiştir.

Yetkili ağızlardan bir çok platformda dile getirilen husus, Başkanlığın hizmet ağının sayısal olarak en yüksek ayağını oluşturan cami hizmetlerinin yaygınlığının, biri diğerini doğuran temel iki ihtiyaç olarak, buralara atanacak iyi yetişmiş eleman ve bunların yerleşeceği kadro ihtiyacını doğurmasıdır.

Tedricen kapatıldıkları Tek Partili dönemin sona erişiyle birlikte yeniden açıldığı 1950'li yıllardan itibaren, öncelikle toplumdaki yetişmiş din adamı boşluğunu örgün eğitim imkanları kullanılarak doldurmayı amaçlayan İmam Hatip okullarını devlet açısından gerekli kılan şey, devlette istihdam edilecek resmî din görevlilerine kaynaklık etmesidir. Ancak okulların nitelikli ve yeterli sayıda eleman yetiştirebilme imkanlarının koşulları ile Cumhuriyet tarihi boyunca okullarla ilgili çoğunlukla siyasi, ideolojik nedenlere dayalı olarak girişilen tasarruflar arasındaki genellikle ters orantılı işleyen bir denklemin varlığı, İmam Hatip okullarından diğer beklentilerin yanı sıra istihdam şartlarını haiz eleman yetiştirebilmesinin de önündeki önemli bir engel olmuştur.

12 Eylül döneminde İmam Hatip okulları meselesinin ön plana çıkmasının nedenlerinden birini öteden beri süregelen meslekî din eğitimi süreçlerinin geldiği noktanın durumu oluşturmaktadır. DİB'nin yetkili kişilerince dile getirilen temel sorunsal, Başkanlık bünyesinde din hizmeti üstlenenlerin eğitim durumuna ilişkin tablonun, İmam Hatip okullarının ihyasını çözüm bekleyen bir sorun olarak apaçık gösteriyor olmasıdır. Din İşleri Yüksek Kurulu üyesi Kemal Güran katıldığı din eğitimi seminerlerinde 1980 yılı itibariyle dolu olan yaklaşık 31 bin bin İmam Hatip kadrosundan 15 bininin ilkokul mezunu olduğunu söylemektedir (Güran, 1981a: 336-337; Milli Eğitim ve Din Eğitimi, 1981: 269). Başkanlığın iller kuruluşunda çalışanların genel toplamı açısından bakılınca Araştırma ve Planlama Başmüşavirliğinin 1981'deki araştırmasına göre, 43 bin dolayında olan toplam çalışanların 23 bini; 1982'deki araştırmasına göre de 44 bin dolayında olan toplam

çalışan sayısının 22 bini İlkokul mezunudur. Buna karşın genel toplam içinde İmam Hatip Okulu birinci ve ikinci devresi mezunu olanların sayısı 1981 ve 1982 yıllarında sırayla 14 bin ve 16 bin gibi bir rakamda kalmaktadır (DİG, 1-15 Ekim 1981: 23; DİG 1 Kasım 1982: 22). Veriler toplumun ihtiyaç duyduğu, en az lise düzeyinde eğitim almış, mihrap ve minbere çıkma yetkinliğini elde etmiş kişileri yetiştirme amacıyla açılan İmam Hatip liselerinin durumunun bu amaç için yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. Mevcut istatistikler, 1981 yılı baz alınınca gelecek 7 yıl içinde İmam Hatip lisesi ikinci devre mezununa olan ihtiyacın hiç bir zaman 8 binden aşağı düşmeyeceği; gelecek 10 yıl boyunca da imamların istihdamı probleminin yaşanmayacağını göstermektedir. Diğer yandan İmam Hatip lisesi çıkışlılardan çoğu ya eğitimini aldıkları meslek dışı alanlara yönelmekte (%36), ya da meslekî yüksek öğretime geçmektedir (% 36). İmam Hatiplik ya da Kur'an Kursu öğreticiliği gibi meslekî çalışma alanını tercih edenlerin düşük oranının (% 28) yükseltilmesi için alınacak bir takım tedbirler üzerinde duran DİB yetkilileri için öncelikle halledilmesi gereken sorunlar meslekî formasyon yetersizliği, maddi ve ekonomik problemlerdir (Güran, 1981a: 342-247).

İmam Hatip okularının orta kısmını kapatılmasına ilişkin ara dönemin hükümet temsilcileri ve devlet yetkililerince ortaya konulan görüş ve girişimlerle, bu girişimlerin fiiliyata geçme ihtimali, konunun DİB'nin ve din eğitimiyle ilgilenen diğer çevrelerin gündemine taşınmasının diğer koşulunu oluşturmaktadır. T. Altıkulaç, askeri müdahalenin ilk günlerinde Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam'ın talimatı doğrultusunda, mevcut İmam Hatip liselerinin yarısının kapatılması isteğiyle yüz yüze kalındığını söylemektedir. T. Altıkulaç, MEB Din Eğitimi Genel Müdürü Necati Öztürk'ün kendisini arayarak kapatılması planlanan 174 okulla ilgili hazırlıkların yapılmasını istediğini, ancak kendisinin Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin düzenlediği seminerdeki konuşmasının ardından sesinin kesildiğini anılarında yazmaktadır (Altıkulaç, 2011-II: 546-550). Buradaki konuşmasında, hali hazırda 27 bin camide din görevinin fahri imamlarla yürütüldüğünü hatırlatan T. Altıkulaç, İmam Hatip liselerinde okuyan öğrenci sayısının azalmasına yol açacak herhangi bir girişimin, Başkanlığın zaten "kem aletle kemalat peşinde koşmak" olarak nitelendirdiği yetkin eleman sorununu, daha da derinleştireceğinden söz

etmektedir (Altıkulaç, 1981: 8-9). Bu konuşmadan bir ay geçmemişken Aydınlar Ocağı'nın düzenlediği seminerde konuşan Necati Öztürk'ün ifadeleri, en azından MEB bürokrasisi açısından okulların kapatılması düşüncesinin geçerliliğini yitirdiğini göstermektedir. N. Öztürk, dolaşan söylentilere itibar edilmemesini salık verirken, "Memleketimizi ihtiyacı olan, özellikle Diyanet İşleri Başkanlığının ihtiyacı olan elemanların yetiştirilmesi için gereken düzeyde İmam-Hatip okullarını tutmak ve öğrenci akışını sağlamak zorundayız" demektedir (Milli Eğitim ve Din Eğitimi, 1981: 435).

Sorunun temeli, bir veri olarak mevcut cami sayısı ile buralardaki çalışan sayısı arasındaki yüksek makasa dayanmaktadır. Buna karşın DİB'nin sadece yönetim işleriyle sorumlu olduğu ve öncelikle Müslüman toplumun kendi ihtiyaç ve inisiyatifleri doğrultusunda inşa edilen ibadethanelerin inşasının yanı sıra onarım masrafları dernekler, özel şahıslar, yöre halkı ve vakıfların yardımlarıyla karşılanmaktadır (Onay, 2009: 59-6; Kara, 20). Devletin zaman zaman maddi yardım sağladığı vaki olsa da devlet bütçesinde cami yapımı için herhangi bir ödenek ayrılmamaktadır (Gözaydın, 2009: 229). İbadete açık cami ile cami görevlisi sayısı arasındaki fark geçmiş yıllardaki kimi uygulamalarla giderilmeye çalışılırken, bu yöndeki girişimlerin en büyük maliyeti, din hizmetlilerinin meslekî formasyon yetersizliği sonucunu doğurması olmuştur. Zira doğan boşluğun telafisi için koşulların zorlamasıyla atılan adımlar, cami görevlilerinin geldiği ilkokul ağırlıklı eğitim düzeyinin yüksek oranının nedenleri arasında yer almaktadır. 633 sayılı kanunun, İmam Hatiplik için en az ortaokul mezunu olmayı şart koşmuş olmakla birlikte mevcut müktesep haklara dokunmayarak ilkokul mezunlarının görevlerine devam etmesine olanak tanıması[95] ve 1977 yılında DİB kanununda yapılan değişikliğe[96] dayanarak vekil statüsündeki yaklaşık 12 bin görevliye herhangi bir

[95] Geçici Madde 3 — Bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihte, Diyanet İşleri Başkanlığı iller kuruluşlarında (imam-hatip, imam-müezzin, hatip ve kur'an kursu öğretmeni) olarak görevli bulunanlardan : a) Ortaokulu, dengi okulları ve daha yukarı dereceli okulları bitirmiş olanlarla, ilkokul öğrenimli olup da tekâmül kurslarını başarı ile sonuçlandırmış olanlar, öğrenim durumlarına göre, ilk defa memuriyete girişte alabilecekleri barem dereceleri ile, aylıklı imam-hatip ve müezzin kadrolarına alınırlar (RG, 2 Temmuz1965, Sayı: 12038, s. 4).

[96] Madde 36 – (Değişik: 24/3/1977 - 2088/1 md.) Bu Kanunun 22 nci maddesi (f) bendinde yazılı nitelikte istekli bulunmadığı için açık kalan İmam-hatipliklere vekaleten atanmış olanlardan, bu

sınav veya yetiştirme programına tabi tutulmaksızın kadro verilmesi, kanunun koyduğu İHL birinci devresini bitirmiş olma ilkesinde önemli bir gerileme yaratmış; İmam Hatip Okulu menşei dışındakilerin DİB'deki istihdam oranlarını yükseltmiştir (DİG, 1-15 Mart 1981: 24).

Din eğitimiyle ilgili seminer, toplantı ve hazırlanan raporlardaki meslekî din eğitimi konusuyla ilgili temel yaklaşım ülkenin dinî birikimine kaynaklık eden eğitim ve hizmet kurumlarının korunması yönündedir.[97] Aydınlar Ocağı'nca tertiplenen Milli Eğitim ve Din eğitimi seminerinde ve YİE hocalarının Devlet Başkanı K. Evren'e sundukları raporda İmam Hatip okullarının temel eğitimin birinci kademesine dayalı olarak ibka ve idame ettirilmesi, DİB'nin gereksinimleri ortadayken toplumun din ihtiyacını karşılama görevinin gereği olarak, devlete düşen zorunlu bir tedbir olarak görülmekte; okulların haiz bulundukları METK'ye dayalı hukukî statüsünün korunmaması ya da bir kısmının kapatılmasının yüksek bir halk teveccühüne mazhar olan bu eğitim kurumlarını sahiplenen toplumun devlete olan güven ve yakınlığını zedeleyeceği belirtilmektedir (Milli Eğitim ve Din Eğitimi, 1981:424; Ayhan, 2014: 250-251**)**.

MEB'nin yönetimindeki din eğitimi süreçlerine DİB'nin dahil edilmemesi ise meselenin diğer bir yönünü oluşturmaktadır. MEB'nin hem din eğitimi müfredatının hem İHL'lerin meslek dersi öğretmenlerinin hizmet içi eğitim programlarının hazırlanmasında DİB ile işbirliği yapması tekliflerinin yanı sıra MEB'nin ihmalleri ve yerine getiremediği sorumluluklar gündeme taşınmıştır (Ayhan, 1981: 265-266, 423). DİB'nin en yetkili organı olan Din İşleri Yüksek Kurulu üyesi Kemal Güran, Tevhid-i Tedrisatın sadece din eğitimi sahasına münhasır bırakıldığını; sağlık, tapu kadastro, polis, maliye ve askeri liseler gibi Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na aykırı eğitim kurumlarına ses çıkarmayan MEB'nin gerekli din hizmetlilerinin yetiştirilmesi için kendisine kanunla verilmiş yükümlülüğü yerine getirmediği gibi bir hizmet ve istihdam müessesesi olan DİB'ye bu elemanları yetiştirme fırsatı

Kanunun neşri tarihinde görevi başında olanlar müktesep derece aylıkları ile aynı göreve asıl imam-hatip olarak atanmış sayılırlar (RG, 2 Temmuz 1965, Sayı: 12038).

[97] 1980 yılındaki 374 İmam Hatip lisesinden 336'sını lise kısmına geçişin mümkün olduğu okullar oluşturmaktadır. Kalan 38 okul ise 1979-1980 yılında açılmış olup henüz orta 1 ve 2. Sınıf öğrencisi bulunan ve lise kısmına geçilmesine izin verilmeyen okullardır (Öcal, 2015: 235-236).

vermediğini söylemektedir. MEB'nin DİB'yle işbirliği yapması gereken konulardan biri de İHL'lerdeki meslek derslerinin denetimlerinin ortaklaşa yürütülmesidir (Güran, 1981a: 343, 347).

Güran'ın konuşmasında zikrettiği MEB'nin kendi açtığı okulları fazla bularak kapatmak gibi yapıcılıktan uzak tutumunun uzantısı olan girişimlerin diğer halkasını 1981'deki Milli Eğitim Şurası oluşturmaktadır. 23-26 Haziran 1981'de yapılan X. MEB şurası, MEB çevrelerinin İmam Hatip okullarıyla ilgili yaklaşımı ile DİB'nin kurumsal görüşü arasındaki vizyon farklılığını daha net biçimde ortaya çıkarmıştır. Şura'da zorunlu eğitim 5 yıldan, giriş yaşı 7'den 6'ya indirilen temel eğitimin tümünü kapsayacak biçimde 8 yıla çıkartılmakta; orta öğretimin kapsamı ise tek tip liseler ile teknik ve meslekî okullar şeklinde düzenlenmektedir (MEBTD, 23 Kasım 1981, C. 44, Sayı 2100, s. 373-374; https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29165120_10_sura.pdf). Şura'da gündeme gelen okullara Kur'an ve Arapça derslerinin konulması ve Kur'an Kurslarının kapatılması önerisi ise "daha sonra değerlendirilmek üzere" rafa kaldırılmıştır (Cumhuriyet, 27/06/1981: 1).[98]

Dini yeniden yapılandırma politikasında İmam Hatip okulları açısından manipülatif bir girişim niteliğindeki, dinî alanın daralmasıyla sonuçlanacak kesintisiz eğitim, sonuçta hali hazırda zaten meslek dersi ilavesiyle desteklenmiş orta okula dayalı İmam Hatip liselerine giren öğrenci kitlesinin eğitsel düzeyinin daha da düşmesine yol açacaktır. MEB'nin 1960'lı yıllarda iktidarın gündemine taşıdığı orta kısmının kapatılması konusundaki çabaları[99] o yıllarda sonuç vermese de 1971'de 12

[98] 1939'dan 1981 yılındaki X. Şuraya kadar toplanan MEB şurasının çalışmaları kapsamında gerek din eğitimi için müstakil bir komisyon açılmamış olması, gerek genellikle yer verilmeyen dinî kurum temsilcilerinin sadece son dört şuradaki eser miktardaki sayısı, din eğitimine dair ilgi ve algı düzeyiyle ilgili fikir vericidir. Bununla ilgili bk. Şallı, 1981: 161.

[99] İHL'lerin orta kısmının kapatılması dahil okulların genel eğitim içindeki yerini geriletici ve özellikle dinî muhtevasını daraltma istikametindeki önerilerin her ara dönemde yeniden canlandırılması, uygulama şansı bulamamış olsa da askeri dönemlerin politik sorumsuzluğu ve dinî yönelimleriyle yakından alakalıdır. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi döneminde, aynı yılın Eylül ve Ekim aylarında toplanan MEB'nin ve Yıldız Teknik Üniversitesi'nin oluşturduğu Milli Eğitim komisyonlarında İHL'lerin ıslahı, orta okula dayalı olması, devrim kanunlarına aykırı fıkıh gibi derslere yer verilmemesi teklifleri kabul edilmiştir (Öcal, 2015: 197-199; Ünsür, 2005: 51-52). 5-15 Şubat 1962'deki 7. Milli Eğitim Şurası, İmam Hatip Okulları'nın orta okula dayalı olması görüşünü benimsemiştir (https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164924_7_sura.pdf.). Orta

Mart döneminin I. Nihat Erim Hükümeti devresinde uygulama şansı bulabilmiştir. MEB Talim Terbiye Kurulu'nun 4 Ağustos 1971'deki kararıyla İmam Hatip Okulları ortaokula dayalı dört yıllık meslek okuluna dönüştürülmüştür (Dinçer, 1998: 175). Temel eğitimin ikinci kademesine Kur'an, Arapça ve Din Dersi konulmak suretiyle İmam Hatip Orta Okulları adıyla CHP-MSP koalisyon hükümetince yeniden açıldığı 1974-1975 öğretim yılına kadarki mezunların dinî meslekî dersleri görmeksizin lise kısmına geçmesi kayıtlı öğrenci sayısındaki azalmayla birlikte nitelik sorununu ortaya çıkarmıştır (Öcal, 2015: 218-222 ; Ünsür, 2005: 57). 3 yıllık orta kısmının yeniden açılmasından sonra 1973-1978 arasında öğrenci sayısı % 904.5'lik bir artış göstererek, 10 bin civarından 108 bin civarına yükselmiştir (Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1979: 441). 1970'li yıllardaki bu hızlı artışa rağmen DİB'nin istihdam sorununu yeterli bir çözüme ulaşamamış (Ünsür, 2005. 255); 1971-1974 arasında orta kısmı devre dışı kalan İHL mezunlarının liyakat problemi 1980'lere kadar devam etmiştir. Bu dönemin hasarının "Bu dönemde açılan okullara da mezunlarına da yazık olmuştur" ifadesiyle belirtildiği DİG'de, açılan meslek kurslarını bitirdikten sonra bile mihrap ve minbere geçebilecek yeterliliğe ulaşamayan ve MEB'ye iade edilen kişiler olduğundan söz edilmektedir (DİG, 1-15 Mart 1981: 29).

İHL orta kısmında diğer ortaokullardan farklı olarak seçimli dersler yerine verilen Kur'an ve Arapça dersleri ile, 1 saat yerine 3 saat olarak verilen din bilgisi derslerinin meslekî öğretim açısından yeterliliği tartışmalı iken, kapatılması durumunda sadece liyakatli din adamı problemini aşan bir takım sonuçlar yaratabilecektir. Konunun tartışıldığı çeşitli platformlarda dile getirilen bu tür endişelerin paydaşlarından olan DİB'nin konuyla ilgili yaklaşımı, yönetimce bu yönde atılacak bir adımın bir birini izleyen maliyet halkalarının toplamının ennihayet devlet maslahatı açısından yaratacağı sakıncalara odaklanmak olmuştur. Söylemde dinî evrenin devlete ve topluma ait sferlerine ayrı ayrı yapılan atıflarla DİB'nin uhdesindeki dinî alanın genişletilmesi en azından muhafazasının önemi, devlet ve toplum hassasiyetlerini gözeten bir din tasavvuru üzerinden gerekçelendirilmektedir.

---

kısmını kapatmayla ilgili 1964 yılındaki bir diğer teşebbüse karşı İHL'lerin gösterdiği tepkiler ve yazarın değerlendirmeleri için bk. Karaman, 2009-I.

Buna göre, İmam Hatip Liseleri konusunda iktidar, olası isabetsiz bir yöneliş içindeyken, konu, irtibatlı olduğu yönlerden biri olan milli birlik problemiyle yakın ilişkisi dikkate alınarak değerlendirilmelidir. DİG'deki yazıda dinî tedrisatın resmî kanallar üzerinden ifa edeceği fonksiyona dair "komşumuz İran'ın başına gelenlerin" bizim de başımıza gelmemesi için "devlet ve millet bütünleşmesinde son ve hak dinin birleştiriciliği" gibi bir imkan, İmam Hatip liseleri bahsi vesilesiyle yeniden hatırlatılmaktadır. Ayrıca okul mezunlarının istihdam edildiği DİB'nin, müfredat ve formasyon değerlendirmesinin en iyi yapılacağı kurum olduğu belirtilerek, Başkanlığın meslekî din eğitimi süreçlerinde etkin olması gerektiği söylenmektedir (DİG, 1-15 Mart 1981: 29). Rejimin hassasiyetleriyle DİB'nin taleplerinin çakıştığı noktaya işaret eden bu ifadeler, hem meslekî din eğitiminin geliştirilmesi hem de bunun Diyanetle irtibatının sağlanmasının, 1950'lerde soğuk savaş döneminde okullara yönelik resmî yaklaşımda önemli oranda belirleyici olan komünizm ve irtica gibi iki yönlü tehdidin aşılmasındaki öneminin, devlet açısından korunuyor olmasıyla alakalıdır. Anılan algı konusunda – sözkonusu algının araçsallığı DİB açısından bir imkan olarak görülse bile- ara rejim siyasetiyle temelde uzlaşı içindeki DİB çevreleri, genelde din eğitimi ve dinî alanı genişleten teklifleri açısından askeri yönetim nezdinde sağlam bir meşruiyet zemininden hareket etmekteydiler.

1981 yılında özellikle MEB kaynaklı İHL orta kısmın kapatılması yönündeki yaklaşımın ve okulların askeri yönetimce kapatılacağına dair toplumdaki yaygın kanaatin bunun karşısında yer alan kesimlerde ve kamuoyunda yarattığı endişeyi, Bakan H. Sağlam aynı yılın Ağustos ayında yaptığı açıklamayla bir nebze izale etmiştir. Kur'an kurslarının kaldırılması ya da düzenlenmesi konusundaki çalışmaların devam ettiğini söylediği açıklamasında H. Sağlam, vatandaşların din eğitimiyle ilgili ihtiyaçlarını karşılamak için MEB bünyesinde güçlü bir potansiyel olduğunu vurgulamaktadır (Cumhuriyet 16/08/1981; DİG 1-15 Eylül 1981: 30). Diyanet İşleri Başkanı olarak sürecin bizatihi tanığı ve aktörü olan T. Altıkulaç'ın anlattığına göre kendi konuşmasından bir süre sonra konunun kapandığını belirttiği I. Din Eğitimi Seminerinde zikrettiği, İmam Hatip okullarıyla ilgili verilere dayalı bilgiler askeri çevrelerde gündem oluşturmuş ve ilgililer "gerekli mesajı almışlardı" (Öcal, 2015: 237-238). Gerçekten de ara dönemde okulları kapatma önerileri

uygulama şansı bulamamış olmakla birlikte 1980'ler boyunca 1983'te Tunceli'deki İHL ve 1985'te İstanbul Beykoz'daki Anadolu İHL'nin açılması dışında ara dönemin başlangıcındaki İmam Hatip lisesi sayısının 1980'ler boyunca değişmemiş olması (Kara, 2016: 285), okullarla ilgili resmî yaklaşımda DİB'deki istihdam ihtiyacının da belirleyici olduğunu göstermektedir. Evren'in İmam Hatip Liseleriyle ilgili olarak Hasan Sağlam'la konuşmasında verdiği okullarla ilgili tasarrufta Türkiye'nin din görevlisi ihtiyacının baz alınması, mevcut okulların ihtiyacı karşılaması durumunda yeni okula gerek olmadığı talimatının (Ayhan, 2014: 354) da gösterdiği gibi iktidarın yaklaşımı, mezun sayısı ile devletin din adamı ihtiyacı arasındaki dengeyi bozmama siyaseti üzerinde şekillenmiştir. Diğer yandan bu yıllarda yapılan bir araştırmaya göre, öğrencilerinin çoğunlukla orta seviyedeki kır ve kentli ailelere dayandığı toplum kesimleri (Akşit, 1993: 105) açısından, İmam Hatip liselerinin çoğu zaman Türk toplumunun gündelik dinî pratiklerin devamı, dinî bilgi ve kültür gereksinimini karşılamak için örgün eğitimdeki -okullardaki din dersleri dışındaki- tek resmî mecra olması, öğrenci sayılarıyla ilgili verilerin ortaya koyduğu toplumsal talebin nedenini meslekî eğitimle açıklamanın zorluğuna işaret etmektedir. Salih Tuğ'un ifadesiyle Türkiye'de dinî eğitimin geçirdiği evreler boyunca Türk toplumunun bu okulları yaşatma konusundaki çabaları, İslam dinine bağlılığı ve onu koruma ve geliştirme konusundaki hassasiyetiyle ilgilidir (Tuğ, 1981: 177.)

Diğer yandan bu dönemde alınan bazı kararlar İHL mensup ve mezunları açısından kayda değer haklar getirerek bir rahatlama da sağlamıştır. 12 Eylül döneminde, 14/06/1973'deki 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun mezunların YİE dışındaki ve diğer liselerin edebiyat kollarının girebileceği yüksek okullara gidebilmesinin önü açan (Md. 31) ve okullara orta öğretim sistemi içinde mesleğe ve yüksek öğretime hazırlayıcı lise statüsü kazandıran (Md. 32) düzenlemeleri muhafaza edilerek ilave haklar getirilmiştir. 16/06/1983'te 2842 sayılı kanundaki "Hangi yüksek öğretim kurumlarına hangi programları bitirenlerin nasıl girecekleri, giriş şartları MEB ile YÖK tarafından tespit edilir" şeklindeki ifade ile, bu okul mezunları için yüksek öğretime geçiş diğer okullarla aynı şartlara bağlanmıştır (Ayhan, 2014: 351; Bozan, 2007: 16-19, 30; Kaplan, 2005: 269-270; Öcal, 2015: 216-217).

İHL'lerle ilgili hassasiyeti besleyen bir diğer konu okullara baştan beri yüklenen aydın din adamı yetiştirme misyonu ve bunun resmî din hizmetine yansımalarıdır. Okulların eğitim sistemine kalıcı olarak entegre edildiği 1950'li yıllarda geçerli olan ve sonraki yıllarda da korunan temel beklenti, modern hayatın icaplarına uygun, kültür seviyesi yüksek vatandaşları tatmin edecek din adamlarının yetiştirilmesidir.[100] İHL'ler Yüksek İslam Enstitüleri, İlahiyat Fakülteleri, Kur'an kursları ile birlikte bu birikimdeki payları tartışmaya açık olmakla birlikte dinin teolojik birikiminin halkalarındandır. Okullar ve mensupları resmî müfredatın din hizmetine dönük kaynağı olmak açısından değer taşımakla birlikte, çoğu zaman devlet karşıtlığı, softalık vb. ithamlarının[101] adresi olmaktan kurtulamamıştır (Subaşı, 2004). İmam Hatip okullarının dinî hayatı dizayn çalışmaları içinde belli bir değer taşıyor olması, 12 Mart 1971'de olduğu gibi 12 Eylül'de de askeri iktidarın dikkatinin bu konuya yoğunlaşmasına neden olmuşsa da, 12 Eylül'de -27 Mayıs 1960'da uygulama şansı bulamayan teklif ve tartışmalar bir yana bırakılırsa- ne kendinden önceki askeri dönemlerde alınan kararlarda ne de 28 Şubat 1997'deki dolaylı müdahale dönemindeki orta kısımlarının kapatılması sürecinde olduğu gibi daralma yönünde bir irade geçerli olmamıştır. Ancak, okulların yerine getireceği ve her dönemin koşullarınca belirlenen ihtiyaçlarla yakından bağlantılı olan misyon bu dönemde de geçerlidir. Öyle ki okulların korunma ve geliştirilmesinin pratik gerekliliklerinden biri komünizme karşı din temelli milli birlik duygusunu

[100] İmam Hatip Okullarının kurucularından olan Celalettin Ökten'in okullarla ilgili olarak "aydın din adamı" arayışıyla yakından ilgili olan kanaatleriyle Başbakanlıkları döneminde İsmet İnönü ve Süleyman Demirel'in ifadeleri meslekî din eğitiminde aranan temel nitelik ve okullara yönelik devlet siyaseti açısından bir devamlılığa işaret eden örneklerdendir. 02/07/1962'de İsmet İnönü "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın çalışmalarını halkımızın bugünkü ve yarınki ihtiyaçlarını karşılayacak yeterliliğe ve verimli bir gelişmeye kavuşturabilmek, aydın din adamları yetiştirmek ve bunları layık oldukları refah seviyesine ulaştırmak için gerekli tedbirler alınacaktır" demektedir. Demirel'in 03/11/1965'teki TBMM'de okuduğu hükümet programımda din eğitimiyle ilgili olarak şunlar yer almaktadır, "Bütün medeni memleketlerde olduğu gibi iktisadi ve kültürel alanda süratle mesafe alan memleketimizde de manevî inanç ihtiyacını karşılayacak şekilde din eğitimine önem vereceğiz. Modern hayatın icaplarına uygun, kültürel seviyesi yüksek vatandaş kütlelerini tatmin edecek iyi eğitim görmüş din adamlarının yetişmesine gayret edeceğiz" (Dinçer, 1971: 57). Celalettin Ökten'in görüşleri için bk. Kara, 2016: 288.

[101] İHL'lerle birlikte YİE'ler de benzer ithamlara hedef olmuşlardır. 1971 yılında MEB'ye verilen bir teftiş tutanağında YİE'lerle ilgili olarak, kitaplıklara Atatürk devrimleri ve Cumhuriyet ilkelerine karşı fikirler içeren kitapların bulunduğu; okulun toplantı tutanaklarında geçen "mektep, talebe, hoca, âzâ, muvazi gibi eski kelimelerin sıkça kullanıldığı" raporlanırken, her yıl verilen çok sayıdaki mezunun istihdam imkanı bulunamamasının ileride devlet için problem teşkil edeceği değerlendirilmektedir (Karaman, 2009-I: 417-419).

geliştirmeye katkıları ise diğeri de illegal dinî yapılara karşı devletten yana bir tahkim potansiyeli taşıyor olmalarıdır. Bu dönemde İHL'lerin ve daha genel anlamda din görevlilerinin devletin kayıt dışı kabul ettiği dinî cemaat ve yapılarla mücadelede yüklenecekleri hayati role dair söylem, dönemin irtica algısınca kolaylıkla absorbe edilebilecek bir vasat üzerinde geçerlilik kazanmıştır.

İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Seminerindeki konuşmasında İHL'lerle ilgili olası bir olumsuz tasarrufun yol açacağı tahribatla ilgili değerlendirmesinde T. Altıkulaç, din görevlilerinin meslekî yetersizliğinin "geçmişte din eğitimi kurumlarına ve Diyanete alternatif olmaya özenenen bazı bölücü çevrelerce ciddi şekilde istismar" edildiğini söylerken İHL ve dinî eleman sorununu düşünürken gözden kaçmaması gereken önemli bir hususu hatırlatmaktadır (Altıkulaç, 1981: 9; DİG 15 Mayıs 1981: 3). Burada anılan istismar tabiri, toplumun dinî ihtiyacının devletin imkan ve sınırları dahilinde ve bu konudaki kanunî ruhsatın tek sahibi olarak resmî din kurumu aracılığıyla arzedilen biçimlerinin dışında kalan dinî cemaatler kanalından giderilmesiyle ilgili endişeye işaret etmektedir.

3.2.3. Diyanet İşleri Başkanlığının Yetki Dairesi

3.2.3.1. Resmî Dinî Alanı Daraltan Bir İlke Olarak Laiklik Merkezli Yaklaşım

Bu dönemdeki DİB uygulamaları için dile getirilen problemler ve Atatürkçü ilkelere sadakat bakımından ortaya konulan kötü sicil, devlet nezdinde DİB'yle ilgili uyarı ve yetkisizleştirme önerilerine dönüşebilmiştir. Diyanet kaynaklı dinî alan zikredilen ilkelere aykırılığı üzerinden eleştirilmek suretiyle bir yandan dinî meselelere ilişkin belli bir anlayış biçimi ortaya konulmakta diğer yandan bu anlayışın yansıması olarak DİB'nin kurumsal meşruiyet ve yetkinliği tartışmaya açılmaktadır.

DİB konusunda anlatılan tarzdaki yaklaşım sahiplerinden biri, Altıkulaç'ın adına nispetle, "Üçok'lu yıllar" diye tabir ettiği 1971-1986 arasında, yazdığı yazılar ve Meclisteki soru önergeleri yoluyla DİB'ye yönelik isnadlarını mütemadiyen sürdüren Bahriye Üçok'tur (Altıkulaç 2011-II: 851). Prof. Dr. Bahriye Üçok,

Cumhuriyet Gazetesindeki *Diyanet İşleri ve Eğitsel Tutumu* başlıklı yazısında DİB'nin, kurumsal yayın organı Diyanet Gazetesi ve Diyanet Takvimi'nden yaptığı alıntılarla Atatürk'e bağlılık ve laikliğe olan inancını sorgulamaktadır. 1961 Anayasasının devrim yasalarını düzenleyen 153. Maddesinden hemen sonraki 154. Maddede DİB ile ilgili hükmün yer almasının Başkanlığa devrim kanunları içinde hareket etme zorunluluğu getirdiği, kurumun bir görevinin de "layikliği korumak yani dünyasal yasalara dinin ya da din çevrelerinin müdahalesini önlemek" olduğunu belirtmektedir. Din kurumunun kendisine maledilen bir vazife olarak dünyevî meselelerden dini uzak tutma görevini yerine getirmediği ispata çalışılırken, 1979 senesi Diyanet Takvimi ve Diyanet Gazetesinde yayınlanan bazı yazı ve ifadelere baş vurmaktadır. "Cihad müminin ahlakıdır" başlıklı yazı ile "Hilafet bu millete ilahi emanettir" cümlesinden yola çıkılarak, "eğitimsiz yurttaşlar" arasındaki kardeş kavgasında ve "Hilafet özlemlerinin uyanmasında" Başkanlık yayınlarına pay çıkarılmaktadır. Kadınların tahsili ve dinin emirlerinden söz eden bir yazıya atıfla "Atatürk'ün Türk ulusunu geri kalmışlıktan kurtarmaya yönelik ne kadar devrim yasası varsa Diyanet İşleri Başkanlığı yayınlarında bunlara cephe alınmıştır" yorumu yapılmaktadır. Yine 1981'de Medeni Kanun'da yapılacak değişiklikle ilgili olarak toplanan kurula çağrılan Başkanlık temsilcisinin nikahın müftülüklerce kıyılması teklifi Üçok'a göre öneri sahiplerinin "Atatürk'e karşı ne büyük saygısızlık içinde olduklarını" saklayamadıklarını göstermektedir (Cumhuriyet, 18/03/1982). Üçok'un DİB'nin dergi, gazete ve takvim yayınlarında gerek kadın hakları başta olmak üzere toplumsal konularda gerek inanç ve ibadetle ilgili olarak "çağdışı" ve "devrimlere karşı sorumsuzluk" olarak nitelenen yazılarla ilgili eleştirileri, resmî din kurumunun devrim karşıtı bir dinî anlayışla hareket ettiği iddiasına dönüşmektedir. Üçok'a göre "dünyasal yasalara dinin ve din çevrelerinin müdahalesini önlemek" görevi gereğince Başkanlık muamelatla ilgili hiç bir konuya yayınlarında yer vermemelidir (Üçok, 1981: 363-368).

Dönemin Selçuk Üniversitesi Rektörü Neşet Çağatay da benzer bir endişe ile dinî konularda DİB'nin yetkilerinin sınırlandırılmasını istemektedir. Çağatay, din eğitimi seminerindeki konuşmasında Diyanete din eğitimi sahasında etkin rol verilmesinin sakıncası konusunda uyarı yapmakta, okullardaki eğitimle birlikte

camilerdeki vaazların da MEB tarafından kurulacak bir komisyon tarafından hazırlanması gerektiğini söylemektedir. Tevhid-i Tedrisatın önemi üzerinden din eğitiminde DİB'nin etkili olacağı bir modelin laikliğin zedelenmesine gidebileceğini söyleyen Çağatay, Başkanlık yayınlarında "Atatürk'ün adı bile geçmez" diye eleştirmekte; DİB'nin hazırlığına giriştiği İslam Ansiklopedisi projesine ise bilimsel gücünün yetmeyeceği ve görevi olmadığı gerekçesiyle karşı çıkmaktadır (Çağatay, 1981: 46-47). Kur'an kurslarının MEB'ye devrinin devlet açısından rasyonel bir tercih olacağını izaha çalışan üye Nermin Öztuş'un DM Genel Kurulundaki sözleri yaygın din eğitimi sahasındaki DİB tedvirine ilişkin fikrî çizginin bu dönemdeki bir diğer örneğidir. Cami ve Kur'an kurslarında yönetici ve öğretici eleman sıkıntısı yaşanırken yeni Kur'an kursları açılması ve buralara yatırım yapılmasını eleştiren N. Öztuş'a göre, öğrenim çağını geçirmiş kişilere yaygın din eğitimi MEB tarafından, İmam Hatip liselerinde ve meslek dersleri öğretmenlerince verilmesi gerekmektedir. Böylece hem yatırım giderlerinden tasarruf sağlanacak hem de din eğitimi ehil kişilerce verilmiş olacaktır (DMTD, C XI, 15/11/1982, s. 494-495).[102] Öztuş'un, Özgüneş'e sorduğu Kur'an kurslarında Atatürk resminin olup olmadığı; bu kurala riayet konusunda kurslara bir genelge gönderilip gönderilmediği ve bununla bağlantılı olarak Kur'an kurslarının Tevhid-i Tedrisat'a aykırı olup olmadığı soruları da benzer bir yaklaşımla dinî emniyet ve dinî alanın muhasarasına odaklanmaktadır (DMTD, C II, 18/01/1982, s. 282-283).

DM Genel Kurulunda DİB'nin 1982 ve 1983 yılları bütçe müzakereleri sırasında bazı üyelerce dile getirilen, yaygınlaşan Atatürk düşmanlığına karşı neler yapıldığı; MEB'nin DİB talebi olmaksızın denetleyemediği söylenen -resmî- Kur'an kurslarının sayısı; buralarda verilen eğitimin asılsız –örneğin Bal tefsirinin okunduğu- ve ezberci oluşu; öğreticilerin çoğunun ilkokul mezunu oluşu gibi iddialar (DMTD, C XI, 15/11/1982, s. 496-500), DİB'nin devrim ilkelerine bağlılığına ilişkin endişenin uzantısı görüşlerdir. Üye Bekir Tünay'ın laikliğin bir kurs konusu

[102] Kur'an kurslarının MEB'ye devri konusu hayata geçirilmemekle birlikte sivil ve askeri yetkililer açısından bir seçenek olarak değerlendirilmiştir. Bakan Hasan Sağlam'ın basına yansıyan ifadelerine göre MEB, Kur'an kurslarının kapatılması veya düzene bağlanması konusunda çalışmaktadır (Cumhuriyet 16/08/1981: 1). Altıkulaç kendisinin MGK Genel Sekreteri Haydar Saltık'la görüşmesinin ardından bu yönde atılacak bir adımdan vazgeçildiğini yazmaktadır (Altıkulaç 2011-II:598-600).

yapılarak din adamlarına yönelik bir seminer şeklinde işlenmesinin düşünülüp düşünülmediği sorusuna karşılık Bakan M. Özgüneş, "Hükümet, benim Başkanlığımda bir komisyon meydana getirmiştir. Burada, gerek aydın vatandaşlarımızın, gerekse yeteri kadar eğitim almamış vatandaşlarımızın laiklik üzerindeki düşünceleri araştırılmakta ve bunlara yanlışlarını düzeltmek için gerekli yayınlar yapılması, gerek Diyanet, gerek Kültür ve Turizm Bakanlığı ve gerekse Mili Eğitim Bakanlığı kanalıyla yapılacak işler anlatılmaktadır" şeklinde cevaplamaktadır. M. Özgüneş, üye Mahmut Akkılıç'ın Kur'an kurslarının sayısı ve kurslara başlama yaşıyla ilgili sorusuna karşı kursların teftişinden DİB ile birlikte valilikler ve MEB'nin de yetkili olduğu ve kurslara katılım yaşının ilgili yönetmeliğe göre ilkokulu bitirme yaşı olan 14 olduğunu beyan ederken DİB açısından kanun dışı bir uygulamanın söz konusu olmadığını açıklamaya çalışmaktadır. 2233 olan resmî kurs sayısını[103] resmî verilerin aksine yüksek gösterme çabaları ise, "Marksist ve aşırı sağ kesimin propagandasından" ibarettir. (DMTD, C II, 18/01/1982, s. 276-277).

Müslüman toplumun gündelik yaşamında kabul gören, şu ya da bu oranda yaygın olarak kullanılan giyim biçimleri üzerinde DİB eliyle kurulacak resmî etkinliğin gerekliliği tezi, yine laikliğe referansla temellendirilmektedir. Laikliğin ihmali istisnai örnekler üzerinden açıklanmaya çalışılmakta, bu ilkeden sapma olarak görülen giyim biçimleri olarak çarşaf, peçe gibi unsurlara müracaat edilmektedir. DM Genel Kurulunda dile getirilen iddialar ve M. Özgüneş'in cevabi ifadeleri kadın giyimine dair makbul bir hadd üzerinde mutabık olunduğunu göstermektedir. Üye Zeki Çakmakçı, "toplumu karanlığa doğru çekmeye çalışan" din adamlarının olduğunu aldığı bir mektuba dayandırmakta; bir cami vaizinin çarşafsız kadınlara yönelik tahkir edici ifadelerini aktararak konunun tahkikini istemektedir.[104] Bakan

[103] Diyanet Gazetesi'ndeki verilere göre 1980 sayılarına göre Kur'an Kursu sayısı 2730'dur. 1980'de başlatılan uygulamayla 55 bin camide 41 bin cami görevlisiyle isteyenlere Kur'an'ı yüzünden okuma kursları verilmeye başlanmıştır (DİG, 1-15 Mart 1981: 26). Öcal'ın DİB'nin istatistiklerine dayanarak verdiği Kur'an kursu sayısı 1979-1980 döneminde 2610, 1981, 1982 ve 1983'te ise sırasıyla 2773, 2946, 3047'dir. 1979-1983 arası dönemdeki öğretici sayısı sırayla, 1630, 1870, 1924, 2416'dır. Kurslara devam eden öğrenci ise 68486, 88921,110608 ve 126899 kişidir (Öcal, 2015: 478). Krş. Güran, 1981: 314.

[104] Söz konusu vaazdaki telkinler toplumu dinî konularda bilgilendirme eyleminin genel çerçevesi içinde ele alınamayacak türden ifadeler içermektedir. Buna göre anılan vaazda şöyle denilmektedir:

Özgüneş cevaben, müftünün onayından geçmeyen hiçbir vaazın camiden okunamayacağını bunun dışındaki din adına edilen asılsız sözlerin takibatının valilikler ve sıkıyönetim komutanlıklarınca yapıldığını beyan etmektedir. Bakan, DİB için yapılan Atatürk karşıtlığı iddiasıyla ilgili olarak kurum içinde Atatürk düşmanlığının sanıldığı gibi çok olmadığını belirtirttikten sonra sözü Atatürk'ün dine yaptığı hizmetler sadedinde kayıt dışı dinî yapılara getirmektedir. "Eğer Atatürk tekke gibi, zaviye gibi, medrese gibi İslamiyeti geri bırakan, İslamiyette olmayan hususları getiren müesseseleri kaldırmamış olsaydı bugün müslümanlık vicdanlarda bu kadar berrak bu kadar rahat olmazdı." Din görevlilerine isnad edilen suçlama ve din görevlilerinden Atatürk aleyhinde konuşanlar için "Diyanet dışında birtakım insanlar tarafından adına şehy denilen, derviş denilen, mürid denilen birtakım insanlar tarafından kışkırtılmaktadır. Hiçbir din görevlisi peçeyi, çarşafı, şunu bunu savunamaz" diyerek yurt içi ve dışındaki "sapık akımların" faaliyetlerini DİB'ye maletmenin yanlış olduğunu söylemektedir (DMTD, C II, 18/01/1982, s. 271- 274).

Üye Çakmakçı, benzer bir iddiayı sonraki bütçe görüşmesinde de yinelemektedir. Belli bir vak'ayı kastederek DİB'nin sadece çarşaflı kadınlara özel olarak bir yerde toplanılarak eğitilmesiyle ilgili bir programının olup olmadığını; "Eğer yok diyeceklerse böyle bir yerin olduğundan bilgileri yok mudur" diye sormaktadır. Bakan M. Özgüneş, bunun kesinlikle olmadığı söylerken medeni

---

"Bütün kadınlar sokağa çıkarken kesinlikle çarşaf giyeceklerdir. Makyajlı, ojeli, çarşafsız kadının yatacak yeri yoktur. Kadınların gezme amacıyla parka gidip oturmaları dine aykırıdır. Televizyon seyredilmeyecek, sinemaya gidilmeyecek. Bir erkek, karısı namaz kılmazsa şu yolları deneyecek, Önce üç defa ikaz edecek, baktı ki olmuyor, dövecek, yine yapmıyorsa, yatağı ayıracak, yine de yapmıyorsa, bu sefer kendi haline bırakacak, o artık bundan sonrasından mesul değildir." (DMTD, C II, 18/01/1982, s. 264). Sözü edilen vaaz Meclisteki tartışmalardan kısa süre sonra DİB tarafından incelenmek üzere gündeme alınmıştır. Vaaz bandı Teftiş Kurulunca "laiklik ilkesine ve diğer kanunlara aykırı hususların bulunup bulunmadığı" konusunda görüş bildirilmek üzere Yüksek Kurul'a havale edilmiştir. Yüksek Kurulun 27/01/1982 tarih ve 8 numaralı kararında vaazın müfrit ve tekfirci dil ve muhtevası ile ilgili tespitler yapılmaktadır: Görev ve Çalışma Yönetmeliği'nin vaazın yapılışıyla ilgili maddesine göre "yapıcı, uyarıcı, teşvik edici, sevdirici, müjdeleyici, düşündürücü, kolaylaştırıcı…" olmak yerine korkutucu, bıktırıcı, zorlaştırıcı, kırıcı, tahrik edici vs. bir üslubun tercih edildiği belirtilmektedir. Vaazda geçen kimi ifadeler – "İçki içen bin kere müslümanım dese de müslüman değildir, bu cemiyetin neresi İslam, şu cemiyete İslam cemiyeti demeyesiniz …"- aktarılarak, "vaaz üslup ve adabıyla bağdaşmayan, dinî hükümlere aykırı, müslümanları tekfire kadar varan, mesnetsiz ve ölçüsüz ifadeler" denilmektedir. Vaazı veren vaizle ilgili olarak Yüksek Kurulun kararı "Mesnetsiz ve ölçüsüz beyanlarla halkı tahrik edici şekilde va'z eden bir vaizin görevine devamın uygun olup olmayacağının idarece tezekkür edilmesinin uygun olacağı kanaatına varılmıştır" şeklindedir. Laikliğe aykırılık yönünden bir yorum yapılmazken konunun Hukuk Müşavirliğine sorulması ibaresi yer almaktadır (DİYKK, 27/01/1982:8).

kıyafet konusuna da değinerek camilerde kılık kıyafete müdahale etmenin DİB'nin görevi olmadığını "Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin medeni milletler arasında yerini alması için getirilmiş olan bir kıyafet vardır. O kıyafet dışında camilere girenlere savcılık da müdahale eder, DİB de müdahale eder, nihayet diğer vatandaşlar da gerekeni yaparlar; hiç değilse hor bakışlarıyla onların bu gayrı medeni kılıkla oraya gelmemelerini temin ederler. Yalnız çarşaflı kadınlara mahsus hiçbir cami yoktur" demektedir (DMTD, C XI, 15/11/1982, s. 506).

3.2.3.2. Ders Kitaplarındaki Dinî Hususların Re'sen İncelenmesi

Bu dönemde hazırlanan örgün eğitim müfredatının tespiti ile okutulan kitapların yazım ya da değerlendirme aşamalarında DİB'ye yer verilmemiş olması, DİB ile ilgili algının MEB cephesindeki uzantısı sayılabilir. Bu durum dinî alanın Başkanlığın hizmet sistematiğiyle doğrudan ya da dolaylı olarak irtibatı olan meselelerinde MEB'nin yönetsel aklının ve istişarî organlarının takındığı menfî girişimler dikkate alınınca anlaşılabilir bir tutuma işaret etmektedir. 1981, 1982 ve 1983 yıllarında MEB'ye bağlı okullarda okutulması Talim Terbiye Kurulu'nca uygun bulunan din dersi ve diğer derslerle ilgili kitapların dinî açıdan incelendiği Yüksek Kurul kararları anılan tetkik işleminin, Başkanlığın re'sen aldığı karara binaen gerçekleştirildiğini göstermektedir.

11/06/1981 tarihindeki toplantıda MEB tarafından ders kitabı olarak kabul edilen ve Bakanlıklar arası din eğitimi üst grup toplatısında değerlendirilmek üzere, İslam dininin temel görüşlerine aykırı düşen hususların bulunup bulunmadığı açısından Başkanlık onayıyla Yüksek Kurul'a havale edilen kitaplar incelenerek hatalı kısımlar bildirilmiştir. İlkokul, Ortaokul ve Liseler için hazırlanan Sosyal Bilgiler, Türkçe, Sosyoloji, Tarih, Din dersleri, Felsefe ve Psikoloji kitaplarında tespit edilen hataların dinî bakımdan olduğu kadar tarihî ve ilmî bakımdan da doğruluğu tartışmalı kanaatler içerdiği görülmektedir.[105] Yüksek Kurul kararında söz

[105] Kararda zikredilen hatalardan bazıları şöyledir: İlkokul 5. Sınıf Sosyal Bilgiler kitabında "din adamları düşünülen her yeniliğe dine aykırıdır diye karşı çıkıyorlardı" gibi tüm din adamlarına yönelik bir genelleme; aynı kitaptaki Osmanlı İmparatorluğu'nda evlenme, boşanma ve miras işlerine dinsel mahkemelerin baktığı, oysa bunların dünya işleri olduğu ifadesi; Lise 3. Sınıf Sosyoloji kitabında dinin milletin varlığı için vazgeçilmezliği iddiasının önemini yitirdiği ifadesi; Ortaokul 1.

konusu kitapların yeni baskıları yapılırken gösterilen hataların düzeltilmesinin uygun olacağı belirtilmektedir. (DİYKK, 11/06/1981: 51). Ders kitaplarıyla ilgili 1981 yılına ait diğer incelemede MEB yayınlarından 1974 yılında çıktığı ve Orta 1 ve 2. Sınıf Ahlak Derslerinde ders kitabı olarak okutulduğu anlaşılan kitabın yeterli nitelikte olmadığına karar verilmiştir (DİYKK, 09/07/1981: 55).

MEB onaylı bir kitap bu kez bir dilekçe üzerine Yüksek Kurul'a intikal etmiştir. Yurt dışında öğrenim gören öğrenciler için özel bir heyet tarafından hazırlanarak MEB'nin tavsiyesini uygun bulduğu Din Bilgisi I, II, III, IV adlı kitaplar incelenmiş, sonuçta hatalı hususların düzeltildiği taktirde tavsiyesinin uygun olacağı belirtilmiştir. (DİYKK, 13/01/1982: 4).

MEB tarafından hazırlatılıp, Talim Terbiye Kurulunun Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitabı olarak kabul ettiği kitaplarla ilgili 1983 yılına ait Yüksek Kurul kararları ise, Başkanlığın bu konudaki etkinliği/etkisizliği ile birlikte sürece re'sen katılımın isabeti konusunda Yüksek Kurul üyeleri arasında iki farklı yaklaşımı ortaya çıkarmış olması açısından önemlidir.

27/07/1983 günkü toplantıda inceleme konusu yapılan Lise 1. ve 3. Sınıf ile Ortaokul 1., 2., 3. Sınıflar Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde ders kitabı olarak okutulan kitaplar, dinî hükümlere aykırılığı açısından incelenmiştir.[106] Bunlardan hatalı ve yanlış anlaşılmaya müsait olduğu belirtilen ifadelerin geçtiği kitaplarla ilgili karar, sonraki baskılarla düzeltilmesi için MEB'ye yazı yazılmasıdır. Hata görülmeyenlerle ilgili olarak ise, "dinî hükümlerle bağdaşmayan bir hususun bulunmadığı" ifadesi kullanılmaktadır. Kararların biri hariç tümüne muhalefet şerhi

---

Sınıf Sosyal Bilgiler kitabında Hz. İsa'nın ölümünün Hıristiyanlık inancı esas alınarak çarmıha gerildiği şeklinde anlatılması; Lise 2. Sınıflar Türk ve Batı Edebiyatı kitabındaki "Şu doğu kültürü, İslam uygarlığı, Arap bilimleri, memleketi uyuşturmak, onu yanıbaşındaki batının hayat seline katılmaktan alıkoymak için kullanılan zehirli bir madde gibi her vesileyle çevreye yayılmak istenirdi" şeklindeki ifade (DİYKK, 11/06/1981: 51). Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği bilgisi 1980 yılı Sosyal Bilgiler ders kitabında da geçmektedir. DİB hem Hz. İsa'nın ölümü hem kitaplardaki evrim teorisi ile ilgili kısımların düzeltilmesi isteğinine dair alınan DİYK kararını MEB'ye bir yazıyla bildirmiştir (Altıkulaç 2011-I: 431-432). Ancak Başkanlığın uyarısının dikkate alınmadığı, 1981 yılında da Hz. İsa ile ilgili aynı bilginin korunduğu anlaşılmaktadır.

[106] Anılan tarihteki 65, 66, 68, 69, 70 ve 71 nolu kararlara yansıyan ders kitaplarının müellifleri, Prof. Dr. Cihat Tunç, Doç Dr. Süleyman Hayri Bolay, Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı, Doç Dr. Abdülkadir Şener, Doç. Dr. Orhan Karmış, Doç Dr. Mehmet Aydın, Doç. Dr. M. Rami Ayas ve Doç. Dr. Günay Tümer'dir.

koyan üye Ali Arslan Aydın söz konusu incelemenin, "bir makam veya vatandaş tarafından yazılı olarak Kurulumuzun mütalaası istenmediğine ve sözü edilen derslerin müfredatı hazırlanırken Başkanlığımızla gerekli işbirliği yapılmadığına göre söz konusu kitapların muhtevası hakkında Kurulumuzca böyle bir yazılı mütalaa verilmesinin usul bakımından zamansız ve uygun olmadığı" kanaatindedir. Yüksek Kurul üyesinin muhalefeti, kitapların hazırlık ve tetkikinde işbirliği içinde olunması beklenen DİB'nin sürecin dışında bırakılmasına karşı alınmış bir tavır olarak görülebilir. Farklı bir değerlendirmeyle ise Başkanlığın bu konudaki yetkisizlik engelini dolaylı olarak kırma girişimi olarak anlaşılabilecek kitap incelemesi işi kurumun vazife sınırlarını aşması olarak değerlendirililerek yersiz bulunmuş olabilir. Her iki halde de ortadaki gerçek, ders kitaplarıyla ilgili aşamaların, konu din dersi olduğu halde Başkanlığın kurumsal katkısı olmaksızın yürütülmüş olmasıdır. Başkanlık hazırlığına dahil olmadığı kitapların konuları, içeriği, işlenişi vs. bakımlarından yetkinlik düzeyinin değerlendirmesinin dışında kalarak dinî bakımdan sorunlu görülen yanlarına ve eksikliklere odaklanmaktadır. Bazı kitapların dinî muhteva ya da yaklaşımı açısından bir takım problemler taşıdığı inceleme raporlarına yansımakla birlikte[107] değerlendirmelerde dine aykırılık taşıyıp taşımamanın esas alınmış olması, kitaplara yönelik incelemenin kontrol düzeyinde tutulmasıyla sonuçlanmıştır.

3.2.3.3. Televizyondaki Dinî Yayınlarda Diyanet İşleri Başkanlığının Rolü

Bu dönemde DİB'yle arasındaki irtibat ve ilişkinin işbirliğine dönüşemediği TRT'deki dinî yayınların içerik ve işlenişinde bütünlükten yoksunluk ve yetersizlik dinî alanı zayıflatan bir yayın anlayışı ortaya çıkarmıştır. Esasen radyo ve televizyon programcılığında dinî yayın alanına dair problemler yeni ortaya çıkmış bir durum değildir. TRT'nin genel yayınları arasında radyoda dinî konularda bilgilendirici konuşmalar, mevlid ve Kur'an tilaveti programlarının başladığı 1950'den 1966'ya

[107] Ortaokul 1. Sınıf ders kitabında konular içinde yeterince ayet ve hadise yer verilmediği (DİYKK ve raporu 27/07/1983: 68); Ortaokul 3. Sınıf ders kitabı raporunda İslam'ın ahlakî yönünün güzel işlendiği ancak ibadet yönü üzerinde durulmadığı (DİYKK 27/07/1983: 69 raporu); Ortaokul 2. Sınıf ders kitabında dinî muhtevanın yetersiz olduğu, "iyilik ve kötülüğün öğrenildiği yegane kaynağın ve ahlakın başlıca koruyucusunun din olduğu" hususunun eksik işlendiği belirtilmektedir (DİYKK ve raporu 27/07/1983: 71).

kadar yapımlar, DİB ile bağlantısız biçimde sürdürülmüştür. Yayınlara DİB katkısı ancak 1967'ye kadar sürebilen bir yıllık bir dönemle sınırlı kalmıştır. 1968'de açılan televizyon ekranında dinî yayınlara yer verilmezken, önceleri Diyanet İşleri Başkanı'nın dinî bayramlardaki mesajları özetler halinde verilmiş, 1974'de de kandillerde okunan mevlid naklen verilmiştir. Televizyondaki yayınlara, 1976'dan itibaren 20-30 dakikalık iftar programları ile 1980'de yayına başlayan İnanç Dünyası adlı program da katılmıştır. Programlara uzman katkısının yapım aşamasıyla sınırlı kaldığı, içeriğe dair sorunların devam ettiği TRT yayınlarının 1980'lerdeki durumu ise nitelik ve nicelik olarak toplumsal dinî ihtiyaçlar ve hassasiyetlerin gerisinde kalan bir yayıncılık görünümü arz etmektedir (DİYKK ve raporu, 04/03/1982: 43; Uslu, 1981: 328-331).

TRT'deki yayınlara ilişkin dönemin Aydınlar Ocağı ve İlahiyat çevrelerindeki genel kanaat yayıncılığa belli bir dinî bilgi ve bilincin eşlik etmesi gerekliliğidir. Dile getirilen temel eksiklikler, ekrana getirilen yayınlar toplamı içerisinde dinî yayınların oranı, programların hazırlığındaki kişi ya da kadro ile birlikte sunucunun ehliyeti, program içeriğinin dinî kaynaklara olduğu kadar din diline refere edilebilirliği; programların millî benlik ve kültüre aykırılık taşımaması ile ilgili noktalarda toplanmaktadır (Milli Eğitim ve Din Eğitimi, 1981:353, 423; Doğan, 1981).[108] DİB'nin sürecin dışında bırakılması sözü edilen problemlerle bağlantılı bir mesele olarak zikredilmektedir. Yayınlarda DİB'nin ilmî, dinî birikimine başvurulmaması ve TRT'nin bu konularda, "kendi başına" hareket ediyor oluşu o zamana kadar TRT

[108] TRT'de gösterilen sakıncalı olduğu belirtilen yapımlardan bazıları Fadik Kız, Vurun Kahpeye, İnsanın Doğuşu, Başlangıcından Bu Yana İnsanlık, Vadim O Kadar Yeşildi ki, Aşk Gemisi, Dallas gibi film ve dizilerdir. Küçük Ev adlı dizide Hıristiyanlık propagandası, TRT radyoları 2. Programında yayınlanan Başlangıcından Bu Yana İnsanlık adlı dizide açık bir dinsizlik propagandası yapıldığı belirtilmektedir. Yüksek Kurulun hakkında karar aldığı, evrim teorisinin anlatıldığı ve Hıristiyan kilisesinin ilme yönelik taarruzlarının dile getirilerek İslam'ın da aynı kefeye konulduğu son anılan dizinin yayından kaldırılarak sorumlular hakkında takibat yapılması istenilmekte; kararda ayrıca dinin vatan sevgisini kuvvetlendirici etkisi hatırlatılarak "ülkemizin içinde bulunduğu durumdan, özellikle gençlerimizi vatanımız ve milli birliğimiz aleyhine olacak hareketlerden kurtarabilmek için TV'de de dinî duyguları kuvvelendirici yayınlara yer verilmelidir" denilmektedir (Uslu, 1981: 330-331). TRT Genel Müdürü Macit Akman TRT'de gösterilen Aynaroz Kadısı adlı filmle ilgili eleştirilere cevap verirken ilk defa 1920'de sahneye konan eserin yazar ve oyuncularının Atatürk tarafından kutlandığını, ekrana taşınmasının amacının İmparatorluğu yıkılışa getiren "rüşvet, adalet ve idaredeki tezelzülden" ibret alınması olduğunu söylemektedir. Daha önce farklı zamanlarda filme alınarak gösterilen ve 1982'de yıl boyu İstanbul Şehir Tiyatrolarında oynatılan eserin Tv ekranına getirilmesiyle ilgili olaraksa "belki zamanı yanlış seçtik" diyerek dönemin koşullarına işaret etmektedir (MKŞ-G, 1983: 208)

programcılarının istediği zaman başvurduğu DİB'nin kurumsal katkısını istisna düzeyine indiren bir ilişki biçimine dönüştürmüştür. Bunun için öncelikle yapılması gerekenler arasında dinî yayıncılıkta bağlayıcılığı olan - TRT'nin MEB ile eğitim konularında işbirliğini ve Kültür ve Turizm Bakanlığı ile işbirliğini öngören protokoller gibi- bir protokolün DİB ile TRT arasında da imzalanmasıdır. Programların hazırlık ve yayınında TRT ile DİB'nin yetkili kişilerinin müşterek çalışması esas olmalıdır. Ayrıca TRT içinde bir dinî yayınlar dairesi oluşturulması önerilmektedir (Milli Eğitim ve Din Eğitimi, 1981: 423; Şallı, 1981: 163)

Yasal açıdan dinî yayınlarda, DİB ile işbirliğini engelleyen bir durum olmadığı gibi hem 633 Sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Kanunu, hem 359 Sayılı TRT Kanunu'nun, TRT'ye yüklediği sorumluluklar dikkate alındığında işbirliğinin bir zaruret olduğu ortaya çıkmaktadır. DİB Dinî Hizmetler Dairesi Başkanı Sami Uslu, bunu dile getirirken toplumu dinî konularda aydınlatma görevi ve bununla ilgili dinî hizmetlerin uhdesine verildiği DİB'nin hem TRT'deki hem basın organlarındaki dinî neşriyatta otorite kabul edilmesi gerektiğini söylemektedir (Uslu, 1981: 331). Diyanet İşleri Başkanı'nın, TRT'nin Danışma Kurulu üyesi olmasının yanı sıra TRT yayın planında yer alan ve DİB'nin hizmet sahasına giren bazı maddeler iki kurum arasında o güne kadar sağlanamamış olan müspet irtibatın diğer dayanaklarını oluşturmaktadır. 04/03/1982 tarih ve 43 nolu DİYK kararına yansıyan bu maddeler, "Milli güvenliğimizi, birlik ve beraberliğimizi, din, ahlak, gelenek ve göreneklerimizi çağdaş milli hayata ulaşma yolunda korumak, kollamak ve canlı tutmak" (Md. 24) ve "Yurt dışındaki Türklerin haber ihtiyacını karşılamak, eğitim ve kültürlerine katkıda bulunmak, Türkiye ve Milli Kültürümüzle bağlarının devamını sağlamak, kendilerine yapılan olumsuz propagandayı etkisiz kılmak" (Md 4)'tır.

Din İşleri Yüksek Kurulu'nun, TRT'nin 1982 yılı yayın planı dikkate alınarak hazırlanan ve "TRT'nin 1983 yılı Yayın Planı'na esas olmak üzere Başkanlık görüş ve teklifleri olarak bildirilmesi"nin uygun görüldüğü anılan kararı, TRT yayınlarının bağlı olduğu prensiplerin dinî yönden taşıdığı problemleri göstermesi açısından kayda değerdir. Dinî yayın oranlarının müstakil bir başlık açılmayarak eğitim ve

kültür yayınları içinde geçtiği yayın planında din ve ahlak yayınlarıyla ilgili ilkelerin 1965'de İlahiyat Fakültesi Dekanı Suut Kemal Yetkin'in başkanlığındaki, TRT Moral Eğitim Danışma Kurulu tarafından hazırlanan rapordan esinle yazıldığı anlaşılmaktadır. Kişi hürriyeti, laiklik, din istismarı gibi konular dışında dinin öğreti ve pratiği üzerinde bütünlüklü bir yaklaşımdan uzak bu programda dinin daha çok ne olmadığına dair bir yaklaşım hakimdir.[109]

TRT birçok konuda toplumu bilgilendirme, kamuoyu oluşturma ve hatta manipülasyona izin veren tv ve radyo gibi araçların etkinliğini, dinî konular açısından kurumsal tercih çizgisinin dışında kalan bir anlayışa bırakmak istememektedir. Bu dönemde TRT ile DİB arasında mevlid programları vesilesiyle kurulan irtibat TRT'nin anılan çizgisini DİB bağlamında doğrulamaktadır. Zira daha öncesinde örneğine rastlanmayan bir uygulamaya paydaş olmayı reddeden Başkanlık iradesine rağmen TRT, Devlet Bakanlıkları ve Başbakanlık nezdindeki girişimleriyle hayata geçirmeyi başardığı paket mevlid programı ile, verilmeye çalışılan toplumsal dinî resmin istenmeyen olası görünümlerini rötuşlama imkanına sahip olmuştur.

[109] Anılan ilkeler şöyledir: "1-İslam Dininin, en gelişmiş dinlerden biri olduğu görüşünden hareketle yobazlıktan, hurafelerden, ilim ve akıl dışı davranışlardan kaçınılarak Müslümanlığın, milletin gelişmesi ve yücelmesi konusundaki faziletinden yararlanılması 2- Milli Eğitim temel esaslarına uygun olarak din eğitimine yardımcı olunması 3-Türk-İslam ahlakının mümkün olduğu kadar kaynağa gidilerek açıklanması 4-Dinî inançlar açısından insanın hangi özel ve sosyal şartlar içinde bulunursa bulunsun saygıya değer bir varlık olduğunun belirtilmesi 5- Din ile devlet işlerinin birbirlerinden ayrıldığı layik düzenin temel kurallarını ve layikliğin dinsizlikle ilgisi bulunmadığının açıklanması 6-İzinsiz veya gizli şekilde din eğitiminin zararlı sonuçlar meydana getirebileceği 7-Okuma-yazma ve eğitimde dinimizin kız erkek ayrımı gözetmediğinin belirtilmesi 8- Türk İslam ahlakının ilkeleri açıklanarak peygamberlerin ve din büyüklerinin bu konudaki örnek davranışlarının anlatılması" (DİYKK ve raporu, 04/03/1982: 43). Bu ilkelere esin kaynağı olan ve sözü edilen Moral Eğitim Danışma Kurulunun hazırladığı eğitim konularında dinî açıdan benzer bir dünya görüşü farklı biçimde ifadesini bulmaktadır. İslam Düşüncesi ve İslam'da Ahlak şeklindeki iki kategoride ele alınan konulardan İslam Düşüncesi şu başlıklar altında ele alınmaktadır : Bilime verilen önem, akla, müspet bilime ve serbest düşünceye verilen değer, çalışma ve ilerlemenin gerekliliği, kardeşlik ve dayanışma, tabiat sevgisi, gelişen toplumun ihtiyaçlarına çare arama gereği, sosyal adalet, dünya görüşü ve insanın önemi, hurafelerin zararları, İslam medeniyetinin gelişmesi ve etkileri, İslam'da güzel sanatlar ve önemi, İslam dünyasında gerileme sebepleri, taassubun zararları, demokrasi ve eşitlik, vicdan hürriyetine verilen değer, İslam dünyasında yetişen büyük düşünürler, İslam'da insanla tanrı arasında bir aracı olmayışının önemi. Konuların işlenişinde bağlı kalınacak esaslar şunlardır: "Din konuları demokratik düzen içinde yetişen hür vatandaşın hürriyet ve akılcılık esaslarına dayanan bir fazilet anlayışına erişmesini sağlayacak şekilde işlenir. İslam düşüncesi tarihi açıdan ele alınır, bugünkü hürriyet düzeni içinde muteber olan değerleri, tarihe karışan değerlerinden ayrı tutularak belirtilir" (DİYKK ve raporu, 04/03/1982: 43).

Kandil gecelerinde camilerde yapılan dinî merasimlerin 1974 yılından beri TRT tarafından televizyondan naklen verilme uygulaması devam ederken, 27 Aralık 1982 gününe denk gelen Mevlid Kandili ile ilgili programın çekimi günler öncesinden yapılmış, DİB'den dua ve konuşma metinleri istenilmiştir. T. Altıkulaç, TRT Genel Müdürü Macit Akman ve İlgili Bakanların aralarındaki müzakereler sonunda, programın kandil gününün öğleden sonrasında yapılması kararıyla sorun o an için çözülse de, M. Akman'ın gelecek Miraç ve Regaip kandilleri için de paket program yapılması kararı ile Akman şahsında TRT'nin tavrındaki ısrar devam etmiştir. Ne toplumsal kabullerle ne dinin itibarıyla uyuşmayan bu uygulama Altıkulaç'ın makamında sorunu arz ettiği K. Evren'in meseleye müdahale ederek eskiden olduğu gibi naklen yayın uygulaması emriyle ancak son bulabilmiştir.

Paket program önerisinin gerekçeleri arasında gösterilen, programlardaki tespitlerin ülke için kötü propagandaya yol açabileceği; cemaatin kılık kıyafeti örneğin takke gibi olumsuz örnekler; küçük çocukların camiye alınması vs. unsurlar, canlı yayında düzeltilmesi mümkün olmayan bir cemaat profilini çıkartmakta, hazır çekimlerle bunların bertaraf edileceği düşünülmektedir (Altıkulaç, 2011-I: 583-598).

DİB açısından tv-radyo yayınlarında kurumsal işbirliği gereksiniminin bir nedeni de, yayınlardaki dinî nitelikli problemlerin DİB ile ilişkilendirilmek suretiyle sorumluluğun Başkanlığa ait olduğuna dair olan yaygın toplumsal kanaattir. Yukarıda atıf yapılan Yüksek Kurul kararı TRT'nin dinî yayınlar konusunda DİB'den görüş talep etmesi suretiyle ortaya konulan bir takım mütalaaları içermektedir. Bununla birlikte ne 1983 yılı yayın planına ne de daha sonraki yıllardaki yayın politikasında Başkanlığın değerlendirmelerinin dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır. TRT ile DİB arasında o dönemde sözü edilen protokol ise ancak 17/09/1997'de Mehmet Nuri Yılmaz'ın Diyanet İşleri Başkanlığı döneminde gerçekleşebilmiştir (Altıkulaç, 2011-I: 496-497).

DİB'nin ara dönemde dinî yayınlara kısmen de olsa katılımı Altıkulaç'ın askeri yönetim nezdindeki girişimi neticesinde MGK Genel Sekreteri Org. Necdet Üruğ'un 22 Mart 1983 tarihli yazılı emriyle gerçekleşmiştir. Yazıda TRT'deki dinî konuşmalardaki sunucu ve katılımcıların Devlet Bakanı Mehmet Özgüneş'in

koordinatörlüğünde MEB, DİB, TRT ve gerekli görüldüğünde İlahiyat Fakültesi Dekanlığı ile işbirliği yapılarak seçilmesinin Cumhurbaşkanı'nın emri olduğu belirtilmektedir (Altıkulaç, 2011-I: 493-495).

Bu dönemde kabul edilen ve radyo ve televizyondaki yayınların niteliğine göre ilgili kuruluşun katkısının sağlanmasını öngören TRT yasası dinî konulu programlar açısından Başkanlığın görüşlerinin alınmasına yasal açıdan imkan sağlamıştır. 10/11/1983 tarihli MGK birleşiminde kabul edilen Türkiye Radyo Televizyon Kanunu Tasarısında eğitim ve öğretim yayınlarını düzenleyen fıkrada "Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu yaygın eğitime yönelik program planlamalarında ilgili bakanlıkların görüşlerini alır" (MGKTD, C XI, 10/11/1983, s. 371) denilmektedir. Bununla birlikte yukarıda anılan kurum temsilcilerinden oluşan heyetin çalışmalarıyla programlar bir mikdar düzenlense de, genel seçimlerden sonraki hükümet döneminde TRT'deki durum yeniden eskiye dönmüş, TRT ile DİB arasındaki işbirliği istenen düzeye çıkamamıştır (Altıkulaç, 2011-I: 493-495).

3.3. Ehli Sünnet Duyarlılığı ve Dönemin Koşulları

Ara dönemin dinî söyleminin çekirdek fikri din birliği ilkesidir.[110] Başkanlığın ihdasından itibaren ortaya koyduğu din hizmetleri pratiğinin Sünnilik temeline -Hanefi-Maturidi çizgisine- dayanıyor olması, din içi tüm eğilimler üzerinde kapsayıcı olmama sorununu yaratan bir durum olarak resmî din kurumuna yönelen

[110] Sadece İslam içi bir kriter olmayan dinde birlik, Hıristiyanlığı da kapsamaktadır. Hıristiyanlığı yayma, tanıtma için yazılmış kitaplar güvenlik tedbirlerine dahil edilerek Müslüman toplum için sakıncalı bulunmaktadır. Misyonerlik amaçlı yazıldığı anlaşılan *Gerçek Yaşam, Değerli Arkadaş, Başlangıçta Allah, Yeryüzünde İlk Adam Öldürme* ve *Kuvvet Işık* adlı broşürlerin Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklanması (RG, 18/09/1981, Sayı: 17462, sayfa 11), Türk milli kültürü ve İslam dinine sahip çıkma olarak görülmektedir: "Böylece fikir hürriyeti maskesi altında Müslüman mahallesinde zorla domuz eti satmak isteyen misyonerlerin faaliyetleri biraz kısıtlanmıştır" (DİG, 1981 Aralık: 9). Emniyet Genel Müdürlüğü'nün dinî propaganda açısından DİB tarafından incelenmesini istediği *Tanrı Bana Kızım Dedi* adlı kitabın Hıristiyanlık propagandası içermesi sebebiyle yurda sokulması sakıncalı bulunmuştur (DİYKK, 04/03/1982: 45). Aynı kurumun talebiyle incelenen eserlerin –*Tanrı Sevgisi Bizi Kurtarır; Güvenlik, Şimdi ve Ebediyyen; 1982 Yılı İçin Günün Ayetleri; Yehova Şahitleri* - Müslümanlara yönelik propaganda amacı taşıdığı belirtilerek "Yurdumuzda Hıristiyanlığa mensup Türk vatandaşı hemen hemen bulunmadığına göre, bu yayınların amacı kendi mensuplarına dinlerini öğretmek değil, Müslüman Türkler arasında kendi inançlarının yayılmasını sağlamak, en azından onların zihninde tereddütler meydana getirmektir. Bilindiği üzere bir milleti meydana getiren manevi unsurların en önemlilerinden biri de, o millet arasındaki din birliğidir. Bu birlik ne kadar kuvvetli olursa, milletin bütünlüğü, bölünmezliği, düşünce amaç ve ülkü birliği de o nispette kuvvetli olur" denilmekte "dinî ve milli bütünlüğü zedeleyici nitelikteki" adı geçen yayınların toplatılması için gerekli girişimin yapılmasının uygun olacağı mütalaası yapılmaktadır (DİYKK, 23/2/1982: 32).

eleştiri hatlarından birini oluşturmaktadır (Çakır ve Bozan, 2005: 114-117; Taş, 2002: 159). DİB'nin kurumsal yaklaşımı bakımından, ehli sünnet inancıyla ilgili duyarlılık sabit kalmak koşuluyla Sünni dairenin dışında kalan inanç ve inanç gruplarıyla ilgili olarak Cumhuriyet tarihinin çeşitli dönemlerinde bir biriyle her zaman uyuşmayan resmî kavrayışlardan söz etmek mümkündür.[111] Sadece Alevi, Şii, Caferiliğin değil Sünniliğin de milli-dinî bünyeye katkısı ölçüsünde nazarı itibara alındığı 12 Eylül döneminde, sayılan gruplarla ilgili resmî algının yön verdiği geleneksel teyakkuz, dönemin iç ve dış koşullarıyla bağlantılı olarak rejimin siyasi güvenliğini koruma merkezli gereksinimlerin katkısıyla yükselmiştir.

Bu dönemde MİT ve Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından DİYK'ye çeşitli eserlerdeki bölücülük yanının değerlendirilmesine dair bir çok başvuru yapılmıştır. Yüksek Kurul, bazen bu kurumların talebi, bazen de Başkanlığın emirleri ya da vatandaşların dilekçeleri üzerine basılı eserleri incelemek üzere gündemine almıştır. Gerek Yüksek Kurul incelemelerinde gerek kurumsal söylem açısından Sünni dairenin dışındaki inanç biçimleriyle ilgili tutum, hem siyasi tarafı da olan dinî – özellikle Şii- öğretiye ve bunun tebliğine karşı duran hem de İslam akidesine uymayan Alevi inanç ve ritüellerinin bu niteliğini vurgulamak suretiyle kamuoyuyla buluşmasını sakıncalı bulan bir yaklaşımdır. Bu çerçeve ara dönemin millî birlik düşüncesi, DİYK açısından "fitne çıkarmama" kaidesince, mezhebî duygu ve kimlikleri canlandırmama duyarlılığıyla korunmaktadır.

[111] Resmî siyasetin Alevilikle ilgili yaklaşımındaki değişimin göstergesi, 1960'larda böyle bir mezhebin olmadığı şeklindeki yaklaşımdan 2007'de Alevi klasiklerinin TDV aracılığıyla basılması aşamasına gelinmesidir. 1960 yılında Müşavere ve Dini Eserleri İnceleme Kurulunun bir kararında Aleviliğin mahiyetiyle ilgili olarak, İslam'da Alevilik diye bir mezhep olmadığı, ehli sünnete muhalif İslam fırkalarından Şiilik fırkasının Hz. Aliyi fazlaca sevdikleri ve diğer ashabı kirama tercih ettikleri için Alevilik adı altındaki vatandaşların da bu fırkadan olmalarının muhtemel olduğu belirtilmektedir (MDEİK, 04/05/1960: 151). Alevi temsilcileri ve diğer cemaat temsilcilerinin davet edildiği 1994 yılındaki Din Şurası'yla Cumhuriyet tarihinde ilk defa devlet tarikat ve cemaat yapılarını tanımıştır (Kara, 2000: 413; Kara, 2010: 101-102). Daha yakın bir tarihte tertip edilen çalıştaylarla DİB'yi Müslüman toplumdaki tüm çeşitliliğiyle İslamî eğilimlerin yer alabileceği bir şekilde ele alma inisiyatifi ortaya konulmuştur. Özellikle 1960'lı yıllardan itibaren zaman zaman dile getirilen ve resmî dinî yapı ve uygulamaların dinî olduğu kadar, mali ve güncel toplumsal boyutlarına da dikkat çekildiği eleştiri ve yorumlar, ilk defa 2010 yılında siyasal iktidarın ortaya koyduğu bir açılım projesi çerçevesinde devlet katında çözüm odaklı bir müzakerede paydaşlık rolü üstlenmiştir. Bu girişim, resmî dinî anlayışın katılımcı ve demokratik esaslar dahilinde; kamuoyu talepleri ve toplumsal gerekliliklerin yön verdiği bir zeminde yeniden ele alınabileceğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır (Subaşı, 2010).

Maraş'a istiklal madalyası verilmesinin yıldönümü olan 12 Nisan 1981'deki *Madalya ve Kardeşlik Günü* için yapılan kutlamalar ve bunun DİG'de yer alan değerlendirmeleri buna en iyi örneklerdendir. 12 Eylül öncesi Alevi-Sünni çatışmasına sahne olan Maraş'ta yapılan konuşmaların en bariz özelliği, şehrin dinsel farklılıklarını temel İslamî değerler etrafında kenetlenmeye çağıran bir ton taşımasıdır. Tertiplenen resmî törenin katılımcıları arasında bulunan Diyanet İşleri Başkanı Tayyar Altıkulaç törendeki konuşmasında Alevilik ya da Sünnilik gibi terimleri kullanmaksızın kardeş kavgasının ardındaki bölücü mihraklar ve mezhep kışkırtıcıları üzerinde odaklanmaktadır. Bu söylem K. Evren'in kısa süre önce -17 Ocak 1981'de- Alevi-Sünni arasına nifak sokulduğunu ve İslam'da mezhepçiliğin olmadığını söylediği Maraş ziyareti sırasında kullandığı dille de örtüşmektedir (12 Eylül Öncesi ve Sonrası, 1981: 279). Böylece yaşananların aslında aynı dini paylaşan Müslüman toplumun dışarıdan provoke edilmesinden kaynaklandığı anlatılmaktadır. Hadisenin haberleştirilirken "yaşananların mezhep kavgası değil kışkırtma" oluşu; "İstiklal harbinde tarikat farklılığını ortadan kaldıran dayanışma" gibi unsurlar etrafında işlenmesi savaş zamanlarının farklılıkları önemsizleştiren tehlike atmosferini barış zamanlarına taşıma gibi bir yönelime sahiptir. Doğrudan belli bir dinî kesimi işaret etmeyen eşitlikçi dil dinsel kimlik ve aidiyetlerle ilgili çeşitliliğin toplumsal doğasının üzerinde durmaktan özellikle kaçınmaktadır. Konuşmasına, "Türk kalmaya, Müslüman kalmaya kararlı Türk Maraşlılar, Müslüman Maraşlılar" diyerek başlayan T. Altıkulaç'ı törenlerde açılan pankartlardaki soy ve din bağlılığına dayalı birlik sloganları desteklemektedir: "İnançta birlik, vatanda dirlik; Müslümanız, Türk'üz, bütünüz; aynı dinden, aynı milletteniz, ayrılık nedendir; Damarlarımızda taşıdığımız kan aynı kandır", aynı temayı ifade eden çok sayıdaki slogandan bazılarıdır (DİG 15 Nisan-1 Mayıs 1981: 16-19).

1978 Aralık ayında yaşanan Maraş olayları Başkanlık açısından irşad hizmetlerinin ehemmiyetini bir kat daha artmış, bunun üzerine 1979'da Başkanlık bünyesinde irşad ekipleri kurulmuştur. DİYK'nin 1980'deki kararıyla bu konu yeniden gündeme gelerek "yurt içi özel irşad programı" hazırlanmasına karar verilmiştir. Karara göre hazırlanacak program "anarşik olayların ve menfi akımların halkımız üzerindeki olumsuz tesirlerini ve maksatlı olarak tahrik edilen Sünni-Alevi

ihtilafını önleme, böylece dinî ve millî birliğimizin devamını sağlamak" amacı taşımaktadır (DİYKK, 05/02/1980: 7). Yüksek Kurul kararına uyarınca DİB'nin 1981 çalışma programına giren ve Dini Hizmetler Dairesi Başkanlığı'nca yürütülecek irşad hizmetlerinin amaçlarından biri de "Müslüman vatandaşların milli ülkülere bağlılıklarını koruyucu, inanç ve mezhep ayrılıklarının sömürülmesini önleyici irşad ekipleri düzenlenmesi" idi (DİG 1 Temmuz 1981: 10). Başkanlıkça yayımlanan genelgeye göre başlatılan irşad hamlesi sarsılan millî bütünlüğü köylere kadar götürülen irşad hizmetiyle onarma amacındadır ve vaaz konuları dinî ve milli bütünlüğü merkeze alacaktır. Buna göre her il ve ilçede teşkil edilecek "vaaz ve irşad kurulları" toplamda bir yılı kapsayacak vaaz ve irşad programları hazırlayacaklardır (DiG 15 Temmuz 1981: 2).

Hem Alevilik, hem genelge mezhepsel ayrılıklarla ilgili olarak Başkanlığın tutumu dinin ve Sünni inanışın temel değerleri üzerindeki genel geçer hassasiyeti devam ettiren, bununla birlikte karşıtlık yaratacak yayın ve faaliyetlerden sakınan bir pozisyonu korumak yönünde olmuştur. Ehli sünnete dayalı resmî dinî temsilin, Alevi propagandası yapan yayınlara geçit vermeyen tavrının Şia-Alevi düşmanlığı üzerinden Sünni inancı savunan eğilimler için de geçerli olması bunun göstergelerindendir. Bu konudaki fikir verici bir mecra olarak ara dönem süresince Din İşleri Yüksek Kurulu tarafından değerlendirilen yayınlar önem taşımaktadır.

Alevi toplum açısından hiç de iyi hatırlanmayan ve Ahmet Hamdi Akseki'nin önsözüyle Diyanet tarafından 1948 yılında basılan *Batınilerin ve Karmatilerin İç Yüzü* adlı tercüme eserin (Kara, 2010: 99) 1981'de yeniden bastırılması hakkındaki Yüksek Kurul kararında eserin istenen kıstaslara uygun bir biçimde yazılmış olduğu belirtilmesine karşın karar aksi yönde çıkmış; eserin yeniden basımı uygun bulunmamıştır. "Sapık mezheplerin hataları ve yıkıcı faaliyetlerinin ilmi bir şekilde anlatıldığı" belirtilmekle birlikte "Milletimizin içinde bulunduğu durum" ibaresi eserin Aleviler üzerinde yaratacağı olumsuz tesir ve reaksiyonun mezhepsel tarafgirliği yükseltmesi ihtimaliyle ilgilidir (DİYKK, 16/12/1981: 124). Bununla yurdun içinde bulunduğu koşullara dair olağanüstü bir siyasi, toplumsal sürece işaret edilmektedir.

Tersi bir fikirden hareketle yazılan ve Sünnilik karşısında Alevilik-Bektaşiliğin anlatıldığı eserlerle ilgili kararlarda da ehli sünnet duyarlılığının belirleyiciliğine millî ve dinî bütünlük endişesi eşlik etmektedir. Bu dönemde Yüksek Kurula gelen Aleviliği konu alan eserlerden biri *Bektaşiliğin İç Yüzü* adlı kitaptır. M. Tevfik Oytan tarafından yazılan eserde, yanlış anlamlar verilen ayetlerin kendi mecralarından çıkarılarak kitabın maksadı için kullanıldığı, Aleviliğin inanç ve ritüellerine dair anlatılanların İslam açısından temelsizliği gösterilmektedir.[112] Dinî ve millî bütünlüğü parçalayıcı nitelikte görülen eserle ilgili tenkidî bir yazı yazılarak Başkanlık idaresindeki mevkutelerden birinde yayımlanması kararlaştırılmıştır (DİYKK, 11/03/1981: 15). Benzer içeriğe sahip Şinasi Koç tarafından kaleme alınan ve 1978'de yayımlanan *Gerçek İslam Dini Kur'an ve Ehl-i Beyt* Nedir adlı eserle ilgili Yüksek Kurul karar metninde "Alevilik-Bektaşilik" ifadesi geçmemekle birlikte ilgili eserin sahabeye dil uzatan; ibadetleri hafife alan, bölücü ve yıkıcı nitelik taşıyan görüşler taşıdığına dikkat çekilen raportör mütalaasında yapılan hatalar sıralanmakta; Alevi propagandası, Sünni-Alevi düşmanlığı ve bölücü fikirler içermesi nedeniyle okunmasının zararlı olacağı söylenmekte; "eser baştan sona hurafeler, sapık görüşler ve gerçek dışı beyanlarla doludur" denilmektedir (DİYKK ve raporu, 19/11/1981: 96). 1982'de Kültür ve Turizm Bakanlığının zararlı olup olmadığının tespiti talebi üzerine yeniden ele alınan eserin inceleme raporuna yansıyan değerlendirmede ise, mezhepsel ayrımcılık ve anarşinin tırmandığı bir dönemde yazıldığına dikkat çekilerek "muayyen bir mezhebin ve o mezhepteki vatandaşların savunması perdesi altında İslam'a saldırı mahiyetindedir" denilmekte; Guluvve[113], Batınilik[114] ve İbahiyeciliğe[115] dayandığı belirtilmektedir. İnceleme

[112] Tespit edilen yanlışlardan bazıları, Ehli sünneti tenkir ve tahkirle Bektaşiliği müdafada eden indî yorumlar yapılması; Bektaşiliğin esaslarından Nefes, Düvaz, ayinlerle ilgili İslam'a uygun olmayan hususlara yer verilmesi –kadın erkek beraber yapılan ve sema denilen, çalgılı raksın fena fillah olduğunun söylenmesi-; dem meclislerinin dine uygunmuş gibi gösterilmesi; Bektaşiliğin esaslarından Tevella-Teberra'nın inanç esası gibi gösterilmesi; içki içmenin ilahi aşka bağlanması; Kerbela olayına yasın dinî akide gibi gösterilmesidir. Ayrıca Bektaşi-Alevilerin ashab-ı kirama ve ehli sünnete olan kinlerini haklı göstermek için uydurma tarihi bilgilere baş vurulduğu belirtilmektedir (DİYKK ve raporu, 11/03/1981: 15).

[113] Gulüv, dinde ifrata kaçmak, dinî bir hükmü nasların ve genel kuralların çizdiği sınırların ilerisine taşırıp mübalağalı bir şekilde benimsemek ve uygulamaktır. Ehl-i beyt'e mensup imamların, velî olduklarına inanılan kişilerin ve tarikat şeyhlerinin gaybı bildiklerine, kâinatın işlerinin yürütülmesinde tasarrufta bulunabildiklerine, darda kalan müslümanlara yardım edebileceklerine inanmak, bu maksatla kabirlerini ziyaret etmek, ayrıca imamların ve şeyhlerin mâsum olduğunu kabul edip onlara ait söz ve davranışları adeta dinî bir kaynak saymak, itikadî konulara ilişkin gulüvvün

raporlarında Şii-Sünni ayrılığı güttüğü belirtilen diğer benzeri yayınlarda olduğu gibi Yüksek Kurul burada da milli-dinî bütünlüğe zararlı olduğu kanaatine varmıştır (DİYKK ve raporu, 18/06/1982: 111). DİYK tarafından zararlı bulunan, aynı minvaldeki bir diğer kitap *Kur'an'da Hikmet Tarihte Hakikat* adlı Halil Öztoprak imzalı yayındır. 1956 yılında yayımlanan eserle ilgili raporda yazarın Anayasa, laiklik, din ve vicdan hürriyetinden söz edip, bunun arkasına gizlenerek Alevi propagandası altında bölücülük, fitne ve zararlı fikirler yaymaya çalıştığı sonucu çıkarılmaktadır (DİYKK, 19/1171981: 97). İlhan Başgöz'ün kaleme aldığı bir Alevi dedesinin hayatı ve sanatının anlatıldığı *Aşık Ali İzzet Özkan Yaşamı, Sanatı, Şiirleri* (1979) adlı eserle ilgili raporda esere atıfla, anlatılan kişinin Aşık Veysel Şatıroğlu'nu rehber edindiği, Bektaşi tarikatından ve Batıni görüşlere sahip, siyasi bakımdan sol fikirli, kapatılan İşçi Partisi'nin görüşlerini benimseyen biri olduğuna dikkat çekilerek okunmasının sakıncalı olduğu belirtilmektedir (DİYKK ve raporu, 17/03/1983: 29).

Yüksek Kurul Caferilik ve Şiilikle ilgili eserlerde de benzer hassasiyetle hareket etmektedir. Hem Caferiliği anlatan hem de İran'ın dinî anlayışının yansıması olarak görülen yayınların mezhepsel yıkıcılığına ve milli birlik açısından getireceği zararlara odaklanılmaktadır. Alevilik ve sol fikirlerle birlikte içeriğinde Caferilik ve İran üst yöneticilerini metheden unsurlar bulunduğu raporlanan *İslam İktisat Politikası* adlı Mustafa İnci'ye ait eserin yurda sokulması sakıncalı bulunmuştur (DİYKK ve raporu, 16/12/1981: 122). Emniyet birimlerinin dinî sakınca ve siyasi emniyet açısından incelenmesini istediği çok sayıdaki eserle ilgili Yüksek Kurulun görüşü ekseriyetle olumsuzdur. İran kaynaklı Şiilik ve Caferilik propagandası içerikli kitaplardan *Caferi Mezhebi ve Esasları* adlı Abdülbaki Gölpınarlı tarafından çevrilen

---

belirgin örnekleridir. Ameli açıdan gulüv ise, yapılması emredilen veya yasaklanan hususlara ilâvede bulunmaktır (Yavuz, https://islamansiklopedisi.org.tr/guluv).

[114] Mûtedil sûfîlerden aşırı Şii fırkalara ve mülhidlere varıncaya kadar birçok zümreyi içine alan Batıniyye, Nasların zâhirî mânalarını kabul etmeyen, gerçek anlamları ancak Tanrı ile ilişki kurabilen "mâsum imam"ın bilebileceği temel görüşünü savunan aşırı fırkaların ortak adıdır (İlhan, https://islamansiklopedisi.org.tr/batiniyye).

[115] İbahiyye, dinin emir ve yasaklarına, ahlakî ve kanunî düzenlemelere karşı çıkan fırkalar için kullanılan ortak bir isimdir. Başta aşırı Şii toplulukları olmak üzere İbahiyyeyi benimseyen gruplar, genellikle âyet ve hadislerin zâhirî manaları yanında bâtınî manalarının da olduğunu ileri sürerek bâtına yönelme bahanesiyle nasların zâhirini hiçbir kurala bağlı kalmadan te'vil etmişler, bu şekilde dinî hükümleri geçersiz hale getirmişlerdir (Onat, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibahiyye).

eserde Batınilik ve İsmailiye mezheplerinin savunulduğu; Emevi ve Abbasilerle ilgili sert hükümlerin dinî ve milli bütünlüğü zedeler nitelikte olduğu ve ehli sünnete aykırı ifadelerin yer aldığı belirtilmektedir. İslam İnkılabını Dünyaya Tebliğ Komitesi'nce basılıp dağıtıldığı belirtilen eserin ülkeye sokulması sakıncalı bulunmuştur (DİYKK ve raporu, 04/02/1982: 23). Caferi propagandası yaptığı belirtilen bir diğer eser *İmam Cafer Buyrukları* adını taşımaktadır. Devlet Bakanlığının yazısına ilişik yazısında Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı, kitabın mezhep ayrılıklarını körükleyici olup olmaması bakımından incelenmesini istemektedir. Yüksek Kurulun kararında Caferilikle ehli sünnet arasındaki farkların yumuşatılmaya çalışıldığı belirtilen Ahmet Sabri Hemedani'ye ait eserde Caferilik propagandası yapıldığı ve inanç ve ibadetler açısından ehli sünnete aykırı kimi hususlar olduğu ifade edilmektedir (DİYKK, 08/11/1983: 114).

27/7/1983 tarih ve 75 numaralı DİYK kararı Caferi toplumunun ibadetlerinin güvenlik birimlerince murakabe altında tutulduğunu göstermektedir. İzmir Karşıyaka'da bir camide Caferi vatandaşların kendi mezheplerine has ibadet şekliyle ilgili olarak Koordinasyon ve Değerlendirme Dairesinin hazırladığı teftiş raporu ile aynı caminin gayriresmî imamı Mir Celal Erdem'e ait *İslam'da İmamet ve Hitabet* adlı eser Yüksek Kurul tarafından incelenmiştir. Müfettiş raporu söz konusu camide ibadetin Şia mezhebinin gereklerine göre yapıldığı, caminin -Kars yöresinden gelen ve Şia mezhebine mensup bulunan- vatandaşlarca 1976'da yapıldığı, ancak ibadete açılmasından müftülüğü haberdar etmedikleri belirtilmektedir. Bunun nedeni cemaat tarafından kendilerine Sünni bir imam gönderilmesi korkusudur. Yüksek Kurul adı geçen gayriresmî imamın İmamet konusunun işlendiği kitabıyla ilgili olarak "yurdumuzda dinî esaslara dayalı devlet reisliği demek olan imamet söz konusu olamayacağına göre, tarihte yaşanmış acı olayları tekrar ederek yeniden Şii-Sünni ayrılığını körüklemek, dinî birliğimiz ve millî bütünlüğümüz açısından son derece zararlıdır" denilmekte, kitabın toplatılarak yazarı hakkında kanuni işlemin yapılması gerektiğini belirtmektedir. Kararda adı geçen camiyle ilgili bir tasarruftan söz edilmemektedir. Ancak söz konusu müfettiş raporunda, bu konuda bilgisine baş vurulan siyasi şube şefi ile müfettişin, kimliklerini gizleyerek camideki namaz ve duaları gözlemledikleri belirtilmektedir. Ayrıca Karşıyaka Kaymakanının "camiyi

kapatmanın veya buraya resmî bir imam tayin etmenin arı kovanına çomak sokmak olacağı, burada yapılan ibadeti sivil polisler marifetiyle kontrol ettirdiği" şeklindeki ifadeleri, caminin mülki birimlerce murakabe altında tutulduğunu göstermektedir (DİYKK ve raporu, 27/07/1983: 75).

Şiiliğin, Caferiliğin tanıtımı veya İran İslam Cumhuriyeti'nin propagandası mahiyetindeki bir çok eser Emniyet Genel Müdürlüğünün talebiyle Başkanlıkça incelenmiştir. Yüksek Kurulun bunlarla ilgili görüşü buraya kadar alınanlarla benzerlik taşımaktadır.[116] Yemsettin Yeşil'in 1976'da telif edilen *Divan'ul Huteb Hutbelerim* adlı hutbe kitabında tespit edilen hatalar arasında İslam itikadına aykırı benzetmelere yer verilmesi, Şiiliğe meyyal ifadelerin mevcut olması da sayılmaktadır. Raportör görüşü istikametindeki Yüksek Kurul kararında eserin Başkanlıkça tavsiye edilecek nitelikte görülmediği belirtilmektedir (DİYKK ve raporu, 21/10/1981: 77).

[116] Mehdilikle ilgili bir kitabın dinî ve milli birliği bozucu nitelikte olduğu belirtilmektedir. Mehdi Pur tarafından yayımlanan *Hz. Mehdi* adlı broşür Mehmet Şevket Eygi'nin Büyük Gazete'deki "Acem Hurafelerine Karşı Diyaneti Vazifeye Çağırıyoruz" başlıklı yazısının akabinde DİYK'nin gündemine gelmiştir. Raportörün sekiz sayfalık ilmi mütalasında mehdilik dinî kaynaklar açısından incelenmektedir. Konunun tarihte ve çeşitli ülkelerden örneklerle daha ziyade siyasi bir mesele olarak kullanışlılığına dikkat çekilmektedir. Sonuç kısmında, 21/07/1978 yılında yayınlanan söz konusu broşür ve mehdilik iddiasındaki yazarı için millî ve dinî bütünlüğü korumak açısından uyanık olmak gerektiği belirtilmektedir (DİYKK ve raporu, 22/10/1981: 81). Hasan Pour adına İrandan gönderilen ve Ali Şeriati'nin konferanslarından derlenerek hazırlanan *İslam Sosyolojisi Üzerine* adlı çeviri eserde dinî ve kanuni açıdan sakıncalı bir husus tespit edilemediği ancak yazarının "İran'da uygulanmakta olan rejimin fikri yapısında önemli rolü olan bir kimse" olması açısından kitabın yurda girmesinin değerlendirmesinin İçişleri Bakanlığınca yapılması gerektiği ifade edilmektedir. Kitabın kapağındaki "İslam İnkılabını Dünyaya Tebliğ Komitesi tarafından yeniden bastırılıp dağıtılmıştır" ibaresine kararda dikkat çekilmektedir (DİYKK ve raporu, 23/2/1982: 37). Kurulun yine Emniyet Genel Müdürlüğünün yazısı ile incelenmesini istediği aynı yazara ait *Marksizm ve Diğer Batı Düşünceleri* (DİYKK, 23/2/1982: 38) ve *Hacc* adlı eserler için serdettiği görüş de aynıdır (DİYKK, 23/2/1982: 39).
İran İslami İrşad Bakanlığınca hazırlanan risalelerle ilgili olarak siyasi muhtevalarına dikkat çekilmekte (DİYKK, 3/6/1982: 106); İslam İnkılabını Dünyaya Tebliğ Komitesi tarafından bastırılan Ali Şeriati'ye ait *Şehit* adlı kitap ile, Caferi mezhebinin Türkiye'de propagandası amacıyla Türkçe olarak İslami Araştırmalar Merkezi'nce bastırılan isimsiz broşürle (DİYKK, 18/6/1982: 110) ve Ali Şeriati'nin *Ne Yapmalı* adıyla Türkçeye çevrilerek 1981'de İstanbul'da neşredilen, İran inkılabının metod ve prensiplerinin anlatıldığı eserle ilgili karar İçişleri Bakanlığına bırakılmaktadır (DİYKK 14/7/1982: 113). Ankara Valiliğinin talebiyle "siyasi güvenliğimiz için zararlı olup olmadığı" açısından incelenen ve Tahran'dan Türkiye'ye gönderilen mecmualarla ilgili, Şiilik propagandası ve devrim metodlarının anlatıldığı belirtilerek dinî ve milli bütünlük için yurda sokulmasının sakıncalı olduğuna karar verilmiştir (DİYKK, 02/02/1983: 14). Şii, Batıni etki altında yazıldığı belirtilen eserlerden biri de Haluk Nurbaki'nin *İnsan Bilinmezi* adlı kitabıdır. İnsanı bedensel ve ruhi bakımdan inceleyen ve hatalı hususlardan olarak tasavvufun etkisi altında kalındığı belirtilen eser Başkanlığın yayın ölçülerinin dışında kaldığı için bastırılması uygun bulunmamıştır (DİYKK, 02/02/1983: 15).

Diğer yandan süreç içinde incelenmek üzere devlet makamlarından Yüksek Kurula intikal eden H. Hilmi Işık'ın telif ve tercüme bir çok kitabı Şii-Sünni ayrımını körükleyici bir dile sahip olması nedeniyle tasvip edilmemiştir (DİYKK, 25/11/1981: 101, 102). Yazarın Sünniliği savunmak için yazdığı eserin –*Hüccetül İslam İlmihali ve İmam Gazali'nin İmam Velet Tercümesi*- ifrada varan içeriği açısından "bazı yanlış anlama ve münakaşalara" sebep olabileceği zikredilmektedir. (DİYKK, 25/11/1981: 103). Işık'ın *Dinde Reformcular-Din Yobazları ve Fen Yobazları* adlı eseriyle ilgili değerlendirmede kimi İslam alimlerine -Taberi, İbn Teymiyye, Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh, Seyyid Kutub, Muhammed Hamidullah, Mevdudi- yönelik "Vahhabilik, din düşmanlığı, vatan hainliği, mezhepsizlik ve kafirlik" gibi isnatlarda bulunması ve Alevilik-Sünnilik konusundaki ölçüsüz yorumları nedeniyle özellikle dinî bilgisi eksik kişilerin okuması sakıncalı görülmektedir. Eserde dinî, fıkhî hataların yanı sıra birlik ve kardeşliği zedeleyici zararlı fikirler olduğu tespit edilmektedir: "Yazar dinî hakikatleri açığa kavuşturayım, genç nesillere öğreteyim derken küllenen Hz. Ali-Hz. Muaviye ihtilaflarını; Sünni-Şii kavgalarını körüklemekte; siyasi mezhep (kanaat) anlayışlarını inanç ve ameli mezhep anlayışlarına dönüştürmekte, hiçbir yarar sağlamayacak, Müslümanlar arasında kin ve düşmanlığa sebep olacak, zararlı, bölücü fikirler işlenmektedir" denilmektedir (DİYKK ve raporu, 26/11/1981: 107). Rafiziler ve Vahhabilere reddiye olarak yazılan *İslam'ın İç Düşmanları* (DİYKK, 02/12/1981: 111); *Mısırlı Bir Din Adamının Din Düşmanlığı* (DİYKK, 26/11/1981: 108) ve *Vahhabiye Nasihat* (DİYKK, 05/11/1981: 93) adlı Hilmi Işık eserleri benzer hatalar ve kimi çelişkili ifadeler yüzünden tavsiye edilecek nitelikte görülmemiştir.[117]

[117] DİYK'nin mezhepsizlik iddiasıyla kaleme alınan eserlere dair tutumu itham edilen İslam alimlerine yönelik değerlendirmelerin karşısında durmak olmuştur. Tarihteki kimi İslam bilginlerine yönelik "hissi tenkid" içeren Ahmet Davudoğlu'nun eserinin kütüphanelerde bulundurulmasının sakıncalı olduğu bildirilmektetir. Yüksek Kurul kararına göre Davudoğlu'ya ait *Din Tahripçileri* adlı kitapta İbn Teymiyye, Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh, Reşit Rıza, Mustafa el-Meragi, Muhammed Şeltut vb. isimler ilmi olmayan biçimde eleştirilmektedir (DİYKK, 21/11/1983:118). Davudoğlu'nun bu kitabı Reşit Rıza'ya ait eserin Hayrettin Karaman'ın sadeşleştirmesiyle *Mezahibin Telfîki ve İslam'ın Bir Noktaya Cem'i* adıyla 1974 yılında DİB yayınları arasından çıkmasıyla alevlenen mezheplerin birliği meselesinde karşıt bir fikirle yazılmış eserler arasında yer almaktadır (Karaman, 2009-III: 79). Yusuf el Kardavi'nin *İslam'da Helal ve Haram* adlı eserini tenkid maksadıyla yazılan Osman Hacıömeroğlu'ya ait *Tenkitlerim* adlı 1974 yılı baskılı eserle ilgili raporda "mezhep taassubuyla" hareket edildiği belirtilmektedir. Yüksek Kurulun gündemine gelen kimi eserlerin değerlendirmelerinde görüldüğü gibi mezhepsizliğe karşı hazırlandığı anlaşılan anılan eserde

Gerek doğrudan dinî amaçla kaleme alınmış gerekse içeriğinde dinî konulara temas edilen eserlerle ilgili olarak Yüksek Kurul ehli sünnetin sınırlarını koruyan;[118] aynı zamanda İslam'ın ve Müslümanların temel inançları konusunda şüphe uyandırıcı[119] ve dinin ve dinî kişiliklerin itibarına karşı yayınlara set çeken bir tutuma sahiptir.[120]

---

de eleştirilerin ilmi ölçülere riayet etmeksizin dile getirilmesi ve bazı İslam bilginlerine yönelik yüzeysel ve hissi çıkışların söz konusu kitapla ilgili kararda da etkili olduğu görülmektedir. Kitabın kütüphanelerde bulundurulması sakıncalı bulunmuştur (DİYKK, 28/12/1983: 133).

[118] Ali Mazâherî adlı yazardan Bahriye Üçok'un Fransızca'dan çevirdiği ve "Başkanlık makamının şifahi emirleriyle" yayımlanabilirliğinin incelenmesini istediği *Ortaçağ'da Müslümanların Yaşayışları* adlı eserle ilgili olarak raportör görüşünde İslam inanç ve itikadıyla ilgili diğer açık problemlerinin yanı sıra sünniliğin küçümseyici, küçültücü sıfatlarla; Şiilik, Karmatilik, Mutezile vb. gibi fırkalarınsa methedici sıfatlarla zikredildiği belirtilmektedir. Raporda sıralanan gerekçeler içinde ayrıca İran'ın ve İran medeniyetinin İslam'ın kaynağı ve en önemli unsuru olarak gösterilmesi de zikredilmektedir. (DİYKK ve raporu, 16/04/1981: 30). Bahriye Üçok'un telifi olan ve 1967 yılında İlahiyat Fakültesince basılan *İslam'dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler* adlı kitaptaki gerçek dışı ifadeler Yüksek Kurul ve raportör görüşünde benzer biçimde reddedilmektedir. Eserde tespit edilen hatalar arasında Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi, yalancı peygamberleri ayırd edici bir kıstasın bulunmaması gibi hususlar bulunmaktadır (DİYKK ve raporu, 30/04/1981: 32). Yüksek Kurul, Batıni ve "sapık fikirler" içermesinin yanı sıra mesnetsiz, indî ve İslam dairesi dışında sözler içerdiği belirtilen eserler için toplatılması ve yazarı hakkında kanuni işlem yapılması kararına varmıştır. Almanya'da yaşayan bir vatandaşın oradaki Türk vatandaşlara dağıtıldığı ifadesiyle incelenmesini istediği Süleyman F. Atatoprak'a ait bu kitaplar *Kainat Hakk'ın Hüviyetidir* ve *Kutup* adlarını taşımaktadır (DİYKK, 02/08/1983: 78).

[119] Milliyet Gazetesinde 14/06/1981-02/07/1981 tarihlerinde yayınlanan *Öldükten Sonra Dirilenler* başlıklı röportajda savunulan tenasuh/reenkarnasyon görüşüne karşı Diyanet Gazetesinde DİYK üyesi Ali Arslan Aydın'a bir yazı yazdırılması kararlaştırılmıştır (DİYKK, 19/08/1981: 67). İstenilen yazı Haziran 1982'deki DİG'de yayımlanmıştır. Hikmet Avşar'ın hazırladığı *Çağrı* adlı eserin raportör değerlendirmesinde ne dediğinin tam anlaşılamaması ile birlikte "tenasuh nazariyesini savunur gibi bir tutum içinde olduğu seziliyor" denilerek okunması ve satışının sakıncalı olduğu belirtilmektedir (DİYKK ve raporu, 02/09/1981: 73). Hurufilik ve cifir içeren bir kitapla ilgili raportör "baştan sona saçmalıklarla dolu" demektedir. Başkanlıkça bastırılması talebiyle Yüksek Kurul gündemine gelen *Kur'an-ı Hakimde Lokman Hekim, Medeniyette Şark mı Garp mı Hakim* adlı bu eserin sahibi, aynı zamanda DİB'ye bağlı bir memur -İnebolu İlçe Müftüsü- olarak çalışan Osman Öztürk'ün Yüksek Kurula çağrılarak düşünce ve inancının tesbit edilmesi istenmektedir. Eserin ehli sünnet inancını zedeledeyici nitelikleri Yüksek Kurulca da teyid edilmektedir (DİYKK ve raporu, 16/04/1981: 29).

[120] Dışişleri Bakanlığınca yurda sokulmasının mahsurlu olup olmaması açısından incelenmesi istenen "Mohamed The Arap Empire" adlı kitabın tercümesinin, eksik ve hatalı bilgiler, Müslümanları incitecek gerçek dışı yorumlar ve peygamber ve sahabenin resimli tasvirlerine yer verilmesine istinaden yurda girmesinin mahsurlu olduğu kararlaştırılmıştır (DİYKK, 02/09/1981: 74). İslam'ın temel inanç ve değerlerini rencide eden İlhan Arsel'in *Toplumsal Geriliklerimizin Sorumluları* adlı eserle ilgili olarak cevabi nitelik taşıyan Raportör İbrahim Ural'ın kaleme aldığı çalışmanın 1982 yıllığında bir makale olarak çıkarılması kararı alınmıştır (DİYKK, 26/05/1982: 103). Dinî değerleri tahkir eden bir çalışmaya yönelik benzer bir karar da 14/07/1982 tarih ve 114 numaralı Yüksek Kurul kararıdır. Hz. Peygambere yönelik asılsız isnat ve iftira içeren Maxime Rodinson'un Atilla Tokatlı tarafından tercüme edilen *Hz. Muhammed* adlı kitabın toplatılması gereği belirtilmiştir. 23/2/1982 tarih ve 33 nolu DİYK kararında Kütüphaneler Genel Müdürlüğünce incelenmesi istenen *Büyük Türk* adlı kitap da "Türk isterse yeni Allah oluşturur" ifadesi gibi müfrit ve dinî hükümleri inkar sadedindeki içeriği dolayısıyla son derece sakıncalı görülmüş, toplatılması istenmiştir. Ayrıca yazarı

3.4. Alternatif Bir Dinî Temsil Olarak Süleymancılık

Tayyar Altıkulaç'ın resmî din eğitiminin gerekliliği bağlamında sözünü ettiği alternatiflik (DİG 15 Mayıs 1981: 3) suçlamasının hedefindeki dinî grupların başında, DİB'nin kadrolarına ve dinî yaklaşımına yönelik kökleri geçmişten gelen menfî tutumları bilinen Süleymancılar gelmektedir. 1950'lerin sonlarından 1980 yılına gelene kadarki süreçte din eğitimi verme ve din hizmeti kadroları yetiştirme konularındaki grup faaliyetlerini sürdürme çabası, Süleymancıların devlet ve resmî din kurumuyla karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Müdahaleden sonraki günlerde de hala geçerli olan, cemaatin yapılanma, dinî görüş, hareket sahası, vs. bakımından resmî dinî görüşle çakışan bazı noktalara dayalı varlık beyanı ara dönemin dinî cemaatlerle ilgili yaklaşımında özgül bir ağırlık taşıyan Süleymancılığın/Süleymancıların kendisiyle benzer nitelikteki diğer dinî grup ve hareketlere nispeten dönemin güvenlik algısının odağında yer almasına neden olmuştur.

Bağlılarının üstaz diye andıkları ve cemaatin manevî lideri olan Süleyman Hilmi Tunahan resmî din eğitimin ortadan kalktığı yıllarda birtakım maddi ve manevi zorluk ve baskıları göze alarak dinî alandaki tahribatı telafi çabalarıyla öne çıkan kişilerden biri olarak göze çarpmaktadır. Pedagojisini Kur'an öğretimi üzerine kuran Tunahan'ın Tek Parti devrinin din politikası karşısında girdiği faaliyetleri, temelde Kur'an merkezli bir dinî eğitim yoluyla geleneksel bakiyeyi sonraki nesle aktarabilme endişesiyle yakından alakalıdır. 1950'de din eğitimi ve genelde dinî yaşamın politik bir meşruiyete ve himayeye kavuşması ile bu tarihten sonra dinî eğitim bir yandan Kur'an kursları ve dernekler yoluyla daha organize biçimde yürütülürken diğer yandan buralardan çıkanlar vaiz, müftü, imam olarak DİB'de görev almaya başlamışlardır https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2016/10/06/devlet-cemaati-nasil-yaratti/

Tek Parti döneminin din politikalarının İmam Hatip okullarının ve okullardaki din derslerinin kaldırılmasıyla sonuçlanması, halkın din adamı ihtiyacını karşılamada

---

hakkında "TCK'nın 175. Maddesi uyarınca dava açılmasının uygun görüldüğü…" belirtilmektedir (DİYKK, 23/02/1982: 33)

Kur'an kurslarının önemini artıran bir faktör olmuştur. Ancak cemaate bağlı kursların, sistemin toplumun ibadet ve diğer dinî vecibelerini karşılayacak din adamlarının yetişmesi ve eğitimiyle ilgili sorunları askıya aldığı dönemlerde ortaya çıkan boşluğun ikamesindeki etkinliği, formel din eğitimi kurumlarının yeniden ihdası ve gelişimiyle birlikte önemli bir darbe almıştır. Artık Kur'an kurslarıyla birlikte açıldığı 1951'den yedi yıl sonra ilk mezunlarını veren İmam Hatip okullarından çıkanlar da imam-hatip olarak atanmaya başlamışlardır (Çakır, 2012: 138). Kur'an kurslarından çıkanların resmî kamu hizmeti içinde görevlendirilme olanağını fiili olarak sınırlandıran bu durum, Tunahan'ın İmam Hatip okullarına dinî açıdan yönelttiği eleştirileri grup çıkarları açısından da anlamlı kılan bir gelişme olmuştur.

Tunahan'ın 1959'da vefatıyla talebeleri ve müntesiplerinin onun bıraktığı yerden devraldıkları ve daha sonra Süleymancılık adıyla anılacak olan yapılanmanın Tunahan'ın damadı olan Kemal Kaçar'ın önderliğinde Kuran kursları etrafında yürüttüğü faaliyetler zamanla hem cesamet hem etkinlik açısından geniş sınırlara ulaşmıştır. 1960'ta bini bulan cemaate ait Kur'an kursu sayısı 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesiyle yaşanan kesintinin ardından 1960'lı yıllar boyunca yükselmeye devam ederek 1966'da üç bine ulaşmıştır (Kirman, 2000: 69).

İmam Hatip okulları, İlahiyat Fakültesi, Yüksek İslam Enstitüleri ile açılan dinî mecranın resmî anlayışın beklentilerine uygunluğu üzerinden geliştirilen menfi tavır ve bu tavrın uzantısı olarak cematin kendini bu kurumlara karşıt bir yerde konumlandırması cemaatin ilk tuğlayı koyduğu saflaşmanın başlamasında etkili olmuştur. Gerçekten de İmam Hatip okullarıyla ilgili yaklaşım "imam hatap okulları" benzetmesinden, din eğitimi veren devlet okullarına ve DİB'nin itibarına yönelik sorgu ve ithamlara varan ifadelerin cemaatin önde gelenleri ya da cemaate bağlı din adamlarınca yer yer dile getirildiği bilinmektedir (Altıkulaç, 2011-II: 725-726). Cemaat açısından sürdürülen muhalefet, dinin resmî kurumlar eliyle aslına uygun

biçimde öğretilmemesinin yanı sıra buralardan çıkan kişilerin topluma yönelik din hizmetleri açısından da yetersiz ve liyakatsiz olmaları inancına dayanmaktaydı.[121]

1960 sonrası dönemde bu ana fikrin cemaatin DİB ile ilişkilerini belirleyici, biçimlendirici niteliğinin devamına süreç içindeki gelişmeler de yardım etmiştir. Bunlardan ilki 22/06/1965 tarihinde kabul edilen 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'un imam-hatip olarak atanacaklar için en az İmam Hatip Okulu bitirme şartını getirmesidir. Anılan kanunla halen görevli bulunanların hakları korunmakla birlikte o tarihten sonra Kuran kursu çıkışlıların DİB'de kadrolu görev alabilme yolu kapanmış oluyordu. Düzenlemeyle Kur'an kursları etrafında örgütlenen cemaatin resmî din hizmeti sisteminin çeperlerine doğru evrilen konumuna karşın, kurs faaliyetleri hem örgütlenme düzeyinde hem de kurs sayısı bakımından ilerleme göstermiştir. 1966'da Türkiye Kur'an Kursları Kurma, Koruma ve İdame Ettirme Dernekleri Federasyonu'nun kurulmasıyla kursların bağlı olduğu dernek faaliyetleri bir çatı altında toplanarak örgütlenmiştir (Çakır, 2012: 138).

1971'de çıkarılan Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursları Yönetmeliği'nin Kur'an kursları aracılığıyla yapılan din eğitimini DİB'ye bağlaması söz konusu ayrışmada ikinci bir dönemeci oluşturmaktadır. Kuruluşundan itibaren yönetimi DİB'ye verilen Kur'an kurslarının yönetim, çalışma ve denetim usullerinin gösterildiği yönetmelik, il, ilçe ve bucaklardaki Kur'an kurslarını DİB tarafından açılan; yönetimin ilgili müftüye; bina ve müştemilatının intifa hakkının DİB'ye ve MEB'le işbirliği yapmak suretiyle denetim hakkının da yine DİB'ye ait olan kurumlar olarak tanımlaması, (RG, 17 Ekim 1971, Sayı: 13989, sayfa 3-5) DİB'nin kurslar üzerindeki yetkilerinin genişlemesi, buna bağlı olarak cemaatin dinî yapılanmasının belkemiğini oluşturan kursların fiziksel varlık ve mülkiyeti ile birlikte kurslardaki eğitimle ilgili sorumluluğun da DİB'ye devredilmesi anlamına

[121] 1989 yılında Tercüman Gazetesi'nden Nazlı Ilıcak'a verdiği röportajda Kemal Kaçar İmam Hatip okullarının uygun bir din eğitimi mecrası olmayacağına dair taşıdıkları kanaati "Müslümanlarla ağır bir mücadeleye" girmekle suçladığı Tayyar Altıkulaç'ın doğruladığını söylemektedir. Tüm devlet sisteminin dinden/şeriattan uzaklaştığına dair temel fikrin –ki bu kabul Türkiye'nin darü'l harp olarak nitelenmesi, faiz ve Cuma namazı gibi konularda cemaate mahsus pratiklerin ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur- cemaati, devleti değil kişilerin kendi dinî yaşamlarını bireysel bazda İslamileştirmeye sevkettiğini söylemektedir (Kara, 2010:336-345).

gelmekteydi. Bunun cemaatin faaliyetleri açısından doğuracağı en bariz sıkıntı benimsediği dinî yaklaşımın cemaat varlığını besleyen eğitsel araçlarından mahrum kalmak olacaktı.

Anılan yönetmelikle ortaya çıkan tehlikeyi bertaraf etmek için başvurulan tedbir o zamana kadar Kur'an kursu yapılanması içinde sürdürülen faaliyetleri yeni bir yapılanma biçimiyle devam ettirebilmek adına federasyon ve derneklerin isimleri ve tüzükleri üzerinde yapılan değişikliklerle Kur'an kursu ibaresini kaldırmak olmuştur. Bununla birlikte 1980'e gelindiğinde Kurs ve Okul Talebelerine Yardım Federasyonu adı altında teşkilatlanan cemaatle bağlantılı dernek ve kursların bir çoğu bu süreçte DİB'ye devredilmiştir (Çakır, 2012: 138). 1971 sonrasında Kur'an kursu yerine öğrenci yurt ve pansiyonlarına geçiş şeklindeki değişim, yönetmeliğin kapsamı dışında kalma çabasının yanı sıra bazı zorunluluklarla açıklanmaktadır. Din eğitimi ile birlikte lise ve üniversitelerde okuyan gençlere barınma ve çeşitli sosyal imkanlar sağlayan bir kurum niteliği ön plana çıkan kursların, mezunlarının DİB bünyesinde istihdam olanaklarının İHL mezunlarının artışıyla orantılı olarak gittikçe daralmasıyla bağlantılı olarak, kurslarla ilgili DİB'de görev alabilecek elemanlar yetiştirme seklindeki hedefin yerini, anılan değişimle birlikte yurtların yeni konseptine bıraktığı anlaşılmaktadır (Kirman, 2000: 72).

Süleymancı çevrelerinin diğer tarafla ilgili yaklaşım, eleştiri, itham ve suçlamaları süreç içinde karşılıklı poziyonların korunmasına hatta güçlenmesine yardım etmiştir. Süleymancılara göre, dini mihraptan yıkma projesi olarak gördükleri İmam Hatip okulları da, buralardan mezun kişilerin elinde gittikçe aslî hüviyetinden çıkarılan geleneksel dinî muktesebatın sorumlu faillerinden biri olan DİB de resmî dinin temsilcileridirler. Bu nedenle Müslüman toplumun teveccühü bu kişilerden daha çok cemaatin kurslarından yetişmiş imamlardan yana olmuştur. Dinî yükümlülüklerin devlet memuriyeti yerine cemaatin gündelik hayatın her anında yaşanan vicdani bir şuur hissiyle içselleştirilmesine dayalı anlayışı, buralardan çıkarak görev yapan imamları halk nazarında daha muteber kılmaktadır (https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2016/10/06/devlet-cemaati-nasil-yaratti/).

DİB, sahip olduğu dinî anlayışın ehli sünnete zıddiyeti üzerinden eleştirilmektedir. Vahhabilik ve ehli sünnete aykırılık resmî din örgütüne ve İHL'lere yöneltilen en başat suçlamalardandır. Bu anlayışa göre, dini mihraptan yıkmak için açılmış olan İHL ve YİE'lerden mezun olanlar Diyanete hakim olmuşlardır. Oysa bu okullar yetersiz, dinî bakımdan zararlı, laik rejimin duyarlılıklarına yaslanan paralel din adamları olarak görülmektedir (Karaman, 2009-I: 414; Subaşı, 2004).

Diğer yandan süreç içerisinde iki tarafın ilişkilerini onarmaya dönük mülahazalar karşılıklı iletişim kanallarının açılmasına yardım etmiş; 1960'lı yıllarda cemaate mensup kişiler, İHL ve DİB çevreleri ve bağımsız hocalardan kişiler bir araya gelmeye başlamışlardır. Ancak bir ara kesilen, sonradan Necip Fazıl Kısakürek'in hakemliğinde yeniden başlayan müzakere toplantıları, gruplar arasındaki sorunların giderilmesi hususunda olumlu bir netice ortaya çıkaramamıştır (Karaman, 2009-I: 287-290; Altıkulaç, 2011-II: 218-227).

1977'de 12 bin vekil imamın kadroya alınması, daha sonra DİB temsilcilerince kurum kadrolarının eğitim düzeyini düşüren, ancak ortaya çıkan eleman ihtiyacı gibi bir zaruret muvacehesinde alınmış bir tedbir olarak değerlendirilmektedir. Süleymancılara mensup kişilerin de yararlandığı bu düzenleme mesleğe yönelik resmî eğitimin dışında kalmış, din hizmetini geleneksel biçim ve muhtevasıyla cemaat yapıları içinde yaşatan kesimlerin DİB'nin içine çekilmesini sağlamıştır (Kara, 2010: 115). 1965 yılındaki diploma sahibi olma şartı, dinî terbiye ve eğitimini klasik yollarla edinen kişilerin sahip olduğu birikimi devlet sistemi açısından itibarsızlaştırırken 1977'deki düzenleme bunu uygulamada kısmen revize etmiştir.[122]

1971'de Kur'an kurslarının DİB'ye devredilmesinden sonra yurt içindeki dinî faaliyetler yurt ve pansiyonlar etrafında örgütlenirken, 1973'den itibaren başlayan yurt dışı örgütlenmesi ile cemaat 1960'lardan itibaren Avrupa ülkelerine göç eden ancak dinî ihtiyaçlarının karşılanmasında devletin geçici din görevlisi göndermek

[122] Diploma sahibi olma şartının resmî din hizmetinin dışında bıraktığı kişilerden biri de 1987-1992 yıllarında Diyanet İşleri Başkanlığı yapan M. Said Yazıcıoğlu'nun babası Mustafa Yazıcıoğlu'dur. Said Yazıcıoğlu uygulamayla ilgili olarak medreseli hocaların yaşadıkları sıkıntılara atıfla "bu dönüşüm biraz tavizsiz ve katı bir şekilde uygulandı" değerlendirmesini yapmaktadır (Yazıcıoğlu, 2013: 218-219).

dışında bir teşebbüsünün olmadığı Türk toplumu açısından büyük bir boşluğu doldurmuştur. 1974'de Federal Almanya'da kurulan ve cemaatin yurt dışı yapılanmasının merkezi kurumu olan İslam Kültür Merkezi (İKM) ve bir yıl sonra kurulan İslam Kültür Merkezleri Birliği yoluyla cemaate bağlı camiler ve Kur'an kurslarındaki dinî hizmetler örgütlenmiştir. Bu yıllarda İKM'nin Alman makamları nezdinde kamu yararına çalışan dernek statüsü kazanarak ora vatandaşı Müslümanları temsil eden kuruluş sıfatının resmî olarak tanınması için girilen ve sonuçlandığı takdirde başka bir kurumun –ve DİB'nin- aynı statüyü elde etmesinin kanunen mümkün olmayacağı girişimler ise neticeye ulaşamamıştır (Mumcu, 1994: 128-134).

12 Eylül 1980 sonrasında DİB açısından Süleymancılarla ilgili geçerliliğini koruyan hakim kanaat, ara rejimin dinin siyasal ve toplumsal akımlarının devlet güvenliği açısından arz ettikleri tehlikeyi simgeleyen "irtica" ile mücadele polikası içerisinde karşılık bulmuştur. Hemen belirtmeli ki bu konuda ara dönem iktidarı ile DİB arasındaki ilkesel anlamdaki mutabakat, DİB'nin Süleymancılık ve diğer dinî gruplarla ilgili temel yaklaşım ve iddialarını genel itibariyle teyid edici olmakla birlikte nihaî anlamda dinî alanın illegal aktörlerinden biri olarak görülen Süleymancılara yönelik resmî pratikler, çeşitli yaptırımlar hesaba katılsa bile siyasi himaye ve kamusal imkanlar açısından bir bertaraf ameliyesi niteliği taşımamaktadır.

Askeri yetkililer açısından dinî grup ve cemaatlerin faaliyetleri komünizm tehlikesinden aşağı kalmayan biçimde açıkça terör eylemleri listesinde değerlendirilmekte; tarikat ve cemaat yapıları görüldüğü yerde ezilmesi gereken irtica meseleninin kapsamı altına girmektedir. Bu konuda Genelkurmay Başkanlığı, hem askeri yetkililer nezdinde konuyu canlı tutma çabasına işaret eden çalışmaları hem hazırlanan irtica direktifi ile kısa vadede kesin sonuçlar almaya odaklanan teklifleri ile başı çeken kurumdur.

Askeri bakış açısından ülkenin güvenliğini tehdit eden terör meselesi, bir yanında aşırı sol ve ırkçılığa dayalı diğer yanında irticanın bulunduğu, buna bağlı olarak çok yönlü mücadelenin benimsenmesi gereken bir problem olarak görülmektedir. İrticai terör üzerinde özellikle duran ve devlet güvenliğinin tesisinde

bölücü, yıkıcı faaliyetler çatısı altında değerlendirmesi gerekliliğine yönelik vurgu, dinî grupların halihazır yapı ve faaliyetlerinin güvenlik siyasetine dahil edilmesiyle sonuçlanmıştır. 1983'te Genelkurmay Başkanlığınca hazırlanarak Başbakanlıkça basılan terör durum değerlendirmesine dair raporda terörle irtibatlandırılan akımlar, Atatürk'e verilen referansla Atatürk'ün halkçılık; milliyetçilik ve laiklik ilkesine aykırı akımlar olarak ayrı başlıklar altında ele alınmaktadır. Raporda laikliğe aykırı akımlarla ilgili olarak, Milli Görüş, Nurcular, Süleymancı ve Nakşibendiler olarak sınıflandırılan dinî grupların o günkü örgütsel durumu anlatılmakta; anılan yıl itibariyle devam eden faaliyetlerinin iller bazındaki yaygınlıkları haritalandırılmaktadır (Terör ve Terörle Mücadele, 1983: 179). İrticai nitelikli grupların silahlı eylemlere girişmemeleri ve faaliyetlerini dinî görüş altında yürütüyor olmalarının 12 Eylül sonrasında aşırı güç kaybına uğramalarını engellediğinin belirtildiği raporda, Milli Görüş'ün kendi taban ve mütedeyyin kitle üzerindeki etkinliğini bir biçimde devam ettirdiği; Nakşibendi ve Nurcuların alınan her türlü önleme karşın taraftar toplamaya devam edecekleri değerlendirilmektedir. Süleymancılara dair dikkat çekilen husus tüm illegal faaliyetlerine karşın temkinli davranarak Atatürk köşeleri düzenlemek gibi yöntemlerle kendi cemaatlerinin propagandalarını yetkili merciler nezdinde sürdürüyor olmalarıdır (Terör ve Terörle Mücadele, 1983: 43).

Genelkurmay Başkanlığı açısından DİB dinî gruplarla mücadelenin önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Daha müdahalenin ilk günlerinde Genelkurmay Başkanlığından DİB'ye gelen yazıda, dinî akımların örgütsel faaliyetlerinin DİB'deki yansımalarına karşı teyakkuzun ve devlet katındaki alınacak tedbirlerin gerekliliğine işaret edilmektedir. DİB teşkilatı içerisinde Nurcu görünümlü MSP'lilerle, aralarında çatışma olduğu belirtilen MHP'lilerin ve Süleymancıların kurumdan arındırılması ile ilgili çalışmaların önemine dikkat çekilmekte; dernek ve kursları kapatılan Süleymancı grubun tüm varlık ve yükümlülüklerinin DİB'ye aktarılması için gereken çalışmaların yapılmasından söz edilmektedir (Altıkulaç 2011-II: 561).

Bu dönemde kurs ve okul talebelerine yardım derneklerine bağlı yurtların kapatılması Bölügiray'ın ifadesine göre, doğrudan Devlet Başkanı'nın kendisine verdiği emirle gerçekleşmiştir. Devletin irtica karşısında belli bir gruba ya da münferit hadiselere odaklanmak yerine topyekün bir savaşım fikriyle hareket etmesinden yana olan Bölügiray, yapılan işlemleri K. Evren'e anlatmak için makamına çıktığında Nurcularla ilgili ihbarlardan da söz ettiğini, buna karşın K. Evren'in "sen hele önce Süleymancıları hallet sonra da Nurculara bakarız" talimatıyla karşılaştığını anlatmaktadır (Bölügiray, 1991: 203). Hazırlığına Bölügiray'ın başkanlık ettiği ve cemaatin örgütsel ve maddi imkanlarının kısıtlanması açısından nihaî önlemler içeren irtica direktifi, cemaate dönük tehdit algısının derinliğini göstermesi açısından bu dönemde ortaya atılan kapsamlı önerilerden biridir. 1982 yılında devletin üst düzey temsilcileri[123] ve Diyanet İşleri Başkanı'nın katıldığı birkaç ay süren toplantılar sonucunda ortaya çıkan irtica direktifine göre din eğitimi veren Kur'an kursları, dernek, vakıf vs.'nin saptanarak kapatılması, yurt ve pansiyonların MEB ve Gençlik ve Spor Bakanlığı Yurtlar Genel Müdürlüğüne devredilmesi ve buralara resmî görevlilerin atanması kararlaştırılmıştır (Bölügiray, 1991: 211). Uygulanabilmesi için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması konusunda Genelkurmay İkinci Başkanı Necdet Öztorun ve Başbakan Ulusu'nun muvafakatından sonra 21 Şubat 1983'de Cumhurbaşkanı'na açıklanan direktif, K. Evren'in onayını da almış ve MGK kararı olarak çıkarılması kararlaştırılmıştır. Buna rağmen mutabık kalındığı şekliyle cemaat kuruluşlarını ilgilendiren bir MGK kararı çıkmamıştır (Bölügiray, 1991: 217).

Süleymancıların, tehdit skalasındaki dinî gruplar arasında öncelikli bir yerde görülmesinde dinî faaliyetlerinde gizlilik esasını benimsemeleri, örgüt varlığının devamı adına aslında benimsemedikleri halde rejimin ilkeleriyle uyumlu bir görüntü vermeye çalışmaları önemli bir faktör olarak görülmektedir (Çakır, 2012: 141; Terör ve Terörle Mücadele, 1983: 43). Ancak cemaatin devletle ilişkisinin daha sonraki seyrini de belirleyecek olan asıl olgu, Süleymancıların İsmail Kara'nın tespitiyle, 12

[123]Direktifin hazırlığındaki toplantılara MİT Müsteşarı, Genelkurmay İstihbarat Başkanı, Başbakanlık, MEB, İçişleri, Dışişleri, Maliye, Adalet, Gençlik ve Spor Bakanlığı temsilcileri, Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterlikleri ile Genelkurmay Adli Müşavirliği temsilcileri en üst düzeyde katılmışlardır (Bölügiray, 1991: 210).

Eylül öncesinde devlet okulu olmayı kabul ederek devlete karşı konumunu uzlaşıdan yana belirleyen diğer dinî gruplara karşın muhalefetini devam ettiriyor olmasıdır (Kara, 2016: 296). Bu durum ara dönemde cemaati DİB ile olan ilişkisi çatışma üzerinden devam eden neredeyse tek dinî grup yapmaktadır.

DİB açısından cemaate yönelik yaptırımların kısa zamanda ve tavizsiz biçimde hayata geçirilmesi gerekmekteydi. Askeri yönetimle paralel hassasiyetler taşımanın getirdiği avantaj göz ardı edilmeyerek konu bir çok platformda dile getirilmiştir. Cemaat faaliyetlerinin resmî din anlayışı açısından tanımı gizli din eğitimi merkezleri olmasıdır. DİB'nin hazırladığı örgün ve yaygın düzeyde din eğitiminin iyileştirilmesi için değerlendirme ve önerilerin yer aldığı din eğitimi raporunda kurs ve okul talebelerine yardım derneği ve pansiyonu, yaygın eğitim kursu, biçki dikiş kursu, halıcılık kursu, muhasebecilik kursu vs. adlar altında, aslında din eğitimi verilen bu yerlerin açık olmayan faaliyetlerinin başta Harf İnkılabı, Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Dernekler Kanunu, 633 sayılı kanun olmak üzere bir çok yasa ve yönetmeliğe aykırılık taşıdığı belirtilmektedir. Bu kurumlar Kur'an kursu adıyla açılmadığı için DİB denetiminin dışında kalırken, MEB'nin uhdesindeki denetimler yeterince etkin biçimde yapılmamaktadır (Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi Hakkında Rapor, 1981: 42-43). DİB Başkan Yardımcısı Hamdi Mert, Din Eğitimi Semineri'ndeki konuşmasında sahip olduğu 1900 yatılı öğrenci yurdu, buralarda kalan 100 bin öğrencisi ve yurt dışında sayısı 170'i bulan dernekle cemaatin verdiği örtülü din eğitiminin içerdiği rejime muhalif görüşleri, cemaatin Avrupa yöneticisi Harun Reşit Tüylüoğlu'nun ses bantlarına dayandırmaktadır. Cemaatle ilgili çarpıcı iddia, devletin toplumun din eğitimi ihtiyacına yönelik resmî kanalları herkese açık iken cemaat faaliyetlerinin amacının maddî, siyasi ve ideolojik çıkar beklentisiyle alakalı olduğudur. Diğer yandan cemaate ait yurt, pansiyon vs. kurumların Kur'an kursu olarak adlandırılmasının yanlışlığına vurgu yapılarak, aynı adlandırma kullanılarak halktan toplanan yardımların amacına uygun biçimde tasarruf edilebilmesi için bu binaların hazineye devredilmesi istenilmektedir. Böylece "her yıl on binlerce Türk çocuğunu devlet aleyhine şartlandıran bu faaliyetler susturulmuş olacaktır" (Mert, 1981: 41-42). Bakan Özgüneş, kapatılan yerlerin Kur'an kursu olmadığını özellikle vurgularken, cemaatle ilgili ithamları daha öteye taşıyarak şu

ifadeleri kullanmaktadır. “Bu dernekler kapatıldığı zaman, etrafa ‘Bakın, Hükümet Kur'an kurslarını kapatıyor’ diye propaganda yapmaktadırlar. Sapık akımlar tarafından, 1630 sayılı Dernekler Kanununa göre kurulan, Diyanet İşleri Başkanlığından tamamen dışarıda olan ve kanuna aykırı olarak gizli din eğitimi yapan bu kurumlarla Kur’an kurslarının uzaktan yakından hiçbir ilgisi yoktur.” (DMTD, C II, 18/01/1982, s. 277).

Bu dönemde DİB’nin cemaate ait yurtlarla ilgili denetimleri; düzenlenen raporlar ve askeri yetkililer nezdinde beyan edilen olumsuz yorumların cemaat-DİB karşıtlığını beslediği ve cemaatle ilgili kovuşturmalarda önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır. Müdahalenin akabinde 2. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı’nın 17/10/1980 günkü emriyle DİB müfettişlerince Niğde, Konya, Kayseri, Kırşehir, Yozgat’daki 161; Antalya Sıkıyönetim Komutanlığı’nın emriyle 109 “eğitim yeri” denetlenerek kanun ve yönetmeliğe aykırı olduğu tespit edilmiştir (Mert, 1981: 41). Süleymancı yurtlarla ilgili hazırlanan raporlar arasında cemaatin güçlü olduğu illerden biri olan Antalya’da DİB müfettişi Mehmet Özcan, Antalya Müftüsü Hikmet Kutlu, Antalya Merkez Vaizi Musa Bilgi ve Antalya eski müftüsü Osman Çadır’ın imzalarıyla hazırlanan 19 Mart 1981 ve 21 Mart 1981 tarihli raporlar da bulunmaktadır (Yetkin, 1994: 94). Bu raporlarda cemaat mensuplarının Atatürk ilkelerine düşmanlığı, yurtlarda yasadışı bir din eğitimi verildiği, İslam’a aykırı bir tarikat olduğu ve Cumhuriyet’i yıkarak teokratik bir devlet kurma amacı taşıdıkları bilgilerine yer verilmektedir (Bulut, 2008: 281-282).

Ara dönemde Süleymancılarla ilgili en kapsamlı rapor *Türkiye’de Din Eğitimi ve Din İstismarı* raporudur. Yurt içinde ve dışında devlet aleyhinde çalışan dinî grupların ele alındığı incelemenin büyük kısmının Süleymancılara ayrılmış olması grubun diğer dinî yapıların aksine devlet güvenliği ve siyaset açısından taşıdığı tehlike potansiyeliyle ilişkilendirilmektedir. Diğer yandan dinî bir grubun devlet ve siyaset açısından taşıdığı kullanım değeri, hem anılan rapora giren hem diğer resmî mercilerce dile getirilen menfi kanaatlerin askeri yönetim açısından karşılık bulmamasını anlamaya yardım etmektedir. Nitekim rapordaki veriler, cemaatin dünya görüşü açısından Atatürk’le, devletin rejimiyle barışık olmamasından, resmî

din görevlilerine yönelik saldırılar ve hatta tecavüz vak'alarına kadar toplamda resmî yaptırımlara müncer olacak bir tehdit odağı tablosu açığa çıkardığı halde, cemaatin askeri dönemi büyük bir yara almadan atlatmış olmasına dikkat çekilmektedir (Bulut, 2008: 291-300).

Ara dönemde DİB'nin görüşü, MGK emriyle DİB tarafından hazırlanan ve sadece Süleymancıların faaliyetlerini kapsayan *Türkiye'de Bölücü Dinî Akımlar* konulu brifingde en açık biçimde askerlere arz edilmiştir. T. Altıkulaç'a göre DİB içinde görev yapan Süleymancıların kurumsal teşkilat ve disiplinden bağımsız hareket etmeleri ve bunun yol açtığı problemler bu grubu kurumda görev yapan diğer dinî eğilim sahiplerinden ayırmaktaydı. Örneğin, DİYK tarafından incelenen Hilmi Işık'ın eserleri tespit edilen ilmî hatalar nedeniyle uygun bulunmazken, Süleymancı gruba mensup imam ve din görevlileri teşkilat yapı ve disiplinine aykırı davranışlar göstermekte ve açıkça ikilik çıkarmaktaydılar (Altıkulaç, 2011-II: 753,774-781). Brifingde, diğer akımlara nazaran en tehlikelisi olan Süleymancıların başlıca amaçlarının DİB'yi yıpratmak ve devlet aleyhinde çalışmak olduğu belirtilmektedir. Cemaat yurtlarında bulunan eski harflerle yazılmış defterlerdeki "Devletin din görevlileri deccalin ordusudur. Süleymancılık bir gün hükümran olacak Süleymancı olmayanlar soğan doğrar gibi doğranacaktır"[124] gibi kayıtlar cemaatin din anlayışının ve devlete bakışının göstergeleri olarak sunulmuştur (Altıkulaç, 2011-II: 754-755). Sivil siyasi iktidarların üstesinden gelemeyecekleri boyuta ulamış olmasını, meselenin çözümü için askeri dönemi bir fırsat haline getirdiği beyan edilerek[125] yasal tedbirlerin alınması, derneklerinin kapatılması, öğrencilerinin dağıtılması talep edilmektedir (Kara, 2010: 165-166).[126] DİB'ye bağlı Kur'an kurslarında yıl boyu

[124] Brifingin içeriği, 26 Ağustos 1998'de Mehmet Şevket Eygi tarafından Milli Gazetede "Diyanet'in 1981'deki gizli raporu" adıyla yayımlanan yazısı ile ortaya çıkmıştır (Kara, 2010: 165-166).

[125] DİB'nin cemaatin tehdit olmaktan çıkarılmasında sivil hükümetlere güvensizlik konusundaki kurumsal görüşü Bölügiray'ın İrtica direktifinin akim kalmasıyla ilgili yorumuyla benzer bir hatta düşmektedir. "Her istenenin kolaylıkla yasa yapıldığı bir askeri dönemde bunlar yapılmazsa, gelecekteki sivil yönetimlerin yapması hiç beklenemezdi." (Bölügiray, 1991: 218)

[126] Askeri bürokrasinin mevcut verilerin paylaşımının yanısıra bu konudaki değerlendirmeleri için DİB'ye başvurması Başkanlığın bu hususta ki yaklaşımının askeri makamlar açısından önemini göstermektedir. Bunun bir örneği de Milli Güvenlik Kurulunun 1984 yılında tarikat ve mezheplerin o günkü durumuyla ilgili olarak DİB'den bilgi ve brifing istemesidir. Konunun intikal ettiği DİYK, Milli Güvenlik Kurulunun sorduğu konularla ilgili yeterli bilginin bulunmaması; istenilen bilginin elde edilmesinin uzun bir çalışma ve araştırmaya bağlı olması nedeniyle 26 sayfalık genel nitelikteki bilgileri muhtevi bir metnin sunulmasını kararlaştırmıştır (DİYKK, 20/06/1984: 73).

verilen eğitim dışında camilerde cami görevlileri tarafından düzensiz olarak verilen din eğitiminden 1981'de çıkarılan bir genelgeyle yaş ve eğitim durumu sınırlaması olmaksızın tüm isteklilerin faydalanabilecek olması, genelgedeki ifadesiyle "vatandaşların illegal yollara baş vurmak zorunda" bırakılmaması (Altıkulaç, 2011-II: 602-603) düşüncesiyle alakalıdır.[127]

Cemaat ise bir yandan Genelkurmay Başkanlığı nezdinde Tayyar Altıkulaç'ı şahsına yönelik suçlamalarla itibarsızlaştırmaya çalışırken bir yandan DİB ile aralarındaki problemleri yeniden konuşabilmek adına bir adım atarak görüşme talebinde bulunmuştur. Cemaatin önde gelen isimleri Kemal Kaçar ve Ali Ak'ın gözaltına alınmak üzere arandıkları günlerde, cemaat temsilcileri ile Altıkulaç arasında gerçekleşen görüşmede, cemaatin DİB'nin hac işlerinden çekilmesi ve isimleri belirlenmiş olan kişilere vaaz etmek üzere belge verilmesi şeklindeki iki isteğinin kabul görmemesi üzerine daha önceki görüşmeler gibi bu da sonuçsuz bir girişim olarak kalmıştır (Altıkulaç, 2011-II: 727, 744, 750-752). Cemaat cephesinden DİB'ye yönelik muhalefetin kanallarından birini Necip Fazıl Kısakürek'in kaleminden çıkan ve grubun yayın organında yayımlanan yazılar oluşturmaktadır. Yazarın Bab-ı Ali'de Sabah Gazetesi ve Rapor 12'deki yazılarında dile getirdiği DİB ve T. Altıkulaç'la ilgili ağır iddialar, aslında Süleymancıların Diyanet ile ilgili önceden beri dillendirdikleri ithamların cemaate mensubiyet taşımayan bir kişi tarafından yeniden gündeme getirilmesi demekti. Gazetedeki *Topyekün Cevap* başlıklı yazıda "yeni bir din tavrı meydana getirmek", "dinin temel tavrını zedelemek" benzeri iddialarla ve Rapor 12'deki *Cinayet İşleri* başlıklı yazıyla DİB, başkanları ve kurumsal pratikleri ile dinin aslına sadık kalmamakla itham edilmektedir (Altıkulaç, 2011-II: 840-846). Kısakürek TDV'nin toplanan hac paralarını suistimal ettiğini iddiayla, vakfı "yol kesici" olarak tabir etmekte, Başkanlığın idaresini üstlenmiş kişilerle ilgili olarak "Diyanet İşleri kuruldu kurulalı

[127] Başkanlık müfettişlerinin 19 Nolu Genelgenin uygulanışı hakkında 67 ilde yaptıkları denetimlerle ilgili raporun camilerde yazın verilen din eğitimiyle ilgili kısmında, ilgili genelgenin iyi uygulanmadığı "bu nedenle bazı cami ve mescitlerdin çeşitli dinî grupların eğitim ve öğretim yeri haline geldiğine" dikkat çekilmektedir. Raporda ayrıca "bazı din görevlilerinin yakasız gömlek, şalvar gibi kıyafetler giymek suretiyle" devlet memurları kanununun din hizmetlileri için getirdiği istisna maddesini zorladıkları belirtilerek bununla ilgili idari tedbirler alınması gereği belirtilmektedir (DİYKK ve raporu, 26/08/1983: 79).

gelenlerin büyük ekseriyeti Diyanet İşlerini denâet işlerine tahvil ustalığındaki sefillerdir" ifadelerini kullanmaktadır (Kısakürek, 2009: 87-91).

Eleştirilerin dinî hizmet alanındaki beklentiler açısından temel nedenlerinden biri cemaatin DİB'nin tek kurum olarak yürütme ruhsatına sahip olduğu hacla ilgili görüşüdür. 633 Sayılı Kanun'da yapılan değişiklikle 1979 yılından itibaren hac seyahatinden sadece DİB'nin yetkili kılınması (RG, 12 Mayıs 1979, Sayı: 16635) ile ilgili farklı kesimlerden gelen bir çok eleştiriye karşın, DİB yetkililerine göre TDV aracılığıyla yürütülen hac organizasyonunda Diyanetin başarısı Suudi Arabistan ve diğer Müslüman ülkelerce takdir edilirken; Devlet Başkanlığı makamından DİB'ye tebrikler iletilirken (DİG, 1 Şubat 1982: 2) bu hususstaki itirazların tek nedeni kimi özel şirketlerin menfaatlerinin zedelenmiş olmasıdır.[128] Kısakürek'in DİB'ye yönelik taarruzunun gerekçeleri arasında özellikle hacı adaylarından toplanan paraların yerinde sarf edilmediği, DİB'nin bu hizmeti gerektiği gibi yerine getirmediği iddiası bulunmaktadır. Diğer bir neden ise DİB-cemaat çatışmasındaki dinî konulardaki temel ayrılık noktalarından birini teşkil eden mezheplerle ilgili görüştür. Mezheplerin birliğine dair olan *Mezahibin Telfiki ve İslam'ın Bir Noktaya Cem'i* adlı eserin 1974'de Hayrettin Karaman'ın sadeleştirmesi ile DİB tarafından basılması başta Süleymancılar olmak üzere kimi kesimlerden gelen DİB'ye yönelik "reformist din" yakıştırmasının önemli dayanaklarından birini oluşturmaktadır. Eserin çıkmasıyla birlikte Karaman ve cemaat çevreleri arasındaki tartışmalarda cemaatin eleştiri okları yazarla birlikte DİB'ye de yöneltilmiştir. Hadise, anılan yayının yanında yer alan ya da muhalif kimi teliflerin çıkmasına fırsat vermişse de, dinî bir meseledeki fikir ayrılığının sonuçları zaman zaman kişilik dokunulmazlığının sınırlarını zorlayan boyutlara da ulaşabilmiştir.[129]

[128] Devlet Bakanı Mehmet Özgüneş'in DM Genel Kurulunda hacla ilgili konuşması için bk. DMTD C II, 18/01/1982, s. 273; C XI, 15/11/1982, s. 501, 503. Altıkulaç 1979 ve 1980 yılları hac organizasyonunun değerlendirmesi için toplanan Bakanlıklar Arası Hac Komisyonunda, hacılara uygulanan ankete dayanarak % 74 oranında bir başarı sağlandığını; hacıların "gayrı meşru ödemelerden,... kötü niyetli ve istismarcı teşebbüslerin elinde oyuncak olmaktan kurtarılarak devlet güvencesi altında" ibadetini yerine getirdiğini söylemektedir (DİG 15 Nisan-1 Mayıs 1981: 26).

[129] Eser etrafındaki tartışmalar ve olayların safahatına dair değerlendirmeler için hadisenin merkezindeki isim olan Hayrettin Karaman'ın anılarına bakılabilir (Karaman, 2009-III: 133-147).

Ara dönemde DİYK'nin önünde gelen iki inceleme talebi hem incelenen eserlerdeki ifadeler, hem de Yüksek Kurulun eserlerle ilgili kararlarının gerekçesi açısından önem taşımaktadır. Bunlardan biri Başkanlık yayınevlerinde satışı isteğiyle incelenen Hayrettin Karaman'ın *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri* (İstanbul, 1982) adlı eseridir. İnceleme neticesinde fıkıh konularını ele alan eserin ilmî nitelik taşıdığı, ancak yazarın eserinde Ufuk ve Yeni Sabah Gazetelerinde kendisine yönelik suçlamalara, kendisinin bunlara verdiği cevaplara ve Kur'an kursları ile İmam Hatiplilerin mücadelesine yer vermesi "şahsiyat yapma" olarak değerlendirilerek sadece Başkanlık merkez ve eğitim merkezleri için eserin bir miktar satın alınması uygun görülmüştür (DİYKK ve raporu, 06/01/1983: 4).[130]

Ekrem Doğanay'a ait, *Cuma Namazı ve Hükümleri* (İstanbul, 1982) adlı eser ise namazın dinî hükmünün yanı sıra karalayıcı üslupla Karaman'ın da zikrediliyor olması bakımından dikkat çekicidir. Esere hakim olan ve yazım amacını da teşkil eden düşünce "Türkiye'de kılınan Cuma namazlarının sahih olmadığı" iddiasıdır. Bu ifadeler kitap inceleme raporunda aşırı ölçüde şahsiyat yapıldığı şeklinde değerlendilmiştir. "Hayrettin bey gemisini karada dahi yürütür. Daha olmazsa bütün müftüler, vaizler ve imamlar ayağına celbedilerek takiyye-i nefs ve tashih-i hata ederek belki temize çıkarılarak arızaları tamir edilebilir. Bugünkü tatbikatın seyri bu merkezde değil midir?" ifadeleriyle Başkanlıkça açılan hizmet içi eğitim kurslarının Karaman'ın görüşlerini açıklamak amacına dönük olduğu iddia edilmektedir. Eserin tavsiye, satın alınma ya da Başkanlık yayınevlerinde satışa uygun olmadığına karar verilmiştir (DİYKK ve raporu, 21/02/1983: 18).

Bu dönemde DİB, cemaatin örgütsel yapısını zayıflatmaya/dağıtmaya yönelik çalışmaları cemaat mensuplarının kurumsal yapıya verdiği zararlar ve meşru kabul edilemeyecek olan dinî faaliyetlerinden hareketle desteklemiş ve katkı vermiştir. Bu

[130] Karaman'ın telfik konusuna da yer verdiği *İfta Usulü ve Kaynakları* adlı risalesinin DİB tarafından bastırılmasının "yanlış anlaşılmaya ve yersiz tartışmalara yol açmaya müsait" oluşundan dolayı onaylanmadığı Yüksel Kurul kararında, bahse konu kitap inceleme raporunun sahibi Hasan Ege'nin kişisel olarak telfike karşı olduğunu belirtmesi ve bu yöndeki kanaatleri de –kanaatin içeriği açısından ya da meselenin dinî camiada saflaşmaya elverişliliğini göstermesi nedeniyle- belirleyici olmalıdır. Hasan Ege "Telfikin caiz olmadığına dair delilleri daha kuvvetli bulduğum için telfiki tecviz eden hele ısrarla savunan neşriyata karşıyım. Bahse konu risalede de aynı şeylere rastladığım için bilhassa Diyanette basılmasını uygun bulmuyorum" demektedir (DİYKK ve raporu, 17/07/1980: 48).

bağlamda Başkanlığın tutum ve teklifleri ennihayet, bir idare aygıtı olarak kendi uhdesindeki din hizmetinin selametine –özünde biricikliğine- istinat edilen, çoğu zaman devlet gerekliliklerini gözeten ve konjonktür etkisinden bağımsızlığı tartışmalı bürokratik çabalar olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan ilmî/dinî açıdan nesnel dayanakların yanı sıra toplumsal fayda ilkesinden[131] de hareketle alınan DİYK karar ve fetvaları objektif değerlendirmeler içermesi açısından önem taşımaktadır. Ara dönemde Süleymancı, Işıkçı ve Nurculuk hassasiyetleriyle basılmış ve çeşitli nedenlerle DİYK'nin önüne gelmiş eserlerle ilgili kararlar dönemin dinî politiğinde karşılığı olan birkaç tespit yapmaya imkan vermektedir.

Hasan Arıkan tarafından Süleymancılığın benimsediği dinî görüşle yazıldığı açık olan *Muhtasar İlmihal*'de (İstanbul 1981) tespit edilen "kayda değer hususlar" kısmında Süleyman Hilmi Tunahan'dan "üstaz" diye bahsedilmesi ve duada ellerin bitişik tutulacağı, zekatın özellikle Kur'an kurslarına verileceğinin anlatılması zikredilmektedir. "Yanlış anlaşılmaya müsait, mesnetsiz" bulgular arasında "din mürşidi" gibi ifadeler de yer almaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğünün dinî yönden sakıncası açısından incelenmesini istediği ilmihal kitabı Yüksek Kurulca sakıncalı bulunmuştur (DİYKK ve raporu, 27/07/1983: 73).

Bağlılarınca mürşit kabul edilen zatlarla ilgili keramet izafe edilen, ya da belli bir grubun mensupları için geçerli sayılabilecek dinî inanış, fıkıh görüşü, ibadet biçimleri ve ritüeller genel Müslüman topluma hitabeden din kurumunun kurumsal perspektifi açısından geçerlilik taşımamaktadır. Bu anlayış kişilere insan üstü vasıflar yükleyen ve aşırı mübalağa içeren eserlerle ilgili kararlara yansımaktadır. İmam Rabbani ve diğer mutasavvıfların menkıbelerinden oluşan *Zübdetü'l Makamat* adlı tercümede şahısların tabulaştırıldığı, ayrıca tefrikaya yol açabileceği belirtilmektedir (DİYKK ve raporu, 10/02/1982: 26). DİYK'nin bir kararında incelenen eserin bir yerinde Abdülhakim Arvasi'nin feyzinden söz edilmesini "şahsiyat yapmak" olarak

[131] Yüksek Kurulun sorulan sorulara cevap hazırlarken bağlı kaldığı kriterler arasında bireysel yaşamda kişilere psikolojik rahatlama sağlama, çevresi ve dünyayla barışık olma da bulunmaktadır. Böylece toplumsal barışa da katkı sağlanmaktadır. Kaynağını "temel dinî nasslardan, tarihsel miras ve tecrübeden ve yaşanan sosyal hayattan alan Kurul fetvaları, problem çözme, kimlik bütünlüğünü koruma, bütüncü bir dünya görüşü oluşturma ve insanın anlam arayışına cevap verme" gibi niteliklere sahiptir (Dağcı, 2002: 12-13).

değerlendirmesi Yüksek Kurul kararlarında geçerli olan tutuma işaret etmektedir. Bu ifadenin geçtiği *Dinde Reformcular Din Yobazları ve Fen Yobazları* adlı eserin de yazarı olan Hilmi Işık'ın dinî yorumlarını sakıncalı yapan asıl husus ise bazı İslam alimleriyle ilgili olarak mezhepsizlik ve hatta kafirliğe varan suçlamaları oluşturmaktadır (DİYKK, 26/11/1981: 107).[132] Ekrem Kaya'nın *Hidayet Rehberi* adlı çalışmasıyla ilgili raporda tespit edilen hatalar kısmında bazı tasavvufî ifadeler de sayılmaktadır. Abdülkadir Geylani'ye izafe edilen –meme emerken oruç tutan, nida ederse mevtalar kalkar- gibi gerçek dışı bazı kerametlerin ve "mürşid bulmak ve ona bağlanmak gibi tasavvufi ifadeler"in de geçtiği belirtilen eserin Başkanlıkça satın alınacak nitelikte olmadığına karar verilmiştir (DİYKK, 24/12/1981: 129).

Bu dönemde incelenen Nurcu yayınlarında da benzer biçimde dinen sakıncalı unsurlar tespit edilmekle birlikte, bunun alınan kararlara doğrudan yansımadığı görülmektedir. İçişleri Bakanlığının 29/11/1982 tarih ve İSTH:3598-2-38/82-SNR-(415) sayılı yazısıyla DİB'ye intikal eden yazısı üzerine incelenen kitaplar arasında yer alan *Barla Hayatı* adlı kitapta dinî açıdan açık problemler tespit edilmektedir. İlgili yazıyla, yapılacak işleme esas olmak üzere görüş bildirilmesi istenen kitapla ilgili inceleme raporunda "Büyük methiyeler, mübalağalı sözler ve ancak bir peygambere gösterilecek muhabbet ve bağlılık dolu ifadeler" geçtiği tespiti yapılmaktadır.[133] Raporda Said-i Nursi'nin risaleleri Kur'an dışında hiç bir kitaba

---

[132] DİYK'de Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından yazılan yazılar nedeniyle inceleme konusu olan ve bu tür suçlamaları da içeren bir çok Hilmi Işık kitabının büyük bir kısmı genellikle "zihinleri teşviş edici" özellikleri nedeniyle sakıncalı bulunmuştur. Bu yöndeki tespitlerin yapıldığı eserler ve konu olduğu Yüksek Kurul kararlarından bazıları şöyledir. *İslam Ahlakı*-DİYKK, 05/11/1981: 84; *Tam İlmihal Saadet-i Ebediye*-DİYKK, 26/11/1981: 106; *İslam'ın İç Düşmanları*- DİYKK, 02/12/1981: 111; *İslamiyet Nedir ve Hakiki Müslüman Nasıl Olur*- DİYKK, 08/12/1981: 112. Hayrettin Karaman'ın mezheplerin birliğine dair eserini bastırdığı için DİB'nin eleştirildiği *İman ve İslam* adlı eser de Yüksek Kurulca uygun görülmemiştir (DİYKK, 25/11/1981:101)
Hilmi Işık ile ilgili bir başka Yüksek Kurul kararı Mehmet Ali Demirbaş'ın *Bir Bilene Soralım* adıyla hazırlanan ve Türkiye Gazetesi'nde okuyucu mektuplarına verilen cevapların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş eserin incelenmesine dayanmaktadır. İncelenmesini Emniyet Genel Müdürlüğünün istediği kitapla ilgili raporda "mezhepsizler" denilen grubu hedef aldığı ve ideolojik olduğu belirtilmektedir. Hilmi Işık'ın Saadet-i Ebediye kitabının okunması teşvik edilirken tefsir kitaplarından sakındıran ifadeler kullanılması ve Diyanet Takvimine yönelik güvensizlik içermesi kitabın dikkate çarpan diğer özellikleridir. Kitabın dinî ve ilmi bakımdan sakıncalı olduğu belirtilmektedir (DİYKK, 28/12/1983: 134).

[133] Raporda alıntılanan şu pasaj anılan mübalağayı gösterir niteliktedir. "Cenab-ı Hak; kemal-i rahmetiyle bu ferd-i feridi kemâlât-ı insaniyenin bütün envâını câmi bir istidatta yaratmış, ve bu istidatların da âzami şekilde inkişafını irade etmiş ki; bu müstesna zâtı İslamiyet ağacının son asırlara

bakmadan yazdığına ilişkin iktibasa binaen doğrudan doğruya ilham yoluyla yazıldığının ima edildiği belirtilmektedir. İlahi ilham ve rüya motiflerinin de işlendiği kitapta geçen ve talebelerinin Said-i Nursi'ye aşırı bağlılıklarının göstergesi, dinen mesnetsiz ve hatalı olarak nitelenen sözlerin kanunen suç sayılacak nitelikte olmadıklarının mütalaaa olunduğu belirtilmektedir (DİYKK, 21/02/1983: 19). *Risale-i Nur Külliyatından Küçük Sözler* dili okuyucu için ağır olmakla birlikte okunması dinen sakıncasız (DİYKK, 09/12/1981: 117); Aydın Valiliği'nin incelenmesini istediği Fethullah Gülen'in İzmir ve Çorum'da verdiği iki konferansının derlenmesiyle oluşturulan *Altın Nesil* adlı kitap ise "hayal mahsulü olduğunu düşündürecek" bazı mübalağalı ifadeler içermekle birlikte sakıncasız görülmüştür (DİYKK, 10/02/1982: 25).

Nurculukla ilgili eserlere ilişkin müsamahakar sayılabilecek tutum bu grubun ara dönem siyaseti katındaki mertebesine paralel bir çizgiye işaret etmektedir. 12 Eylül müdahalesinde, halen İzmir vaizi olarak görev yapmakta olan ve müdahaleden sonra İzmir Sıkıyönetim mahkemesi tarafından arama emri çıkartılan Fethullah Gülen'in bir türlü yakalanamaması, parçalanan Nurcu hareketin 12 Eylül'le mutabakat halindeki diğer grubu olan Mehmet Kırkıncı Hoca çevresiyle birlikte F. Gülen'in de askeri rejime destek ve itaatiyle ilişkilendirilmektedir (Çakır, 2012: 100-112). Gülen'in, Sızıntı Dergisi'ndeki askeri müdahaleyle ilgili methiyeleri, 1970'lerden itibaren ortaya konulan toplumsal dinî özgürlük taleplerine kayıtsız hatta mevcut durumun korumaktan yana olan tavrının bir devamı olarak, pragmatist bir dinî lider profilini tamamlamaktadır[134]

uzanan ve binler dal budak salan Risale-i Nur, şahs-ı manevisi itibariyle bütün hâkîkde 'Üstad-ı Kül' hükmüne getirmiş" (DİYKK raporu , 21/02/1983: 19)

[134] M. Abdülfettah Şahin takma adıyla Gülen'in Sızıntı Dergisi'nde yayımlanan şu ifadeleri 12 Eylül'e dair bir kurtuluş hareketi tasviridir. "Onun süngüsü, yüz defa iniltimizi dindirdi ve ateşimize su serpti. Yakın tarihimizde dahi kaç defa onda mazinin tebessüm eden çehresini ve yıldırımlaşan celadetini gördük… eğer, atik davranıp da yıllardan beri hazırlanan karanlık emellerin önüne geçmeseydi, bütün bir millet inkisar içinde ağlamadan başka çaremiz kalmayacaktı. Tuğa selam, sancağa selam ve ölçülerimiz içinde onu tutan yüze başa binlerce selam..!" (Çakır, 201: 107). 1977'de Yüksek İslam Enstitülerindeki boykota karşı "İslam'da boykot yoktur" fetvası vermesi, 1989'da başörtüsü yasaklarına karşı yürüyen çarşaflı kişilerin çoğunun erkek, kalanının da açık kadınlar olduğunu söylemiş olması, Gülen'in dinî yaklaşımına dair fikir vericidir (Çakır, 2012: 118-120). Nitekim 15 Temmuz 2016'daki darbe girişimi, F. Gülen'in büyük bir projenin aktörü olduğunu göstermiştir.

T. Altıkulaç'ın, 25/11/1980'de İzmir'den Çanakkale'ye nakledilmek suretiyle "sözü edilen komutanın takip alanı dışına" çıkarıldığını söylediği F. Gülen ve Nur hareketi Diyanet teşkilatı açısından o dönemde bir tehdit unsuru olarak görülmemektedir. Hem sempatizanlarının görev kusuru işlememeleri hem de cemaatin küresel çaptaki hizmetler yoluyla din adına "gıpta edilecek" biçimde "devletlerin bile yapamadıklarını" başarmış olmaları T. Altıkulaç'ın takdirini toplamaktadır (Altıkulaç, 2011-II: 556-557, 765-773).[135]

12 Eylül döneminde devletin resmî siyaseti içinde dinî gruplara ilişkin devlet yaklaşımı bu grupları benimsenen din anlayışı doğrultusunda işlevsel hale getirmek olmuştur. Cemaatlerin tarihten getirdikleri devlete ve iktidara yakın olma temayülü bu grupların bir çoğunun 12 Eylül yönetimine verdikleri desteğin temelinde de yer alan, cemaat varlığını ve faaliyetlerini devam ettirebilmek gibi hayati bir nedene ve pragmatik gerekçelere dayanmaktadır (Kara, 2010: 324-325; Kara, 2016: 190). Öncelikle Süleymancıların hedef tahtasına konulmasının pratikteki nedeni ve DİB'nin de cemaatle ilgili temel itiraz noktasını oluşturan şey yürüttükleri Kur'an kursu faaliyetleriyle resmî din eğitimine alternatif bir yapı olarak görülmeleridir. Ancak dönemin sonunda cemaatin federasyonuna bağlı yurtların ve sahip olunan mülkiyetin hazineye devrinin öneri olarak kalması ve cemaatin lideri konumundaki Kemal Kaçar ve arkadaşlarının yargılandıkları davalardan beraat etmeleri nihayette cemaatin devlet nezdinde tehdit olmaktan çıktığını gösteren hadiselerdir. Dernekler Kanunu'nda yapılan değişiklikle derneklerin bir federasyona üyeliğinin kamu yararına çalışan dernek olma statüsüne bağlanması kuralının getirilmesi dışında cemaat faaliyetlerini kısıtlayıcı yasal bir düzenleme yapılmamıştır. Kaldı ki bu kuralla birlikte derneklerin federasyonla bağı kesilmekle birlikte cemaat kontrolü devam etmiştir (Çakır, 2012: 141). Askeri yönetimin Süleymancılarla ilgili

[135] Çok yakın bir tarihte (15 Temmuz 2016) Nurcu olarak bilinen F. Gülen'in liderliğindeki grubun devleti gayrı meşru ve terörize yöntemlerle çökertme planlarının menfur bir darbe teşebbüsüyle ortaya çıkmasıyla tüm ülke dinin örgütsel çıkarlar için büyük bir inanmış kitleyi iradesizleştirme adına araçsallaştırılabildiğine tanıklık etmiştir. Faaliyetlerinde gizlilik esasının benimsenmesi devlet yetkilileri dahil bir çok kimseyi örgütün üzerinde durduğu asıl zemin konusunda yanılgıya düşürmüştür. T. Altıkulaç'ın Nurcuları din hizmeti gönüllüleri olarak yorumlaması kişisel gözlem ve deneyimlerine dayanmaktadır. Gülen'in yönetim lehindeki açıklamaları, kolluk güçlerinin takibatından bir biçimde korunmuş olması ve gizlilik şiarı birlikte düşünüldüğünde bugünden bakınca resmî siyasetle uyumlu ve dinî amaçlı bir cemaat izleniminin oluşması tabii bir yanılgı gibi durmaktadır.

yaptırımlardan vazgeçmesi genellikle devletle cemaat arasında yapıldığı iddia edilen anlaşmaya dayandırılmaktadır (Çakır, 2012: 139; Bulut, 2008: 297).[136] Cemaatin Anayasa oylamasında evet oyu vermesi karşılığında verildiği belirtilen bazı tavizler, grupla ilgili Çakır'ın kullandığı makyavelist (Çakır, 2012: 140) tabirini destekler niteliktedir.

[136] Karşılıklı bir anlaşmanın varlığını o dönem Kaçar'ın yakınındaki isimlerden olan Hayrullah Karadeniz kişisel şahitliğiyle anlatmaktadır. Buna göre Kaçar'ın Karadeniz'e verdiği sır, kendisiyle MİT arasında tutukluluk döneminde bir anlaşmanın yapıldığıdır. "Ya kendisi ve 16 idareci/hoca arkadaşı ortadan kaldırılacak ve cemaatin bütün mülküne el konulacak ya da cemaatin tasfiyesi ve askeri idarenin emrine girmesi için idare ile işbirliği yapacaktı. Eğer bu anlaşma sağlanırsa, 'Amerika veya Türkiye'de' en yüksek seviyede imkanlara haiz bir dünya hayatı garanti edilecekti. Büyük miktarda para da teklif ediliyordu. Kemal ağabey; "Ben bu anlaşmaya gönülden nasıl evet derim. Ama kabul etmediğim taktirde bu kişiler söylediklerini yapacak güçte ve kararlılıktalar. Bu sebeple anlaşmayı kabul ettim ve bu şekilde tahliye edildim. Diğer arkadaşlarımız da serbest kalacaklar. Bundan sonra artık bu anlaşma çerçevesinde neyi ne kadar ve nasıl yapabileceksek öyle olacak" (https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2016/10/07/devletteki-yeni-cemaat-suleymanlilar-mi/).

SONUÇ

12 Eylül 1980'deki askeri müdahaleyle açılan ve MGK'nin yönetimi 6 Kasım 1983 tarihinde yapılan seçimlerin ardından gelen sivil iktidara devretmesine kadar süren ara dönemde iktidarın Diyanetin de içinde olduğu dinî alana yönelik politik tercihleri ve bu tercihlere yön veren dinî dünya görüşü, uluslararası aktörlerin bölgesel dizayn projeleri ile birlikte ülke içi koşullara sıkı sıkıya bağlı bir tarihsel kesitin dinî evreninin arka planını oluşturmaktadır. Yeşil Kuşak projesinin mimarı olan ABD'nin kendi karşıt kutbunun bölgesel yayılışını bu konuda kendisiyle mutabık olacak iktidarları iş başına getirerek engelleme girişimi Türkiye'de 12 Eylül'de ordunun iktidara el koymasıyla sonuçlanmıştır.

Cumhuriyet döneminde ordunun siyaset üzerinde öteden beri geçerli olan resmî, gayriresmî iddia ve yönelimleri ve bu fikrin yol açtığı askeri müdahaleler halkasının üçüncüsü olan 12 Eylül döneminde din meselesi ehemmiyet taşıyan ve üzerinde durulan bir olgu olmuştur. Bu meyanda anılması gereken husus, Cumhuriyet iktidarları açısından başlangıçtan günümüze -müdahale süreçlerini de içeren- dini siyasetin imkan, kabiliyet ve beklentileri ölçüsünde ve düzeyinde bir kavrayışla ele alma açısından bir çizginin mevcudiyetidir. Cumhuriyetin kuruluş döneminin dini, devlet içinde yeni biçimiyle ikame etme tercihi; dinin devletçe sağlanan eğitim, hizmet vs. süreçlerinin reformist niteliğinin yanı sıra cemaat ve tarikat yapılarını hükümsüz bırakan düzenlemeleri; çeşitli dönemlerde kamusal dinî özgürlüklerin sınırlarını genişleten-daraltan uygulamalar resmî din kurumunun statü, rol ve işlevlerine dair hukukî düzenleme ya da siyasi girişimler vs. müspet ya da menfi biçimde yorumlanabilecek yaklaşımların ardında genel olarak devletin/siyasetin önceliklerinin dinle bir biçimde alakalandırılmış olması yatmaktadır. Bununla birlikte bu tespit süreç içerisinde din siyasetlerinin çeşitliliğine ve dinin siyasal önemine dair farklı kademelerdeki yaklaşım biçimleri ve politikaları açıklamada dönemsel koşulların analizini de içeren perspektifleri zorunlu kılmaktadır.

12 Eylül döneminin dinî yaklaşımını -devletin en üst organı olan MGK ve Başkanı Kenan Evren'le birlikte; yaklaşımları genellikle MGK iradesine bağımlı

olan diğer resmî sorumlular; İlahiyat ve Aydınlar Ocağı çevreleri; ilmî akademik çevreler vs. sivil kişi ve kurumlarla DİB'nin kurumsal görüşlerini- Türk İslam Sentezi ve güncel koşulların gereksinimleriyle uyumlu bir Atatürk temsili temelinde vücut bulan seçmeci bir dinsellik olarak tanımlamak mümkündür. Bu ilkenin izdüşümü, görevini laiklikle uyumlu, siyasetin dışında ve milli bütünleşmeye katkı prensipleri uyarınca yürüteceği belirtilen DİB'nin Anayasal düzenlemesi ile birlikte din derslerinin hem gerekçe ve işlevleri hem muhtevası itibariyle devletin dizayn ettiği kültüre dair bir mesele olarak ortaya konuluyor olmasında yansımaktadır.

Döneme yönelik İslamizasyon eleştirilerinin de veri kaynağının öncelikli unsurlarını oluşturan düzenlemeler, dinî alana yönelik Türk İslam Sentezinin dinin milli bünyedeki önem ve rolünün belli bir biçimle güncellenmesi anlayışını, güçlenme şeklinde anlayan bir iddianın genel geçer bir yaygınlığa dönüşmesine yardım etmektedir. Oysa DİB'nin temsil ettiği kurumsal dinin Anayasayla belirlenen ve hizmetin prensip ve istikametini gösteren ibareyle sınırlı kalmayan biçimde maddi imkanlarının takviye edilmesi de, merkezî siyasetin din görüşünün dışında bırakılan dinî evrenle mesafeyi koruma koşuluna bağlanmaktadır. Burada askeri iktidarın örneğin yurt dışı din adamı kadrolarının finansmanında Rabıta'nın yardımına başvurması gibi uygulamaları dinselleşme tasvirinin unsurlarından biri olarak görmek, çerçevesi çizilen daireyi hatırda tutmak şartıyla ancak mümkün olmaktadır. 1978'den beri teşkilat kanunu bulunmayan Başkanlığın bu boşluğu giderme çabasının sonuçsuz kalması kurumsal önceliklerle iktidarın öncelikli konuları arasındaki farka dair fikir verirken; Anayasa görüşmelerinde bazı üyelerce Başkanının Cumhurbaşkanınca atanması yönündeki öneri dışında Başkanlığın siyasetle ve devletle irtibatını yeniden ele almaya dönük bir talep, beklenti ya da girişimin görülmemesi devletin Diyanetle arasındaki ilintinin devamından yana bir iradenin ara dönemde de geçerliliğini koruduğunu göstermektedir. Başkanlığın, zaman zaman re'sen dahil olduğu resmî dinî alanın sınırlarının, kurumun dinî hizmet çizgisine dönük kimi teklif ve yaklaşımlarca ortaya konulan ve adeta taşra dinselliğinde sabitlenen bir Diyanet profili gereğince daraltılması gerekmektedir. Laiklik ve Diyanet ilişkisinde Başkanlığı dinî alanın nesnesi olma mesabesinin

ötesine taşıyan bu yaklaşım, rejim karşıtlığı öngörüsünden hareketle Diyaneti, dinî açıdan biçimsizleştirmeden yanadır.

Bu dönemde dinin içeriğini tahrif edici yayın ve görüşlerin ortaya atılmasında ve dinin temel sabitelerini reformist bir perspektifle gözden geçirme gereksiniminin gündeme taşınmasında askeri iktidarın dinî alana dönük ilgisinin uygun bir vasat olarak görülmesinin katkısı göz ardı edilmemelidir. Sıklıkla referans verilen, din eğitiminde "dinin esasının" verilmesi şeklindeki prensibin dinî evren tasarımı, dinin anlaşılır kılınması yönündeki görüş ve tekliflerin dile getirilmesine imkan tanımıştır. Anayasa taslağının 24. madde görüşmelerinde, Anayasa Komisyonu adına konuşan İhsan Göksel, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde dinin büyük bir problem olarak görülmesinde dinde Arapça icranın da katkısı olduğu belirterek Atatürk'ün dini hurafesiz ve anlaşılır hale getirmek için gösterdiği uğraşıya rağmen ömrünün vefa etmediğini söylemektedir (DMTD, C IX, 01/09/1982, s. 280). Cumhuriyet'in Tek Partili yıllarındaki deneyimlere atıfla dinin aslına/özüne dönüş özlem ve dileklerini Türkçenin ezanda, ibadet ve dualarda kullanılması teklifleriyle dile getiren yayınlarda dinin doğru anlaşılmasının hem dil (Türkçe) hem de inancın ilkeler ve muhtevası açısından ele alınıyor olması dönemin dinî politiğinin temel vasfı olarak "Atatürk'e dayalı milli varlığın bir cüzü olarak din" yaklaşımına yaslanan –en azından bu yaklaşımla paralel- bir doğruluk iddiasının neticeleri olarak görülebilir.[137]

---

[137] MGK Genel Sekreterliği aracılığıyla Yüksek Kurula ulaşan, yazarının Başkanlıkça basılmasını talep ettiği Musa Özkan tarafından hazırlanan *Kur'an'ın Özgerçekleri* adlı derlemenin konusu "Kur'anın yorumu, özellikleri, nesih konusu ile laiklik hakkında yeni ve değişik bir görüş getirmek"tir. Metinde hatalı görülen hususlar arasında hadislerin sıhhati konusunda şüphecilik; Kur'an'dan önceki kitapların mensuh olduğunun kabul edilmemesi; Kur'an'ın toplanması konusundaki hatalı görüşler; mucizelerin sadece kitap sahibi peygamberlere has oluşu gibi dinî konular yer almaktadır. Yüksek Kurul'un basılmasını sakıncalı gördüğü eserde din bilginleri hakkında sık sık "dinci" tabirinin kullanılıyor olması dikkat çekmektedir (DİYKK ve raporu, 27/01/1982: 17).
1981'de basılan Arif Davut Targan'a ait *Din'in Özü* adlı kitap da benzer bir içeriğe sahiptir. Beş vakit namazın hicretten 150 yıl sonra ihdas edildiği, Tanrısal kitapların bir bütün olduğu, hatim için yalnızca ölümle ilgili ayetlerin okunmasının önerildiği, hadis bilginlerinin yalancılıkla suçlandığı kitabı çok sakıncalı bulan Yüksek Kurul, kitabın toplatılması gereğine hükmetmiştir (DİYKK ve raporu, 21/01/1982: 7). Tam adı *Din'in Özü Taassubu Besleyen Kaynaklar Toplumu Geriletici Etkenler* olan ve yazarının amacından saptırılmış din sorunlarının özüne inerek açıklandığını söylediği kitabın önsözünde din meselesinin çözümünde 12 Eylül'e ve Atatürk'ün din anlayışına dönmeye dair şu ifadelere yer verilmektedir. "İki sivri ucun özgür düşünceyi yok etme, Atatürk düşmanlığı, soygun, kırıp parçalamakta ortak olduklarını görmekle, yurdu batırmak için tek kaynaktan beslendiklerini bu millet çoktan öğrenmiş oldu. Silahlı güçlerin girişimi ile duruma el konulmasaydı, Türkiye'nin İran'dan da kötü duruma düşmesi işten bile değildi….Memleket bu duruma nereden, nasıl geldi? Dinsel konulu bir kitap iki neden üzerinde durur: a) En az kırk yıldan beri büyük dehayı unuttuk.

Dinî bilgilendirmenin yaygın araçlarından olan hutbelere yönelik doğrudan talimatların yanı sıra dönemin askeri atmosferinin resmî dinî söylem üzerindeki dolaylı tesirinin tezahürleri, DİB'nin etkinliğindeki dinî alanın döneme özgü değişiminin farklı yansımalarını oluşturmaktadır. Askeri müdahalenin hüsnü kabulü ve ara dönem süresince askeri yönetime yönelik destekçi bir dilin korunması, DİB'nin kurumsal yaklaşımında hem müdahalenin hem de askeri iktidarın devlet ve millet güvenliğinin yanı sıra dinî güvenliğe dair bir teminat olduğu algısının hakimiyetiyle yakından alakalıdır. Dinin resmî eğitim ve hizmet sahasındaki yaygınlığını ve resmî din kurumunun kaynak ve yetkilerini artırma yönündeki beklentilerin öncelikli referans setlerinin askeri iktidarın din söyleminin kurucu unsurlarıyla örtüşüyor olması dinî anlayış noktasındaki mutabakatı göstermektedir.

DİB'yi merkeze almak suretiyle, gerek –DİG ve diğer basın aracılığıyla- kamuoyuna, gerek -hutbeler aracılığıyla- yaygın dinî tebliğin muhatap kitlesine yönelik söyleme dair yapılacak değerlendirmeden ayrı olarak, sürecin fetvalar açısından ortaya çıkardığı örnekler fetva kurumunu dönemin genel atmosferine şamil kılmaya izin vermemektedir. DİYK'nin başörtünün yasaklanmasında çeşitli

---

Ölüm yıldönümlerinden başka andığımız pek azdı. Sistemli, programlı olarak değerlendiremedik. Son kanlı olaylar bize bu yanılgımızı öğretti. b) Dini başı boş bıraktık. Atatürk'ün din anlayışını halka indiremedik. Taassupçu, yalan yanlış sloganlarıyla halk gerçeği göremez oldu. Boş inanlardan arınmış bir din eğitimi gerekli ve zorunlu idi. Bu da yapılmadı, yapılamadı. Dinin özünü anlayanların yazıları, sözleri askıda kaldı. Dinciler daha başarılı oldular. Gerçek bilim adamlarının Kur'an'ı bilimsel yönden açıklamaları hafife alındı, yazıları horlandı, Masonlukla suçlama kampanyasına girişildi. Vaizler, dinsel konferanslar kontrol edilemedi. Bankaların faiz alıp vermesi 'Kâbe yolunda anasıyla yetmiş bin kez zina etmek gibidir' diyen vaizlerin yalnız yer değiştirilmesiyle yetinildi. Bu tür zehir kusanları tanımaktayız. Bugün ise yeni bir görünüm karşısındayız: Büyük kentlerin belli semtlerinde tümüyle siyah giysilerle dolaşan genç kız ve kadınların hangi dinci grubun yasını çekmekte oldukları bilinmeyen bir şey değildir. Bunlar, uzun açık renk pardesü, bellerine dek sarkan baş örtülü genç kızlardan ayrı ikinci bir fanatik topluluğu simgeleyenlerdir. Bu tür oyunların son bulması, yeni demokrasinin getireceği hukuksal önlemlerle bağlanmıştır. Bundan kuşku duymuyoruz." (Targan, 1981: 7-10).

Temel tezi İslam'ı doğru anlatmak ve anlaşılır kılmak olan *Müslümanlıkta Yeni Görüşler* (1974) ve *Ayetlerin İfadesiyle Türkçe Namaz* (1980) adlı, Haydar Seçkin'in yazdığı kitaplarda bu iddiaya dayalı olarak ezanın ve Kur'anın Türkçe okunması, ibadetlerin Türkçe yapılmasının dinin bir gereği olduğu söylenmekte; "artık Müslümanlıkta reform yapmanın zorunlu hale geldiği" vurgulanmaktadır. Namazın günde bir vakte indirilmesi, domuz eti ve ribayla ilgili dinin bilinen kat'i yasaklarının anılan reformun gereği olarak yok sayılması yazarın önerileri arasındadır. Kütüphaneler Genel Müdürlüğünün satın alınması açısından incelenmesini istediği kitaplarla ilgili Yüksek Kurul'un kararı dinî, ilmi, fıkhi yönden hiçbir değer taşımadığı ve satın alınmasında yarar olmadığı şeklindedir. (DİYKK ve raporu, 19/03/1981: 20). Bu dönemde din dilinin Arapça oluşunun sakıncaları bağlamında Türkçe ezanı savunan bir yayın da Seçil Akgün'ün *Türkçe Ezan* adlı makalesidir (Akgün, 1980).

ikna/ısrarlara rağmen istenen kararı almamış olmasının dışında kürtajın cevazıyla ilgili kararda da -benimsenen nüfus planlaması politikalarının geçerliliği açısından taşıdığı önemin bilinmesine rağmen- iktidarın beklentisinin dikkate alınmamış olması temel dinî konulara dair ilkesel tutumun göstergesidir.[138]

Bu dönemde iktidarın gereksinimleriyle DİB'nin beklentilerinin bir birinden ayrıldığı noktalardan biri de dinî bir cemaat olan Süleymancılarla ilgili tasfiye sürecinin tamamlanmamış olmasıdır. Askeri iktidar açısından resmî olmayan dinî yapıların rejim ve devlete yönelmiş tehdit odakları olarak kodlanan varlığı, Süleymancıları odağa alan Başkanlık açısından DİB'in deruhte ettiği dinî alanın temsilde birlik ilkesine muarız, muhalif bir yapı özelliği göstermektedir. Neticede devletle varılan mutabakata dayalı olarak grup faaliyetlerini "illegal" düzeyde sürdürecek olan cemaatle ilgili tercihe dair, ara dönem siyasetinin cemaatle ilgili düzenlemelerde belirleyici olduğu söylenebilir.

DİB'nin din içi farklılıklarla ilgili hakim yaklaşımı, milli güvenliğin ayrılmaz parçası olan dinî güvenlik gerekliliği olarak sünnilik dışındaki inançların mezhepçilik endişesi temelinde milli/dinî bütünlük açısından tebliğ ve yayınlar yönünden kısıtlanması yönündedir. Bu tavır Alevi, Şii, Caferilikle ilgili belli bir muhasarayı gerektirirken, buna dışarıda bırakılan İslamî eğilimlere yönelik karşıtlığın aktive edilmemesi düşüncesi eşlik etmektedir. Birlik ve güvenlik ihtiyacının din diline fitne çıkarmama şeklindeki tercümesi, DİB açısından müspet,

[138] DİB'nin hazırlanmakta olan kürtaj yasasıyla ilgili kendisinden görüş isteyen Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na, "Kürtaj konusunda İslam dininin zedelenmemesini, ancak ülke koşullarının gözönünde tutularak nüfus planlaması yapılmasının şart olduğunu belirterek, insan yaşamını telikeye düşürmeyecek süre içerisinde yapılmasının uygun olabileceği" şeklinde görüş bildirdiği haberleri (Milliyet 28/07/1981: 1) üzerine Başkanlıktan yapılan tekzip açıklamasında DİYK'nin aldığı ve ilgili Bakanlığa bildirilen karar paylaşılmıştır. Kararda kürtajın gebeliğin hangi döneminde olursa olsun cinayet sayılacağı, ancak annenin hayatı tehlikedeyse buna cevaz verildiği belirtilmektedir (Milli Gazete 01/08/1981: 1; Tercüman 01/08/1981: 1). Aynı günlerde Sağlık Bakanı Necmi Ayanoğlu basına yansıyan ifadelerinde Devlet Başkanı K. Evren'in "herkes bakabileceği kadar çocuk yapsın" ilkesinden hareketle bir yasa hazırladıklarını, yasayı tüm bakanlıklara sunduklarını, kendileri için en önemli olanın Adalet Bakanlığı ve DİB'nin görüşü olduğu belirtmektedir. Nüfusun hızla artması ve işsizliğin artması karşısında ülke için tehlike çanlarının çaldığını söyleyerek "insanî duyguların elverdiği ölçüde bu artışı önlemek çabasındayız. Bu çabamız Türkiye'nin nüfus planlamasını da büyük ölçüde etkileyecektir" demektedir (Milliyet 28/07/1981: 1). 24/05/1983'te kabul edilen 2827 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanunla gebeliğin 10. Haftası dolana kadar kürtaj serbest bırakılmıştır (RG, 27 Mayıs 1983, Sayı: 18059; MGKTD, C IX, 24/05/1983, s. 223)

menfi taraftarlığın kontrolsüz görüntülerine karşı belli bir hassasiyetle sonuçlanmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

1) Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi

Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları (DİYKK)

Yıl (Karar Numarası):

1971 (84), (99), (124).

1972 (154).

1973 (1), (597), (657).

1980 (7), (19), (48), (59).

1981 (15), (19), (21), (29), (30), (35), (36), (40), (41), (51), (52), (55), (67), (73), (74), (77), (81), (82), (84), (93), (96), (97), (101), (102), (103), (106), (107), (108), (111), (112), (117), (122), (124), (129).

1982 (1), (4), (23), (25), (26), (32), (33), (37), (38), (39), (43), (45), (94), (103), (106), (110), (111), (113).

1983 (4), (14), (15), (18), (19), (29), (68), (69), (71), (73), (75), (78), (79), (114), (118), (133), (134).

1984 (73).

Müşavere ve Dinî Eserleri İnceleme Kurulu (MDEİK)

Yıl (Karar Numarası):

1960 (151), (203), (432), (450), (471), (498), (528), (529), (550).

1961 (2), (131), (207), (223), (244), (262), (322), (565), (600), (612).

2) Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi (DMTD)

Yıl (Cilt):

1982 (II), (VII), (IX), (X), (XI).

1983 (XVIII).

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi (MGKTD)

Yıl (Cilt):

1980 (I).

1982 (VI), (VII).

1983 (IX), (XI).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD)

Yıl (Dönem/Devre-Cilt):

1338 (1-XVIII).

1951 (9-V).

Süreli Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Diyanet Dergisi

Diyanet Gazetesi:

Yıl (Sayı)

1973 (79).

1981 (256-257), (258), (259-260), (261), (262), (263), (266), (268-269), (270-271), (272-273), (274).

1982 (275), (276), (277), (278), (279), (280), (281), (282), (283), (284), (285), (286).

1983 (287), (288), (289), (290), (291), (292), (293), (294), (295), (296), (297), (298).

Haftaya Bakış.

Hürriyet

MEB Tebliğler Dergisi

Milli Gazete

Milliyet

Tercüman

Yeni Devir

Araştırma Eserleri

Kitap, Rapor ve Tezler

12 Eylül Öncesi ve Sonrası (1981). (2. Baskı). Ankara: TTK Basımevi.

Ahmad, Feroz (2012). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. (Çev. Yavuz Alogan). (10. Baskı) İstanbul: Kaynak Yayınları.

Aksoy, Mehmet (1998), *Şeyhülismalıktan Bugüne Şeyhülislamlıktan Diyanet İşleri Başkanlığı'na Geçiş*. Köln: Önel Yayınevi.

Akyıldız, Ali (1993). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*. İstanbul: Eren.

Albayrak, Sadık (1991). *Türkiye'de Din Kavgası*. (5. Baskı). İstanbul: Araştırma.

Altıkulaç, Tayyar (2011). *Zorlukları Aşarken I-II-III*. İstanbul: Ufuk.

Armaner, Neda (1964). *İslam Dininden Ayrılan Cereyanlar Nurculuk*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Atatürk'ün 100. Doğum Yılında Türkiye I. Din Eğitimi Semineri 23-25 Nisan 1981 (1981) Ankara: İlahiyat Vakfı Yayınları.

Ateş, Süleyman (ty). *Bir Ömür Böyle Geçti I-II.* İstanbul: Yeni Ufuk.

Aydınlar Ocağı'nın Görüşü Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri (1973). İstanbul: Aydınlar Ocağı Yayınları.

Ayhan, Halis (2014). *Türkiye'de Din Eğitimi*. (3. Baskı) İstanbul: Dem Yayınları.

Bein, Amit (2013). *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti*. (Çev. Bülent Üçpunar). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Berkes, Niyazi (1984). *Teokrasi ve Laiklik*. İstanbul: Adam.

Bilmen, Ahmet Selim (1975). *Ömer Nasuhi Bilmen Hayatı-Eserleri-Anılar*. İstanbul: Bilmen Basımevi.

Birand, M. Ali (1984). *12 Eylül Saat: 04:00*, (yer yok): Karacan Yayınları.

Birand, Mehmet Ali; Dündar, Can; Çaplı, Bülent (2008). *12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi*. Ankara: İmge.

Birinci Milli Kültür Şurası (23-27 Ekim 1982) Genel Kurul Görüşmeleri (1983). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı

Birinci Milli Kültür Şurası (23-27 Ekim 1982) Komisyon Raporları (1983). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Bölügiray, Nevzat (1991). *Sokaktaki Askerin Dönüşü (12 Eylül Yönetimi Dönemi)*, İstanbul: Tekin Yayınevi.

Bora, Tanıl (2003). *Türk Sağının Üç Hali Milliyetçilik Muhafazakarlık İslamcılık*. İstanbul: Birikim.

_____ (2017). *Cereyanlar Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim

Boyacıoğlu, Ramazan (1992). *Hilafetten Diyanet İşleri Başkanlığına Geçiş*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Bozan, İrfan (2007). *Devlet ile Toplum Arasında Bir Okul İmam-Hatip Liseleri Bir Kurum Diyanet İşleri Başkanlığı*. İstanbul: Tesev.

Bulut, Faik (2008). *Ordu ve Din Devlet Gözüyle İslamcı Faaliyetler (1826-2007)*. İstanbul: Berfin.

Bulut, Mehmet (1997). *Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Eğitimindeki Yeri*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Bütün Yönleriyle Başörtüsü Sorunu Olaylar Belgeler Anılar (1998). (2. Baskı). İstanbul: Mazlumder.

Can Saka, Yağmur; Altınöz, Günay Betül (Kasım 2011). *Dünü Bugün Yarınıyla Başörtüsü Meselesi*. Ankara: ARGE Analiz.

Can, Kemal; Bora, Tanıl (2009). *Devlet Ocak Dergah 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket.* (9. Baskı). İstanbul: İletişim.

Cizre, Ümit (2005). *Muktedirlerin Siyaseti Merkez Sağ Ordu İslamcılık*. (2. Baskı). İstanbul: iletişim.

Copeaux, Etienne (2006). *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine* (Çev. Ali Berktay). İstanbul: İletişim Yayınları.

Cündioğlu, Dücane (1998). *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*. (2. Baskı). İstanbul: Kitabevi.

_____ (1999). *Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet I*. İstanbul: Kitabevi.

_____ (2005). *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Din ve Siyaset*. İstanbul: Kaknüs

Çağatay, Neşet (1972). *Türkiye'de Gerici Eylemler. (1923'ten Buyana)*. Ankara: AÜİF Yayınları.

Çakır, Ruşen (2012). *Ayet ve Slogan Türkiye'de İslami Oluşumlar*. (10. Baskı). İstanbul: Metis.

_____; Bozan, İrfan (2005). *Sivil, Şeffaf ve Demokratik Bir Diyanet İşleri Başkanlığı Mümkün mü?*. İstanbul: Tesev.

Çalışlar, Oral; Çelik, Tolga (2000). *Erbakan-Fethullah Gülen Kavgası Cemaat ve Tarikatların Siyasetteki 40 Yılı.* İstanbul: Sıfır Noktası Yayınları.

Devlet Planlama Teşkilatı V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu Milli Kültür, (1984). (2. Baskı). Ankara: DPT.

Dinçer, Nahit (1998). *1913'ten Günümüze İmam-Hatip Okulları Meselesi* (Yay. Haz. M. Ertuğrul Düzdağ). İstanbul: Şule.

Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilat Albümü 1924-1989, (1989), Ankara: DİB APK Dairesi Başkanlığı.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983 (1979). Ankara: DPT.

Dursun, Davut (1989). *Yönetim-Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devleti'nde Siyaset ve Din*. İşaret: İstanbul.

_____ (1992). *Din Bürokrasisi Yapısı, Konumu ve Gelişimi*. İstanbul: İşaret.

Milli Eğitim ve Din Eğitimi İlmî Seminer Ankara 9-10 Mayıs 1981. (1981). İstanbul: Aydınlar Ocağı

Erdoğan, Mustafa (2000). *Demokrasi Laiklik Resmi İdeoloji* (2. Baskı). Ankara: Liberte.

Erim, Nihat (2005). *Günlükler 1925-1979 I-II*. (Hazırlayan, Ahmet Demirel). İstanbul: YKY.

Evren, Kenan (1990). *Kenan Evren'in Anıları I* (4. Baskı). (yer yok): Milliyet Yayınları.

Evren, Kenan (1991). *Kenan Evren'in Anıları II-III-IV*. (yer yok): Milliyet Yayınları.

Ferik, Hatice Ergin (2013*). Cumhuriyet Döneminde Bir General; Sadettin Evrin Paşa'nın Tasavvuf Anlayışı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Feyzioğlu, Osman Güngör; Okutan, Ahmet; Durukan, Turgut (1981). *Askerin Din Bilgisi*. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı KKK.

Gözaydın, İştar (2009). *Diyanet Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*. İstanbul:

Güler, Uğur (2006). *Türkiye'de Siyasal Bir Aktör Olarak Ordu*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Güran, Kemal (ty). *Başörtüsü*. Ankara: Gaye Matbaacılık.

Gürtaş, Ahmet (1982). *Atatürk ve Din Eğitimi*. Ankara: DİB Yayınları

Güvenç, Bozkurt; Şaylan, Gencay; Tekeli, İlhan; Turan Şerafettin (1994). *Türk İslam Sentezi*, (Yayına Hazırlayan Işıtan Gündüz). (2. Baskı). Istanbul: Sarmal.

Hanioğlu, M. Şükrü (1968). *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Heper, Metin (1974). *Bürokratik Yönetim Geleneği*. Ankara: ODTÜİİF.

Heper, Metin (2012). *Türkiye'de Devlet Geleneği* (Çev. Nalan Soyarık). (2. Baskı). Ankara: Doğu-Batı

Hutbeler (1981). DİB Yayınları: Ankara.

İmam Hatipler İçin Örnek Metinler (1981). DİB Yayınları: Ankara.

İz, Mahir (2013). *Yılların İzi* (5. Baskı). İstanbul: Kitabevi.

Jaeschke, Gotthard (1972). *Yeni Türkiye'de İslamlık* (Çeviren: Hayrullah Örs). Ankara: Bilgi.

Kafesoğlu, İbrahim (1985). *Türk İslam Sentezi*. Aydınlar Ocağı: İstanbul

Kansu, Mazhar Müfit (2009). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber I-II.* (5. Baskı). Ankara: TTK.

Kaplan, İsmail (2005). *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi.* (4. Baskı). İstanbul: İletişim

Kara, İsmail (2010). *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam I.* İstanbul: Dergah

_____ (2011). *Şeyhefendinin Rüyasındaki Türkiye*. İstanbul: Dergah

_____ (2011a). *Türkiye'de İslamcılık Düşücesi Metinler Kişiler I-II*. İstanbul: Dergah.

_____ (2015). *Kutuz Hoca'nın Hatıraları Cumhuriyet Devrinde Bir Köy Hocası.* (4. Baskı). İstanbul: dergah.

_____ (2016). *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam II.* İstanbul: Dergah.

Kara, Mustafa (2017). *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*. (5. Baskı). İstanbul

Karaman, Hayrettin (2009). *Bir Varmış Bir Yokmuş, I-II-III*. İstanbul: İz.

Karpat, Kemal (2009) *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din*. (Çev. ve Yay. Haz. :Güneş Ayas). (3. Baskı). İstanbul: Timaş.

_____ (2010). *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*. İstanbul: Timaş.

Kaya, Kamil (1998). *Sosyolojik Açıdan Türkiye'de Din-Devlet İlişkileri ve Diyanet İşleri Başkanlığı*. İstanbul: Birleşik Dağıtım.

Kayalı, Kurtuluş (2009). *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*. (4. Baskı). İstanbul: iletişim.

Kenar, Ceren (2011). *Bargaining Between Islam and Kemalism: An Investigation of Official Islam through Friday Sermons*. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Kısakürek, Necip Fazıl (2009). *Rapor 11/13*. (5. Baskı). İstanbul: Büyük Doğu.

Kirman, M. Ali (2000). *Türkiye'de Bir "Yeni Dinî Cemaat" Örneği Olarak "Süleymancılık".* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Kuruluştan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı Tarihçe-Teşkilat-Hizmet ve Faaliyetler (1924-1997) (1999). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Kutay, Cemal (1973). *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*. Ankara: DİB Yayınları.

Lewis, Bernard (2000). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çeviren: Metin Kıratlı). (8.Baskı). Ankara: TTK.

Mardin, Şerif (2012). *Türkiye'de Din ve Siyaset*. (Der.: Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder). (17. Baskı). İstanbul: İletişim.

Mazıcı, Nurşen (1989). *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*. İstanbul: Gür Yayınları.

Mertcan, Hakan (2012). *Bitmeyen Kavga Laiklik Türkiye'de Din-Devlet-Diyanet*. Ankara: Özgür Üniversite Yayınları.

Milli Güvenlik Konseyince Kabul Edilen Kanunlar, Yayınlanan Bildiri ve Kararlar ile Önemli Mevzuat I, IV, VI, VII, VIII (1981). (Düz. İlhan Gülsün). Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Mumcu, Uğur (1994). *Rabıta*. İstanbul: Tekin Yayınevi.

Okdemir, İlkay (2005). *Din ve Vicdan Özgürlüğü ve Laiklik Bağlamında Üniversitelerde Türban Sorunu*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitütü, Antalya.

Öcal, Mustafa (2015). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Din Eğitimi*. İstanbul: Dergah.

Özdalga, Elisabeth (1998). *Modern Türkiye'de Örtünme Sorunu Resmi Laiklik ve Popüler İslam*. (Çev. Yavuz Alogan). İstanbul: Sarmal Yayınevi.

_____ (2007). *İslamcılığın Türkiye Seyri*. (Çev. Gamze Türkoğlu). (2. Baskı). İstanbul: İletişim.

Özdemir, Hikmet (1989). *Rejim ve Asker*. İstanbul: Afa

Özgişi, Tunca (2012). *Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu*. Ankara: TBMM.

Parla, Taha (2017). *Din Devlet Demokrasi*. İstanbul: Metis.

Sarıbay, Ali Yaşar (1985). *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası "MSP Örnek Olayı"*. İstanbul: Alan Yayıncılık.

Subaşı, Necdet (2005). *Ara Dönem Din Politikaları*. İstanbul: Küre Yayınları

_____ (2010), *Alevi Çalıştayları Nihai Rapor*. Ankara: T.C. Başbakanlık.

Şaylan, Gencay (1987). *İslamiyet ve Siyaset Türkiye Örneği*. Ankara: V Yayınları

Şen, Serdar (1996). *Cumhuriyet Kültürünün Oluşum Sürecinde Bir İdeolojik Aygıt Olarak Silahlı Kuvvetler ve Modernizm*. İstanbul: Sarmal Yayınları.

Tanör, Bülent; Yüzbaşıoğlu, Necmi (2012). *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*. (12. Baskı). İstanbul: Beta.

Targan, Arif Davut (1981*). Din'in Özü Taassubu Besleyen Kaynaklar Toplumu Geriletici Etkenler*. Ankara: Çağ Matbaası.

Taş, Kemalettin (2002). *Türk Halkının Gözüyle Diyanet*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Toprak, Hicret Kiraz (2017). *Diyanet İşleri Başkanlığı –Türkiye Cumhuriyetinde İslam'ın Kurumsal Statüsü (1924-1950).* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Tunaya, Tarık Zafer (2007). *İslamcılık Akımı*. (2. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Türkçe Hutbe (1928/1346). (İkinci Tab). İstanbul: Şehzadebaşı Evkaf Matbaası.

Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi Hakkında Rapor Hizmete Özel (1981). Ankara: DİB.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (2014). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. (4. Baskı). Ankara: TTK.

Ülkemizi 12 Eylüle Getiren Sebepler ve Türkiye Üzerinde Oyunlar 14-15 Eylül 1984 Tebliğler Tahliller ve Sonuç Bildirisi (1984). İstanbul: Aydınlar Ocağı.

Ünlü, Harun (2001). *Eğitime Eylül Darbesi Milli Güvenlik Konseyi'nde Tartışmalar 1980-1983*. Ankara: Güldikeni Yayınları.

Ünsür, Ahmet (2005). *Kuruluşundan Günümüze İmam Hatip Liseleri* (2. Baskı). İstanbul: Ensar.

Üstel, Füsun (2011). *Makbul Vatandaş'ın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*. (5. Baskı). İstanbul: İletişim.

Vergin, Nur (2000). *Din, Toplum ve Siyasal Sistem*. Ankara: Bağlam.

Vural, Hasan Saim (2012). *Türkiye'de Din Özgürlüğüne İlişkin Anayasal Güvence.* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Yakut, Esra (2014). *Şeyhülislamlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*. (4. Baskı). İstanbul: Kitap.

Yazıcıoğlu, M. Said (2013). *Ne Yan Yana Ne Karşı Karşıya Anılar*. İstanbul: Alfa

Yetkin, Çetin (1994). *12 Eylül'de İrtica Niçin ve Nasıl Gelişti*. Ankara: Ümit.

Yıldırım, Ramazan (2012). *Medreseden Üniversiteye Ali Özek*. İstanbul: Düşün Yayıncılık.

Zürcher, Eric Jan (2010). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. (Çeviren: Yasemin Saner). İstanbul: İletişim.

Makaleler, Kitap Bölümleri ve Bildiriler

Akgün, Seçil (1980). "Türkçe Ezan", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 13/24 s. 105-113.

Akseki, Ahmet Hamdi (2001). *Din Tedrisatı ve Dinî Müesseseler Hakkında Bir Rapor*. (Yayına Hazırlayan Mehmet Bulut). *İslamiyat* IV (1), 131-144.

Akşit, Bahattin (1993). "Türkiye'de İslami Eğitim: Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Medrese Reformu ve Cumhuriyette İmam Hatip Okulları". (Der. Richard Tapper). *Çağdaş Türkiye'de İslam*. İstanbul: Sarmal, 99-131.

Aksoy, Mehmet (2004). "Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan Önceki Dini Müesseseler". *DAD* (159), 11-13.

Aliefendioğlu, Yılmaz (2001). "Laiklik ve Laik Devlet" (Der. İbrahim Ö. Kaboğlu). *Laiklik ve Demokrasi*. İstanbul: İmge, 73-128.

Alper, Emin; Göral, Özgür Sevgi (2006). "Aydınlar Ocağı". (Ed. Ahmet Çiğdem). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık.* (3. Baskı). İstanbul: İletişim, 583-589.

Altıkulaç, Tayyar (1981). "Türkiye'de Din Eğitimi Semineri". *Atatürk'ün 100. Doğum Yılında Türkiye I. Din Eğitimi Semineri 23-25 Nisan 1981* (1981) Ankara: İlahiyat Vakfı Yayınları, 6-13.

Arpaguş, Hatice K. (Aralık 2016). "İslamcılığın Türkiye Serüveni: Kadınların İlahiyat Tecrübesine Katkıları". *MÜİFD* C/S 51, Marmara Üniversitesi Yayınevi, 5-54.

Ayhan, Halis (1981). "Temel Eğitim ve Orta Öğretimde Din Eğitimi", *Milli Eğitim ve Din Eğitimi İlmî Seminer Ankara 9-10 Mayıs 1981*. İstanbul: Aydınlar Ocağı, 254-266.

Aytürk, Nihat; Çelik, Yaşar; Şahinaslan, Enver (1989). "Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Tarihçesi (1924-1988)". *DD* (25/1), 31-66.

Balcı, Orhan (1987). "Diyanet İşleri Başkanlarımız". *Diyanet Gazetesi* (336), 14-26.

Bardakoğlu, Ali (2010). "Bir Kamu Kuruluşu, Bağımsız ve Sivil Bir Kurum Olarak Diyanet". *21. Yüzyıl Türkiyesi'nde Din ve Diyanet I-II*. (Derleyen: Ömer Menekşe). Ankara: DİB Yayınları.

Bayramoğlu, Ali (2004). "Asker ve Siyaset". (Der. Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu). *Bir Zümre Bir Parti Türkiye'de Ordu*. İstanbul: İletişim, 59-118.

Bilgin, Beyza (1981). "Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri". *AÜİFD* (24/1), 469-483.

_____ (2001). "Türkiye'de Din ve Laiklik". *AÜİFD* (42/1), 41-48.

Bolay, Süleyman Hayri (1981). "Din Eğitiminin Şumulü". *Atatürk'ün 100. Doğum Yılında Türkiye'de 1. Din Eğitimi Semineri 23-25 Nisan 1981*. Ankara: İlahiyat Vakfı Yayınları, 97-106.

Bora, Tanıl (2004). "Ordu ve Milliyetçilik". (Der. Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu). *Bir Zümre Bir Parti Türkiye'de Ordu*. Birikim: İstanbul, 163-178.

Bulut, Mehmet (1992). "İlk Cumhuriyet Meclisinde Dini Yayıncılık Yakkında Tarihi Bir Karar". *DİD* (28/1), 139-149.

_____ (1994). "Şer'iyye Vekâletinin Dinî Yayın Hizmetleri". *DİD* (30/1), 3-16.

_____ (1994a). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi". *DİD* (30/4), 91-124.

_____ (1994b), "Kuruluş Yıllarında Diyanet İşleri Başkanlığı ve Din işleri", *DİD*, (30/3), 99-128.

_____ (1995). "Şer'iye Vekâleti'nin Din Eğitimi Hizmetleri". *DİD* (31/1), 63-78.

Büyüker, Kamil (2014). "Ömer Nasuhi Bilmen Sempozyumu". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (31), 138-144.

_____ (2014a). "Prof. Dr. İsmail Kara ile Diyanet Üzerine Söyleşi" *DAD* (Mart), 74-77.

Cihan, Ahmet (1999). "Osmanlı'da Modernleşme Ve İlmiye Zümresi*". Türk Dünyası Araştırmaları, (121)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Cizre, Ümit (2002). "Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm* (Ed. Ahmet insel). (6. Baskı). İstanbul: İletişim, 156-179.

Çağatay, Neşet (1981). "Laiklik ve Din Eğitimi İlişkileri". *Atatürk'ün 100. Doğum Yılında Türkiye'de 1. Din Eğitimi Semineri 23-25 Nisan 1981*. Ankara: İlahiyat Vakfı Yayınları, 44-48.

Çam, Ömer (1981). "Atatürk ve Din Eğitimi", *Atatürk'ün 100. Doğum Yılında Türkiye'de 1. Din Eğitimi Semineri 23-25 Nisan 1981*. Ankara: İlahiyat Vakfı Yayınları, 25-31.

Dağcı, Şamil (2002). "Din İşleri Yüksek Kurulu Kararlarına Fetvâ Konseptinde Bir Yaklaşım". *DİD* (38/4), 5-30.

Demirel, Tanel (2004). "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Toplumsal Meşruiyeti Üzerine", (Der. Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu). *Bir Zümre Bir Parti Türkiye'de Ordu*. Birikim: İstanbu, 345-381.

_____ (2010). "2000'li Yıllarda Asker ve Siyaset Kontrollü Değişim İle Statüko Arasında Türk Ordusu". *Seta Analiz* (18), 3-28.

Dinçer, Nahit (1971). "Orta Öğretim Reformu ve İmam Hatip Okulları". *DD* (10/104-105), 53-58.

Diyanet İşleri Başkanlığında Görevli Yaşar Tunagür'ün Faaliyetleri Konusunda Kurulan Cumhuriyet Senatosu Araştırma Komisyonu'nun Üçüncü Raporu (10/44). Esas No: 10/28-10/44. Karar No: 2. 17/02/1975, 1-29

Doğan, Mehmet (1981). "Kitle Haberleşme Vasıtaları ve Din Eğitimi". *Atatürk'ün 100. Doğum Yılında Türkiye'de 1. Din Eğitimi Semineri 23-25 Nisan 1981*. Ankara: İlahiyat Vakfı Yayınları, 148-154.

Doğan, Recai (1999). "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler". *AÜİFD* (39/1), 491-533.

Donuk, Abdülkadir (1987). "Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hayatı ve Eserleri". *Tarih Enstitüsü Dergisi Sayı 13. İbrahim Kafesoğlu Hatıra Sayısı*. İstanbul: İÜEF, 1-30.

Dumont, Paul (1999). "Kemalist İdeolojinin Kökenleri". (Yayına Hazırlayan: Jakop M. Landau). *Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi*. (Çeviren: Meral Alakuş). İstanbul: Sarmal, 49-72.

Fığlalı, Ethem Ruhi (1981). "Atatürk ve Din". *Milli Eğitim ve Din Eğitimi İlmî Seminer 9-10 Mayıs 1981*. İstanbul: Aydınlar Ocağı, 209-219.

Fırat, Melek; Kürkçüoğlu, Ömer (2010), "Ortadoğu'yla İlişkiler". *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (2). (Ed. Baskın Oran). İstanbul: İletişim. 124-149.

Güran, Kemal (1981). "Halk İçin Din Eğitimi". *Milli Eğitim Ve Din Eğitimi İlmî Seminer Ankara 9-10 Mayıs 1981*. İstanbul: Aydınlar Ocağı. 307-321.

_____ (1981a). "İmam Hatip Lisesi Mezunlarının İstihdamı İle İlgili Problemler". *Atatürk'ün 100. Doğum Yılında Türkiye I. Din Eğitimi Semineri 23-25 Nisan 1981* (1981) Ankara: İlahiyat Vakfı Yayınları, 336-347.

Gürtaş, Ahmet (1981). "Türkiyede Din Eğitiminin Hukuki Dayanakları". *Milli Eğitim Ve Din Eğitimi İlmî Seminer Ankara 9-10 Mayıs 1981*. İstanbul: Aydınlar Ocağı, 224-237.

_____ (1981a). "Milli Eğitim Bünyesinde Din Eğitimi Nasıl Verilmelidir? (Temel Eğitim ve Orta Öğretimde "Din Bilgisi" Dersinin Yeri)". *Atatürk'ün 100. Doğum Yılında Türkiye I. Din Eğitimi Semineri 23-25 Nisan 1981*. Ankara: İlahiyat Vakfı Yayınları, 119-133.

İpşirli Mehmet (2010). "Şeyhülislam". *DİA* (39), 91-96.

Kara, İsmail (1985). "Cumhuriyet Türkiyesi'nde Dini Yayıncılığın Gelişimi Üzerine Birkaç Not". *Toplum ve Bilim* (29-30), 153-177.

_____ (1996). "12 Eylül Sonrası Din". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, *12*, İstanbul: İletişim, 411-414.

_____ (2000). "Din İle Devlet Arasında Sıkışmış Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı". *MÜİFD* (18), 29-55.

_____ (2008). "Cami, Ordu, Siyaset 27 Mayıs İhtilaline Dair Bir Hutbe". *Toplumsal Tarih* (173), 42-46.

_____ (2011b). "Diyanet İşleri Başkanlığı Devletle Müslümanlar Arasında Bir Kurum". (Editör: Yasin Aktay). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık*. İstanbul: İletişim, 178-200.

Kutlu, Sönmez (2001). "Alevilik Bektaşiliğin Diyanet'te Temsili Problemi" *İslamiyat*, *4* (1), 21-40.

Küçük, Abdurrahman (1981). "Okullarda Din Eğitimi ve Öğretimi". *Atatürk'ün 100.*

Doğum Yılında Türkiye I. Din Eğitimi Semineri 23-25 Nisan 1981. Ankara: İlahiyat Vakfı Yayınları, 124-133.

Mert, Hamdi (1981). "Yaygın Eğitimde Din Eğitimi". *Atatürk'ün 100. Doğum Yılında Türkiye'de 1. Din Eğitimi Semineri 23-25 Nisan 1981*. Ankara: İlahiyat Vakfı Yayınları, 32-43.

Mert, Nuray (2002). "Cumhuriyet Türkiyesi'nde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu" (Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce- Kemalizm*. İstanbul: İletişim. Ss 197-209.

Mustafa Kemal (2011). "Balıkesir'de Halkla Konuşma". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık*. (Ed. Yasin Aktay). İstanbul: İletişim, 1088-1089.

Öcal, Mustafa (1998). "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* (7/7), 241-268.

Onay, Ahmet (2009). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Camilerin Finansmanı". *Değerler Eğitimi Dergisi* 7 (18). 43-80.

Oran, Baskın (2010). "Dönemin Bilançosu". *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (2). (Ed. Baskın Oran). İstanbul. İletişim. 9-33.

Özcan, Gencer (2010). "Türkiye'de Milli Güvenlik Kavramının Gelişimi". (Der. Evren Balta Paker, İsmet Akça). *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 307-349.

Özdemir, Hikmet (2005). "Siyasal Tarih 1960-1980". (Yayın Yönetmeni, Sina Akşin). *Türkiye Tarihi 4-Çağdaş Türkiye 1908-1980*. (8. Baskı) İstanbul: Cem Yayınevi, 227-292.

Rustow, Dankwart A. (1995). "Türkiye'de İslam ve Politika 1920-1955". (Der. Davut Dursun). *Türkiye'de İslam ve Laiklik*. İstanbul: İnsan Yayınları, 57-90.

Sarıkoyuncu, Ali (2004). "TBMM Hükümetleri Döneminde Türkiye'de Din Hizmetleri (1920-1924)". *DAD* (159), 14-16.

Savaş, Mevhibe (1997). "Mustafa Kemal, Amasya Ve İki Din Adamı". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* (19), 315-323.

Sayarı, Binnaz (1978). "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevleri". *AÜSBFD* (33/1), 173-185.

Seufert, Günter (2004). "Staat und İslam in der Turkei". (Yayımlanmamış Çeviri: Hilal Görgün). *Swp Studie (29),* 1-29

Subaşı, Necdet (2004) İmam Hatip(li)ler Üzerine: Teolojik Birikimin Modern Kaynakları. *Değerler Eğitimi Dergisi*, (2/6), 115-132.

Şallı, Hayrettin (1981). "Din Hizmeti ve Din Eğitimi ile İlgili Yazan ve Konuşanların Konu İle İlgileri". *Atatürk'ün 100. Doğum Yılında Türkiye'de 1. Din Eğitimi Semineri 23-25 Nisan 1981*. Ankara: İlahiyat Vakfı Yayınları, 155-163.

Şen, Ercan (2001). "Muhayyel Bir Geçmişten Muhayyel Bir Geleceğe Eklektik Bir Fikir Cereyanı: Türk İslam sentezi". (Ed. Mehmed Said Hatiboğlu). *İslamiyat* (4), 165-172.

Tanör, Bülent (2001). "Laiklik, Cumhuriyet ve Demokrasi". (Der. İbrahim Ö. Kaboğlu). *Laiklik ve Demokrasi*. İstanbul: İmge, 23-34.

_____ (2005). "Siyasal Tarih (1980-1995)", *Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980-1995*, (Yayın Yönetmeni: Sina Akşin), (6. Baskı), Cem Yayınevi: İstanbul, 27-161.

Taşkın, Yüksel (2006). "Muhafazakar Bir Proje Olarak Türk İslam Sentezi". (Ed. Ahmet Çiğdem). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık.* (3. Baskı). İstanbul: İletişim, 381-401.

Tuğ, Salih (1981). "Türkiye'de Din Eğitiminin Sosyal ve Hukuki Bazı Dayanakları". *Atatürk'ün 100. Doğum Yılında Türkiye'de 1. Din Eğitimi Semineri 23-25 Nisan 1981*. Ankara: İlahiyat Vakfı Yayınları, 175-182.

Uslu, Sami (1981). "Kitle Haberleşme Araçları ve Din Eğitimi". *Milli Eğitim ve Din Eğitimi İlmî Seminer Ankara 9-10 Mayıs 1981*. İstanbul: Aydınlar Ocağı, 322-339.

Uyanık, Necmi; Şimşek Şerife (2015). "Darbe Sürecinde Dinî Alana Müdahale Türü Olarak Hutbeler: 27 Mayıs Süreci ve Diyanet". *İnternational Conference on the Chancing World and Social Research. August* 25-28, 2015 Vienna, Austria, 727-740.

_____ (2015a). "Demokrat Parti Dönemi Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere Kurulu Heyeti Kararları Üzerine Bir Değerlendirme". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. (37). 85-114.

_____ (2008). "Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hasan Fehmi'nin Yaşadıkları". *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*. (19). 215-241.

Üçok, Bahriye (1981). "Örgün ve Yaygın Eğitimde Sorunlar". *Atatürk'ün 100. Doğum Yılında Türkiye'de 1. Din Eğitimi Semineri 23-25 Nisan 1981*. Ankara: İlahiyat Vakfı Yayınları, 363-368.

Yılmaz, Murat (2011). "Darbeler ve İslamcılık". (Ed. Yasin Aktay). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık*. (3. Baskı). İstanbul: İletişim, 632-639.

Yüksel, Ahmet; Claasz-Coockson, İpek (1993). "Diyanet Üzerine Hollandaca Bir Kitap". *Tarih ve Toplum* 12 (113). 63-64.

İnternet Kaynakları

" 'Devletteki Yeni Cemaat' Süleymancılar mı?" https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2016/10/07/devletteki-yeni-cemaat-suleymanlilar-mi/ Erişim Tarihi 25/02/2019

"Devlet Cemaati Nasıl Yarattı?" https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2016/10/06/devlet-cemaati-nasil-yaratti/). Erişim Tarihi 25/02/2019

"Diyanet İşleri Eski Başkanı Prof. Dr. M. Said Yazıcıoğlu ile… Diyanet En Sancılı Müessese". *Altınoluk* 1993a, Kasım. Sayı 93. 17-19. Erişim Tarihi 17/03/2016. http://dergi.altinoluk.com/index2.php#sayfa=yillar&MakaleNo=d093s017m1

"13. Diyanet İşleri Başkanı Dr. Tayyar Altıkulaç'ın Görüşleri... Daha Yürekli Bir Diyanet" *Altınoluk*.1993b - Kasım, Sayı: 93. 20-21. Erişim Tarihi 17/03/2016. http://dergi.altinoluk.com/index2.php#sayfa=yillar&MakaleNo=d093s017m1

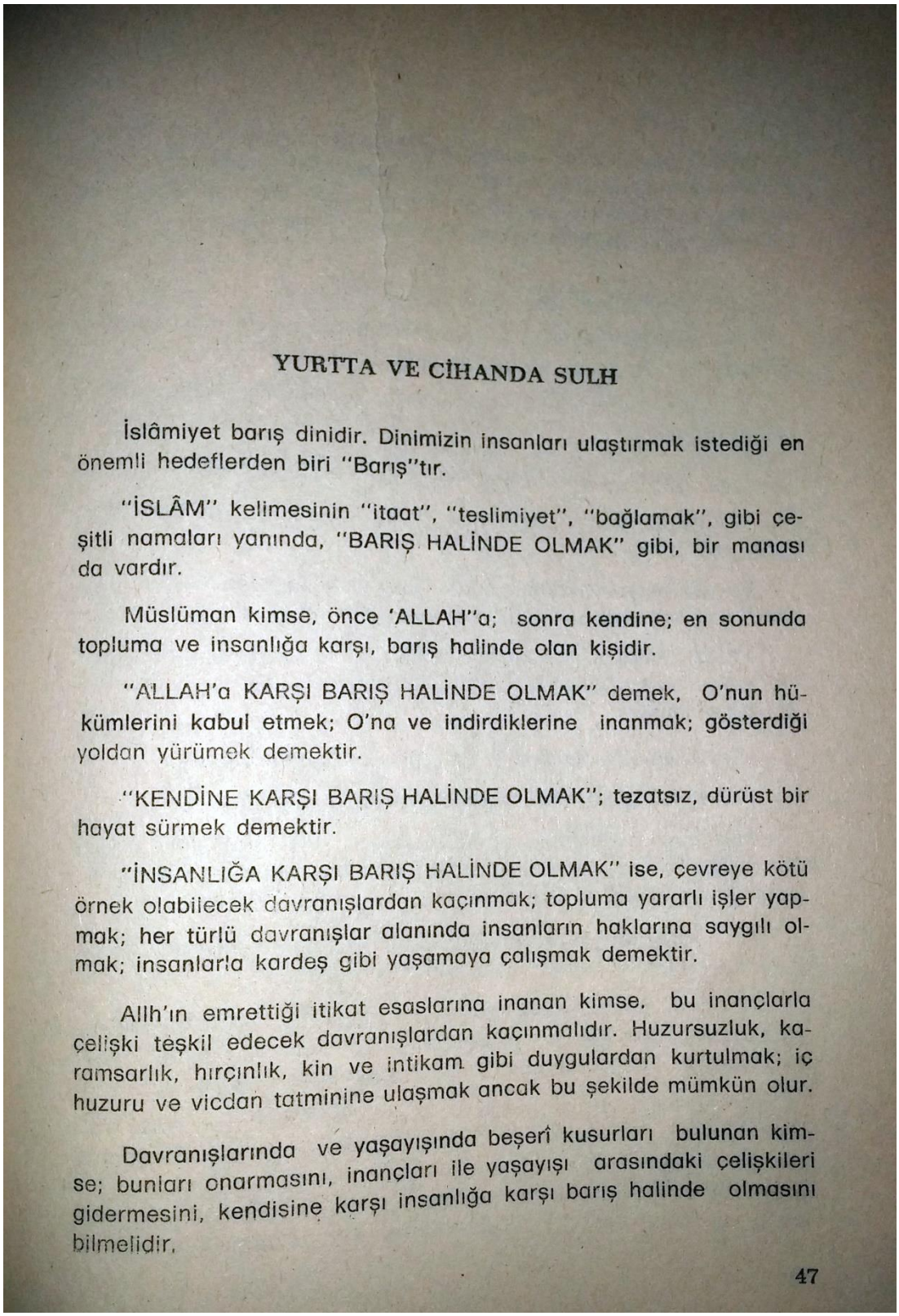
https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29165120_10_sura.pdf Erişim Tarihi: 27/04/2018.

İlhan,Avni. "Batınıyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi,* https://islamansiklopedisi.org.tr/batiniyye Erişim Tarihi 21/02/2019.

Onat, Hasan. "İbâhiyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibahiyye Erişim Tarihi 21/02/2019.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Gulüv". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/guluv Erişim Tarihi 21/02/2019.

EKLER
EK 1: İmam Hatipler İçin Örnek Metinler, 1981, s.47-49; 158-160.

YURTTA VE CİHANDA SULH

İslâmiyet barış dinidir. Dinimizin insanları ulaştırmak istediği en önemli hedeflerden biri "Barış"tır.

"İSLÂM" kelimesinin "itaat", "teslimiyet", "bağlamak", gibi çeşitli namaları yanında, "BARIŞ HALİNDE OLMAK" gibi, bir manası da vardır.

Müslüman kimse, önce 'ALLAH"a; sonra kendine; en sonunda topluma ve insanlığa karşı, barış halinde olan kişidir.

"ALLAH'a KARŞI BARIŞ HALİNDE OLMAK" demek, O'nun hükümlerini kabul etmek; O'na ve indirdiklerine inanmak; gösterdiği yoldan yürümek demektir.

"KENDİNE KARŞI BARIŞ HALİNDE OLMAK"; tezatsız, dürüst bir hayat sürmek demektir.

"İNSANLIĞA KARŞI BARIŞ HALİNDE OLMAK" ise, çevreye kötü örnek olabilecek davranışlardan kaçınmak; topluma yararlı işler yapmak; her türlü davranışlar alanında insanların haklarına saygılı olmak; insanlarla kardeş gibi yaşamaya çalışmak demektir.

Allh'ın emrettiği itikat esaslarına inanan kimse, bu inançlarla çelişki teşkil edecek davranışlardan kaçınmalıdır. Huzursuzluk, kaygısarlık, hırçınlık, kin ve intikam gibi duygulardan kurtulmak; iç huzuru ve vicdan tatminine ulaşmak ancak bu şekilde mümkün olur.

Davranışlarında ve yaşayışında beşerî kusurları bulunan kimse; bunları onarmasını, inançları ile yaşayışı arasındaki çelişkileri gidermesini, kendisine karşı insanlığa karşı barış halinde olmasını bilmelidir.

47

Müslümanların, müslüman olmayanlarla münasebetlerinde dahi, esas olan barıştır. İslâmiyet'te savaş, kan dökmek için değil, İslâmiyet'in güzelliklerini anlatmak, güvenliğini sağlamak için yapılır. Savaştan gaye, saldıran düşmanın saldırısını önlemektir.

Müslümanlıkta savaş, üç sebeple yapılır :

1 — Müslümanları ve müslümanların topraklarını, başkalarının taarruzundan korumak ve esaret altına girmemek,

2 — İnsanlar arasında güvenliği kurarak, din ve vicdan hürriyetini sağlamak,

3 — Zayıfları, güçsüzleri, zalimlerin zulmünden kurtarmak.

Görüldüğü gibi; bütün bunlar, "Meşrû Müdâfaa" ile açıklanabilecek sebeplerdir.

Peygamberimizin zamanında,. ve bunu takip eden "Hulefâ-i Râşidîn" devrinde yapılan savaşların hangisi, bu maksadın dışında kalır?

BEDİR GAZASI, Mekke'den kalkıp, Medine yakınlarına kadar, Medine'ye baskın yapmak üzere gelen müşrik ordusunu durdurmak üzere yapılmıştır.

UHUD GAZASI da aynı şekilde bir savunma savaşıdır.

HENDEK GAZASI ise; başlı başına bir müdafaa harbidir.

Müslüman milletimizin tarihteki savaşları da bu espiriye uygundur. Niğbolu, Kosova, Varna ve Çanakkale'den İstiklâl savaşı'mıza kadar bütün savaşlarımızda; meşrû müdafaa haklı sebebi vardır.

Yüce Allah, Bakara Sûresi'nin 208 ve 224 ncü âyetlerinde, insanlara sulh çağrısı yapmakta, ve şöyle buyurmaktadır :

"Ey iman edenler; hep birden barışa girin", "İnsanların arasını düzeltmeniz günahtan sakınmanız ve iyi olmanız için Allah'a yaptığınız yeminleri engel kılmayın. Allah herşeyi işitir ve bilir!"

Cumhuriyetimizin kurucusu M. Kemal Atatürk'ün de ifade ettiği gibi; "Yurtta ve Cihanda Sulh" halinde olmak, güçlü bulunmaya bağlıdır. Bu sebeple sulh ve sukûn istiyorsak, devlet olarak güçlü olmaya mecburuz. "Güçü Devlet" olmak, dışardan yapılacak saldırılar için caydırıcı bir sebeptir. Güçlü olan devlete saldırmaya daha zayıf

devletler cesaret edemez. İçeride ve dışarıda sulh istiyorsak çok güçlü olmaya mecburuz! "Gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayınız!"[1] âyet-i kerimesi bunu amirdir. Düşmana düşmanın silahıyla karşılık vermek, günümüzün teknik gelişmelerinden yararlanmak ve bu emrin gereğidir.

Bu sebeple; Ordumuz'u güçlendirmeli; ordu vakıflarımızı desteklemeli, sulh ve sukûnu sağlamak üzere her zaman hazırlıklı olmalıyız.

Barışı prensip edinen Peygamberimiz, yaşayışında hep sulh istemiş; fakat bunu sağlamak üzere daima savaşa da hazır olmuştur.

Biz de Peygamberimizi örnek alan bir ümmet olarak, barış istemeli, ancak barış içinde yaşayabilmek için her zaman savaşa da hazır bulunmalıyız.

---

(1) Enfal - 60

ANARŞİ TERÖR VE BOZGUNCULUK

Son yıllarda ülkemizde meydana gelen olayların milletimiz için fevkalade elem verici bir seviyeye ulaştığını hep birlikte yaşadık. 12 Eylül öncesi günlerde büyük milletimiz, maddî-manevî emekler harcayarak sayısız fedâkarlıklarla yetiştirdiği çocuklarından bazılarının ihanetiyle karşılaşmıştır.

Hep birlikte yaşadığımız o acı günlerde ülkemiz tam bir anarşi, terör ve bozgunculuk ortamına itilmişti. Yıllardır ekilen fitne ve bozgunculuk tohumları kökleşmiş, yeşermiş, dalbudak salmış, asil milletimizin üzerine sel gibi akmaya, masum halkımızın bahtını kararmaya başlamış, bir iç isyan hazırlığı safhasına kadar gelmişti. Allah'a sonsuz şükürler olsun ki, kahraman ordumuzun gerçekleştirdiği 12 Eylül Müdahalesiyle büyük milletimiz bu çirkin ihanetten kurtulmuştur.

İslâm büyükleri bir müslüman ülkede çıkan fitneyi, her türlü günahı, fısk-u fucuru millî düşüş ve küfre götürücü davranışlar olarak anlamışlardır.

Fitnenin, insanlar arasında meydana gelen ihtilaflar, kavgalar, çekişmeler, şekavet ve ihtilaller ve nihayet iç isyana kadar varan olaylar zincirini hazırladığını da tarih boyunca yaşanan örnekleriyle biliyoruz.

Bir ayet-i kerimede yüce Allah şöyle buyurmaktadır :

«Ey mü'minler, öyle bir fitneden sakınınız ki; o hiç de sizden yalnız zulmedenlere dokunmakla kalmaz. (onun musîbetleri günahsızlara da dokunur.) Biliniz ki; Şüphesiz Allah'ın azabı şiddetlidir.»[1]

(1) El-enfal : 25

Bu âyet-i kerîmeyi açıklayan Peygamberimiz de hadis-i şeriflerinde şöyle buyuruyorlar :

«Allah bir millete azap indirince, o kavim içinde bulunan her ferde azap isabet eder. Sonra kıyamet gününde herkes kendi amellerine göre diriltilir, iyiler mükâfatlandırılır, kötüler cezalarını çekerler.»[2]

Görülüyor ki, bir toplum bozgunculukla karşılaşınca, sadece bozgunculuğu çıkaranlar zarar görmüyor, topyekün bir millet bunun ateşinde yanıyor, onun acı, ızdırap ve çilesini çekiyor. Böyle durumlar karşısında her ferde uyanık olmak, zararını kârını hesabetmek görevi düşüyor. Bir millet karşılaştığı anarşi, terör ve bozgunculuk hareketleri karşısında dimdik ayakta, uyanık ve şuurlu bir direniş halinde bulunduğunu göstermezse, anarşist, terörist ve bozgunculur çılgınlıklarını günden güne artırırlar. Bu itibarla millet olarak her zaman, hep birlikte vatanımız üzerinde oynanmak istenen oyunların farkında olduğumuzu, oynanmak istenen bu oyunlara imkân ve fırsat vermeyeceğimizi tutum ve davranışlarımızla göstermek zorundayız. Zorbalığa meydanı boş bırakamayız. Zorbalığın tehditleri karşısında dükkânını açmaya dahi cesaret edememek, kasaplık koyun gibi ölüme hazırlanmaktan başka işe yaramaz.

Sevgili Peygamberimiz, biz müslümanlara, toplumu yönetme sorumluluğunu yüklenmiş meşru devlet güçlerine itaat etmeyi emrederdi. O, bir kısım müslümanların kendisinden sonra zaman zaman devletin meşru güçlerine karşı çıkacaklarını görüyor ve böyle zamanlarda sabır ve sukûnet içinde; çekişmekten, vuruşmaktan, bozgunculuktan, bölünmekten, fitne çıkarmaktan, sakınmalarını öğütlerdi. Sabırsızlanarak millî otoriteyi temsil eden devlet güçlerinden, İslâm topluluğundan bir karış ayrılanların, cahiliyye ölümü ile öleceklerini bildirmişti. Yani başsız, içtimaî nizamlardan arî bir kimse gibi öleceğini haber vermişti. Fitne zamanlarında devletin meşru güçlerini temsil eden kişilerden sudur eden fena hareketler, Allah'a karşı küfür derecesinde bir masiyete dönüşmedikçe onlara itaat edilmesini, onların yanında ve emrinde yer alınmasını istemişti. Böyle zamanları kasdederek :

---

(2) Tecrîd-i Sarih ter. 12/301

«Her kim meşru devlet otoritesine itaattan bir arşın dışarı çıkarsa o, cahiliyet ölümü ile ölür» buyurmuşlardır.

Anarşi terör ve fitne zamanlarında devletin meşru güçleri ve emniyet kuvvetleri yanında yer almak, onlara yardımcı olmak her müslümana «Farz-ı ayn» dır.

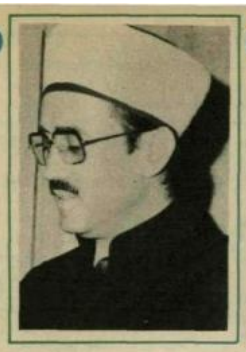
Devletin meşru güçlerinin emri doğrultusunda hareket ederken ölen bir müslüman şehit sevabına nâil olur. Müslüman uyanık insandır. Her müslüman uyanık bulunmalı ve devletimizin meşru güçlerinin vereceği emirlere her zaman hazır olmalıdır. Afgan halkı, bugün başına gelecek tehlikeyi erken farkedememenin çilesini çekiyor.

Milletimizden aynı akibte sürüklenmemek için gerekli sağduyu ve uyanıklık beklenir.

---

(3) Tecrid-i Sarih ter. 12/292

EK 2: Diyanet Gazetesi, 15 Nisan-1 Mayıs 1981, s.16.

DİYANET İŞLERİ BAŞKANI

Tayyar Altıkulaç'ın

KAHRAMANMARAŞ KONUŞMASI

Allah'ın her çeşit nimetlerini cömertce lütfettiği «İMTİYAZSIZ» bir toplumun «KAHRAMANLIK İMTİYAZI» na sahip tek şehri kardeş, dindaş, kahraman... Maraşlılar !..

Bin yıllık Türk yurdu Anadolu'nun, Sahabe-i Kiramın ayak izleri bulunan topraklarında yaşayan, Türk kalmaya; Müslüman kalmaya kararlı Türk Maraşlılar, Müslüman Maraşlılar, Kahraman Maraşlılar !..

19 Mayıs 1919'da Samsun'da doğan zafer müjdesinin ilk kıvılcımlarını tutuşturan «SÜTÇÜ İMAMların çocukları !.. Sevgili kardeşlerim... Bu güzel şehrimizde bize bu huzurlu ortamı hazırlayan Kahraman Silâhlı Kuvvetlerimizin temsilcisi, İl Sıkıyönetim Komutanı General Sayın Yusuf HAZNEDAROĞLU ve bütün askeri erkânı; Sayın Vali Vekili ile Mülki ve idari erkânı; Kahraman Maraşlıların köy köy, bucak bucak, kasaba kasaba, oba oba kardeşliklerini yeniledikerini, her fırsatta bize duyuran İl Müftünüze ve 7'den 70'e bütün Kahramanmaraşlılara dosta düşmana karşı gösterdikleri bu kardeşlik, bu dayanışma sebebiyle tebriklerimi, teşekkürlerimi sunarak sözlerime başlamak istiyorum. Kardeşlerim, «AKKÂ» önlerinde «TÜRK ASKERİ»ne mağlûp olmanın acısını önceden tadan mağrur Fransız ordusuna eşsiz bir «KAHRAMANLIK» örneği, «DAYANIŞMA» örneği vererek burada, bu şehirde, bu kale önünde, bu sokaklarda, bu meydanlarda İstiklâl Zaferimizin ilk derslerini siz verdiniz..

İstiklâl Şairimiz Mehmet AKİF'in;

Enbiya yurdu bu toprak, şühedâ burcu bu yer,
Bir yıkık türbesinin üstüne mevla titrer !.

dediği topraklar üzerindeyiz...

«ALLAH YOLUNDA ÖLENLERE ÖLÜLER DEMEYİNİZ !.. ONLAR DİRİDİRLER !..»

ayetinde ifade buyurulduğu gibi, toprağın altındaki milyonlarca şehid diri bakışlarıyla şu anda bizleri seyretmektedir !.. Sütçü İmamların ruhu aramızda dolaşmaktadır...

Kahraman Maraş'lı demek, bu şehitler demektir; Müstevli Fransız bayrağını şu kaleden indiren İmam İbrahimler, Kurtuluş Savaşımızın ilk kurşununu atan Sütçü İmam'lar demektir !

Kahraman Maraş'lının bu eşsiz üstünlüğünü, elimizdeki davetiyeden de anladığımız gibi bizzat Gazi Mustafa Kemal tarafından İMZALANAN bu Eşsiz KAHRAMANLIK imtiyazını çekemiyenler; Türkün varlığına kastedenler, 3 yıl önce, bu eşsiz imtiyazı lekelemek istediler... Bunun adına da «MEZHEP KAVGASI» dediler.. Herkes bilivor ki, bu bir mezhep kavgası değildi. Türk vatanını bölmek isteyen düşmanın, ideolojik maksatla, son kurşunun atılmasını davet eden ilk kurşunun tetiğini çekmesiydi.

Kardeşlerim,

O düşmanı teşhis ettik artık..

O düşman : oyununa gelmeyeceğiz !..

Mektep - mektep, mabed - mabed, şehir - şehir, yürek - yürek birleşmek, kucaklaşmak varken, BÖLÜNMEYECEĞİZ !..

Müslümanlar, başka dinlere ve mensuplarına bile saygılı insanlardır !.. İslâmın yüce Peygamberi Medine'de, kendi yaptığı Anayasa'da, müşriklerin ve yahudilerin bile, haklarını teminat altına aldı. Gayr-i Müslimler üzerindeki bu teminat, daha sonraki asırlarda Emevilerde, Abbasilerde ve Osmanlılar'da da, sürdü.. «YURTTA SULH, CİHANDA S' LH» prensibi bu uygulamanın Türkiye Cumhuriyetin'de de sürdüğünün belgesidir.

Peygamberimiz, tarihimiz ecdadımız gayr-ı müslimlerin haklarını bile teminat altına alırken, biz birbirimize nasıl katlanamayız ?

Yüzyılların harpleri, zaferleri, sefaletleri, isyanları, ızdıraplar, sevinçleri, secdeleri, harabeleri, san'atları, medeniyetleri içerisinden geliyoruz...

Dinimiz bir, dilimiz bir, gayemiz bir, soyumuz bir, tarihimiz bir, vatanımız bir, bayrağımız bir, devletimiz birdir... Aynı mekteplerde okuyor, aynı ocakta askerlik yapıyoruz... Aynı kültür ve san'atın mirasçılarıyız... Mutlu günlerimizde beraber gülüyor, felaketli günlerimizde beraber ağlıyoruz. Aynı vatanın nimetlerini paylaşıyoruz... Vatan gemisi batsa da, çıksa da içindeyiz. Dün atalarımız Balkanlarda, Kafkaslarda Filistinde Çanakkalede omuz - omuza düşmanla çarpışırken, aramızda tefrika yoktu. Dün Kahraman Maraş ve Gaziantep müdafaaları sırasında mezhep ayrılığı yoktu... Dün Sakarya Dumlupınar, Büyük Taarruz sırasında parti çekişmesi grup kavgası, tarikat taassubu yoktu.. Dün düşmanı İzmir'den denize dökerken, bölgecilik yoktu... Bugün de olmayacak !..

Senin partin - benim partim, senin sendikan - benim sendikam, senin derneğin benim derneğim, senin mezhebin benim mezhebim demeden, hep aynı vatan ve aynı değerler için mücadele verildi. Bu günde öyle olacak. Birimiz hepimiz için, hepimiz birimiz için ölçüsü paylaşılacak.

Son yıllarda bir takım çevreler bölücülüğü çeşitli adlarla mekteplerimize ve mabedlerimize kadar sokmayı denediler... Vazgeçilmez değerlerimize politik, ideolojik, geçici heves ve heyecanlarla şuursuzca saldırdılar.

Bölücü, yıkıcı, sapık fikirlere saplanan bu bedbahtlar, özellikle son yıllarda milletimize kan ağlattılar !

Ama Allah'a sayısız şükürler olsun ki kahraman Silahlı Kuvvetlerimizin zamanında yaptığı müdahale ile bu günlere kavuştuk. Kardeşliğimizi gölgeleyen kara bulutlar dağıldı, aydınlığa erdik. Karşımızdaki insanların, düşmanlarımız değil, mezheb ve meşrepleri ne olursa olsun kardeşlerimiz olduklarını gördük. Bizi bu karanlıklardan aydınlığa çıkaran yüce Allah'a sayısız hamd ve senalar, kahraman ve mümin askerimize minnet ve şükranlar...

Aziz Kahramanmaraşlılar !..

Çok şükür bizler insanoğlunun övünebileceği değerlerin en yücesi ile Cenab-ı Hakkın şereflendirdiği bahtiyar insanlarız. Hamdolsun hepimiz müslümanız. Büyük bir milletin çocuklarıyız. Şerefli bir tarihin içinden geliyoruz. Bu değerlerin mensupları olarak yüce Allah'a ne kadar hamdetsek, müslüman olmanın ve bu büyük milletin çocukları bulunmanın ne kadar gururunu yaşasak azdır.

Yüce dinimiz kardeşlik dinidir. Kur'an-ı Kerim'de Mü'minler ancak kardeştirler, o halde kardeşlerinizin arasını buluruz» buyurulmuştur.

Sevgili Peygamberimiz de şöyle buyurur : "Andolsun ki İman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de ne yapsanız gerçek imana eremezsiniz."

Yüce Peygamberin bir başka hadisleri de şöyledir : "Kim ayrılık çıkarır, bölücülük yaparsa bizden değildir."

Bu itibarla hiç şüphesiz hepimiz kardeşiz ve kardeşlik ilişkilerimizi de bugün burada olduğu gibi her geçen gün bize yakışan şekilde daha da güçlendirerek sürdüreceğiz.

Büyük Türk milleti küçük hesaplara ve etnik ayrımlara hiç bir zaman iltifat etmemiştir. Edirneden Kars'a kadar uzanan vatan zemini üzerinde yaşayan her yurttaş bu vatanın bütünlüğü ve bu büyük milletin bölünmezliği prensibinden hiç bir an şaşmamıştır. Şu mezhepten bu mezhepten demeden, şu bölgeden

Devamı 19. sayfada

EK 3: Diyanet Gazetesi, 15 Nisan-1 Mayıs 1981, s.21.

HUTBE

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ نَحْمَدُهُ وَنَسْتَعِيْنُهُ وَنَسْتَغْفِرُهُ وَنَتُوْبُ اِلَيْهِ ❁ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلٰى رَسُوْلِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِهٖ وَصَحْبِهٖ اَجْمَعِيْنَ ❁ وَنَعُوْذُ بِاللّٰهِ مِنْ شُرُوْرِ اَنْفُسِنَا وَمِنْ سَيِّئَاتِ اَعْمَالِنَا ❁ مَنْ يَهْدِهِ اللّٰهُ فَلَا مُضِلَّ لَهٗ وَمَنْ يُّضْلِلْ فَلَا هَادِيَ لَهٗ ❁ نَشْهَدُ اَنْ لَّا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهٗ لَا شَرِيْكَ لَهٗ ❁ وَنَشْهَدُ اَنَّ سَيِّدَنَا مُحَمَّدًا عَبْدُهٗ وَرَسُوْلُهٗ ❁ اَمَّا بَعْدُ فَيَا عِبَادَ اللّٰهِ اِتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيْعُوْهُ ❁ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الَّذِيْنَ اتَّقَوْا وَّالَّذِيْنَ هُمْ مُّحْسِنُوْنَ ❁

قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰى فِيْ كِتَابِهِ الْكَرِيْمِ ❁

اِنَّمَا الْمُؤْمِنُوْنَ اِخْوَةٌ فَاَصْلِحُوْا بَيْنَ اَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُوْنَ ❁

BİRLİK VE KARDEŞLİK

FAHRİ KAYADİBİ
Kahramanmaraş Müftüsü

Yüce Dinimiz İslâm, insan hayatı için ne zararlı ise onu yasak, ne faydalı ise onu da emretmiştir. Hele toplum hayatına zarar verecek şeyleri şiddetle yasaklamış, faydalı olan hususları da hararetle emir ve tavsiye temiştir. Bu bakımdan toplumun temel taşı olan sevgi, saygı, birlik, beraberlik ve kardeşliği emir; bölücülük, ayrılık ve düşmanlığı da yasak etmiştir.

İslâm, müslümanlara sevmeyi, saymayı, yardımlaşmayı, anlaşmayı, kaynaşmayı, ve birleşmeyi emreder, buna da «Kardeşlik» ismini verir. Kutsal Kitabımız Kur'anı Kerimde : **«Mü'minler hemen ancak kardeştirler. Öyle ise kardeşlerinizin arasını ıslâh ediniz.»** der. Böylece insanları kardeş ilân ettiği gibi aralarındaki ihtilâfları da sulha çevirmemizi emreder. İlân edilen bu din kardeşliği kan kardeşliğinden daha üstündür. Çünkü kan kardeşliğinde miras çekişmeleri ğinden daha üstündür. Çünkü kan kardeşliğinde miras çekişmeleri olabilir, *ama din* kardeşliğinde bu konu olmadığından böyle bir çekişmeye de rastlanmaz.

Tarih boyunca didişince, çatışınca kaybetmişizdir. İşte Balkan felâketi ! Birleşince, kaynaşınca kazanmışızdır ! İşte milli mücâdelemiz, işte 30 Ağustos zaferimiz ! Sonra dünyada tek madalyalı şehir Kahraman Maraş'ımızın kurtuluşu aynı birlik - beraberliğin meyvesi değil midir...? İstiklâl madalyası yediden yetmişe omuz omuza vererek kazandığımız istiklâlimizin ve birlik beraberliğimizin en güzel sembolü değil midir...? Sonra aynı cephede omuz omuza vererek düşmanı kovmuş, istiklâl ve bağımsızlığını kazanmış kişilerin birbirlerine düşmesi ahmaklık ve câhillikten başka ne anlam taşır...? İtişme - kakışma düşmanlarımızdan başka kimin ekmeğine yağ çalar...? Bu, bölücülerin, kötü niyetlilerin ülkemizi parçalamak istiyenlerin birbirimizi yıkmak için kurdukları hâin tezgahlarından başka ne olablir...? Ne var ki, halkımızın tez uyanması ve bu sinsi niyetlilere karş kesin tavır olması, birlik - beraberliği kendisine gaye edinmesi bölücülerin ve yıkıcıların beynine inmiş büyük bir balyoz olmuştur.

Vatanın ve milletin kutsal yükünü yüreğinde taşıyan kahraman Türk Silâhlı Kuvvetlerimizin emir ve komuta zinciri içerisinde yaptığı 12 EYLÜL harekatı da halkımızın bu isteğinin en açık bir tercümanı olmuştur.

Unutulmamalıdır ki; din ve imânımıza vatan ve milletimize hücum edenler hangi şekil ve surette bulunurlarsa bulunsunlar bütün gayretleri boşa çıkacak, milletimizin bölünmezliği karşısında yok olacaklardır. Tarih boyunca bu böyle olmuştur. Ve böyle olacaktır. Hz. Peygamber Efendimiz (S.A.V.) : **«Birbirinizi kıskanmayın birbirinize düşmanlık beslemeyin.»** öğünüdünü vermişler ve hemen arkasından **«Birbirinizi seven kardeşler olunuz»** demişlerdir. Diğer bir sözünde de : **«And olsun ki, iman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe gerçekten iman etmiş sayılamazsınız»** diyerek sevgi bağlarını bir imân bağı olduğunu ilân etmiştir.

Kıskanmak, düşmanca duygular beslemek iman kardeşliğine uymaz. Dinin olgunlaştırdığı gönülde kin ve düşmanlık duyguları olmaz.

Değerli müslümanlar !. Bırakalım nifakı, bırakalım dedikoduyu, bırakalım düşmanca, duyguları, vaz geçlim kin ve nefret tohumlarından, hepimiz dalalım sevgi deryasına... Allah'ın emri bu, Resulullahın tavsiyesi bu :

Bugünün dünya şartları içinde, çeşitli tehlikeler karşısında en fazla muhtaç olduğumuz kardeşlik, birlik ve beraberliktir. Yüce Peygamberimiz (S.A.V.) : **«Benden sonra sapıklığa sapıp, birbirinizi boğazlar hale gelmeyiniz, zira ben size öyle bir şey bırakıyorum ki, ona sıkı sarılıp da, sebat ederseniz dalâlet ve sapıklığa düşmezsiniz, bu Allah'ın kitabı ve onun Nebisinin sünnetidir»** Buyurur.

Birlik - beraberliğimiz hususunda binlerce kopmaz bağımız varken, neden ufak tefek meseleleri aramızda anlaşmazlığa konusu yapanız ? Binlerce kopmaz bağ yanında bir - iki anlaşmazlığa iltifat ederek birbirimize girmekten daha büyük mantıksızlık var mıdır...? Müslüman Türk Milletinin iç ve dış düşmanları karşısında didişmeye ve çekişmeye vakti yoktur. Kardeşlikten başka çıkar yolu da yoktur. Büyük düşmanlar karşısında topyekün dimdik durmaya mecburken ufak meseleleri kendimize problem edip çekişmemize yer yoktur. Düşmanlık etmek istersek en büyük düşmanımız bölücülüktür, ayrılıktır, ona düşmanlık edelim !

Yüce Peygamberimiz (S.A.V.) bir hadisinde : **«İmân edenler birbirini sevmekte birbirine acımakta ve birbirini korumakta bir vücud gibidir. Vücudun herhangi bir uzvu rahatsız olursa, diğer azaları da bu yüzden rahatsızlık ve uykusuzluğa tutulurlar.»** buyurarak inanan toplumun birliğini ve bölünmezliğini bir vücuda benzetmiştir. Zaten bir vücud gibi bütün olan milletler tarihinin parlak sayfalarına geçmişlerdir. Bir vücud gibi birlik olamayan milletler de tarihin karanlıklarına gömülmeye mahkûm olmuşlardır. İstiklâl Marşı şairimiz merhum M. Akif Ersoy ayrılığın kötülüğünü, birliğin ne büyük kuvvet olduğunu şu veciz şiiri ile çok güzel ifade etmiştir.

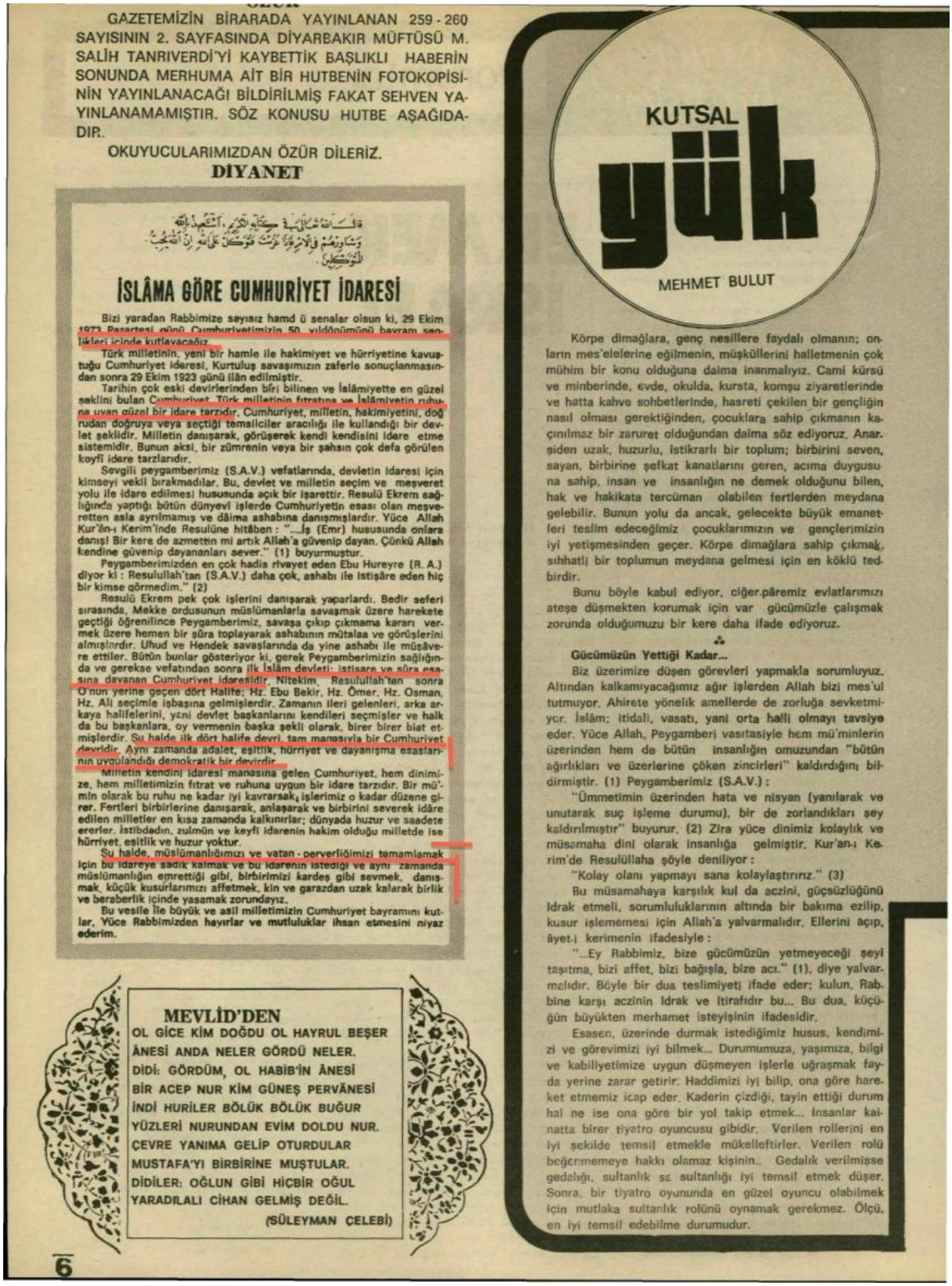
Girmeden tefrika bir millete düşman giremez,
Toplu vurdukça yürekler, onu top sindiremez !..

Birliğin kalkması ile milletlerin başına kıyametin kopacağını da şöyle ifade eder :

Sen, ben desin efrât, aradan vahdeti kaldır.
Milletler için işte kıyamet o zamandır.

Değerli kardeşlerim ! yukarıdan beri izah etmeye çalıştığımız birlik ve kardeşlik içerisinde hep beraber anlaşalım, kaynaşalım ve bir vücud gibi birleşip, kardeş olalım !

EK 4: Diyanet Gazetesi, 15 Mayıs 1981, s.4.

GAZETEMİZİN BİRARADA YAYINLANAN 259 - 260 SAYISININ 2. SAYFASINDA DİYARBAKIR MÜFTÜSÜ M. SALİH TANRIVERDİ'Yİ KAYBETTİK BAŞLIKLI HABERİN SONUNDA MERHUMA AİT BİR HUTBENİN FOTOKOPİSİNİN YAYINLANACAĞI BİLDİRİLMİŞ FAKAT SEHVEN YAYINLANAMAMIŞTIR. SÖZ KONUSU HUTBE AŞAĞIDADIR.

OKUYUCULARIMIZDAN ÖZÜR DİLERİZ.

DİYANET

قال الله تعالى في كتابه الكريم، أستعيذ بالله
وشاورهم في الأمر فإذا عزمت فتوكل على الله إن الله يحب
المتوكلين.

İSLÂMA GÖRE CUMHURİYET İDARESİ

Bizi yaradan Rabbimize sayısız hamd ü senalar olsun ki, 29 Ekim 1973 Pazartesi günü Cumhuriyetimizin 50. yıldönümünü bayram sevinçleri içinde kutlayacağız.

Türk milletinin, yeni bir hamle ile hakimiyet ve hürriyetine kavuştuğu Cumhuriyet idaresi, Kurtuluş savaşımızın zaferle sonuçlanmasından sonra 29 Ekim 1923 günü ilân edilmiştir.

Tarihin çok eski devirlerinden biri bilinen ve İslâmiyette en güzel şeklini bulan Cumhuriyet, Türk milletinin fıtratına ve İslâmiyetin ruhuna uyan güzel bir idare tarzıdır. Cumhuriyet, milletin, hakimiyetini, doğrudan doğruya veya seçtiği temsilciler aracılığı ile kullandığı bir devlet şeklidir. Milletin danışarak, görüşerek kendi kendisini idare etme sistemidir. Bunun aksi, bir zümrenin veya bir şahsın çok defa görülen keyfî idare tarzlarıdır.

Sevgili peygamberimiz (S.A.V.) vefatlarında, devletin idaresi için kimseyi vekil bırakmadılar. Bu, devlet ve milletin seçim ve meşveret yolu ile idare edilmesi hususunda açık bir işarettir. Resulü Ekrem sağlığında yaptığı bütün dünyevî işlerde Cumhuriyetin esası olan meşveretten asla ayrılmamış ve dâima ashabına danışmışlardır. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'inde Resulüne hitâben : "...İş (Emr) hususunda onlara danış! Bir kere de azmettin mi artık Allah'a güvenip dayan. Çünkü Allah kendine güvenip dayananları sever." (1) buyurmuştur.

Peygamberimizden en çok hadis rivayet eden Ebu Hureyre (R. A.) diyor ki : Resulullah'tan (S.A.V.) daha çok, ashabı ile istişâre eden hiç bir kimse görmedim." (2)

Resulü Ekrem pek çok işlerini danışarak yaparlardı. Bedir seferi sırasında, Mekke ordusunun müslümanlarla savaşmak üzere harekete geçtiği öğrenilince Peygamberimiz, savaşa çıkıp çıkmama kararı vermek üzere hemen bir şûra toplayarak ashabının mütalaa ve görüşlerini almışlardır. Uhud ve Hendek savaşlarında da yine ashabı ile müşâvere ettiler. Bütün bunlar gösteriyor ki, gerek Peygamberimizin sağlığında ve gerekse vefatından sonra ilk İslâm devleti; istişare ve şûra esasına dayanan Cumhuriyet idaresidir. Nitekim, Resulullah'tan sonra O'nun yerine geçen dört Halife; Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali seçimle işbaşına gelmişlerdir. Zamanın ileri gelenleri, arka arkaya halifelerini, yani devlet başkanlarını kendileri seçmişler ve halk da bu başkanlara, oy vermenin başka şekli olarak, birer birer biat etmişlerdir. Su halde ilk dört halife devri, tam manasıyla bir Cumhuriyet devridir. Aynı zamanda adalet, eşitlik, hürriyet ve dayanışma esaslarının uygulandığı demokratik bir devirdir.

Milletin kendini idaresi manasına gelen Cumhuriyet, hem dinimize, hem milletimizin fıtrat ve ruhuna uygun bir idare tarzıdır. Bir mü'min olarak bu ruhu ne kadar iyi kavrarsak, işlerimiz o kadar düzene girer. Fertleri birbirlerine danışarak, anlaşarak ve birbirini severek idâre edilen milletler en kısa zamanda kalkınırlar; dünyada huzur ve saadete ererler. İstibdadın, zulmün ve keyfî idarenin hakim olduğu milletde ise hürriyet, eşitlik ve huzur yoktur.

Su halde, müslümanlığımızı ve vatan - perverliğimizi tamamlamak için bu idareye sadık kalmak ve bu idarenin istediği ve aynı zamanda müslümanlığın emrettiği gibi, birbirimizi kardeş gibi sevmek, danışmak, küçük kusurlarımızı affetmek, kin ve garazdan uzak kalarak birlik ve beraberlik içinde yaşamak zorundayız.

Bu vesile ile büyük ve asil milletimizin Cumhuriyet bayramını kutlar, Yüce Rabbimizden hayırlar ve mutluluklar ihsan etmesini niyaz ederim.

MEVLİD'DEN

OL GİCE KİM DOĞDU OL HAYRUL BEŞER
ÂNESİ ANDA NELER GÖRDÜ NELER.
DİDİ: GÖRDÜM, OL HABİB'İN ÂNESİ
BİR ACEP NUR KİM GÜNEŞ PERVÂNESİ
İNDİ HURİLER BÖLÜK BÖLÜK BUĞUR
YÜZLERİ NURUNDAN EVİM DOLDU NUR.
ÇEVRE YANIMA GELİP OTURDULAR
MUSTAFA'YI BİRBİRİNE MUŞTULAR.
DİDİLER: OĞLUN GİBİ HİÇBİR OĞUL
YARADILALI CİHAN GELMİŞ DEĞİL.

(SÜLEYMAN ÇELEBİ)

6

KUTSAL yük

MEHMET BULUT

Körpe dimağlara, genç nesillere faydalı olmanın; onların mes'elelerine eğilmenin, müşküllerini halletmenin çok mühim bir konu olduğuna daima inanmalıyız. Cami kürsü ve minberinde, evde, okulda, kırsta, komşu ziyaretlerinde ve hatta kahve sohbetlerinde, hasreti çekilen bir gençliğin nasıl olması gerektiğinden, çocuklara sahip çıkmanın kaçınılmaz bir zaruret olduğundan daima söz ediyoruz. Anarşiden uzak, huzurlu, istikrarlı bir toplum; birbirini seven, sayan, birbirine şefkat kanatlarını geren, acıma duygusuna sahip, insan ve insanlığın ne demek olduğunu bilen, hak ve hakikata tercüman olabilen fertlerden meydana gelebilir. Bunun yolu da ancak, gelecekte büyük emanetleri teslim edeceğimiz çocuklarımızın ve gençlerimizin iyi yetişmesinden geçer. Körpe dimağlara sahip çıkmak, sıhhatli bir toplumun meydana gelmesi için en köklü tedbirdir.

Bunu böyle kabul ediyor, ciğer-pâremiz evlatlarımızı ateşe düşmekten korumak için var gücümüzle çalışmak zorunda olduğumuzu bir kere daha ifade ediyoruz.

⁂

Gücümüzün Yettiği Kadar...

Biz üzerimize düşen görevleri yapmakla sorumluyuz. Altından kalkamıyacağımız ağır işlerden Allah bizi mes'ul tutmuyor. Ahirete yönelik amellerde de zorluğa sevketmiyor. İslâm; itidali, vasatı, yani orta halli olmayı tavsiye eder. Yüce Allah, Peygamberi vasıtasiyle hem mü'minlerin üzerinden hem de bütün insanlığın omuzundan "bütün ağırlıkları ve üzerlerine çöken zincirleri" kaldırdığını bildirmiştir. (1) Peygamberimiz (S.A.V.) :

"Ümmetimin üzerinden hata ve nisyan (yanılarak ve unutarak suç işleme durumu), bir de zorlandıkları şey kaldırılmıştır" buyurur. (2) Zira yüce dinimiz kolaylık ve müsamaha dini olarak insanlığa gelmiştir. Kur'an-ı Kerim'de Resulüllaha şöyle deniliyor :

"Kolay olanı yapmayı sana kolaylaştırırız." (3)

Bu müsamahaya karşılık kul da aczini, güçsüzlüğünü idrak etmeli, sorumluluklarının altında bir bakıma ezilip, kusur işlememesi için Allah'a yalvarmalıdır. Ellerini açıp, âyet-i kerimenin ifadesiyle :

"...Ey Rabbimiz, bize gücümüzün yetmeyeceği şeyi taşıtma, bizi affet, bizi bağışla, bize acı." (1), diye yalvarmalıdır. Böyle bir dua teslimiyeti ifade eder; kulun, Rabbine karşı aczinin idrak ve itirafıdır bu... Bu dua, küçüğün büyükten merhamet isteyişinin ifadesidir.

Esasen, üzerinde durmak istediğimiz husus, kendimizi ve görevimizi iyi bilmek... Durumumuza, yaşımıza, bilgi ve kabiliyetimize uygun düşmeyen işlerle uğraşmak fayda yerine zarar getirir. Haddimizi iyi bilip, ona göre hareket etmemiz icap eder. Kaderin çizdiği, tayin ettiği durum hal ne ise ona göre bir yol takip etmek... İnsanlar kainatta birer tiyatro oyuncusu gibidir. Verilen rollerini en iyi şekilde temsil etmekle mükelleftirler. Verilen rolü beğenmemeye hakkı olamaz kişinin.. Gedalık verilmişse gedalığı, sultanlık ise sultanlığı iyi temsil etmek düşer. Sonra, bir tiyatro oyununda en güzel oyuncu olabilmek için mutlaka sultanlık rolünü oynamak gerekmez. Ölçü, en iyi temsil edebilme durumudur.

EK 5: Diyanet Gazetesi, Nisan 1982, s.1.

DİYANET
Gazetesi

278
NİSAN
1982
7 CEMAZİYEL AHİR 1402

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞINCA AYDA BİR YAYINLANIR — FİYATI 30 LİRA

Başyazı

BU GAZETE

İki sayı önce 55 bin idik. Şimdi 155 biniz. Yarın 255,355, öbürgün yarım milyonlara ulaşacağız:
Allah'ın izniyle...
Sizlerle...

● *Hayat bir tecrübedir. Yürüyen, gelişen dünyada bu değişikliğe ayak uyduramayan insan, millet, zümre... hayatın gerisinde kalır.*

● *Dün nasıl çıkıyorduk?..*
Biliyorsunuz...
Bugün bir dış politika olayında, bir iç politika tercihinde sözümüz, gözümüz var. Hukuk kuralları içerisinde... Demokrasi de bu demek değil midir?
Bu ne ile olur?!

● *Alışılmışı değil, alışılmamış uslubu seçerek bir "Gönül Kervanı" oluşturmak...*
Ülkemizde "Materyalist" depar böyle başladı... "Marxist Ekolleşme" bu modelle örüldü..
Biz hep niçin gerileriz.?!
İşte günün sorusu...

● *Gazeteniz "DİYANET" bu ihtiyacı sizlere duyurmayı kararlaştırdı.*
"DİYANET GAZETESİ" niçin bir ekol oluşturarak gerileyen vatanseverler mektebini yeniden canlandırmaz?
İstiklâlimiz, savaşlarımız hep bu mektepte plânlanmadı mı?

● *Bir büyük olayda niçin sözümüz yok diye az mı inkisâra uğradık?!*
Düşününüz...

● *Büyümeye mecburuz...*
Küçülmemek için...
O halde bu sayı ile yola çıkınız...
Sesimizin daha uzaklara duyurulması için...
Yardım Allah'tan ...

DİYANET

ATEŞ ÇEMBERİNDE KALAN TÜRKİYE İÇİN

BULGARİSTAN ZİYARETİ BİR ÇIKIŞ OLABİLİR Mİ?

AYRINTILI **HABER-YORUM** 2 VE 3. SAYFAMIZDA

BU SAYIDA

6 SANAYİ TOPLUMUNU VAHİY ESPRİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRMEK
8 İSLAM İKTİSADININ ÖZELLİKLERİ
10 SOSYAL GELİŞMELER VE OKUMAK ÜZERİNE
14 BİR AYDAN KALANLAR
20 İSLAM ÜLKELERİ ARASINDAKİ ULUSLARARASI KURULUŞLAR

TEBRİK
29 NİSANI 30 NİSANA BAĞLAYAN PERŞEMBE GECESİ MÜBAREK
«REGAİB KANDİLİ» DİR.
MİLLETİMİZİN KANDİLİNİ TEBRİK EDERİZ
DİYANET

EK 6: Diyanet Gazetesi, Ekim 1983, s.1.

DİYANET Gazetesi

296
EKİM
1983

24 ZİLHİCCE 1403

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞINCA AYDA BİR YAYINLANIR

FİATI 40 LİRA

CUMHURİYETİMİZ 60 YAŞINDA

BAŞYAZI

Cumhuriyet Fazilettir...

Türkiye Cumhuriyeti, binlerce yıllık Türk Devlet geleneğinin yaşayan son halkasıdır. Selçuklu Devleti, Osmanlı devleti gibi, tarihin en uzun imparatorluklarını kuran Türk milleti, Türkiye Cumhuriyeti devleti ile, devlet olma, devlet kurma geleneğini sürdürmüştür.

«Devlet Olmak», «Millet Olma»nın sonucudur. Ancak «Millet Olma» seviyesine ulaşmış toplumlar devlet kurabilirler. Türk milleti, yüzyıllardır bu seviyeyi temsil etmiş, tarihte uzun ömürlü sayısız devletler kurmuş bir millettir. «Türkiye Cumhuriyeti» bu tecrübenin sonucudur.

Cumhuriyet fazilettir. Gerçekten «Cumhur»un görüşüne göre idare edilen devletler, kendisini oluşturan fertlerin gelişmiş kabiliyet ve dürüstlüklerini temsil ederler. Millet olma tecrübesi kazanmış toplumların ferdi olgunlukla çerçevelenmiş hür iradeleridir ki temeli fazilete dayalı devletler oluşturabilirler. Cumhuriyeti kuranlar bunu düşünmüşlerdir. Cumhuriyetin bugünkü çocukları bu seviyeyi hedef olarak seçmelidirler.

Türkiye Cumhuriyeti 60. yılını idrak etmiştir. Üç çeyrek yüzyıla yaklaşan bu ömür, devletler için olgunluk çağı demektir. Son onarma harekatı içerisinde idrak edilen 60. yıl, devlete bu tahkimle yeni bir olgunluk ve güç kazandırmıştır.

Devletler, «Yetişmiş İnsan»la ayakta dururlar, Türkiye Cumhuriyeti Devleti de yetişkin insanlarımızın himmetleri ile güçlenecektir. Cumhuriyetin fazileti buradadır.

DİYANET

EK 7: Diyanet Gazetesi, Ekim 1983, s.4.

TARİH BOYUNCA CUMHURİYET İDARESİ

Tarih boyunca milletler her devirde en iyi idare tarzını düşünmüşler ve üzerinde hassasiyetle durmuşlardır. Neticede bir halk hükümeti olan cumhuriyet tarzını benimsemişlerdir.

Cumhuriyet «Öyle bir idare dir ki bu idarede millet, kendi tarafından belli bir müddet için seçilmiş olan vekilleri vasıtasıyle icray-ı hükümet eder.»

Cumhuriyet, toplumun huzurunu sağlayan insan haklarına saygılı ve adalete dayanan bir idare tarzıdır.

Tarihte ilk defa cumhuriyet tabirini kullanan Romalılar olmuştur. Zira kurmuş o'-lukları hükümete bu adı vermişlerdir.

Cumhuriyet tabirinin eski Yunan şehir devletçiliğinde de kullanıldığıda tarihi bir hakikattır. Tarihte konu edilen mutlakiyet idaresinde devlet yönetimi tek şahsa göre teşkilatlandırılmıştır. Zira bu tarz idarede hakimiyet kral, imparator, şah, padişah, prens ve emir gibi türlü ünvanlar olan şahsın emrindedir. Artık bugün bu şekil hükümet tarzı ile dünyada idare edilen devlet kalmamıştır. Hepsi Cumhuriyete inkılab etmiştir. Demokrasi esasına müsteniddir.

Demokrasinin beşiği Mezopotamya'dır. Mezopotamya'da yaşayan Sümer Elam ve Akat kavimlerinde demokrasinin gerekli prensipleri tatbik olunmuştur.

Zamanımızda Cumhuriyet yönetimi ise milletin belirli bir süre için seçimle iş başına getirdiği mümessiller ve bunların seçtiği bir devlet başkanı yani cumhurbaşkanı ve hükümet eliyle olmaktadır. Bunlar millet adına her çeşit kanunları yapmak ve yürütmekle yükümlü sorumlu kişilerdir.

İSLAMİYET NAZARINDA CUMHURİYET

Tarih boyunca Cumhuriyetin geçirdiği merhaleleri gördükten sonra İslamiyet nazarında cumhuriyet şekli üzerinde duralım.

Hazret-i Peygamber vefat etmeden önce kimseye hilafeti vasiyet etmemiştir. Nitekim dört halife de seçimle iş başına gelmişlerdir. Bu nedenle bu dört halife devri hükümeti bugünkü deyimi ile mükemmel bir cumhuriyettir. Dört halife de nüfuz ve iktidara tek başına sahib değildi. O zamanın şartlarına göre müslümanların işlerini, müslüman halkın ileri gelenlerinden teşekkül eden (Şura) ile görürlerdi. Şahsi istibdadın karşısındadır. Bunun için bütün işler tamamı ile toplumun reyi ile ve şura ile kararlaştırılır, tatbikat sahasına konulurdu.

Hz.Ebû Bekir devlet başkanlığına seçilişinden sonra Mescid-i Saadet'te iradettiğ hutbesinde şunları söylemiştir:

«Ey nas! Sizin en iyiniz olmadığım halde sizin başınıza geçmiş bulunuyorum. Vazifemi yollu yolunda ifa edersem, bana yardım ediniz. Yanılırsam bana doğru yolu gösteriniz. Doğruluk emanet, yalancılık ihanettir. İçinizdeki zayıf, hakkını alıncaya kadar benim nazarımda kuvvetlidir. İçinizdeki kuvvetli de ondan başkasının hakkını alıncaya kadar zayıftır. Bir millet Allah yolunda cihadın terkederse zillete düşer. Bir millette fenalık revaç bulursa, o millet bütünü ile belaya uğrar. Ben Allah'a ve Peygamber'e ittat ettikçe siz de bana itaat ediniz. Ben Allah'a ve Peygamber'e isyan edersem,sizin bana itaatınız lazım gelmez, haydi namazınıza Cenab-ı Hak cümlemizi rahmetine layık eylesin»(1)

Hazret-i peygamber hayatının sonuna kadar savaşların kumandanı, namazlarda müslümanların imamı olmuştur. Ayrıca müslümanlar arasında ihtilaf zuhur ettiğinde onların meselelerini çözerek kadılık vazifesini yapmıştır. Hz. Ebu Bekir'de Rasulullah'ın izinden gitmiştir.

20. Yüzyılda medeni dünyanın bile tam manası ile ulaşamadığı hürriyet ve müsavaat bundan 14 asır önce Sevgili Peygamberimizin Veda hutbesinde açık olarak tebârüz ettirilmiştir. 632 tarihinde bu hutbesinde Cenab-ı Hakk'a hamdü senadan sonra 100.000'i aşan müslüman topluluğunu Cahiliyyet devrinde takib edilen kan davalarını kaldırmış, haklarının gözetilmesini ve bu hususta Allah'tan korkmalarını, kendi kendilerine zulüm yapmamalarını «Rabbiniz tekdir, babanız birdir, hepiniz Ademin çocuklarısınız, Adem ise topraktandır. Allah nezdinde en kıymetli olanınız O'na içten bütün mevcudiyetinizle ta'zimde bulunanınızdır.» ifadesiyle dile getirmiştir. Diğer bir deyimi ile artık arabın, arap olmayana rüchaniyetinin bahis konusu olmadığı belirtilmiştir.

Cenab-ı Hakk Kur'ân-ı Kerîmde Al-i İmran sûresinin 159. âyeti celilesinde: mealen «İş konusunda onlara da danış, bir kerre de azmettin mi artık Allah'a güven, Allah, doğrusu güvenenleri sever.» buyurmuştur.

İslamiyet istişareyi emr eder. Kul gerekli tedbirini alır, fakat takdir Allah'ındır.

Hazret-i Ebû Bekir de Hz.Peygamberimiz gibi hazar zamanında Müslümanların emiri, savaşlarda ise kumandanı, namazlarda imamları içtimai ve şer'i işlerde kadısı olmuştur.

EK 8: Diyanet Gazetesi, Ekim 1983, s.5.

T.B.M.M. (Ekim 1923)

İşte Peygamberimiz Veda hutbesinde ve gerek Peygamberimize seçimle halife olan Hazret-i Ebu Bekir'in mescidde minberde irad ettiği hutbede, adalet ve müsavata verilen önem bize göstermektedir ki, cumhuriyet, islamiyetin temelinde vardır. Zira islamiyet insan hak ve hürriyetini kısıtlayan zincirleri ebediyyen kırmış, en iyi düzeni getirmiştir. Gerek ferd ve gerek cemiyetlerin eşit olmasını sağlamıştır. Bu sebeple, beşeriyyet tarihinde yepyeni bir çığır açılmış, beşeriyyet, zulmetten nura, hurafattan hakikate, sefahatten mutluluğa ulaşmış, medeniyetin şahikasına çıkmıştır.

Hazret-i Ebu Bekir'in vefatından sonra, Hazret-i Ömer de seçimle halife olmuş, adalet ve müsavata gerekli önemi vermiştir. Müslümanların kalblerini kazanmıştır. İslâm mefkuresi uğrunda hiç bir fedakarlıktan kaçınmamıştır.

1789 Fransa ihtilali sırasında Etejenera Meclisi'nin tanzime başladığı yasa[illegible] ön söz olarak hazırlad[illegible]arı Hukuk-ı Beşer b[illegible]annamesinin en önemli [illegible]r maddesi «Her insan hür doğar ve hür yaşar» sözü Hazret-i Ömer tarafından söylenmiştir. Bu değerli vecizeyi Fransızlar kendilerine mal etmiştir.

İslâm yaşama ve fikir hürriyetini mülk edinme haklarını en sağlam esaslara bağlamıştır.

Hazret-i Ömer'den sonra Hazret-i Osman ve Hz.Ali de seçim ile halife olmuşlardır.

İşte bu nedenle halkın seçimi ile iş başına gelen bu dört halifeye İslam tarihinde «Hulefa-i Raşidin» denilmiş ve bu devir 30 yıl devam etmiştir.

İslâm devletinin temeli bu dört zat tarafından atılmıştır.

Şimdi Cumhuriyet tarzının mahiyeti üzerinde duralım.

Evet İslam tarihinde «Hulefâ-i Raşidîn» devri denilen bu dönem tarihte misline tesadüf edilmeyen bir altın devirdir.

Dört halife zamanında Kur'ân-ı Kerîm'in bütün hükümleri gerektiği gibi uygulanmış, halk da devlete (ülü'l-emre) itaatta kusur etmemişlerdir.

Bilhassa Hazret-i Ömer'in hilâfet döneminde askeri ve mülkü teşkilat kurulmuş, adalet hakkaniyet ile tatbik edilmiştir.

Zamanımızda Demokrasinin esaslarını bilmeyen kalmamıştır. Milletin hakimiyeti düşünce ve vicdan hürriyeti, şahsımızla ilgili işler, adalet, eşitlik, mülk edinme hakkı vs. gibi ana temeller tamamıyle müslümanlığın sinesinde toplanmıştır. Dört halife devri o günün şartlarına göre bir cumhuriyet olmasına rağmen Emevilerle beraber yönetim şekli değişmiş, babadan oğula geçen saltanat kurulmuştur. Böylece İslam tarihinde otuz yıla yaklaşan cumhuriyet şekli ortadan kalkmıştır. Gerçekte islâmiyette şekli idare cumhuriyettir.

İslam alemi'nde dört halifenin idare tarzı olan cumhuriyet devri tarih boyunca devam etmiş olsaydı, şüphesiz İslâm alemi bugün ilim, teknik ve medeniyette daha ileri bir seviyede olacaktı. Çünkü devamlı ve düzenli ilerleme ancak cumhuriyetle idare olunan milletlere hastır. Cumhuriyet bir fazilet kaynağıdır. Milli hakimiyete müstenittir.

BİZDE CUMHURİYET

Birinci Dünya Savaşının sonunda Osmanlı Devletinin birlik olduğu devletler birer birer harp sahnesinden çekilmişlerdi. Yalnız başına kalan Osmanlı Devleti'de 30 Ekim 1918 yılında Mondros Mütarekesini imzalamıştı.

19 Mayıs 1919 tarihinde samsuna çıkan Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) Erzurum ve Sivas Kongrelerini yapmış, sonra Hey'et-i temsiliye Reisi sıfatı ile Ankara'ya gelmişti. Ankara'da Yeni Meclisin açılması hususunda çalışmalara girişmiş ve nihayet 23 Nisan 1920 tarihinde, gücünü ve yetkisini Türk milletinden alan Büyük Millet Meclisi açılmış ve hakimiyet kayıtsız ve şartsız millete ait olduğu esas ittihaz edilmiştir. Millet Meclisi üyeleri arasından seçilen Büyük Millet Meclisi Hükümeti gerçekten bir Cumhuriyetti. Fakat henüz adına Cumhuriyet denilmemişti. Çünkü memleket harp içinde idi. Münakaşa edilecek zaman yoktu.

Üç yıl kadar süren Milli Mücadelenin zaferle neticelenmesi üzerine Mudanya mutarekesi, imzalanmış, Lozan antlaşması yapılmıştı. Artık Cumhuriyetin ilanına sıra gelmişti. 29 Ekim 1923 tarihinde oy birliği ile cumhuriyet kurulmuş ve Türk Milleti Cumhuriyet idaresine kavuşmuştu.

Cumhuriyet bir faziletir. Türk ruhuna en uygun bir yönetim tarzıdır.

Cumhuriyet, insana insanlığını öğretmiştir. Bu büyük emanet Atatürk tarafından Türk gençliğine tevdi edilmiştir. Zira Atatürk büyük nutkunda;

«Bu gün vasıl olduğumuz netice asırlardan beri çekilen milli musibetlerin intibâhı ve bu aziz vatının her köşesini sulayan kanlarının bedelidir.

Bu neticeyi Türk gençliğine emanet ediyorum.

Ey Türk Gençliği! Birinci vazifen Türk İstikbalini, Türk Cumhuriyetini ilelebed muhafaza ve müdafaa etmektir.» demektedir.

Veli ERTAN

EK 9: Diyanet Gazetesi, 15 Şubat 1981, s.9-10.

Geçen sayımızda, Devlet Başkanımız Sayın Orgeneral Kenan Evren'in konuşmaları ile ilgili bir "Haber-Yorum" yayınlayacağımızı duyurmuştuk.
Konu ile ilgili "Haber-Yorum" u okuyucularımıza sunuyoruz.

EVREN'İN KONUŞMALARI İLE ORTAYA ÇIKAN GERÇEK

Haber - Yorum
A. HAMDİ GAZİOĞLU

Devlet Başkanımız Orgeneral Sayın Kenan Evren Konya, Adana İçel, Kahramanmaraş ve Gaziantep illerini içine alan güney gezisinden döndü.

Sayın Devlet Başkanı, seyahatının konak noktaları olan bu illerde yaptığı konuşmalarda önemli açıklamalarda bulundu. Bu açıklamalardaki espri ve ana-tema, tarihin derinliklerinden kopup-gelen büyük milletimizin kurduğu son Türk Devleti'nin sağlam ellerde olduğunu noktalıyordu.

12 Eylül onarma harekâtının meşruluğu üzerinde tartışma yok artık. Türkiye, dışarıdan planlanan oyunların sahnelendiği bir arena olmayacak.

Sayın Evren'in konuşmalarını önümüze koyduk, objektif olarak değerlendirdik. O'nun yüce dinimiz; büyük milletimiz, derin tarihimiz hakkındaki sözlerini ölçüp tarttık. Düşündüklerini; hisettiklerini hemen söyleyiveren Türk karakterinin mahsulü olan bu sözlerde "Garaz-İvaz" yoktu. Sözlerinin siyasi-polemik konusu yapılabileceği şeklinde bir endişe de yoktu. Karşısında kendisine inanan milletini bulunca açılıveren insanların rahatlığı vardı. Yıllardır ayrı siyasi cepheleri yarıp biraraya gelemiyen insanların O'nu dinlemek için yağmur altında; soğuk altında biraraya geldikleri de gözden kaçmadı. Karşılıklı bir gönül alışverisinin alışılmamış tezahürü idi bu!.. Büyük Türk Milletinin, büyüklüğünü noktalayan "Devlet Sevgisi" nin tabii sonucu..

"DEVLETİ YIKMAK İSTEYENLERİ GEREKİRSE ÜÇ GÜNDE BOĞARIZ"

Geniş Halk tabanı Sayın Evren'i 1980 yılı kışında Doğu Anadolumuzda yapılan bir tatbikattaki konuşmasından tanıdı. Kış elbisesi ve kış başlığı içerisindeki Evren Genel Kurmay Başkanı olarak bir askeri birliğe yaptığı bu konuşmasında özet olarak şunları söylüyordu :

"Devlet güçlüdür. Türk Ordusu güçlüdür. Kardeş kanı akıtmayı göze alırsak, devleti yıkmak isteyen anarşistleri 3 günde boğarız!.

"Faşist Ordu!" diyorlar. Kim faşisttir? Türkiye'de faşist varmıdır? Kars'ı, Ardahan'ı korumak için siperde bekleyen İzmirli'ye; Aydınlı'ya kim sömürgeci; istilacı; faşist diyebilir?

Afyon'u, İzmir'i kurtarmak için şehit olan; gazi olan Kars'lıyı, Van'lıyı, Diyarbakır'lıyı bağrımızdan kim koparabilir?"

Bir Genel Kurmay Başkanı için bu sözler, alışılmamış sözlerdi.. Açık, net sözlerdi. Millet açık olmayı net olmayı severdi.. Bu konuşmasıyla, henüz sivil elbise ile görmediği paşasını kendine yakın buldu; sevdi.

Bu sevgi halesini 1980 Ramazanının son günlerinde aralarında bulunduğumuz Batı Trakya Türkleri'nde de bizzat müşahade ettiğimi hatırlıyorum : Gümülcine'de vaaz kürsüsüne çıkarken, Batı Trakya'lı Türk şöyle diyordu :

"— Bize bizden bahsetme! Biz seninle varız. Siz güçlü iseniz, güçlüyüz; güçsüz iseniz güçsüzüz. "Türkiye Anarşi batağında boğulacak" diyorlar.. Bu doğru mu? Genel Kurmay Başkanı'nın "— Kardeş kanı dökmeyi göze alırsak, devleti yıkmak isteyenleri 3 günde boğarız!" dediğini radyoda dinledik.. Siz, son Türk Devleti'ni yıkmak isteyenlere kardeş mi diyorsunuz! Genel Kurmay Başkanımıza söyleyiniz.. Biz öylesine kardeş demeyiz. Devleti yıkmak isteyenlere şöyle bir görünüversin artık!.."

Batı Trakyalı soydaşımız haklı idi.. Bu gidişin sonu yoktu ve devlete, devleti yıkmak isteyenlere şöyle bir görünüvermeli idi artık!..

12 Eylül Harekâtı'nın halkın gönlündeki yeri işte bu idi!..

"TÜRKİYE CUMHURİYETİNİ, ATATÜRK'Ü TÜRK MİLLETİNE BAĞIŞLAYAN TANRI LÜTFUNA BORÇLUYUZ!"

Sayın Evren'in 12 Eylül günü bütün dünyaya açıkladığı ve "Sendika Ağaları," "Devleti Yıkmaya kasteden yıkıcı Komünistler;" "Dini siyasi çıkarlarına alet edenler" den bahseden konuşmasından sonra, alışılmamış bir konuşması da 5 Ocak 1981 günü Büyük önder Atatürk'ün 100. Doğum Yıldönümü törenleri dolayısiyle Milet Meclisi Salonunda yaptığı konuşma idi.

Sayın Evren, bu konuşmasında "Türkiye Cumhuriyeti'ni, Atatürk'ü Türk Mileti'ne bağışlayan Tanrı lütfuna borçlu olduğumuzu" ifade ediyordu.

"Sezar'ın hakkı Sezar'a, İsa'nın hakkı İsa'ya" tarihi sözünü imaje eden bu ifade, mü'min bir insanın ifadeleriydi ve kabul edelim ki sıradan sözler değildi.

"Benim nâciz vücudum birgün elbet toprak olacaktır, ama Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar olacaktır" diyen bir devlet kurucusuna şüphesiz kendisinin razı olmayacağı dini makamlar yakıştıran sözler veya bunun ant-i tezi çarpık görüşler; çarpık tutumlar olmasaydı bugün "Devlet-millet bütünleşmesi" sağlanmış olur; okullarımız iki tip, üç tip insan yetiştirmez; Türk çocukları askerini arkadan vurur bir inanç kargaşasına düşmezdi.

"Türkiye Cumhuriyeti'ni Atatürk'e; Atatürk'ü de O'nu yaratan Allah'ın lütfuna borçluyuz" diyen Evren, insanımızı ikiye bölen anlayışı mı yıkmak istemişti?..

Biz buna evet diyoruz.

"DAİMA İLERİYE BAKARSAK ADIMLARIMIZ İLERİYE DOĞRU GİDER"

Sayın Evren'in dinimiz hakkındaki sözleri de, içinden geldiği gibi söylenmiş sözler :

"Biz din adamına daima hürmetkarız ve onlardan bilgiler alırız, ama o muhterem din adamlarımızdan rica ediyoruz; Devlet idaresine karışmasınlar! Bizim dinimiz düşmanlığı değil kardeşliği emreder; kötülüğü değil, iyiliği ön planda tutar, bu asırda cihat olmaz, Ehl-i Salip Seferleri çok gerilerde kaldı."

Kutsal konuları sokağa dökenler olmasa idi, şüphesiz bu ikaza müstehak olmayacaktık.

Tecrübelerden ibret alırsak tarihin acı hatıralarının tekerrürü önlenir. Daima ileriye bakarsak, adımlarımız ilgriye doğru gider.

"İKİNCİ ORDUYU DONATACAK SAYIDA KAÇAK SİLAH"

Anarşi mihraklarının çökertildiğinden artık kimsenin şüphesi yok. Devleti yıkmak için kurulan teşkilatların hücreleri bir bir dağıtılıyor.

Sayın Evren'in özellikle Konya ve Adana konuşmalarından sayısını öğrendiğimiz yakalanan kaçak silahlar, konuşmanın yapıldığı 15.16 Ocak'tan bu yana fevkalâde arttı. Bazı yeraltı teşkilatları, bütün ayakları ve başlarıyla ele geçirilerek şimdilik kazındı.

"Şimdilik" diyoruz, zira Mehmet Akif'in "Safaklarla yarışarak dalgalanan sancağımız yere inmeyecek, korkma!" sözü doğrultusunda daha önce de köklerine inilerek kazınan hücrelerin yeniden yeşermesinden korkuyoruz. Çocuğu üzerine titreyen bir annenin hassasiyeti bu!

Dememiz o ki, İkinci Ordu'yu donatacak sayıda kaçak silah edinen kökü dışarıda yeraltı teşkilatlarının bugünkü dallarını budamak yetmeyecektir. Bu dalların yeşeremiyeceği ortamı kurmak... Önemli olan budur ve ümit etmek istiyoruz ki, bu yapılacaktır.

BU NASIL OLUR?

Bu nasıl olur, anarşi bir daha yeşeremeyecek hale nasıl getirilir?

Anarşi ve terör, bir tezahürdür. Yeşerebileceği ortamı ne zaman bulursa o zaman yeşerir ve siz budasanız da mevsim mevsim yeniden ortaya çıkar.

Bu sadece bize mahsus bir konu da değildir. Her devlette, her ülkede az yahut çok anarşi problemi mevcuttur. Bu sıkıntıyı atlatan devletler, anarşinin yeşeremiyeceği sosyal ortamı kurmuşlardır. Başka bir ifade ile, anarşiden kurtulmak isteyen ülkeler, içtimai bünyelerini güçlendirmeli; milli bütünlüklerini sağlamalıdırlar.

Bu açıdan kendimize bakalım:

Okullarımızda, basınımızda, radyomuzda, sahnemizde, teelvizyonumuzda bizden olan ne var?

Okullarımızdan niçin iki tip, üç tip insan yetişir? Sahnelerimiz, radyomuz, televizyonumuz niçin bir içtimai kavga; siyasi arena yeri gibidir? Birbirimizin dilinden niçin anlamaz, birbirimizinn kanaatına niçin katılmayız?

Bugünlere kolay gelmedik. Bir su matrasına;bir tüfek kayışına; bir kundura bağına muhtaç günlerden geçtik.. Bu böyledir de, niçin fabrikalarımızın işletilmesinde; okullarımızın, işyerlerimizin çalıştırılmasında tam ve ham bir israf içerisindeyiz?

Bunların cevabını bulmadıkça anarşi konusunda yapılanları yeter görmemeliyiz..

Din bir realiteridr, vazgeçilmez müessesedir. Yeni nesillerimiz bu bütünleştirici müesseseden nasibini almalıdır. Yeni nesillere tarih şuuru, millet olma şuuru verilmelidir. Radyomuz, televizyonumuz, basınımız, bu hizmete sahne olmalıdır!. İşçimiz işinin; öğrencimiz okulunun; iş verenimiz yatırımının ülke yararına daha verimli olması peşinde bulunmalıdır. İşçi-işveren; öğrenci.öğretici; amir.memur; devlet.millet bütünleşmesi sağlanmalıdır... İşte o zaman ordular donatacak silahlar birbirimize karşı değil; yokluğa, imkansızlığa karşı hazırlanır!

Sayın Evren'in konuşmalarında bunun olumlu izleri vardır..

"DIŞARDAN PARA DİLENMEK ÇOK AĞIRIMIZA GİDİYOR"

Memleketimiz çok az ülkeye nasib olan zengin bir kalkınma potansiyeline sahiptir.

Ülkemizin üç yanı denizlerle çevrilidir. Tatlı göller ve akarsular bakımından da dünyanın gıpta edilecek bir ülkesiyiz. Sadece nehir ve ırmaklarımızın topraklarımız içerisindeki uzunlukları 11 bin kilometreyi aşmaktadır. Çoğunluğu Akdeniz ve Karadeniz yamaçları olmak üzere topraklarımızı birer hayat damarı gibi süsleyen yüzlerce çay ve dere bunun dışındadır. Buna rağmen dikili ve sulanabilen alanlar, topraklarımızın % 4'ü kadardır. Bu iklimle, dünyanın sayılı ziraat ülkelerinden birisi olabiliriz.. "Buğday fiyatlarının petrol fiyatlarını aşacağı" şartlar içerisindeyiz!..

Sanayi dünyasında da söz sahibi olabileceğimiz "Besin sanayii"; "Dokuma ve Giyim Sanayii"; "Maden Sanayii"; Toprak, seramik ve cam sanayii"; "Selüloz Sanayii"; "Kimya, plastik ve Kauçuk Sanayii" konularında atılım yapabilecek imkanlarımız vardır.

Akdeniz, Karadeniz ve step iklimi temelinde 10 ayrı iklime sahip; yeraltı, yerüstü ve demoğrafik imkânları düş-

manın hasedini çekecek kadar zengin; turistik ve stratejik bakımdan güçlü bir potansiyel taşıyan ülkemizin "Dışarıdan para dilenmek" zorunda kalması gerçekten ağrımıza giden acı bir sonuçtur.

Bu kalkınma potansiyelini değerlendirecek yakın ve uzak vadeli planların yapılması için 12 Eylül sonrası müsait bir ortamdır.

SONUÇ :

Devlet Başkanımız Orgeneral Sayın Kenan Evren'in gerek Ankara'da, gerek yurtiçi seyahatlarında yaptığı konuşmalarla ortaya çıkan gerçek, devletin sağlam ellerde olduğu gerçeğidir.

Devletin temellerinin yeniden sağlamlaştırılmakta olduğu bu dönemde, teşhislerdeki isabet tedavi metodlarında da gösterilirse, milli bünye güçlenecektir. Bunun yolu, çalışmadan da, danışmadan da yılmamaktır. Her olay kendi özelliği içerisinde değerlendirilmeli; her problem kendi özel nitelikleri ile ele alınmalıdır.

Tarihini seven; gelenek ve inançlarını yaşayan; milletinin tarih içerisindeki büyüklüğüne inanan; devletine bağlı değer hükümleri; ayrı bir nesil yetiştirmedikçe, hastalıklar ileride yeniden ortaya çıkabilir.

Bu da kulli prensipler vaz'etmeye; köklü ve kalıcı tedbirler almaya bağlıdır.

Görülen tavır, duyulan uslûp ümit vericidir.

Duyuyorum

Muhammed'in duasında
Medine'nin ovasında
Türk ve İslam yuvasında
Bir ferahlık duyuyorum.
Bayrakların gölgesinde
Ufukların ötesinde
Ezanların gür sesinde
Bir ferahlık duyuyorum.
Kur'an -Hadis ışığında
Yetimlerin kaşığında
Hak yolunun aşığında
Bir ferahlık duyuyorum.
Şahitlerin makamında
Gazilerin al kanında
Gerçek, müslüman yanında
Bir ferahlık duyuyorum.
Evliyalar ocağında
Beytullah'ın sıcağında
Vatanımın kucağında
Bir ferahlık duyuyorum.

Göktürk Mehmet UYTUN

MERKEZ VE TAŞRA UYUM HALİNDE

Baştarafı 1. Sayfada

Din Hizmeti, cemaatın ortak ihtiyacıdır. Bu hizmeti sunanların mesleğinin ehli olmaları; sadece amaç değil aynı zamanda tam bir metot birliği içerisinde bulunmaları, hizmetin özelliği gereğidir. Peşindekileri ayrı istikametlere çeken imamlar; cemaatına ayrı telkinlerde bulunan müftüler bizi Timur-Yıldırım kavgası sonundaki "FETRET" e götürür.

Başkanlık yöneticilerinin; il müftülüklerimizin Başkanlık ve il merkezlerini hizmetle donatmaları yetmez. Bizim vitrinimiz mezkez müftülük odaları değil, mihraptır; minberdir; vaaz kürsüsüdür; Kur'an Kursu dersanesidir. Buralardan sunulan hizmetler yeterli değilse, merkez çalışmalarının hizmete dönüşmesi sağlanamaz.

"CEMAAT-IN İMAMI" olmak; cemaatından sorumlu olmak daha çok çalışmayı gerektirmektedir.

İl müftülüklerimizde gördüğümüz hizmet tavrı ve uyumu bize ümit vermiştir.

EK 10: Diyanet Gazetesi, 1-15 Eylül 1981, s.1.

DİYANET Gazetesi

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞINCA 15 GÜNDE BİR YAYINLANIR

"GERÇEK TARTI KIYÂMET GÜNÜNDEDİR. TARTILARI AĞIR GELENLER, İŞTE ONLAR KURTULANLARDIR." (A'raf : 8)

YIL : 12 SAYI : 268 - 269 FİATI : 30 LİRA 1 - 15 EYLÜL 1981 2 - 16 ZİLKADE 1401

BAŞYAZI

İLK YILDÖNÜMÜNDE 12 EYLÜL HAREKATININ BİLANÇOSU :

"12 Eylül Harekatı" nedir? köşeli, süslü cümlelerle izaha gerek yok. Herkes biliyor ki tarihi ile, milli kültürü ile, içtimai yapısı ile hâlâ sağlam ve büyük Türk Milletine yakışmayan delibozuk bir gidişe "Dur!" demek zaruri hale gelmişti.. O yapıldı ve bu gidişten yaralı mahzun millet rahat bir nefes aldı.

NİÇİN YAPILMIŞTI?

"Niçin yapılmıştı" ya gelince : Bunun cevabı, konuya yüzeyden bakanlarca "Terörü önlemek, ekonomiyi düzeltmek, bunun idari ve hukuki tedbirlerini, aldıktan sonra da demokrasiye dönmekti..

Konuya derinden bakıldığında ise 12 Eylül başarıya ulaşacaksa maksadı bu kadar sade olamazdı ve bu yükü yüklenenlerin işleri zordu : Gerçekten 12 Eylül öncesinde demokrasi gerilemiş; müesseseler bozulmuş; içtimai-milli bünye sarsılmıştı.. Sadece sokak kargaşası değil, meftumlar anarşisi kafaları oltasına takmış götürüyordu.. "Fiten-i Ahir zaman" denilen şey bu olmalıydı..

Sokakları dolduran kan gölünü kurutmak; ayakta kalabilmek için payandalara muhtaç ekonomiyi düzeltmek; anarşiye dönüşmüş demokrasiyi rayına oturtmak; bunun için de eli-kolu bağlı hale gelmiş "İcra"yı güçlendirmek; siyasi baskı; yetki ve görev tedahülleri, her çeşit israf ve kırtasiyecilikle işlemez hale gelen "İdare"yi "Yeniden düzenlemek" Üniversite, basın ve sendikaları kendi fonksiyonlarını eksiksiz ifa eder hale getirmek ve bu sınırı aşmamak sorumluluğunda tutmak; gayesiz, başı bozuk eğitimi temelden ele almak; gücünü yitiren sosyal bünyeyi yeniden güçlendirmek; devleti dışarda itibarlı, içeride tek otorite haline getirmek.. İşte "12 Eylül Harekatı'nın gerçek maksadı, mecburi gayesi, kaçınılmaz hedefi "Zor mu zor" işi bunlardı..

Devamı 16. sayfada

HAMDİ MERT
BAŞKAN YARDIMCISI

12 EYLÜL'DEN - 12 EYLÜL'E

HUZUR DOLU BİR YIL YAŞADIK

EK 11: Diyanet Gazetesi, 1-15 Eylül 1981, s.16-19.

İLK YILDÖNÜMÜNDE 12 EYLÜL HAREKATININ BİLANÇOSU :

Baştarafı 1. Sayfada

HANGİLERİ NE KADAR YAPILDI?

Gerçekten hedefe götürecek bu "Zor" işlerden hangileri, ne kadar yapıldı, şimdi bunları tartacak, 12 Eylül'ün bilançosunu sunacağız :

1 — TERÖRÜN ÖNLENMESİ :

12 Eylül'ün üzerine yürüdüğü ilk hedef, tartışmasız terörün önlenmesidir. Yakalanan silâh sayısı 730 binin üzerinde. Bu silâhlar arasında roket atarlar, roket atar mermileri, uçaksavar makinalı tüfekleri, havan topları ve el bombaları bulunmaktadır. Toplamakla yakalamakla bitmeyen silah ve bozguncu sayısı, tehlikenin hangi boyutlara ulaştığını göstermesi bakımından düşünmeye, incelemeye değer.

Millet ne kadar huzursuz, devlet ne kadar tehlikedeymiş de anarşiye dönüşmüş "demo-krasya"nın demogogları, bitmez tükenmez bir deparla milleti nasıl avutuyorlarmış.

Düşünmeye değer olan bir diğer garabet budur..

Terör önlendi mi? Konu ile ilgili kaçınılmaz sual budur..

Terörün önlenmesinin kısa ve uzun vadeli tedbirleri vardır : Kısa vadede yapılacak olan, önce eli silahlıları silahları ile birlikte yakalayıp yargılamak üzere içeri tıkmaktır. Bu yapılmıştır. Sonra bu eli silâhlı piyonların ellerine silahı tutuşturan; terörü planlayan ve perde arkasından yöneten "Terör Babaları"nı enselerinden tutup, ortaya çıkarmak, hala ortalarda dolaşan bu pişkin kartalozları dostun düşmanın önünde teşhir etmektir.

Bu henüz yapılmış değildir ve ümit ediyoruz ki, sıra bundadır.

Uzun vadede yapılacak olan ise, terörün yeniden yeseremiyeceği temelli, kalıcı tedbirlerin alınmasıdır. Bu da içtimai bünyenin güçlendirilmesiyle olur. Bu yapılmadıkça ilk fırsatta yeniden yeşerecek 1946, 1950, 1971 budamalarından sonra imkan bulur bulmaz ortaya çıkması gibi, ilk fırsatta daha planlı ve akıllı olarak yeniden boy gösterecektir.

Terörün yeniden yeşeremiyeceği "Kalıcı tedbir"ler nasıl alınabilir? Bu temelli tedbir hemen tamamıyla "Yeni nesillerin milli kültürde yetiştirilmesi" ile ilgilidir.

12 Eylül Yönetimi İlkokuldan, Lise son sınıfa kadar mecburi din dersi konulması ve milli güvenlik derslerinin yeniden düzenlenmesi çalışmalarını başlatmakla bu konuda en isabetli teşhise vardığını göstermiştir. Yeni nesillere sağlam bir "Milli Tarih" kültürü verilmesi çalışması din dersleri ve Milli Güvenlik dersleri çalışmasını takip etmeli.. bu dersleri okutacak öğretmenlerin yetiştirilmesi, teşhisteki isabet ve ciddiyetle ele alınmalıdır.

Tarihini, dinini, milli kültürünü, milli değerlerini Bayrak; İstiklal Marşı ve milletine saygıyı bilmeyen; beba ile evladın değer hükümlerinin birbirini tutmadığı bir toplumda nesillerin birbirlerine ve devlete karşı terör hücreleri oluşturmasına şaşmamalıdır.

251'inci sayımızdaki "Başyazı" da "Çaykoski'nin bale suiti"ni; "Karımın Kocası" adlı filmde rol alan Fransız komedi oyuncusunu; sürrealits gravür ustası İspanyol sanatkârın aşkını; Milattan önce 570 yılına ait Yunan sütun başlığını; Fransız film müziği kompozitörü Moris Jear'ın adını, 1949 yılında uçak kazasında ölen İtalyan fulbolcuları kolayca bilen televizyon bilgi yarışması müsabıklarının Sakarya Herbini; Kosova ve Niğbolu Savaşlarını; Fırat ve Dicle Nehirlerini; 1919'da Atatürk'ü İstanbul'dan Samsun'a götüren geminin adı ile İstanbul'dan çıkış ve Samsun'a varış tarihini cevaplandıramadıklarını "Bir Neslin İflası" adı ile senare etmiştik. Devlet Başkanımız Orgeneral Sayın EVREN Çanakkale konuşmasında Atatürk'ü ve Sakarya'yı bilmeyen bu neslin yetiştirilmesindeki ihanetleri isabetle teşhis ve teşhir etmişlerdir. Bu iflas etmiş nesille 20. asrın karmaşık medeniyet savaşında bir yere varamıyacağımız 12 Eylül'ün şeref ve sorumluluğunu taşıyanlarca teşhis edilmiş bulunuyor. İşte terore karşı kalıcı tedbirin yolu bu teşhisten geçmektedir.

Sonucu ümitle bekleyeceğiz.

2 — EKONOMİNİN DÜZELTİLMESİ :

Uygulanan ekonomik politikanın müsbet sonuçlarını ve semerelerini vermeye başladığında dost ta düşman da ittifak ediyor.

Bunlar şöyle özetlenebilir :

- Gerçek bir "İHRACAT SEFERBERLİĞİ" başlatılmıştır.
- İşçi dövizlerinde büyük artış var.
- Türk müteahhitlerinin dış ülkelerde almış oldukları inşaat taahhütleri toplamı 6 milyar dolara yaklaşmıştır.
- Milli gelir tarımda % 1, sanayide % 5 dolayında gerçekleşecek. Bu, proğramlanan hedefin % 3.6 aşılması demek.
- Bazı dallarda üretim oranı % 100'ü aşıyor. Bunlar arasında elektrik enerjisi, kağıt, gübre, çimento, demir, bakır, ampül, traktör, kamyon, dokuma, gibi önemli üretim alanları var.
- Enflasyonun hızı kesilmiş, fiat artışları % 100'ü aşan orandan % 40'ın altına indirilmiştir.
- Petrol üretiminde önemli bir atılım var. Geçen üretim Yılının 12 ayında 3 milyon 804 varil petrol üretmişken, bu yılın ilk 7 ayında bu miktar 3 milyon 900 bin varile yaklaşmıştır.

Hazine son yıllara göre daha dolu.

Ekonominin düzeltilmesi sadece para politikası; dışarıdan ikraz temin edilmesi; kaybolan dış pezarları yeniden kazanarak tıkanan ihracat kapılarının açılması demek değildir şüphesiz. Ev geçindiren herkes bilir ki, iyi bir geçim, eldeki imkânların en iyi değerlendirilmesi ile sağlanır. Hazır potansiyelin değerlendirilerek paraya (gelire) çevrilmesi; elde mevcut para ve malın azami dikkat ve tutumlulukla (yatırım vb. ye yönetilerek) semerelendirilmesi.. En iyi geçim bu tutumla elde edilir.. Bu açıdan kendimize bakalım :

Ülkemizin üç yanı denizlerle çevrili.. Bu, denizle çevrili kıyılarımızdan yeraltı sularından kolaylıkla istifade edilebileceği anlamına gelir. Ülkemiz tatlı göller ve akarsular bakımından da dünyanın gıpta edilecek bir ülkesi.. Sadece nehir ve ırmaklarımızın, topraklarımız içerisindeki uzunlukları 11 bin kilometreyi aşmakta.. Çoğunluğu Karadeniz ve Akdeniz yamaçları olmak üzere, topraklarımızı birer hayat demarı gibi süsleyen yüzlerce çay ve dere bunun dışında.. Buna rağmen topraklarımız kurak ve çorak.. Daha da acısı enerjiye çevrilebilecek bu akarsular boşa akarken, evlerimizi sokaklarımızı aydınlatabilmek, atelye ve fabrikalarımızı çalıştırabilmek için dışardan enerji alıyoruz.

Üç yanı denizle çevrili ve bir de iç denize sahip ülkemizde deniz ulaşımındaki seviyemiz, bir eyaletimiz üzerinde kurulan kom-

şumuz Yunanlılardan bile geride..

Ulaşımda ucuz deniz ve demiryolu yerine pahalı karayolunu tercih etmişiz..

Akdeniz, Karadeniz ve step iklimi temelinde 10 ayrı iklime sahibiz. Tabii iklim, coğrafya ve stratejik yerimiz bakımından dünya turizminin merkezi olmaya elverişli bir yerdeyiz. Ülkemizi ziyaret edenleri gündüz sıcağında yörük çadırları ile süslü yaylalarda; akşam ve sabah serininde dünyanın en güzel deniz ve kumlarında ağırlamamız mümkün.. Bu tabii imkanlara rağmen, turizm potansiyelimiz bakır ve ham bir ilgisizliğe terkedilmiş..

Sanayi dünyasında söz sahibi olabileceğimiz besin, dokuma, maden, toprak; seramik, cam, selüloz, kimya, plastik ve kauçuk sanayi dallarında atılım yapabilecek imkanlarımız varken bu imkanları değerlendiremiyoruz.

Bu kaynak ve imkan israfına ilave olarak devlet daireleri; işyerleri ve günlük yaşayımızda da tam bir israf içerisindeyiz.

Ekonomiyi düzeltmek para politikası; borç ve döviz kaynakları bulma çalışması; işyerleri ve fabrikaları verimli çalıştırma çabası; kapalı bulunan ihracat kapılarının zorlanması yanında ve ondan da çok bu kısa ve uzun vadeli tedbirlerin alınmasına bağlıdır.

Yapılanlar güzeldir. Daha güzeli, yapılması gereğinin tesbit ve teşhisidir. Bu tesbit ve teşhis yapılmış mıdır? Bakanlıklar ve diğer kuruluşlarda komisyonlar kurulmuş; raporlar plânlar hazırlanmaktadır. Çantadan ne çıkacak bunu da zaman gösterecek.

3 — İCRANIN GÜÇLENDİRİLMESİ :

246'ncı sayımızda "İCRANIN GÜÇLENDİRİLMESİ" konusunu bir "BAŞYAZI" ile ele almış; 246 ve 247'nci sayılarda aynı konuda uzun bir "HABER-YORUM" yapmıştık.

Bu baş yazı ve haber-yorumlarda ifade etmeye çalıştığım gibi 1960-1980 yılları arasındaki siyasi buhranın sebebi, hemen tamamiyle 1924 Anayasası ile getirilen ve "İcra"nın güçlülüğü vâkıasına dayanan sistemin 1961 Anayasası ile bozulmuş ve ağırlığın icra aleyhine "Yasama" ve "Yargı" ya kaydırılmış; hükümetin güçsüz bırakılmış olmasıdır.

1924 Anayasası "Kuvvetler Birliği" sistemini benimsemiştir. "Meclis Hükümeti" ve "Parlamenter Rejim" ilkelerinin bariz bir ağırlık kazandığı devlet sistemi, uygulamada "Meclis" ağırlığı yerine "Yürütme" ağırlığına dönüşmüştür; bunun sebebi, T.C. Devletinin kurucu kadrosunun "Yürütme (Hükümet ve İdare)" gücünü elinde tutmasıdır. Başka bir deyişle 1924 Anayasa sistemi "Parlamenter Rejim" den etkilenmiş ve "Meclis Hükümeti" sisteminden yola çıkmıştır ama, fiili kuvvet ve ağırlık, "Parlamento" yerine "Hükümet"e kaymıştır. Bu vâkıa, çok partili dönemde de değişmemiştir.

1961 Anayasası, bu 37 yıllık uygulamaya, yani "İcranın Güçlülüğü" uygulamasına "Tepki" olarak "Kuvvetler Ayrılığı" sistemini benimsemiştir, fakat kantarın topuzu bu defa da "İcra (Hükümet ve İdare" aleyhine bozulmuştur. Yasamaya, yürütmeyi denetleme yetkisi verilmiş; Hükümetin seçimleri yenileme yetkisi, çok güç şartlara bağlanmış; Yasama-Yürütme münasebetlerinde ağırlık yasamaya verilmiştir. Öyle ki Anayasa'da "Yasama Yetkisi"nden söz edilirken "Yürütme Yetkisi"ne yer verilmemiş, bunun yerine "Görev" tabiri tercih edilmiştir. Bu "Görev" de kanunlar çerçevesinde, yani "Yasama"nın çizdiği sınırlar içerisinde yapılacaktır.

"Yürütme"ye yetki verilmesini önleyen sebep nedir? Yetkisiz hükümet ne yapabilir? Anarşiyi nasıl önler, istikrarı nasıl sağlar, devletin eli-kolu olma görevini ve kanun hakimiyetini nasıl ortaya koyar, devlet otoritesini nasıl gösterir?

Çağdaş devlet anlayışı, "Kuvvetler Ağırlığı" sistemine de yeni hedefler; uygulamalar getirmiş; devletin dinamiğini sağlama zarureti sebebiyle "Hükümet"i yeni diri yetkilerle techiz etmeyi öngörmüştür. Bu yapılırken "Yasama" ve "Yargı"yı "Yürütme"nin güdümüne almama zarureti şüphesiz unutulmayacaktır.

Yeni düzenlemelerde bu çağdaş anlayıştan ve ülkemizin son 20 yıllık tecrübesinden faydalanılacak mıdır? Bu Anayasal bir düzenleme işi olduğundan, henüz ucu görülmemiştir. Biz, başka bir alternatif olmadığı kanaatını taşıyoruz.

4 — İDARİ YAPIYI YENİDEN DÜZENLEMEK

Türkiye'de idari yapı, özellikle çok partili dönemde siyasi mülâhazaların âmme menfaatinin önüne geçmesi sebebiyle verimlilikten uzaklaşmış; devlet daireleri değişen her siyasi iktidar döneminde şişirilen kadrolarla adam yerleştirme kapları olmuş kamu kuruluşlarının sayısı arttıkça artmış; idarede bütünlük bozulmuş; her çeşit israf devlet daireleri ve kamu kuruluşlarını bir ahtapot gibi sarmıştır.

1931 yılında kamu görevlisi sayısı 104.115 iken 1970'de bu rakam altı kattan fazla artarak 655.737'yi, 1980'de 1 milyon 400 bini aşmıştır. 1931'de 18 olan merkezî idare sayısı da 1972'de 48'e, 1976'da 70'e yükselmiş; 1980'de 4 katını aşmıştır.

Kamu kuruluşları özellikle KİT'ler "İşsizlik sigortası" gibi kullanılmıştır. Bu sebeple kamu kuruluşlarında yoğun bir "Gizli İşsizlik" vardır.

Resmi kuruluşlarda idari planlama fikri yerleşmemiş; hedeflere göre yönetim yerine günlük yönetim uygulanır olmuştur.

Resmi kuruluşlar arasında yetki ve görev tedahülleri artmış; kurumlar arası koordinasyon ve hatta aynı kurumun merkez ve iller kuruluşları arasında koordinasyon sağlanamamış; "İDAREDE BÜTÜNLÜK" büyük ölçüde bozulmuştur. Kuruluşların teşkilatlanmaları bilimsel olarak ele alınamamıştır.

Kamu hizmetlerinin yürütülebilmesi için gerekli maddi ve mali kaynaklar temin edilememiş; mevcut kaynaklar rasyonel şekilde kullanılamamış ve israf edilmiştir.

İdarede aşırı merkeziyetçilik hakim olmuş, kararlar mahalli ihtiyaç ve şartlar gözönüne alınmadan merkezde; masa başında alınır olmuş; bu da hizmette öncelik ve verim prensibini bozmuştur.

İdarenin her kademesinde kırtasiyecilik hakim olmuştur. Bu da vatandaşın devlete olan güvenini sarsmış; bıktırıcı formaliter uygulamalar, rüşvet kapısını açan bir anahtar olmuştur.

İdarede ekip yönetimine dayalı "Dinamik Yönetim" sağlanamamış; kararlar tek kişi tarafından verilir olmuş; bu ise yukarıdan aşağıya idarede dinamizmi ortadan kaldırmıştır.

Denetimde "İcrai Sorumluluk" ön plânda tutulmuş; "İhmali Sorumluluk" üzerinde durulmamıştır. Herkes küçücük bir suç işleyenin üzerine yürümüştür de, kimse yapılmayan görevlerden; kullanılmayan yetkilerden sorumlu tutulmamıştır.

Denetim bir suç arama vasıtası olarak kullanılmış; denetimden yol gösterme; rehberlik olarak istifade edilmemiştir.

İdarede danışma birimlerinden bir "Kurmay Birim" olarak yararlanılmamış; danışma birimleri uygulamayı yakından takip ederek yeni metodlar koyma çalışmasına yönlendirilmemiştir. Danışma birimleri aynı zamanda her siyasi iktidarca adam gönüllenen; adam kaydırılan yerler olarak âtıl yığılma yerleri olmuştur.

Kamu yönetimi halktan kopmuştur. Bu sebeple "Yönetim-Halk Bütünlüğü" sağlanamamıştır. Halkın yönetime katılması ve yönetimi denetlemesi, ülkemizde henüz bilinmeyen bir şeydir.

"Yönetim-Siyaset İlişkileri" yönetim aleyhine bozuldukça bozulmuş; siyasi mülâhazalar idareye baskı olarak kullanılmış; "Tarafsız Memur" imajı, yerini "Taraflı Memur" anlayışına bırakmış ve giderek "Parti Memurları" türemiştir.

Koalisyon dönemlerinde merkezî kuruluşlar adeta koalisyon ortağı partilerce bölüşülmüştür.

Kolay olmayan, ancak çağın baş döndürücü yarışında yer almak isteyen bir devletin mutlaka halletmesi gereken bu düzeltmeler, nereye kadar başarılabilecektir?

Önce şunu söyleyelim : Bunlar hiç bir ülkede aritmetikî bir kesinlikle halledilebilmiş değildir. Ancak çağın ilerleme kavgasında söz sahibi olan her ülke bu problemleri akılcı bir biçimde ele almış; bu problemleri bilimsel metodlarla merceğin altına koymuş; en azından, problemleri asgariye indirmiştir.

Bizim de 12 Eylül sonrası yönetimden beklediğimiz budur.

ÜMİT VERİCİ BELİRTİLER

Şunu hemen belirtelim ki, yapılan çalışmalar teşhiste isabeti noktalamaktadır.

Terör konusunda kısa vadede yapılanlar, uzun vadede yapılacak olanların müjdesini vermektedir.

Ekonomik konularda yapılan iyi başlangıcın sonuçlarının aynı başarı ile alınmasını bütün dost dünya diliyor.

Bozulan "Kuvvetler Ayrılığı" dengesinin yeniden kurulması, Anayasa çalışmalarının başlaması ile kendini gösterecektir.

İdari yapıyı yeniden düzenleme konusunda en isabetli adım atılmış, Başbakanlık bünyesinde "Kamu Kurumlarını Yeniden Düzenleme Koordinasyon Kurulu" kurulmuş; bu kurul, kamu kurumlarını bölüşerek guruplar oluşturmuş ve idari yapının yeniden düzenlenmesi çalışmalarını başlatmıştır.

Tasarruf konusunda da yetkili bir koordinasyon kurulu oluşturulmuş, bütün kurul temsilcilerinin katılmasıyla seri çalışmalar yapılmıştır.

Üniversiteler kanunu ele alınmış; Sendikalar Kanunu ve Siyasi Partiler Kanunu'nun yeniden düzenleneceği belirtilmiştir.

Milli Eğitim ve KİT'ler başta olmak üzere her problemli konuda çalışmalar başlatılmıştır.

Bu tür çalışmalardan, lâbaratuvar kesinliği ile sonuç alınamaz. Konu, "İNSAN" mes'elesidir. Hangi yönetim gelirse gelsin, idarenin başına koyacağı; komisyonlarda çalıştıracağı "Kalifiye Elemanlar" bulamazsa veya onları mes'uliyet duygusu ile çalıştıramazsa, sonuç alması zor olur.

Devletin temelleri yeniden tahkim edilirken, ilk yıl dönümünde "12 Eylül Harekatı"nın bilânçosunu yapanlar, bunları görecektir.

Temennimiz, bozulanların tamiri, yanlışların düzeltilmesi, Büyük Türk Milleti'nin istikbale başı dik yürümesidir.

YA RASULALLAH

Yaşıyorduk, başımız dik
Bu günleri bilemedik
Ümmetiniz, işte geldik
Şefaat yâ Resulallah

Belki tesbih edemedik
Hakkın vardı, ödemedik
Hak dâvayı güdemedik
Şefaat yâ Resulallah

Varlık ile böbürlendik
Makam ile kibirlendik
Bir top bezle kabirlendik
Şefaat yâ Resulallah

Faydası yok malın mülkün
Cehennem, et yediği gün
Herkes "Nefsim!" dediği gün
Şefaat yâ Resulallah

Münker Nekir dövdü bizi
Cennet kızdı, kovdu bizi
Gör perişan halimizi
Şefaat yâ Resulallah

HASAN DEMİR

"KİME KARŞI, NEDEN ?!.." VE "ÖNEMLİ OLAN"

A.H.G.

12 EYLÜL'DEN 12 EYLÜL'E

GÖZ ALTINA ALINAN SANIK ADEDİ .... : 47 bin
TUTUKLANAN SANIK ADEDİ .... : 15 bin
ELE GEÇİRİLEN SİLAH ADEDİ .... : 731 bin
MERMİ ADEDİ .... : 2 milyon 200 bin

60 binlik "Sanık" ordusu 731 bin çeşitli silâh ve 2 milyon mermi ile techiz edilip sınırlarımız içerisine sürülmüş...

Sormaz mısınız "— KİME KARŞI"?!..
"— NİÇİN"?!..

●

İSTİKLÂL HARBİMİZDE harimimize dışarıdan sokulan düşmanla, içimize sinsice sızan bu düşman arasındaki fark nedir?

O düşman Sakarya'da mıhlanmış, oradan ileriye bir adım ilerleyememişti..

Bu düşmansa nasıl olmuşsa olmuş; TBMM kulislerine, Başbakanlık koridorlarına kadar sızmıştı...

Başkent sokaklarında düşman sesi, dost sesini bastırır olmuştu...

Millet ne kadar huzursuz, "Devlet" ne kadar tehlikedeymiş de, anarşiye dönüşmüş "Demo-Krasya"nın demogogları, bitmez-tükenmez bir deparla milleti nasıl avutuyorlarmış?!..

Düşünmeye değer olan "Yek" garâbet budur...

●

Şimdi "Önemli Olan", bu eli silâhlı piyonların ellerine silâhı tutuşturan; terörü plânlayan ve perde arkasından yöneten "TERÖR BABALARI"nı enselerinden tutup ortaya çıkarmak; halâ ortalarda dolaşan bu pişkin kartalozları dostun-düşmanın önünde teşhir etmektir!..

●

Tarihini, Dinini, millî kültürünü bilen bir nesil yetiştirmek; böylece anarşinin yeşeremeyeceği sağlam bünyeli bir cemiyet oluşturmak...

"ASIL ÖNEMLİ OLAN" da budur!..

Yoksa ne anarşinin "KİME KARŞI, NEDEN" plânlandığını, ne kaçınılmaz sonu hesaplayabilir, anlayabiliriz?!...

BAŞBAKANLIK ENERJİ TASARRUF KURULU

ENERJİ İSRAFI DÖVİZ İSRAFIDIR. ENERJİNİN TASARRUFLA KULLANILMASI, YALNIZ BİR ZORUNLULUK DEĞİL AYNI ZAMANDA MİLLİ BİR GÖREVDİR.

12 Eylül: Güvenlik (Emniyet)

TURGUT GÜR
YÜKSEK MÜHENDİS

İnsanları cemiyet haline getiren, milletleri teşekkül ettiren âmillerin başında tesanüt ihtiyacı ile emniyet kaygısı gelir.

Canından ve malından emin olmak; vahşi hayvanların tecavüzünden veya barbarların şerrinden emin olmak Hz. Adem'den beri insanların ve cemiyetlerin müşterek ve değişmez endişesi olmuştur.

Hak olsun, bâtıl olsun bütün dinler, psikolojik felsefi, ilmi bütün nazariye ve görüşler "İnsanın yaşamak hakkı"nı mukaddes ve en büyük hak saymışlardır. Modern hukukun müdafa-i nefis hakkını tanıdığı meşruiyet, bu düşüncelerden kaynaklanmaktadır.

İşte en iptidâi insandan başlayarak günümüze kadar bütün insanların en önemli ihtiyacı ve endişesi canından ve malından emin olarak korkusuzca yaşamak olmuştur; kıyamete kadar da böyle olacaktır.

Türkiye'mizde 1967'lerde, Üniversite ve Yüksek Okullarımızda boykot, işgâl şeklinde devlet mallarına, öğrenim hak ve hürriyetlerine tecavüz olarak başlayan ve gittikçe boyutları büyüyüp gelişen "Terör" olayları çok korkunç boyutlara, vahim olaylara kadar vardı.

12 Eylül 1980'e kadar memleketimizde görülen, yaşanan hava herkesin uykusunu kaçırır olmuştur. Sabah evinden çıkanın, akşam sağ sağlım dönebilme garantisi, hattâ ümidi yok olmuştu... İşiyle-gücüyle meşgul en mütevazi vatandaşımızdan, devletin milletin en yüksek mevkiindekine kadar herkese pervasızca saldıranları saldırtanlar vardı. Militanlarıyla, örgütleriyle işledikleri terörler vatanımızda hakimiyeti meçhul güçlerin sanki ellerine geçiyordu...

Sokaklarda, caddelere insanlarımız takır takır öldürülüyor, çarşılar, pazarlar, kahvehaneler otobüs, dolmuş durakları taranıyordu... Bunları önleyecek devlet güçlerinin mensupları bile aynı cür'etle kurşunlanıyordu. Sebep şu veya bu; kabahat şunda veya bunda.. Ama Türkiye'nin acı manzarası ümit kırıcı görünüşü maalesef bu idi.

İşte, 12 Eylül Harekâtı başka bir çare, vasıta ümit kalmadığı görüşünün bütün Türk Milletine malolduğu kanaatine varan Türk Ordusunun emir komuta zinciri ve disiplini içinde vazifeye talib olmasıdır. Kanaatimizce bu düşünceyi paylaşmayan yoktu. 12 aylık tatbikat bunu ortaya koyar mahiyettedir.

Yukarıda fert güvenliği, can ve mal emniyeti yönünden durumu arzetmeye çalıştık. Peki bunun yanında vatan, millet ve devlet için manzara nasıldı?..

Şüphesiz ki, bu yönlerden de durum hiç iç açıcı değildi... Milleti çeşitli müşterek tarafları ve beraberlikleri olan, müşterek gaye ve ideallerin peşinde yüruyen insanların meydana getirdiği mefhum ve bir vakıa değil midir? Bu mefhumun en önemli vasfı tesanüt (dayanışma) ihtiyacı ve duygusudur.

Millet; müşterek bir vatan üzerinde, müşterek bir mazi müşterek bir tarih ve istikbâl şuurunda yoğrulur. Hayat ve bekası için en büyük müdafaa ve teminat unsuru devlet müessesesidir.

Vatansız, milletsiz devlet olamıyacağı gibi, devletsiz millet ve vatan da olamaz. Bilhassa Türk Milleti ve Türk Vatanı için bu hakikat tarihin şehadet ve delâletiyle sabittir.

12 Eylül 1980 öncesinin Türkiyesinde manzara milletimiz vatanımız ve devletimiz için de iyi değildi. Şöyle ki, Türk Devleti'nin mesnet ve temelini teşkil eden Türk milleti çeşitli etnik guruplara bölünüp, parçalanmak, mezhep ayrılıkları körüklenerek bütün yaralar deşilmek suretiyle çeşitli ihanetler tezgâhlanıyordu. Etnik gruplar ve mezhep çatışmalarıyla "Türk Milleti Birliği" çözülmek, parçalanmak isteniyor. Ayrıca Türk Yurdu, doğulu-batılı, kuzeyli-güneyli v.s. diye bölünerek, Türk Devleti'ni çökertmek için yoğun çaba harcanıyordu. Türk Vatanının bazı kısımlarından yeni devletler (!) oluşturmak için, nice ihanetler irtikâb ediliyordu.

İşte 12 Eylül Harekâtı; devlet ve mil'etimiz ile vatanımızı da bu manzara içinde buldu. Buna "dur" demek için kahraman ordumuz vazifeyi üstlendi. Bu vazife tarihî tecrübe ve mes'uliyet his ve şuurundan kaynaklanıyor ve Türk milleti büyük çoğunluğu ile buna mânen ve maddeten iştirak ediyor. Bir yılını dolduran tatbikat ve değerlendirme bu görüşü teyid eder mahiyettedir, kanaatindeyiz.

Geçen 12 aylık çalışma hamdolsun Türk ordusunu mahçup etmedi. Milletimizi ümitsizliğe götürmedi. İşte böyle bir durumda, bu manzara ve şartlar altında vazife üstlenen milletimizi, vatanımızı, devletimizi ve demokrasimizi sıhhate, kuvetli bir bünye ve kendini müdafaa gücüne kavuşturmak için yeni düzenleme gayretleri içinde azimle, sebatla, dirayetle vazife yapan Ordumuza ve ona bağrını açan milletimize hayırlı başarılar, mes'ut ve bahtiyar istikbâller dilemekteyiz.

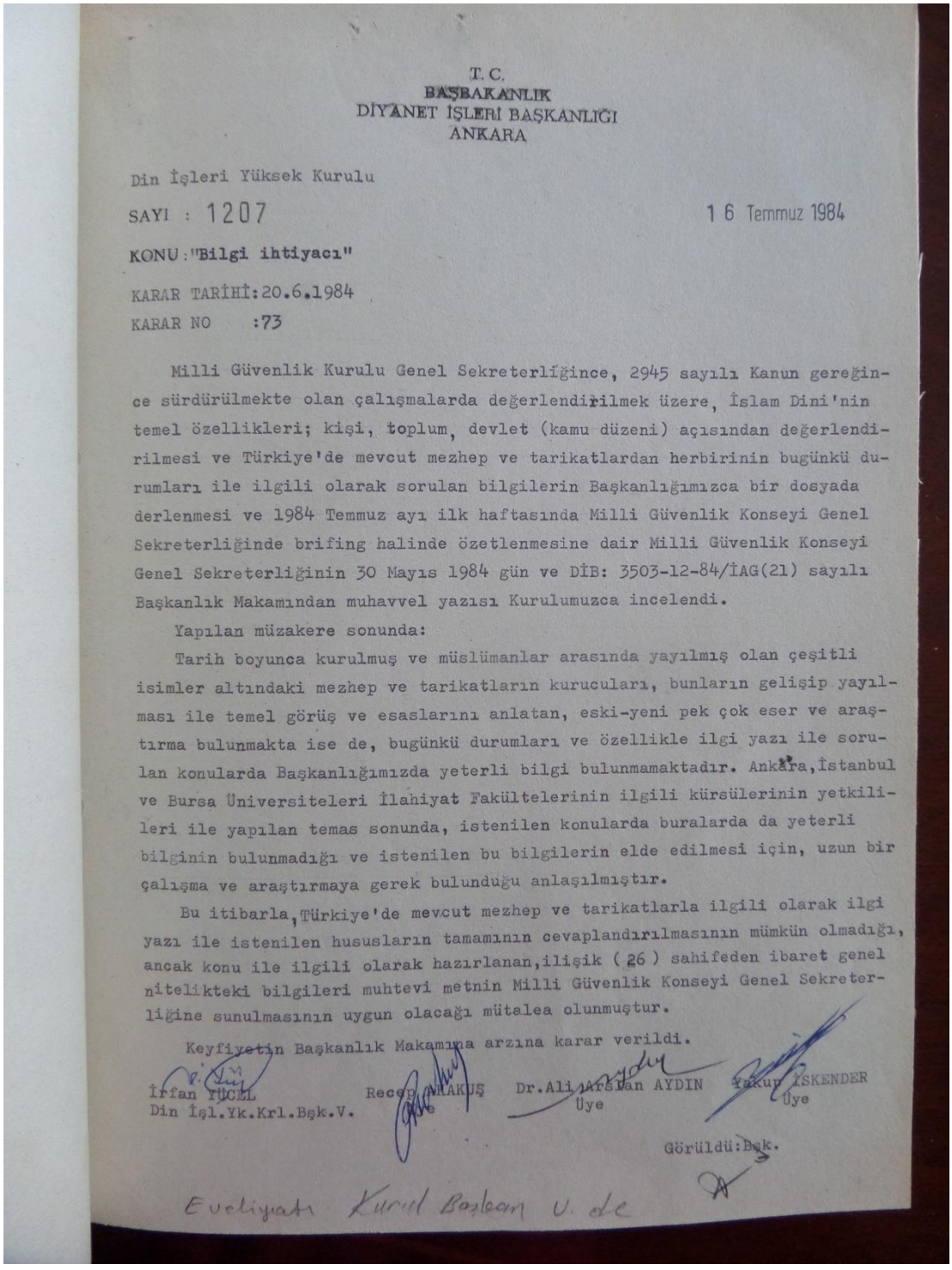
Allah (C.C.) Türk Milleti'nin mûini ve müzahiridir.

ENERJİ İSRAFI DÖVİZ İSRAFIDIR.
HALKIMIZIN ENERJİ TASARRUFUNDA YAPACAĞI GÖNÜLLÜ İŞBİRLİĞİ KALKINMAMIZIN DESTEĞİ OLACAKTIR

BAŞBAKANLIK
ENERJİ TASARRUF KURULU

ENERJİ İSRAFI DÖVİZ İSRAFIDIR.
GEREKSİZ HARCANAN AKARYAKIT, YURT EKONOMİSİNE VURULAN EN BÜYÜK DARBEDİR.
ORTAKLAŞA KULLANILMAYAN TAŞIT, BOŞTA ÇALIŞTIRILAN MOTOR, DÖVİZ İSRAFINA YOL AÇAR.

EK 12: Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları

T.C.
BAŞBAKANLIK
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
ANKARA

Din İşleri Yüksek Kurulu

SAYI : 1207 — 16 Temmuz 1984

KONU: "Bilgi ihtiyacı"

KARAR TARİHİ: 20.6.1984

KARAR NO :73

Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğince, 2945 sayılı Kanun gereğince sürdürülmekte olan çalışmalarda değerlendirilmek üzere, İslam Dini'nin temel özellikleri; kişi, toplum, devlet (kamu düzeni) açısından değerlendirilmesi ve Türkiye'de mevcut mezhep ve tarikatlardan herbirinin bugünkü durumları ile ilgili olarak sorulan bilgilerin Başkanlığımızca bir dosyada derlenmesi ve 1984 Temmuz ayı ilk haftasında Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliğinde brifing halinde özetlenmesine dair Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliğinin 30 Mayıs 1984 gün ve DİB: 3503-12-84/İAG(21) sayılı Başkanlık Makamından muhavvel yazısı Kurulumuzca incelendi.

Yapılan müzakere sonunda:

Tarih boyunca kurulmuş ve müslümanlar arasında yayılmış olan çeşitli isimler altındaki mezhep ve tarikatların kurucuları, bunların gelişip yayılması ile temel görüş ve esaslarını anlatan, eski-yeni pek çok eser ve araştırma bulunmakta ise de, bugünkü durumları ve özellikle ilgi yazı ile sorulan konularda Başkanlığımızda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ankara, İstanbul ve Bursa Üniversiteleri İlahiyat Fakültelerinin ilgili kürsülerinin yetkilileri ile yapılan temas sonunda, istenilen konularda buralarda da yeterli bilginin bulunmadığı ve istenilen bu bilgilerin elde edilmesi için, uzun bir çalışma ve araştırmaya gerek bulunduğu anlaşılmıştır.

Bu itibarla, Türkiye'de mevcut mezhep ve tarikatlarla ilgili olarak ilgi yazı ile istenilen hususların tamamının cevaplandırılmasının mümkün olmadığı, ancak konu ile ilgili olarak hazırlanan, ilişik (26) sahifeden ibaret genel nitelikteki bilgileri muhtevi metnin Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliğine sunulmasının uygun olacağı mütalea olunmuştur.

Keyfiyetin Başkanlık Makamına arzına karar verildi.

İrfan YÜCEL
Din İşl.Yk.Krl.Bşk.V.

Recep AKAKUŞ
Üye

Dr.Ali Arslan AYDIN
Üye

Yakup İSKENDER
Üye

Görüldü: Bşk.

Evetiyatı Kurul Başkanı V. de

T.C.
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
A N K A R A

79

Din İşleri Yüksek Kurulu

SAYI : 354

24 Mart 1981

KONU : "Enerji Tasarrufu" isimli hutbe ve "Enerji İsrafı ve Tasarrufu" konulu Va'z plânı.

KARAR TARİHİ: 19.3.1981
KARAR NO : 19

Kurulumuz, Kurul Başkan Yardımcısı Recep AKAKUŞ'un Başkanlığında toplanarak; 9.1.1981 gün ve DHYİ./4.181-0158 sayılı Başkanlık onayı ile, bu onay gereği hazırlanan "Enerji Tasarrufu" isimli hutbeyi ve "Enerji İsrafı ve Tasarrufu" konulu va'z plânını inceledi.

Yapılan müzakere sonunda;

İlişik va'z planı ile hutbe metninin, gereği yapılmak üzere ilgili daireye gönderilmesine ve keyfiyetin Başkanlık Makamına arzına oybirliği ile karar verildi.

(Raporlu) A.Hamdi KASABOĞLU Din İşl.Yk.Krl.Bşk.	Recep AKAKUŞ Başkan Yrd.	İbrahim ATAY Üye	Dr.Ali Arslan AYDIN Üye
Kemal GÜRAN Üye	Yakup İSKENDER Üye	Mehmet KAYMAKCI Üye	İrfan YÜCEL Üye

UYGUNDUR ...../3/1981

B A Ş K A N

DAĞITIM :
Gereği :
Dini Hizmetler Da.Bşk.lığı

Eki :
1- Hutbe ve Va'z Plânı Örnekleri

76

- HUTBE -

80

ENERJİ TASARRUFU

قال الله تعالى في كتابه الكريم:
اعوذ بالله من الشيطان الرجيم بسم الله الرحمن الرحيم " والذين اذا انفقوا لم يسرفوا ولم يقتروا وكان بين ذلك قواما "
صدق الله العظيم (Furkan 67)

Muhterem Müslümanlar,

Cenab-ı Hak Kur'ân-ı Kerim'de "Yiyiniz, içiniz fakat israf etmeyiniz. Çünkü israf edenleri Allah sevmez"(1). buyurmaktadır. Lügatta; ölçünün dışına çıkmak, herhangi bir şeyde sınırı aşmak, dengeyi bozmak manasına olan israf, dinimizde hakkında çok âyet ve hadis bulunan haramlardan birisidir. Terim olarak yeterinden fazla harcamak, Cenab-ı Allah'ın yasakladığı şeylerde haddini aşarak para ve mal sarfiyatında bulunmaktır.

Şu anda milletce içinde bulunduğumuz sıkıntıların en büyüğü, israfın çok olması ve tasarrufa riayet edilmemesi sonucu olan ekonomik buhrandır. Bu buhranlı durumdan kurtulabilmemiz için cemiyet fertleri olarak bizle büyük görevler düşmektedir. Gerçek şudur ki tasarruf yoluyla fazla giderleri kısarak bütçelerini ayarlamaları, insanların irade ve imkanları dahilindedir.

Şuna inanıyoruz ki ince zorlukların üstesinden gelerek bugünlere ulaşan milletimiz, bütünlüğünden hiç bir şey keybetmeden devleti ile, milleti ile, ordusu ile bu sıkıntıları yenerek hayırlı yarınlara ulaşacaktır.

Mühterem Müslümanlar,

Bir milleti ayakta tutan temel ilkelerden birisi ekonomik yapısıdır. Ekonomik yönden kalkınmış ülkeler, huzur ve refah yolunda büyük engelleri aşmış ülkelerdir. Böyle olmayan ülkeler ise ekonomik kirizin doğurduğu bir çok ictimâi hastalıklarla karşı karşıyadırlar. Bu bakımdan ekonomik buhranın ana kaynağı "israf" olduğunu zihnimize iyice yerleştirmeliyiz.

Cenab-ı Hak Kur'ân-ı Kerim'de israf edenlerin durumunu şöyle beyan etmektedir: "Akrabaya, yoksula ve yolda kalmışa hakkını ver. Bununla beraber (malını) büsbütün saçıp savurma ! Şeytan ise Rabbına karşı çok nankördür" (2).

Dinimizin haram kıldığı israf, fert ve toplumu, yoksulluk ve felâkete iten, cemiyeti yıkan veba mikrobu kadar korkunç bir afettir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) "Ey mü'minler ! İsraf, kibir ve fururda bulunmaksızın yiyiniz, içiniz, giyininiz ve sadaka veriniz" (3). buyurarak bize ışık tutmaktadır.

Muhterem Müslümanlar,

Malumunuz ithalatımızın büyük bir kısmını, enerji ve benzeri maddeler teşkil etmektedir. Bunun için her sene yurt dışına milyonlarca dövizimiz

77 ./...

akmaktadır. Her konuda olduğu gibi, mali yapımızı sarsan, enerji sıkıntısından kurtulabilmemiz için enerji tasarrufu, çarelerin en başında gelmektedir. Enerji israfından kaçınmak, tasarrufa riayet etmek dinî, millî bir görevdir. Zira ülke çapında enerji konusundaki sıkıntı hat safhaya ulaşmıştır. Şüphesiz ilgili ve yetkili makamlar gerekli tedbiri almaktadırlar. Ancak fert olarak, aile olarak, millet olarak, her memleket meselesinde olduğu gibi bu konuda da üzerimize düşen ve bizim yapmamız gereken görevler vardır. Gereksiz yere araba kullanmak, yeterinden çok odun, kömür harcamak, evlerimiz de ve iş yerlerimizde elektrik sarfiyatına dikkat etme, gerektiğinde etrafımızdakileri uyarmak enerji tasarrufunda alacağımız belli-başlı tedbirlerdir. Evlerimizde yanan iki labmanın birini söndürmek, dikkatsizliğin neticesi boşuna harcanan elektrik sarfiyatına mani olmak, gerektiğinden fazla olan bütün harcamaların önüne geçmek, akla gelen tedbirlerin belki de en basitlerindendir. Unutulmamalıdır ki basit görülen bazı ihmaller, fertlere ve cemiyete büyük zarar getirebilir.

Müslüman-Türk milleti olarak, elbirliği, gönülbirliği yaptığımız her konuda başarıya ulaştığımız gibi aynı şekilde hareket ederek enerji sıkıntısını da aşmamız mümkündür. Sıkıntılara katlanılmazsa elbette bolluk ve refaha ulaşılamaz. Rasulüllah (s.a.v.) ve ashabının gayeye ulaşmak için katlandıkları sıkıntı ve ızdıraplar bize bu mevzuda gerekli dersi vermektedir. Ebu Talha (r.a) anlatıyor: "Herbirimiz elbiselerimizi kaldırıp karınlarımızdaki birer taşı göstererek Rasulüllah'a açlıktan şikayet ettik. Sonra Rasulüllah elbisesini kaldırdı, birde baktık ki O'nun karnında iki taş vardı."(4)

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir hadis-i şerifinde de şöyle buyurur: "İktisat geçimin yarısı, güzel ahlak dinin yarısıdır."(5)"

Her sıkıntının ve güçlüğün arkasında kolaylığın olduğunu Kur'ân-ı Kerim şöyle müjdeler: Her güçlükle beraber şüphesiz bir kolaylık vardır."(6)

Sözlerimi, hutbemizin başında okuduğum âyet-i kerimenin meâli ile bitiriyorum. "Onlar sarfettikleri zaman ne israf ederler, ne de cimrilik, yaparlar ikisi arasında ortalama bir yol tutarlar."(7)

---

(1) El-A'raf, 31.
(2) İsra, 26-27.
(3) Tecrid-i Sarih Tercemesi, 12/99, 4/292
(4) Hayat'üs-Sahâbe M.Yusuf El-Kandehlevi, 1/290, 291
(5) El-Mekasid(ül-Hasene, 70
(6) İnşirah, 6,7,8.
(7) Furkân, 67

İ.İbrahim Özoğul
19.3.981

ENERJİ İSRAFI VE TASARRUFU 82

I- İSRAF VE TASARRUF MEFHUMLARININ GENEL OLARAK AÇIKLANMASI.

II- KONU İLE İLGİLİ ÂYET-İ KERİME VE HADİSİ ŞERİFLERİN AÇIKLANMASI:

a) Âyet-i kerimelerin bulunduğu sûre ve âyet numaraları:

1- El-A'raf,	âyet	31,81	7- El-En'am,	âyet	141
2- El-İsra,	"	27,29	8- Yunus	"	12,83
3- El-Furkân	"	67	9- Tâhâ,	"	127
4- El-Kasas	"	58,77	10- El-Enbiyâ,	"	9
5- Nisâ	"	6,71	11- Şuarâ	"	28,34,43.
6- El-Mâide	"	32,77			

b) Hadis-i şeriflerin kaynakları:

1. A.Naim ve K. Miras, Buhâri Muhtasarı Tecrid-i sarih Tercemesi, 2 Baskı, 4/135, (Hadisler dipnot tarzı) 292; 7/292-303,(Hadis no.1078) 306; 12/98-99.

2- Ahmet Davudoğlu, Selâmet yolları, 4/337, İst. 1976

3- Ali Himmet Berki, 250 Hadis Tercemevе izahı, S.56,162

4- Ö.Nasûhi Bilmen, 500 Hadis-i şerif, s. 190

5- ET-TAÇ, 3/163, Fi Adâb-ı-Libas,

III- ENERJİ HAYATIN BİR PARÇASIDIR :

a) Enerjisi olmayan vâtan kansız insan gibidir.

b) Enerjsiz bir millet cansız bir cesettir.

c) Vatanda enerji varsa, insanda kan, millette can var demektir.

IV- ENERJİNİN ÇEŞİTLERİ:

1- Durum enerjisi (Duran cisimlerin hareket ettiğinden oluşan enerji)

2- Hareket enerjisi (Hareket eden cisimlerin enerjisidir.) Akar su, rüzgâr v.s. gibi

3- Yakıt enerjisi (Kömür, odun, mazot, benzin, gaz yağı, bütan gazı, hava gazı gibimaddeler yakıt enerjisine sahiptirler)

a) Isı enerjisi (Yakıt enerjisine sahip olan maddelerin yanmasından meydana gelen enerji)

b) Işık enerjisi

4- Elektrik enerjisi

5- Atom enerjisi

6 - Güneş Enerjisi

V- FERT VE TOPLUM HAYATINDA ENERJİNİN ÖNEMİ

1- Enerjinin önemi ve kullanmadaki yeri:

a) Binaların ısıtılması, vasıtaların çalıştırılması, Ziraatin verimli hale getirilmesi v.s.

83

b) Enerjinin aydınlatmadaki önemi büyüktür. (Evde, sokakta, iş yerinde) v.s

c) İnsanın refah ve saadetini sağlayacak teknik cihazların çalıştırılmasında,

d) Fabrika ve sanayi tesislerinin işletilmesinde,

2- Millet olarak kalkınmamızda en önemli unsur, her çeşit enerji ve enerji vasıtalarına sahib olmamızdır.

a) Maddi bakımdan: (Yolların, barajların, fabrikaların ve bu gibi tesislerin yapım ve kurulmasında).

b) Manevi yönden: (okulların, hastahanelerin, mabedlerin yapılması, aydınlatılması, işletilmesi ve ısıtılması)

c) Ekonomik ve iktisadi alanda yükselmemizde....

VI- ENERJİ KULLANIMINDA TASARRUF ZARURETİ:

1- Enerjinin elde edilmesindeki güçlük.

2- Ülkenin bir çok yerlerinin henüz ~~enerji çeşitlerine~~ yeterli enerjiye kavuşamamış olması.

3- Enerji nimetinden bütün vatandaşları faydalandırmanın zarureti.

VII- ENERJİ İSRAFININ FERT VE CEMİYETİMİZE GETİRECEĞİ ZARARLAR:

1)Enerjiden mahrum bölgelere enerji götürülemeyecektir.

2- Fabrikalar kurulmuş bile olsa, yeterli enerji olmadığı için çalıştırılamayacaktır.

3) Kara, deniz ve hava nakil vasıtaları çalışamaz duruma gelecektir.

4- Kifâyetsiz enerji, milyonlara malolan âlet ve cihazların elden çıkmasına sebeb olacaktır.

5- Enerjinin yersiz kullanılması döviz kaybına sebeb olacaktır.

VIII- NETİCE:

a) Vaazın özeti

b) Kısa bir dua.

IX- İSRAF VE TASARRUFLA İLGİLİ KONU İÇİN BAKILABİLECEK DİĞER ESERLERDEN BAZILARI:

1- Ebû-Abdillah Muhammed b. İsmail el-Buhâri,
El-Câmi'us-Sahih (8), 5/117, 7/33. Matbayı Amine

2- Bedruddin Mahmud b. Ahmet el-Aynî, Umdetü'l-qârî Fi Şerh-i Sahih-l Buhari, (1-25), 21/294

3- İbni Mace, Muhammed İbn-i Yezid, Sünen-i İbn-i Mace (1-2) M.Fuat Abdülbaki'nin tahkiki, 2/1112, hadis no. 3352; 2/1192, hadis no.3605.

4- Es-san'âni, Sübûlü'S Selam Fi Şerh-i Bulûgü'l-Meram, 4/217

5- Muhammed Hamdi Yazır Elmalılıl, Hak Dini Kur'ân Dili, İst.Ofset baskı 3/2153; 5/3613

80

./...

6- İbn-i Kesir, Tefsir'ül-Kur'âni'l-Azim (4.ciltlik) 1/310-311, 3/325.

7- Kurtubî, El-Camiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân, (20 cilt) 7/191-195; 10/246-248; 13/72-74

8- Aclûni, Kesfü'l-Hafa ve Müzilü'l-elbâs, 1/158, hadis no. 476

9- Es-Sahavî, El-Makâsîdu'l-Hasene, S. 61

10- Süleyman Doğu, Diyanet Dergisi cilt: 11, sayı 3, S. 176

11- Ahmet Hamdi Akseki, Yeni Hutbelerim. 1/161-176. İst. 1966

19.3.1981

Mustafa ÇALIŞKAN

Raportör.

T.C.
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
A N K A R A

Din İşleri Yüksek Kurulu

162

SAYI : 498

KONU :"İmam-Hatipler İçin Örnek Metinler"

6 Mayıs 1981

KARAR TARİHİ: 29.4.1981

KARAR NO : 35

Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği'nin 21.1.1981 gün ve Müş-İsth. T.:0910-18-81 (İÇ)/161 sayılı emirleri gereğince, camilerde yapılan yaygın eğitimde din görevlilerine rehber olmak üzere Başkanlığımızca hazırlatılan "İmam-Hatipler İçin Örnek Metinler" adlı 60 konuyu ihtiva eden 188 daktilo sahifesi eser, Kurulumuzca incelendikten sonra Konsey Genel Sekreterliğine sunulmuştur.

Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği'nin 13.4.1981 gün ve MÜŞ.İSTH.D.: 0910-79-81 (İÇ)/904 sayılı yazılarıyle adıgeçen eserin incelenerek yeterli görüldüğü belirtilerek yazı eki raporda belirtilen değişiklik ve ilavesi öngörülen hususlar dikkate alınarak kitabın bastırılması istenmektedir.

Söz konusu raporda belirtilen hususlar dikkate alınarak eser yeniden gözden geçirilmiş, metin üzerinde gerekli görülen ilâve, çıkarma ve düzeltmeler Kurulumuzca yapılmıştır.

Metin üzerinde yapılan ilâve, çıkarma ve düzeltmelere göre 60 konuyu ihtivaeden 188 sahifeden ibaret "İmam-Hatipler İçin Örnek Metinler" adlı ilişik kitabın, Başkanlığımız yayınları arasında yayınlanmasının uygun görüldüğüne ve Keyfiyetin Başkanlık Makamına arzına karar verildi.

(raporlu)
A.Hamdi KASABOĞLU
Din İşl.Yk.Krl.Bşk.

Recai AKKUŞ
Başkan Yrd.

İbrahim ATAY
Üye

Dr.Ali Arslan AYDIN
Üye

(görevli)
Kemal GÜRAN
Üye

Yakup İSKENDER
Üye

Mehmet KAYMAKCI
Üye

İrfan YÜCEL
Üye

UYGUNDUR .../4/1981

B A Ş K A N

Ekler :
Ek: 1- İmam-Hatipler İçin Örnek Metinler adlı eser.

DAĞITIM :
Gereği :
Olgunlaştırma Dairesi Bşk.lığına

159